

Politikai
röpiratok.

86.

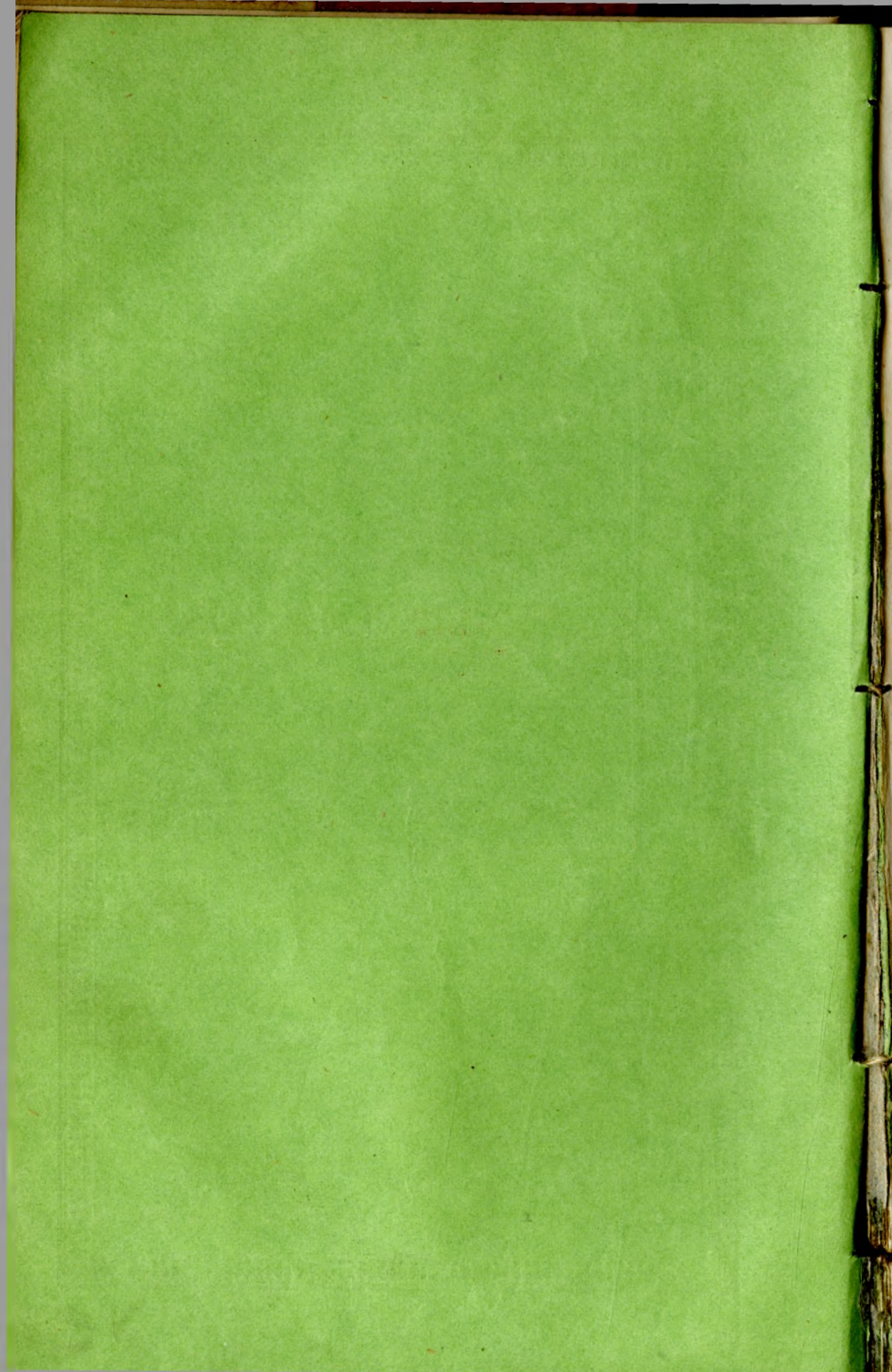

86
659

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
PÁLYAMUNKÁK.

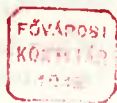
I. KÖTET.

2.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
PÁLYAMUNKÁK.

KIADJA
A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ELSŐ KÖTET.

HONI VÁROSAINK' BEFOLYÁSÁRÓL NEMZETÜNK' KIFEJTŐDÉSÉRE ÉS CSU-
NOSBULÁSÁRA, HETÉNYI JÁNOSTÓL.

BUDÁN,
A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰVEL.
1841.

L. 16 F. 52. 00565 108

TÖRÉNÉTI TUDOMÁNYI

PALYAMUNKÁK

Dr. BALLAGI GÉZA

1912

FŐVÁROSI
KÖNYVTÁR
1912

ELŐSZÓ

MESTERKÖNYVTÁR, BUDAPEST, 1912. ÉVI KÖNYVADARABOK ÉS KÖNYVADARABOK ÉRTÉKELÉSE

BUDAPEST

1912

ELŐSZÓ.

Az academia, történettudományi osztálya' javaslatára, 1832-ben a' következő historiai jutalomkérdést határozta kitétetni:

„Milyen befolyások volt honi városainknak nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására?“

's azt sept. 8. tartott első köz ülésében ki is hirdette. A' határnapig, martius' 8-ig 1834., felelet nem érkezett; ellenben ugyan azon hó' 11-dikén egy illy jelmondatu: „Az éleltyugalom' utolsó titka munkásság“; melly elkésése miatt vizsgálat alá nem bocsáttaték; de tekintvén mind a' kérdés' fontosságát és érdekét, mind azt, hogy a' használandó források' tömérdeksége miatt a' feloldás sok időt kíván, a' kis gyűlés a' kérdés' ismétlését szavazta *); minek következésében az, az ötödik nagy gyűlés' hozzájárultával, az 1834. nov. 9. tartott harmadik köz ülésben újra ki

*) L. M. tud. társ. Évkönyvei. II-d. köt. I. oszt. 70 lap.

hirdettetett, 's a' beküldés' határnapjául 1836. december' 31-dike állapítatott meg.

Ez időre *négy* pályairat érkezett *), mellyek' megvizsgálása BAJZA JÓZSEF, LUCZENBACHER JÁNOS helybeli, 's CZECH JÁNOS vidéki, osztálybeli rendes tagokra bízott. Az első, a' pályairatok' tartalmának tömött előadása után, a' III-d. számú pályairatot, mellynek jalszava: *Patriam, cum possis, non illustrare scelus est*, ajánlá jutalomra és kiadásra, mint a' melly a' kérdés' megfejtésére nézve valódi nyereségnek tekinthető. „Az értekezés ugyan nem hibátlan; vannak valótlan adatai, mellyeket, ha a' munka világot látand, a' criticának leszen kötelessége megróni; mindazáltal az egész jeles készületre, 's gondolkodó philosophicus fejre mutat.“ 'S a' foglalat' ismertetése után „e' nevezetes 's nagy érdekű tárgyakat — így folytatja vizsgáló — a' szerző olly helyes ítélettel fejtegeti, olly alapos okoskodással kíséri, hogy hozzá pályázó társai még csak távolról sem közelítenek.“ Egészen hasonló értelemben nyilatkozott LUCZENBACHER JÁNOS rt. is, ezt vallván legjobbnak, egyedül ezt jutalomra 's kiadásra méltónak. CZECH JÁNOS rt. részletes kimutatásába ereszkedvén a' pályamunkák' hibáinak hasonlólag el kívánta mellőztetni, történettudományi készületlenségök miatt, az I. II. és IV. számúakat; de el egyszersmind a' III. számút is, attól tartván, ne-

*) L. szinte az Évkönyvek' IV-d. köt. I. oszt. 14—15 l.

hogy e' munka' kiadatása' esetére „az abban foglalt hibás nézetek és historiai tévelygések a' társaság által mintegy szentítetnének; ezen felül pedig (a' városok' gyakori megrovatása által) a' különféle honfiak' egymáshoz közelítése és egybe olvasztatásának legfontosb tekintetü ügye, ohajtott előmozdítás helyett inkább hátráltatást lenne szenvedendő.“

A' társaság, e' tudósítások' nyomán, oda nyilatkozott, hogy a' rendszabások a' jutalom' kiadatását minden esetben megkívánván; a' III-d. számú, mint a' mellyet ketten ajánlanak, kiadandó leszen. *Nyomatását* illetőleg pedig, mintán a' társaság számos ízben kimondotta, miképen az általa sajtó alá érdemesítendő munkáknál egyedül arra tekint, hogy „*mint egészek, egy vagy más tekintetben ajánlhatók legyenek, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltóknak tartathassanak*“; és sem egyes állításokat, a' munka' közzé tétele által, magáévá nem teszi; sem az egyes tévedések' megigazításába ereszkedni foglalatoságai közé nem tartozik: a' jelen esetben pedig két tag a' munkát mint egészet nyomtatásra méltónak ítélvén; 's a városokat több helytt érdeklő gáncsokat illetőleg is, ezek már azért sem ellenséges indulathól, hanem a' szerző' tiszta meggyőződéséből eredteknek tekintendőők lévén, mint-hogy a' harmadik bíráló' vallomása szerint is a' városok több helytt kedvező világosságban felmutat-

tatnak: e' III-d. számú munka a' társaság' költségén közzé is tétetni rendeltetett: melyet is az olvasó, ezennel, veszen.

Pesten, a kis gyűlésből, junius' 14. 1841.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

HONI VÁROSAINK

BEFOLYÁSÁRÓL

NEMZETÜNK KIFEJTŐDÉSÉRE ÉS CSINOSBULÁSÁRA.

IRTA

HETÉNYI JÁNOS.

JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

2

B U D Á N

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 1.

HONI VABOSAINK

BETŐLY SZABÓ

DE BALLAGI GÉZA.

TRIA

Patriam, cum possis, non illustrare scelus est.

Cicero.

UTALMASOTT PÁLYÁZATA

B U D A P

A MAGYAR KÖNYVTÁR, BUDAPEST

1912

SZERZŐ ELŐSZAVA.

A magyarok elődeit, mint mindenki tudhatja, nagy mértékben lelkesíté a városi csöndes műiparral és polgári egyenlőséggel metsző ellentétben levő hadszellem. Midőn Árpád Etelevárába — Eczilburg — bement, az örömtias magyar ifjuság harcjátékokat ada mindennap, mint a névtelen jegyző írja, a fővezér multságára. Zsigmond királyunk is, midőn először jöve be honunkba, a magyar gyermekeket katonásdi játszásban találta. Hadat, a polgári intézményekkel ellenkező harczszomjat lehelnek törvényeink, szokásaink, történetírásunk, szóval mindenünk.

Békés szellemű polgáraink nem valának képesek a magyaroknak ezen túlnyomó hadszellemét vagy olyan hatalommal legyőzni mint az olaszboni városok, vagy annak elébe olly ellensúlyt gördíteni mint a német birodalombeli polgárság. Mert az őket mindig kegyesen védni kész királyi hatalom maga is gyakran olly gyöngé és tehetetlen volt honunkban, hogy az némelly Árpádok, és a Jagellók alatt a túlhatalmas nemességnek némi bábjátéku szolgált.

Annál nagyobb erőt kell vala tehát a magyar polgárságnak kifejteni vagy a durva szellemű hűbéresség legyőzésére, mint külföldi néposztály társaik cselekedének; vagy a nemzetiség és nemzet érdekeinek előmozdítása által olly feltűnő érdemeket gyűjteni, mellyeknek átlátása és hálás megérezése által indittatva a nemzet, saját királyaival egyfrigyben munkálva, önkényt nyújtana neki azon polgári önállást, mellyet a polgári rend másutt erőhatalommal víva ki magának.

Nálunk egyik sem történt: mellyből az következett, hogy az igaz polgári miveltségnek eszközei, minők: a nagyszerűleg űzött műipar, jelentőséggel bíró kereskedés és az ezekből önkényt folyó jólét és gazdagság hiányozván polgárainknál, ezekkel együtt hiányzott a szellemi miveltség is; melly szomorú igazságról a ki kételkednék, olvassa meg III. Károly királyunk első törvénykönyvének 79-dik, harmadik decretumának pedig tizedik cikkelyeit. Ilyen sülyedtségben levén nálunk a polgári rend — egyes igen fénylő korszakait dicséréttel kivéve — nemzetünk is tőle, mint jelentős miveltséggel nem bírótól a csinosbulásnak csak igen kevés mértékét fogadhatá el.

De valamint magyarjaink hadszelleme néhány évtized óta a béke szent ölében, a kor szelidebb lelke befolyása által, igen sokat nemesedett; úgy szívet emelő látvány az, hogy polgáraink is eddigi fejletlenségökből hatalmasan vergődnek fel jelenkorunkban, melly azon örvendetes reményre jogosít bennünket, hogy valamint egyfelül a már méltányosb szellemű törvényhozás a magyar polgári rend nyomott helyzetén bizonynyal segítend, és ezzel együtt a magyar műiparnak, nemzeti jólétnek és miveltségnek igen bő forrást nyújtand; úgy, másfelül, a polgárság is régi előitéleteit letéve, a méltatlanságokat, mellyeket szenvedett, feledve, nagyobb anyagi és szellemi erő kifejtése által, mint eddig lehete, érdekébe vonandja a vele kezét fogni kész néposztályokat.

Igy szent lesz a béke szelleme. Melly üdvös, és nemzetünk életébe mélyen bevágó igazságok átláttatására, la jelen csekély dolgozatom — mellyet, mellesleg említv, méltányosan, csupán az örök igazságot és hont igazán szerető, és a magyar történetírásnak nem csak töredékébe, hanem életműves egészébe jól behatott világos fej ítéhet meg egyedül — valamit teend, azt eddig nyert pályakoszorúim között, legszebb s legédesebb jutalomnak számrendem.

HONI VÁROSAINK

BEFOLYÁSÁRÓL

NEMZETÜNK KIFEJTŐDÉSÉRE ÉS CSINOSBULÁSÁRA.

I.

V E Z É R S Z Ó.

Történetírásnak, melly élet oktatója s kalauza lenni tartozik, szebb, érdekesebb iránya nem lehet, mint az, hogy a nemzeti műveltség eredetét, előmenetelét, tetőpontra jutását, hanyatlását és elenyészését, az ezt előmozdító vagy gátló okokkal együtt, híven elbeszélje. Mert ámbár szép és igen épületes az emberi nem azon nagy oktató-versezete is, mellyet az ethnographia, a historia' testvére terjeszt előnkbe azon utazók után, kik földünk minden öveit, a Világtenger majd minden partjait bejárták, és az ellenségeiket megevő s nevetséges fetisek előtt térdeplő vad emberektől fogva, a magas műveltségű állodalmakig a polgári élet minden alakjait szemünk eléibe tűntetik: de csakugyan végtelenül érdekesebb, ha azt tudjuk, mik voltunk nemzeti lételünk kezdetében? minő fokokon léptünk e mostani műveltségünkre? melly sok dolgoknak kellett összefolyni, milly sok eseményeknek megtörténni, hogy e jelen álláspontra eljuthassunk?

Ki a történetírás lelkébe avatva nincs, az épen nem tudja, mit kell keresni ebben: és nem is képzelel miért nagy becsűek a régiség emlékei. A porlepte iskolai tudós, és úgy

nevezett tudálékos nem teszi fel magának irányul a történetírás tanulmánya célját, melly Schiller eszméje szerint is abban áll, hogy azt vizsgáljuk: mint fejtőzött ki a tisztán emberi a népekben: minő lépcsőkön jutottak el erre a nemzetek; mik akadályozták, mik segítették haladásokban? Ő csak töredékeket gyűjt és mintegy porát a' régiségnek: a historia bőlese pedig leginkább az idők szellemét iparkodik felfogni és ezeknek lelkét olvassa emlékeikből: nem töredékeket, hanem egészet kíván ez előteremteni egységre és harmoniára törekvő lángelméje által. Ő nem a hiú hirvagyért, hanem azon belső gyönyörért fárad, mellyet a gondolat és tudomány kincseiből merít óránként; a kicsiny is érdekes előtte; mert ez része azon nagyszerű egésznek, mellyet ő fel akar világítani. Neki azon adatok és események, mellyek fő vonásait teszik a történetnek, nem diribdarab, vak sors szülte dolgok, hanem részei azon összefüggő nagy egésznek, melly igen is csélszeres, noha sokak előtt történetesnek látszik: ő egy tagban látja az okokat a miveletekkel, irányt az eszközökkel; a dolgok jól kiszámított erkölcsi rendjét tekinti a historiában; értelmes célját szemléli a világfolyamnak; szóval ő céltudományos elvből indul ki.

Mert, noha nem kevés számmal vannak olly dolgok, mellyek céltalanságra mutatnak az események historiai rendiben; de ezek is fensőbb nézőpontból tekintetve, és ezredek nem pedig századok, vagy épen tizedek mérveszszejét fölvéve, csakugyan nagyszerű s ügyesen kivitt tervre mutatnak; mint ez a népek költözésiből és a keresztes hadakból nyilván kitetszik; mellyek a mai harmadik vagy polgári néposztályt létre hozván, kikerülhetlen föltételei voltak a jelen európai s amerikai, sőt a leendő ázsiai és afrikai miveltségnek is.

Általában a történetek bölcse vizsgálója leginkább azon dolgokra fordítja legnagyobb figyelmét, mellyek az emberi vagy nemzeti miveltségre legtöbb s legnagyobb befolyással voltak: a népek sorsa javítására vagy alacsonyí-

tására, emelésire vagy lenyomására szolgáltak. Midőn a tudálékos előtt a historia nem egyéb, mint egyedül az emlékezőtehetség tárgya; a történet-írás iránya nem több mint az, hogy az uralkodók trónra léptét, halálozásuk éveit, hadait, és ütközeteit száraz lajstromban adja elő; a philosophusi fő, a genialis Schlözer szerint, a fejedelmeket úgy nézi, mint időszámulálási mankókat; a fölfedezések nagyobbak ő előtte, mint az ütközetek, és az uralkodó székek változásai. Ő nem találja örömét az öldöklő jelenetek olvasásában; és romlott izlésnek tartja, ha ki ezekre kelletlenül nagyobb figyelmet fordít. Azon dolgok a tárgyai huzamos tanulmányának, mellyek teszik az európai jelen míveltségnek köz alapját; minők: a kenyér, nyomtatott papiros, magnestű, indigo, len és pamutszövet, posta, hirlap és egyebek, mellyeknek fölfedezésire s tökélyesítésire sok ezer évek szakadatlan vizsgálódása és egyik fölfedezésről másikra menetele kívántatott: de a mellyeket mi gyermekségünkől fogva azért nézünk csekélységeknek, mivel azok hasznaival minden nap élünk. Az üveg feltalálását, gyapjuszövet helyett a lengyolesnak öltözetünkbeni használatát, kolompérnak Európába behozatását, a himlőoltás történetét, élenkebb figyelemmel olvassa ő, mint Roma és Sparta volscusokkal s messeniusokkal verekedéseit; sőt mint a Leang, Oktai, s Kublai óriás birodalmak emberevő győzödelmeit.

Szép az, hogy a fő bölcsesség e világ szinpadán még ma is hagy élni sok olly vad és félvad népeket, mellyek minket arra emlékeztetnek, hogy mi is olyanok voltunk valaha mint ők; és csak kedvezőbb körülményeknek köszönhetjük, hogy e mostani fejlődésre emelkedhettünk. Mert, menjünk csak kissé visszafelé, csak ezer évet fordítsunk vissza évkönyveinkben: itt találjuk és talán pirulva szemléljük, hogy magyar elődeink mik voltak. Akkori történetírók fősteménye szerint: vitéz rablók, társas rend felfor-

gatói, Európát megreszkettető, vad ízlésűek, kik vidámságot a bódulásban, szépséget a túlzásban, hírt nevet a dülésban, pusztításban kerestek és találtak.

Mi már ma ezen elődeinket még úgy sem szégyenlhetnők, ha ezek a durva erő vad kitörésivel semmi más igazi erényeket, minők: a fajtalanságot nem ismerő erkölcsi tisztaság, eskü szentüli megállása, és egyebek, nem párosítottak volna. Tekintsük meg Tacitus hiv rajzolata után ¹⁾ a german törzsök szellemi fösteményit; azon germanokét, kiknek utódai kétségkívül a mai világ legmiveltebb nemzeteinek ismertetnek; ezekről azt írja az említett római történetíró, hogy: „a földmiveléshez koránt sincs annyi kedvök, mint a portyázáshoz; gyávákhoz illőnek tartván ve-rejtekkel tenni szert arra, mit vérontással megszerezhetni. — Ha ki náluk egész éjjel s nappal dorbézol, ezért józan korában pirulni nem kell: noha borozásaik többnyire veszekedéssel, sokszor verekedéssel, sőt agybaaveréssel végződnek. — Ifjaiknál a játék kedvelt neme az, hogy, meztelen tánczolván, kardokat és gyilkokat hajigáljanak egymásra. — A koczkázásnak olly nagy bolondjai, hogy ha mindemből kifogynak, utoljára saját személyöket teszik fel; a meggyőzött fél önkényt szolgáljává lesz a nyertesnek, magát egykedvűleg megköötztetni s eladatni engedi.“

Valamint a világ történeteinek, úgy honi évkönyveinknek és historiánknek is tehát legérdekesebb kérdése az: hogy nemzeti fejlődésünk és csinosbulásunk honnan eredett? minő fokokon léptünk fel jelenkori miveltségünk állásponyjára? melly dolgok segéllették ezt elő, és mik gátolták? mik voltak erre jótékony, mik káros befolyással? — hogy vergődünk ki Ázsiából hozott babonánkból, mik által szelídültek erkölcseink, finomultak érzelmeink? derült értelmességünk, szépült lakóföldünk, képeztetett izlésünk? szóval, kiknek köszönhetjük nemzeti jelen fejlődésünket?

Hogy ezen nemzetünk életébe hatalmasan belevágó

¹⁾ De situ, moribus et populis Germaniae. Cap. 15. 22. 24.

kérdésre annál szerencsésebben megfelelhessünk, illő ennek lelkét, irányát, és jelentését jól fölvenni; és mielőtt ennek megoldásához fognánk, azt tisztán felfogni: mit kell érteni a nemzeti fejlődés, csinosodás eszméje vagy is mivelttség alatt?

Teljes miveltségűnek lehet nevezni az olyan nemzetet, melly minden erkölcsi és anyagi erőit egybehangzólag kifejtette, és ez által általános nemzeti jólétet eszközölt. Erkölcsi ereje pedig a népnek a közértelmességi, characterbeli és izlési súly, melly kimutatja magát a mivelt és trónon ülő nemzeti nyelvben, az egész nemzetet egyaránt elevenítő nemzeti szellemben, bölcs és igazságos elveken épült polgári szervezetben s törvényekben, végre a nemzeti magas izlést nyilvánító nagyszerű emlékekben, csinos és műiparteljes városokban s helységekben.

Anyagi erői a nemzetnek úgy fejlenek ki, ha a nép általában testileg is erőben lévő és el nem puhult; a föld, mellyen lakik, termékenyített, és nagy kietlenek helyett mindenütt munkás kezekkel, ügyes emberekkel beültetett: vizei szabályozottak, és mesterséges csatornákkal is egyesítvek; közlekedése könnyű és élénk, gyárai nagy számmal, műártui kapósak, s még külföldön is jó hírben állók. Végre ha honvédelmi rendszere jól van alkotva, azaz úgy, hogy a nemzeti erőt nem nyeli el egészen, nem is hiú hirnév s jogtalan birtokszerzésre intéztetik; hanem szükség idején egyesíti a békében szét-oszlott nemzeti erőt, kifejti a nagy lelkütséget, hősszellemet; béke idején pedig egyedül a külső belső bátorság fentartására használtatik.

A magas miveltségű és fejletlen nemzetek példái nagy számmal tünnek elő csak kised Európánkban is. „Látunk „itt, mint a derék Schiller szól²⁾, olly nemzeteket, kik kö- „zül némelyek teljes szabadságban élnek a Temzénél, „és ezen szabadságot egyedül önérdemöknek köszönik. Már „a Visztulánál gyengék és nyomoruk saját egyenletlenségök „miatt; a Pyrenaeusokon túl szellemi tunyaságok miatt erőt-

²⁾ Kleine pros. Schriften 1. Th.

„lenek. Aratás nélkül is gazdagok Amsterdamban; az Ebro „használatlan édenében pedig szegények s boldogtalanok. „Itt két egymástól távol lakó és a Világtenger által elszigetelt népet szomszédokká tesz a szükség, műipar és politikai kapcsolat; amott egy és ugyan azon folyó mellett „lakókat felette igen eltávolít a különyszerű liturgia.“

Legtöbbet vet a közmivelttség mérlegébe a nemzeti jellem magas kifejlődése; mellynek tükrei: az egész nemzetet hatalmasan egyesítő nyelv; a felső és alsó néposztályt egyaránt védő törvények; a népoktató könyvek, szindarabok, hősköltemények, szívet emelő emlékek, népünnepek; tudományos, művészi és kegyes intézetek. Ez azon szellem, melly agitát molem, et toto se corpore miscet. Ha a nemzeti jellem még fejtőzetlen, lankadt, szunyadozó; akkor a nemzet is csak növény-életet él, és kimúláshoz közelget; polgárilag kevés jelentésű, és olyan mint ama téglá vagy kőtömegek, mellyeket csement nem egyesít: ellenben ha a nemzeti szellem ébredt, férfias, erős, munkás; akkor a nemzet is nagy erőtfajt ki minden dolgában és törekvéseiben; és ezen nemzeti erő annál nagyobb munkálatú, annál terjedtebb kívül belül, minél nagyobb és egybehangzóbb a néptömeg: minél kevesebbek ennek akadályai, annál gigásibb lépésekkel halad előre az ebből folyó nemzeti jólét: mivel itt is igaz marad ama mechanikai alaptétel: hogy az erő nagysága akkora, mint a gyorsasággal sokszorozott tömeg.

Azonban tudnunk kell, hogy sok patakok folynak össze a nemzeti fejlődés tengerébe; sok fonalak által szövetik a mivelttség szövete; sok hangok által létesül e nagy hangzászat. Tudós társaságunk tehát ezt kívánja előadatni, hogy: honi városaink minő befolyással voltak nemzeti fejlődésünkre és csinosulásunkra? melly kérdés a feljebb előadott és kifejtett nézetek s alaptételek szerint nem tehet egyebet mint azt: Mit tettek vagy nem tettek honi váro-

saink a magyar nemzet anyagi és erkölcsi ereje kifejtésére! miben mozdították elő, miben gátolták ama két nemű erőnk kifejlését? vagy is, tettek-e valamit, és mit nemzeti önállásunkra, politikai életünkre, népességünkre, gazdagságunkra, hatalmunkra, győzödelmeinkre? vagy pedig fogyasztották abbéli erőnket, és mimódon? — 2. Tettek-e valamit értelmi, tudományos, erkölcsi és izlési műveltségünkre? és nevezet szerint mit? vagy pedig gátolták ebbeli kifejlésünket? jelesen, miben, mikor, és mimódon?

Fontos és mély bölcseséggel irányzott kérdés! Mert a városok eleitől fogva legbiztosabb mérlegei voltak valamely ország műveltségének. Ezek külsője már nyilván hirdeti a nemzet izlését és műiparja fokát; belső életök mutatja a tudományok s művészetek állapotját; nagyságok és népességek gyaníttatja az ország erejét s népszámát. A városok jelentéssel teljes arcai és mintegy physiognomiái a köröttük fekvő vidékeknek, mellyek vonalnuiból sokat olvashat ki a lélektudós utazó. — Midőn ez édes megelégedéssel andalg a stockholmi alrend nyájjas udvariságán, romlás nélküli műveltségén: ugyan akkor sóhajtásokat ereszt ki emberszerető kebléből, látván a kies fekvésű Nápoly félmeztelen, nagyszámú, és minden rosra megért koldúsait.

De nem csak tükrei a városok a nép műveltségének, hanem első rangú és hatalmas eszközei is. Tacitus germanusai, kikről azt írja ³⁾ hogy egy városuk sincs, és nem is szenvedhetik az egymás mellé épített házakat, még most is a feljebb említett durvaságban dermednének, ha a hős I. Henrik császárvok, ösztönöztetve a magyarok dúlásaitól, nagy kiváltságokat adván a városba csalogatott föld- és kézműveseknek, és 930 táján néhány városokat, p. Quedlinburgot, Meiszent, Schleswiget, Nordhausent, Duderstadtot építvén, a városi lakástól idegen németeket ezek falai közé nem édesgette volna. ⁴⁾ Csak Magyarhonunk is a bukharaí kietlen pusztákhoz hasonlítana, ha honi művelt-

³⁾ Germania. C. 16.

⁴⁾ Pölitz. Kleine Weltgeschichte. S. 193.

segünk alapítója, Sz. István, és hazánk üjjászulója IV. Béla a városok s polgári rend alapját bölcs kedvezésekkel meg nem vetették volna már amaz őskorban.

Kétségtelenül nagyok tehát a városoknak a közmiveltségei befolyásai, de, jegyezzük meg jól, nem egyedül valók. Miveltség, mint fenebb említők, sok kútfőkből foly; folyhat és folyt is nem csak városokból, hanem másuunan is. Nem rég élénk szóvita keletkezett tudósaink között ez ügyben; midőn göttingai nagynevű oktató Schlözer ⁵⁾ azt nyilvánítná, hogy majd minden nemzeti miveltségünket a különböző időben Erdélybe s Magyarhonunkba költözött szász vendégektől vettük, — és derek statistánk Schwartner ⁶⁾ azt állítná, hogy culturánk egyedül Bécsből jő, és Bécsen keresztül. „Unsere Cultur kommt doch nur von Wien und über Wien.“ — Mi hálásan elismerjük mind azon jótékony befolyást, és miveltségi — alább bővebben előadandó — sulyt, mellyet a szász vendégek vetettek nemzeti miveltségünk mérlegebe; azt sem tagadjuk, hogy Bécs, főleg mióta itten a Therezianum és sok derek literatoraink, minők Bessenyei, Báróczy, Kisfaludy s mások legelső képzője, a' nemzeti magyar gárda alapítatott, fejlődésünket nem kevésbé segítette: de csak ugyan historiai s statistikai tudatlanság volna azt is nem látni, hogy közmiveltségünknek ama két dicsért csatornáin kívül sokkal régibb s bővebb kútfejei vannak: minők például, magas miveltségű királyaink, kik közül most csak az egy I. Mátyásunkat említsük meg, ki köztudományra Olaszhonból hozott tudósok s művészek, és saját nagy lelke s példája által annyira vitte honunkban a közmiveltséget az akkor még csaknem fél barbar Európában, hogy ha utódai is hasonló lélektől elevenítették, és a nagy közzvészély hazánkra nem áradt volna, bizonynyal mostani hőkeblű patriotáink

⁵⁾ Geschichte der Deutschen in Siebenburgen 1796. 3 Theile.

⁶⁾ Statistik von Ungern III. Theil S. 516.

nak nem kellene bennünket emlékeztetni sokbani hátramaradásunkra.

Folyt továbbá mostani közmiveltségünk nagy része, dicső királyainkon kívül, azon derék hőseink sikerrel megkoronázott nagyszerű törekedéseiből, kiknek keblében igaz miveltséggel párosult honszeretet lángolt, kiknek szíve vérzett eleitől fogva, hogy egy illy derék nemzet, mint a magyar, melly Európát sokáig őrizte, a minden értelmi fejlődés megesküdt ellenségétől a töröktől, sok kül és bel bajok miatt, nem egyenlő lépésekkel halad az európai közmiveltség boldogító pályáján más nyugatibb nemzetekkel. Ezek tehát legelsőbben is azon voltak, hogy a nemzetünket szétszaggató válaszfalak ledöntessenek, és olly nemzeti test képeztessék, mellyet közös nyelv, közös törvények és köztörekedés egyesítsen; jól tudván, hogy ez a nemzeti mivelődés egyedüli föltétele, melly olly nemű, mint a tökéletes testi egészség, melly a legszorosabb közösülésben levő tagokban egyaránt eloszlott életerő harmoniás munkássága. Azután az illy nagy férfiak intézeteik, alapítványaik vállalataik, sőt irományaik által is közölvén nézeteiket s egész erős lelküket honunkkal; ezt lelkesíteték, hosszas ál-mából fölébresztették, saját érdekeire, káraitra, bajkútfejeire figyelmenessé tették, és a baj lehető orvoslását saszemekkel kikémlelvén, kijelölték. Az ilyen láng és erős lelkek képesek a nemzetnek felmagasztalt életet adni, és ezt a közmiveltség elfogadására sokkal sikeresebben, mint más miveltégi emelők, elkészíteni.

De mind ezek mellett is erősen áll ezen alap elv, hogy az igaz miveltség, a történet-írás bizonyossága szerint, valamint mindenütt a mivelt polgári renddel díszes városokból folyt ki: ugy nálunk magyaroknál is ezek lehetnek annak legáldottabb életműszerei, és nemzetünk egybehangzó és általános felsőbb mivelését, ezeknek bővebb és czélirányosb mivelése által kell létesíteni. Minthogy pedig a csalhatlan

adatok legjobb feleletek ezen tudós társaságtól feltett historiai és political kérdések megfejtésére: előadjuk itt azon ösvényt, mellyen az említett feladatot megoldani kívánjuk. Elsőbben tehát a műveltség köztörténet-írása világánál előadjuk általában a művelt polgári rendnek s városoknak az európai műveltségre kiáradt nagy és jótékony befolyását. Azután, hogy jelen értekezésünk hiányos ne legyen, mivel a múlt kor kulcsa a jelennek, megtekintjük futólag Hunniáknak a magyarok ide jötte előtti műveltségi ábrázatát, és ennek az itteni városok boldog vagy boldogtalan sorsával egyúton halandó állapotját. Azután historiai hűséggel elbeszéljük, honi polgári rendünk s városaink kezdetől fogva mostankorig előtüntetett műveltségének elősegítő eszközeit és akadályait, mint szintén ezeknek honunkra jótékony befolyása gátló okait is; hogy ezen történetírási előismeretek által olly critical álláspontra vezéreltessünk, mellyen a szemünk elébe rakott historiai adatokból biztosan megítélhessük és párthév nélkül kivethessük, elsőben minő befolyásuk volt honi városainknak általában 1. a nemzeti műveltségünk alapjára, a magyarság political életére? és 2. annak föltételére, a nemzeti gazdaságra? Itt tisztában levén, azután átme gyünk a kérdés velejére, vagy is különösen annak megvizsgálására: minő befolyással voltak honi polgári rendünk és városaink magára a közműveltségre nézve? jelesen: az értelmi és tudományos fejlődésre, a tanító és elmeképző, az erkölcsi vagy szív művelődésre, a nevelő és kegyes, az izlési csinosodásra, az izlést képző s nemesítő intézetek által? Melly fontos előzményekből önkényt folyó eredményt egyenes lélekkel kimondván, bevégezzük vizsgálatunkat ezen patriótai kérdésre adott szerény felettel: Mikép lehetnének honi városaink a magyar nemzeti közműveltség áldott eszközei?

Vezérszavunk berekesztéseül, lehetlen elfojtanunk magunkban azon megjegyzést, melly jelen értekezésünk kidolgozása közben gyakran ötlött elménkbe, hogy bár mindent elköveltünk is, mi ezen politice fontos kérdés, ha

kielégítőleg nem is, legalább megközelítőlegi megfejtésire vezethet: mindazáltal élénken éreztük s érezzük, milly nehéz Magyarhonunk' ethnographiai fösteménye e kényes ügyben és tárgyban. Mert fenállván mind eddig a nemzet egygyé olvadását gátló nyelv, vallás, osztálybeli kőfalak; — minae murorum ingentes! — továbbá honunk valamint természeti helyzetére, jelességeire, úgy népei törzsökére, s miveltségbeli lépcsőjére nézve is, Európa lévén kicsinben; végre mind a fő és gyökér magyar nemzet, mind az ezt átkaroló népek — mert tudjuk, hogy honunk éjszaki tájait tótok és oroszok, keletit oláhok, délit, serbek és horvátok, nyugatit németek borították el — olly ellenkező beljegyűek, szelleműek s miveltségűek, hogy ha valahol, bizonyynyal itt találunk legkülön neműbb adatokra, legellenkezőbb nézőpontokra: ezen előszámlált különszerűségek jelen festményünket szintolly nehézzé teszik, mint Athene ama hajdonkori nagy művésze, Parrhasius, Plinius által említett idealis rajzolatját: ^{?)} kinek egy képmásban kellett kiábrázolni és felmutatni a változékony szeszélyű, és sokféle szintváltó athenei népet.

^{?)} Plin. Hist. Nat. 1. 30. Cap. 5.

II.

AZ Ó ÉS ÚJKORBELI POLGÁRI REND EREDETE ÉS
FEJLŐDÉSE, UGYAN ENNEK AZ ÉRTELMI, ERKÖLCSI, ÉS IZLÉSI
MIVELTSÉGREI NAGY BEFOLYÁSÁVAL EGYÜTT.

A természet, melly a sokféle alakok és alkatok elő-
hozásában látszik gyönyörködni, talán semmiben sem mu-
tat olly sokszerűséget és változékonyságot, mint a föld
szinén létező emberi társaságok erkölcsi formájában, mely-
lyek miveltségek mértékére s fokaira nézve felette külön-
bözők. Imitt látunk olly népeket, mellyek ismeretlenek
levón a legszükségesebb kézművekkel, a vas, az eke, sőt
még a tűz hasznait sem tudván, ház, öltözet, és tulajdon
nélkül élnek, olly hangokat adván értelmes szózat helyett,
mellyeket alig lehet megkülönböztetni a vad állatok értet-
len szavaitól. Amott már látunk olyakat, kik szorosabb e-
gyesületben, főnökök alatt élnek és azt, mi legyen a tu-
'ajdon, a házasság, láttatnak tudni; de az emberjogokat olly
kissé ismerik, a társasági egyesület-czélját olly kevésbé tud-
ják, hogy magokat kényuraiktól egyital égettborért eladat-
ni, és ennek sirjánál leöletni engedik, hogy neki a más vi-
lágban is szolgálhassanak. Keleten látunk olly népeket, az
Indus és Ganges folyók mellett, kik ezelőtt szinte 3 ezered-
del élt íróktól olyan forma miveltségűeknek s polgári szer-
kezetűeknek iratnak le, mint a millyeneknek rajzolják őket
a mai utazók: nyugaton pedig az Albis, Rajna, és Odera
mellett olyanokra, kiknek elődei két ezereddal ez előtt el
nem gondolhaták, mi hasznát vennék ők a városoknak, kö-
veknek és erős épületeknek: laktak tehát télen föld alá

ásott és ganéjjal fedett lyukakban; ⁸⁾ ezek mostani utó-
dai pedig koronként csinosbúlván, magas miveltségű váro-
saikból elterjesztették az értelmi világot és izlést mindenfelé.

Azon befolyásokon kívül, mellyek e nagy különszerű-
ség eléhezására össze dolgoznak, és a mellyeket politi-
cusaink a különböző éghajlatnak, véralkatnak, vallásnak
s több e féleknek tulajdonítanak, legtöbbet tesz a kor-
mányforma, melly lehet atyai, lehet zsarnoki, lehet öröklő
és megmerevedett, lehet időekkel együtt haladó, és a kor
kívánatinak teljesen megfelelő.

A mérséklett királyi igazgatás formát legelül, és mind-
járt a patriarchai után találjuk a világ évkönyvéiben. Kirá-
lyok voltak, kik az első gyarmatokat vezették új telephelyök-
re; ezek felügyelése alatt épültek az első városok, hozattak
az első alaptörvények, csillapítottak le az ollykor kítőző zen-
dülések, igazítottak el a nagyobb pörkérdések, vezéreltettek
a hadseregek. Mérséklett volt e főhatalom kezdetben, mivel
ők úgy választattak a néptől, a törvényhozásban nem a leg
nagyobb súlyú volt szavok, személyes erényeiktől függött
tekintetők, és legfeljebb is úgy tekintettek, mint első tiszt-
viselők, bírák és vezérek.

Hanem ezen bölcs kormányforma jökor elváltozott ke-
leten kényurasággá, nyugaton köztársasággá. Amott a zsar-
nok, itt a nép leve úrrá. Ázsiában, hol, tudjuk, milly rajos-
kodó, tüzes képzelődésű, gondolkozásra rest, és hamar fel-
lázítható a nép, könnyű volt az erős lelkű főnököknek ha-
talmokat kiebb terjeszteni, az uralkodást nemzetségök-

⁸⁾ Nullas germanorum populus urbes habitari satis notum est:
ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac di-
versi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Ne caementorum
quidem apud illos, aut tegularum usus, materia ad omnia
utuntur informi et citra speciem aut delectationem. Solent
et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo o-
nerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus: quia ri-
gorem frigorum ejusmodi locis molliunt; et si quando hostis
advenit, aperta populatur; abdita autem et defossa aut igno-
rantur, aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt. *Taciti
Germ. Cap. 16.*

ben öröklővé tenni, és foglalásaik által magokat alattvalóik elméjében emberinél nagyobb őrlelkeknek mutatni. De a már higgadtabb vérű, gondolkozni szerető, és nem oly rege-nyes Európában egészen másként ment a dolog. Itt az ipar és feszített szorgalom sok szellemi erőt fejetett ki a népben; mellyet nehéz s mindig veszélyes volt egészen le-
tapodni a fejedelmeknek, és a népet csak saját önkényök esz-
közének nézni; mellyet ha cselekedtek, ez a királyi kor-
mányformát azonnal megszüntette, és azt köztársasági al-
kotmánynyal váltotta fel. Így cselekedett Athenae, Sparta,
Roma, Carthago, Syracusa; mellyek királyaikat kiűzván,
vagy a fejedelmi méltóságot megszüntetvén, már az ó világ-
ban a népuraságra példákat mutattak; és a millyen vitéz-
séggel ledöntötték a kényuraságot, szintolly erős lélekkel
védték s fentartották darabig a polgári szabadságot.

Itt eredett a hajdankori polgári rend, melly kezdetben
mindjárt az édeni görög éghajlat alatt az emberi méltóság-
got mélyen kezdette érezni; az élet és halál kérdését nem
hagyta egy ember önkényére, mint a had-izenést és béke-
kötést sem, mint a mellyektől ezerek élete s boldogsága
függ; igen szép és kellemes, noha még babonás vallási rend-
szert alkotott, mellyet a szépmesterségekkel kapcsolatba
hozott; sok lángelméket kifejtett, a honszeretetre leghő-
sibb s hitelt felülmúló példákat nyújtott. Továbbá a leg-
élénkebb műipar által a hon földét kies kertté változtatta,
a művészet maradványi által lakhelyeit classicitásra emelte,
elmeművei által a később századok fiainak örök példányul
szolgált, kereskedésével meggazdagodott, az idegen és őt
is leigázni akaró tirannok legyőzésével nevének soha el nem
múló fényt szerzett, életbölcsei által minket is az élet-
szépítésre megtanított, szóval, a társas életnek s miveltség-
nek oly szép példáját tüntette elő, hogy — ha az egy rab-
szolgaságtól elfordítjuk szemünket, melly Athenaeben, Pe-

ricles idejében, Plutarchus bizonyossága szerint, ⁹⁾ majd felét, Rómában pedig Lipsius fölvetésénél fogva, még a köztársaság idején is nagyobb számát tette felénél a népességnek — még ma is a polgár és polgári szépelet fogalmát s ideáját ezen népek nagybecsű irományiból merithetjük legbiztosabban; és Bouterwek mondásaként, a szépet legkönnyebben körülírhatjuk úgy, ha azt mondjuk: szép az a mi antik.

Minő ellenkezetben állanak ezen fősteménynyel a keleti roppant városok! Ezekben polgári, közép vagy szabad rend soha sem létezett mind e mai napig. A száz kapujú híres Thebe, a pompás omladékokkal fénylő Heliopolis, vagy Balbek, a homokkal elöntetett, dicső építésű Palmyra vagy Tadmor, a most is bámulást gerjesztő Persepolis, épen úgy mint még ma is a zarándokok iránya Mekka, az orriási Peking, a kies fekvésű Ispahan nem szabad polgárok lakhelyei, hanem a szolgaságnak fénylakai voltak; és korunkban is mint régenten, ismeretlenek ezek szűkkeblű lakosai előtt, a honszerető polgár érzeményei, társas örömei, tudományos gyönyörei, és minden igazra, szépre és nagyra törő föllengzései. Keletnek, a polgári szépeletet nem ismerő, egyfelől zsarnoki, más felől szolgálai szelleme örök egyformaságban tesped és sülyedez akkor, midőn a nyugat tulzástól idegen geniusa szánva s megvetve tekinti az ázsiai durvaságot; és midőn amaz siet mindent rabigába tenni s tartani: emez hon- és világpolgárok kapcsolatát alkotni törekszik.

Igen érdekes, figyelemmel kísérni, miképen enyészett el ezen szép görög és romai polgári rend; miképen aludt ki apránként az a derék szellem, melly Athenae és Roma lelkes polgárait éltette. A görög egyesületek közerővel legyőzván a persákat, még nagyobb és sokkal veszélyesb ellenséggel keveredtek hadba, úgy mint a hirtelenséggel, parzsfényüzéssel és uralkodás-vágygyal; olly háromfejű pokol-

⁹⁾ In vita Periclis.

ebbel, melly ki szokta végezni, nem csak a néposztályokat, hanem még az álladalmakat is. A melly időben, Pericles nagyszerű törekedései által, Athenae, dicsőségének tetőpontját elérte, akkor ütött ki a szerencsétlen peloponesusi, és kettős spartai had, mellyek annyira elgyöngítették a persa erőt ledöntő görögséget, hogy macedoni Filepnek, egyetlen ütközet által, egész Göröghont halójába keríteni sikerült; melly után soha többé a görög polgárságnak, lehullott babérjaihoz jutni nem lehetett, és sem Philopoemen hős lelke, sem Artus jószíve többé őt fel nem emelhettek. A régi hős kebel alacsony önzéssé, a bátorság nemtelen hizelgéssé, az egyszerűség sybaritai kényelemmé, a szilárd tudomány sophistai kötekedéssé fajult. Pallas és Olympius városai ledőltek, és a dicső görög polgárszellem csak az irott emlékekben, és halhatlan művészetekben léledz.

A romai hős polgárságnak is szint illy sorsa lón. Ez is legyőzte diadalmas fegyverivel az akkor ismeretes világot; de a fényűzés, hatalomvágy, és pártszellem ellene nem állhatott. Az a polgár, ki annak előtte nem szégyenlette kezét az ekeszarvára vetni és kis szántóföldjét emberül megmivelni, most már nagy telekeket szerzett, és ezeken pompás villákat, kényelem hajlékit állított fel; az a polgár, ki hajdan kitetsző dombra épített házát csak azért lehordatta a völgybe, mivel látta, hogy a polgári egyenlőséghez szokott szemeket botránkoztatja, most már felhőkkel határos tornyot épít, és ezt megrakja egész sereg rabszolgákkal; az a polgár, ki a zsarnok szellemet nem szenvedhetvén, hajdan ott hagyta Rómát és Véjibe költözött, most már lelkiösméret motszanata nélkül követi a Rubicon által azt a vezért, ki a romai szabad polgárságot eltörölni, magában eltökéllé.

Vége is lett a romai polgárszellemnek csak hamar: mert ez a világcsodált város a puhaságnak, hizelgésnek fészke lett; és noha még a ravasz Octavianus jónak látta a romai nép előtt ennek rabszolgaságát mesterileg eltitkolni, és őt a régi szabadság külszínével s meghagyott jegyei-

vel ámitani; utódai már ezen álarczot is félre vetették, és az örült Caligula bátran nevezhette magát nem csak királynak, hanem istennek; Incitatus nevű kedvencz lovát bátran felvétethette papjai sorába. Nero egykedvüleg legeltethette hiena szemeit az általa felgyújtott Róma lángjain; Domitianus nyilván triumphálhatott a római nép semmirevalóságán, egy sereg német köntösbe öltöztetett római rab-szolgát vivén diadalmasan a Capitoliumba. A philosophus Antoninus tette a halálos döfést, minden római alattvalónak polgárjogot adván, és azt a tiszteletet s czímet, melyet hajdan még királyok is kedveltek, semmi jelentésűvé lealázván. Ezen rövid rajzolatból látjuk, hogy az igaz műveltség a polgári renddel kezdődött, és ennek elenyészésével el is hanyatlott, mind a görög mind a római birodalomban. Azonban megjegyezhető itt, hogy a régi polgári rendnek végtelenül jótékonyabb befolyása lett volna az emberi műveltségre, ha az jókor meghasonlván, és patricius s plebejus névvel nevezett főbb és alsóbb néposztályokat formálván, e két fél egymást darab ideig nem nyomorgatta volna. A fő polgárok saját, és személyökhöz méltó és illő foglalatosságnak néztek a földművelést, tisztviselést és honvédelmet: emezek pedig a műipart és kereskedést, és eleinte annyira el voltak egymástól választva, hogy fő osztálybelinek alosztálybelit nőül venni szabad nem volt; de végre emezek a politícai egyenlőséget szerencsésen kivíván, a patriciusi elsőbbség csekély jelentésű lett, és csupán a híres neves elődök viaszszobrainak, ház csarnokábani tarthatása jogára silányult le, üres hangu satyrairók kedvencz tárgyára változott. Melly közfal elbomlása által sokat nyert a közműveltség, nemzeti gazdaság, és általános jólét. Mert a görögök ugyan kellemet lehettek a művészetbe, melly már ő előttök is létezett keleten, de báj és izlés nélkül, kivált az aegyptusiaknál: de a kiknek stilusát feszesesség, életszépség-, lélek- s kinyomáshiány bélyegzik. Kereskedésök is igen virágzó volt, és gazdagító, főleg Tyrus leeste után; midőn Alexandria lett a világ főpiacza, és rakhelye az indiai, a-

rab és aethiopi áruknak, mellynek példáját követte Rhodus Corinthus, és Smyrna, és a belföldi városok, mellyeket derek csatornák, mesterileg készült utak kötöttek össze, elannyira, hogy azon sovány ugyan, de alkalmas fekvésű föld, melly most a szabadság nem léte miatt sanyarúan táplál csekély népességet, hajdan két, sőt három annyi szabad polgárnak fényűzésre valót is bőven szolgáltatott.

Róma soha sem levén igaz hazája a szabad polgárságnak, nem is érezhette ennek áldott befolyását teljes mértékben. Mutatkozott ugyan nagy miveltség mindenütt, a házi és polgári életben: az építés és mesterségek remekeivel díszlett minden táj, a kereskedés is elég élénk volt: de mivel már itt a nemesi gőg — melly a patriciusoknak, a Claudia lex erejénél fgva a kereskedést, annyival inkább a kézművek gyakorlását meg nem engedte — szemmel látható volt, és az összefogó erőt gyöngítette; ezen város méltán hasonlított olly rendkívüli nagyságú cserfához, melly kívülről pompás tárgyul szolgál ugyan a szemnek, de belőlről miliárd férgektől emésztetik.

Illy eredetű, fejlődű és hatású volt az ó korbeli polgári rend; illyen volt a hajdani világ városinak ábrázatja. — Azonban a scythiai vadpuszta termékeny méhe megnyilik, és ez seregestől ontja, a polgárosított Európába, az olly erőteljes népeket, kiknek nyomain vérpatatok folynak, az emberi ész és kéz remekművei öszszerontatnak, a fölperzselt városok parázszsá és romokká válnak, a pompás emlékek porba dőlnek, a műipar kihal, Alexandria és Roma, Byzantium és Massilia közötti élénk kereskedés megszűnik; a törvény és jog mérőserpenyűi széttöretnek, ököljus áll elő, szóval, az emberiség sorsát igazgató őrlélek láttatik félre vonulni a világkormányáról. Mi természetibb mint az, hogy ezen közveszélyben a boldogító polgári rend is semmivé lett, és csupán kétféle emberosztály létezett, ugymint úr és szolga.

De az örök gondviselés mindig ügyelt arra, hogy az emberi miveltség, mellyben áll nemünk méltósága, soha el ne enyészszék végképen földünk színéről. Azok, kik a világ történeteit csak úgy vizsgálják, mint töredékeket, és a nagyszerű egészt nem tekintik, meg nem foghatják azt, miért kellett az emberi nemnek azon szomorú pályát megfutni, melly egy egész ezeredig tartott; a melly idő alatt majd minden polgárodás letaposva volt, és az ember vértől párolgó kardvas meg nem hült? De a történetírás bölcsei semmit szerencsésebben meg nem oldanak, mint ezen históriai feladatot. Ezek a derék Schillerrel úgy ítélnék, hogy az üdvös polgári rend soha nem született, mai nagyságára ki nem fejtőzhetett, és jelen boldogságunk erős alapjára nem képeztetetett volna, ha az ázsiai nyers hódolatok is úgy igazták volna le az európai nemzeteket, mint a görög, vagy macedoni Sándor Ázsiát, a ki fényes győzödelmeivel meghódította ugyan a népeket, de a barbar törvényeket, agg szokást, vallást, előítéletekkel meghagyta sértetlenül: innen van, hogy gyökeres változtatást nem tehetvén, bár nem kissé polgárosította Ázsiát, de görög szerű szabad álladalmakat maga után sehol nem hagyott, mert a sértetlen maradt gyökérről, a régi dudva csak ugyan felnőtt, és kelet most is azon lelketlenségben és rabszolgaságban tesped, milyenben elmerülve látjuk őt kezdetben. Európa már ekkor elpuhult népeinek egészen ki kelle irtatni, ingatag álladalmainak fenekestől fel kelle forgattatni, hogy polgári miveltség létesüljön, és a vérengző századok után állandó béke szülessék. „A vandalok és hunnok fegyverét, melly „nyúgaton irgalmatlanul öldösött, és azon nyers népséget „tarthatjuk ni, így szól Schiller ¹⁰⁾: jelen boldogságunk „teremtőinek, melly a tisztára eltakarított pályatéren föl „tűnt, és az ezer évig tartott csatából diadalommal lépett ki.“

Az ujkorú polgári rend mind eredetére mind pedig tulajdonira nézve fölötte különbözik az okorbelitől. Emez rabszol-

¹⁰⁾ Kleine prosaische Schriften. 2 Theile S. 78.

gai alacsonyossággal soha nem küzdött, sőt a pórnépet mindig kizárta kebeléből: ellenben a jelenkori polgárság fellette nagy bajjal tudta kivívni szabadságát, soká hevert a jobbágyi bilincsekben, és nagy bajjal széttördelni azokat. Most a városi polgárság neve alatt értjük azon néposztályt, melly jól rendezett egyesületben társas életet él, főleg műiparból és műszereméneinek kereskedés általi szétoszlásából saját törvényhatósága alatt.

Hogy Európa jelenkori városainak a sebes árvízmodjára pusztító nemzetek dühe adott lételt, abban történetíróink, az egy Spittlert kevéve, általánosan megegyeznek. Ugyan is Némethon városairól Witekind azt írja, hogy Henrik császár békét kötven 9 esztendőre a magyarokkal, nagy gondot fordított hazája bátorságosítására; mert a vidéki katonaság közül minden kilenczediket kiválasztván, a városba beparancsolta, hogy itt ezek a többi bajtársaiknak hajlékot építsenek, kik foglalatossak voltak a szántásban, vetésben és a termékek betakarításában. Minden gyűlést és vigalmat a városokban rendelt tartatni; ezek építésére fordította éjjeli nappali gondjait, és azt akarta, hogy népe is béke idején tanulja azt elrendelni, a mire háború alkalmával a szükség által kényszerítettetik.¹¹⁾ Voltak ugyan már madarász Henrik előtt is városok; noha csak nyugati és déli Némethonban: de ezek a tartomány urai hatalma alatt sinlődtek, és ezeknek lakosai korán sem voltak szabad polgárok, hanem vagy csak jobbágyok, vagy pedig uraik kényének — jobb s rosszabb föltételek alatt — alája rendelvek.

De nem csak Némethonban, hanem egyébütt is Európában a királyok véd rendszerének kell tulajdonítani a városok eredetét, és újra föléledését, miután azokat a tolongó népcsapatok romokká változtatták. A vad normannok gyakori dúlásai adtak lételt sok franczhoni és németalföldi városoknak, mellyeknek eleinte bölcsői voltak a ki-

¹¹⁾ Spittler. Diss. de orig. et increm. urb. germ.

rályi s fejedelmi majorok, (innen francia nevek máig is, la ville), a zárdák, s egyházak kerítései, mellyekbe helyezték a főnökök s püspökök, földművesekből választott szabad embereiket, kik ezen véderősséget öríznék — burgois — a szükséges kézműveket gyakorolnák, és a vásárpokon ide sereglő falusiaknak árulnák. És minthogy sokkal tisztességesbnek tartatott azon időben fegyverrel szolgálni, mint akármelly más kézi szolgálatot tenni; sok történet írók véleménye szerint, a patriciusi nemzetségek előbbisége onnan ered, hogy ezeknek'elődei nem jobbágyokból, hanem valóságos szabadosoktól eredvén, már jókor megkülönböztették magokat egyéb városi lakostársaiktól, szolgálatuknak méltósága, közhivatal-viselés, és czímeik által, minők: Bürger, Münzherr, Patricier, sokáig öszsze nem elegyedtek az örökös jobbágyakból került czébeliakkal; hanem ők többnyire nagykereskedők és vitézlő férfiak voltak.

A városi polgárság emelkedésére, továbbá, igen sokat tettek a keresztes hadak. Mert bizonyos, hogy elébb sok gazdag és földbirtokos vasallusnak és nemesnek kellett a szent földön fényeskedés kedviért jószágát a tehetős közönségeknek s városoknak zálogba vetni, elindulása előtt; sok göggel teljes nemes vérnek kellett az ázsiai mezőkön kifolyni, sok úri és vad követeléseket formáló ábrándozásnak s rajosságnak kellett a syriai pusztákon kigőzölögni azért, hogy a csaknem semmivé tett királyi hatalom, az áldott közép osztály fölemelése, és magához csatolása által, erős s jótékonyabb hatású lehessen; hogy Olasz és Németonban a szabad polgárság kinyitván kapuit a műiparnak és kereskedésnek, meggazdagodhassék, és az örökös jobbágyság lánczait szétförhesse; hogy a hatalmas Hanzagegyesület, fegyveres erővel, vállalatainak sikert és tekintet szerzhessen. Az europai még akkor durva nemességnek el kellett előbb pirulni rosz izlésének érzete miatt, a Byzantiumi pompás fénylakok megpillantására; meg kellett előbb döbheni, szegénysége érzetében, az ázsiai fényűzés

olly hatalmas egyesületet alkottak, melly az okkori egész Európát átkarolta, és a fekete, balt, német, atlanti, és földközi tengereket egyesítette, és ez által a kereskedés akkori nagy akadályai mellett is, minők voltak: a szüntelen tartott háborúk, csinált utak nem léte, a városok kövezetlensége, a rabló nemesség, a pénz becsének majd minden évbéli ingadozása és szűkvolta, a sok part-, hid-, vámjog; fogadó- és postahiány, s egyebek, — úgy meggazdagodtak szépültek, és kényelem helyeivé alakultak, hogy már az eddig göggel teljes nemesek sem szégyenlenek magokat polgároknak nevezni, városokban lakni, itt némi tisztségeket vállalni; és eddigi elavult jogaikról lemondván, a polgári egyenlőséget szerényen elismerni. Melly nevezetes fordulat felvilágosítására nem kevés fényugárt vetnek az akkori jeles író, freysingeni püspök, Ottonak alul idézett szavai ¹⁴⁾.

Minő hasznai lettek az európai középrend ezen felzabadosulásának a közmiveltségre? mostan illő megtekinteni. A polgári társaság és a szabad városi élet már magában nagy iskolája az emberi miveltségnek. A bölcs ugyan keresi olykor a falusi magányt is, hogy a nagy és szép természettel barátkozván, ennek emlőiből meglegedést ön-

¹⁴⁾ In civitatum dispositione, ac reipublicae conservatione, antiquorum adhuc Romanorum imitantur solertiam. Denique libertatem tantopere affectant, ut potestatis insolentiam fugiendo, consulum potius, quam imperantium regantur arbitrio. Cum tres inter eos ordines, Capitaneorum, Valvasorum, et Plebis esse noscantur; ad reprimendam superbiam non de uno, sed de singulis praedicti consules eliguntur, neve ad libidinem dominandi prorumpant, singulis pene annis variantur. Ex quo tota illa terra (Italia) intra civitates ferme divisa, singulae ad commanendum secum dioecesanus compulerunt; vixque aliquis nobilis vel vix magnus tam magno ambitu inveniri queat, qui Civitatis suae non sequatur imperium. Ex quo factum est, ut caeteris orbis civitatibus divitiis et potentia praecminent. *De gestis Frid. I. Imp. Cap. 13.*

isméretet szívjon, mindenkifölött pedig tiszta vallásos érzetekre fölemelkedjek, mellyek jótékony befolyással vannak erkölcsi fejlődésünkre. „Ki tehete valaha, így szól a nagy „erkölcs tanító Reinhard ¹³⁾ a természetben szemmel látható „fáradhatatlan mukátságot figyelme tárgyává úgy, hogy ő „is *iparra* ne buzdult volna? ki veszi észre ennek csendes „és lármátlan munkálkodását úgy, hogy ő is hasonló *szerénységre* ne indulna? ki kémlelheti ki ennek még a leg- „csekélyebb teremtésekre is kiterjedő gondoságát a nélkül, „hogy, ő is mindeneket átölelő *jószívűségre* ne határozottat- „nék? ki csodálhatja ennek takarekosságát, melly által ez „minden elrontott részekből, új teremtményeket hoz elő, „a nélkül hogy, ő is hasonló *erőkímélésre* ne ösztönöztet- „nék? ki pillanthatta meg végre ennek örök ifjúságát, „szépségét és rendszerességét, úgy, hogy ő is hasonló *tökélyek* iránti vágyra ne gyuladt volna?“ Igen sokat tesz tehát a falusi mesterkéletlen, és egyszerű élet is, párosítva a ránk kellemesen mosolygó természet megtekintésével együtt, az ész és szív igaz miveltségére; de mind e mellett is a polgári fensőbb életnek kell értelmünket s érzelmeinket a csöndes élet gyönyöreire fogékonnyá tenni, hogy ezeknek a nemes szív megnyilván, ennek vágyai, gondolati, érzelmei, szükséges egyezményre (harmonia) juthassanak, és minden igazra, nemesre, és szépre fölemelkedjenek.

Hiába becsüli többre a különczködő Rousseau, Monbodo és Wendeborn a vadság állapotját a társas polgári életnél: nyílt igazság az, hogy a társalkodás erényei, minők: az illedelem, fészengést nem ismerő udvariság, szóhásbeli tökely, a városban születtek; itt fejlődik ki leginkább az ember s világméret; és mivel a városi élet mindenkiktől megkívánja e szükséges ismereteket, erkölcsi simultságot, és az élet javai elérésire némi összes versenyt csinál, ezek által az erő megvetését szűli, és megőrzi még a pór-ságot is azon ideáltlanságtól, melly a nagy társaságtól el-

¹³⁾ System der christl. Moral I Th.

vonult emberek sajátja. Igaz hogy, főleg az igen nagy városokban, minők London, irtóztató erkölcsi megromlás is fejtőzik ki a nagy concurrentia miatt ¹⁶⁾; igaz, hogy a városi népen mutatkozó erkölcsi miveltség sokszor csak külszín, és nem több mint törvényszerűség (legalitas), de az is igaz, hogy amaz erkölcsi veszettség a pazarfényűzés gyümölcse, melly ellen hathatós ellenszereket vettek elő már is némelly egyesületek; a külső illedelem pedig elég nagy lépés a belső becsületességre; az erényt is törvényszerűségnek kell mindenkor megelőzni. Azt se mondja senki, hogy a városi élet számtalan kísértetekkel teljes és elkerülhetetlen törököt hány a gyöngye erény eleibe, mivel az emberi teljes miveltség kifejtésére mindenféle helyzetek kívánthatnak, mellyek csupán a nagyobb polgári egyesületekben eshetnek meg, mellyekkel visszaelés nem rontja le ezeknek nagy hasznait. Itt van igaz pályatere a becsületkeresésnek, melly nagy és jeles tettekre magasít: itt a nemes vetelkedésnek, melly dicsőítést, termékeny példákat von maga után. Végre itt és nem egyébütt létesülhetnek a mivelt társasághoz illő mulatságok, mellyek tágulást szerezvén az elméknek, s illendő beszéd tárgyat a mulató köröknek, nem csak az elme vad komolyságát oszlatják el, hanem egyszersmind kiölik a társas életet annyira megmőzgező rágalom, emberszolás, eszemiszom magvait és az oktató s egyszersmind felvidító társalkodás szellemit szülik; melly egyedül képes a mivelt embereknek tiszta vigalmat adni, és a melly nélkül minden körök alávaló útfelíségre silányulnak le. Ezen dolog természetéből merített előleges igazságokat, a történetírás bizonyos adatai által is megerősítve, és mintegy behozonyítva találjuk. Mert, hogy e fontos tárgy annál jobban felvilágosíttassék, a polgári rendnek a nemzetek fejlődésére és csinosulásárai nagy befolyása annál jobban előtűnjek, vessük egybe e közép rend keletke-

¹⁶⁾ Londons Politzei von Colquhoun. Übersetzt von Volkman Leipzig 1800.

zése és kifejlődése előtti műveltséget a mostanival; csodálva és hálásan fogjuk látni és érezni ezen nagy és alapigazság valóságát, hogy jelen századunkat olly igen boldogító polgárisodás és műveltség, főleg a polgári közép és szabad rend kifejlődésének áldott munkája s gyümölcse; és azon állodalmak éldelik ennek megbecsülhetlen hasznait, mellyek a polgári rend fejlődésének minden akadályait elhárítván, ezt a lehető műveltségnek és csinosodásnak legnagyobb lépcsőjére fölemelkedni engedik.

Mig a városok önállásra nem jutottak, és a közép rend egészen elnyomatva volt, sőt nem is létezett, addig be volt dugva a keresetnek egy igen bő és áldott forrása, mellyet *műiparnak* nevezhetünk, melly a falusi földművelők pályatérétől, és jövedelem kútfejétől, a földtől egészen különbözik. Ambár a physiocratik rendszere annyiban igaz, hogy minden a földből jó ki és ez az emberi jólétnek legelső kútfeje, de csakugyan szintolly bizonyos ezen alap-tétel is, hogy nem annyira a föld mint a fejlett ész mi-nékünk a legnagyobb jóltevőnk: mivel látjuk, hogy a babyloni termékenységgel megáldatott földön is szegények, és sokszor ehelhalással küzdők a nemzetek, ha a műipar és szorgalom elfojtatik: ellenben ott is mutatkozik polgári jólét és gazdagság, hol a hely szűk és mostoha volta miatt pásztorkodásból és földművelésből csak kevesen élhetnek, mint hajdan Phoeniában; melly szik-lás és kopár tartománynak Europa felette sokat köszönhet, mivel úgy látszik, hogy ennek hajdan legdicőbb nemzete, a görögség, phoeniciektől vette a városok ideáját; Thebae ipítóje, Cadmus, innét jött, és ezen nép szolgált a görögöknek minapéldányul a műiparban, kereskedésben és gyarmatosításban.

Mig a nemzeti jólétnek egyedüli forrása a föld volt, mig ügyes kézművesekkel és vállalkozó kereskedőkkel gazdag polgárság nem létezett, hanem a hadakozó papok és nemesek örökös jobbjágyya tették a nemzetet; míg a polgári alkotmány csak tanító és védő néposztályt ismert, táp-

lálóról pedig mit sem tudott: míg a munkás kezeket úgy nézte mint hanthoz ragadott függeléket, addig minő nyomorult alakja volt magának a nemzet jóléte egyedüli kútfejének, a földművelésnek! Egyetlen évi szűktermés éhhalást vont maga után; a közös gazdálkodás és a közös kopár legelők örök kútfejei voltak a csalásnak, veszekedésnek és szegénységnek. Mimódon is emelkedhetnék ott a földművelés, ahol a kézművek és kereskedés bilincs alatt vannak, ahol vagy saját zsirba fulasztó bővség, vagy fogcsikorgató éhség váltják fel egymást; ahol az előítélet serege miatt az olly igen tökéletesíthető, és olly sok előismereteket kívánó földművelés erőtlen asszonyokra, és nem jó kedvvel dolgozó urbéresekre bízatik?

Ellenben, mihelyt a polgári rend felszabadult, legott Európa miveltebb országai, minők: Olaszföld, Schweitz, Németalföld, Angolhon, Franz- és Németországok merő édeni kertekké változtak. A földművesi aggszokás vagy schlandrian felretétetvén, előállott az értelmes és elvek szerint intézett földművelés; életre hozta rokonait, a kert-, vetemény-, virág-, gyümölcs-, rét-, erdő-, szőlőművelést, és ezeket a méh-, selyembogár és marha-tenyésztéssel párosította. Most már egy hold jól művelt föld több hasznot adott birtokosának, mint az előtt tíz kicsigázott; egy két mérős zöld takarmánynak szánt föld több s jobb eleséget adott nyáron a marhának, mint az előtt a kiszáradt legelőből egész határ: most már a földművelés igazi boldogítójává lett ismét a szabad népnek, melly az előtt kontár módon üzettevélés hálátlan munka volt, örökös perpatvar s csikorgó nyomorúság tanyája. A műipar feleledvén a szabad polgárság egy kézre dolgozása által, fölemelkedett a földművesi ipar is, mert a városi fogyasztás erőt, kedvet adott a bővebb termesztésre, a jobb s czélirányosabb gépelyek s gazdasági műszerek használatára. A faluk szebbek s esinosabbak lettek, mint a régi városok, a földművesek miveltebbek, tehetőshek, mint hajdani uraik.

A polgári rend képeztetése előtt porban ültek a *kézmesterségek és művészetek*. Rabszolgák űzték ezeket szükséges előkészületek nélkül. Volt elég gyapjú, agyag, kő, hamu, só, rongy, akkor is mint most: még is öltözete a népnek volt zsiros kaczagány, lakóháza vagy földalatti lyuk, vagy gyéren megtapasztott sövényfalú nádfedelű kalyiba; parányi ablakait lantorna disztelenítette; szóval a kényelemről csak igen kevesen tudtak valamit. Villák s kanalak nem létezvén, még a főbb osztálybeliek is ezek helyett igen illetlenül ujjaikat használták; egymáshoz, ökröktől vonatott szekereken, vagy taligán jártak. Bequet nevű angol püspök fényüzéssel vádoltatott, mivel előteremét csinosan tartotta és annak földjét mindennap friss szalmával hintette be, hogy a rája, evés végett letelepedő apródok ruháikat el ne mocskolják. ¹⁷⁾

De, már a XII-dik században czéhegyesületek alakulván, a kézművesi izlés kezdett mutatkozni. A városi békes kormány alatt keletkeztek ezek, és nem egyébnek mint ezek szorgalmának köszönheti Európa, hogy a fél vad-ságból kiverekedett, és gyapjúból, lenből, szőrből, bőrből, agyagból, kőből, rongyból csoda dolgokat állíthat elő. Minő nemes verseny elevenítette már a XIII-dik században a szabad polgárságot csak az építés ügyében! Majland, Florenz és Pisa, Strassburg, Magdeburg és Bécs, Antwerp, Harlem, és Brugge vetélkednek, hogy minél nagyobb és díszesb templomaik és városházaik legyenek; és még ma is minket is némi tisztelettel elegyes csodálkozás fog el, midőn ezen őskori emlékeket megtekintjük, és a polgári rend keletkezése előtti szűk kápolnákkal, és fa templomokkal egybevetjük.

Holt szegénység bélyegezte a nemzeteket, a városi polgárság által alakított kereskedési nagyobbszerű egyesületek előtt. A mai fényezés tetőpontjának, Londonnak, még a

¹⁷⁾ Lüders *Entwicklung der Veränderungen des m. Geschlechts Hannover 1812.*

XIII-dik században szalmával fedett bázis s kövezetlen utcái voltak. Göttinga olly pénzetlen volt, hogy a meg most is legszebb s legmagosb tornya 72 tallernál föbbe nem került: a prágai híres kőhid ezémentjére szükségesnek ítéltetvén a tojás, ebből huszat egy filléren vehettek az építők. Honunkban is, csak tekintsük meg a Hármas Törvényköny első része 133-dik czímét, minő pénztelenségit látjuk az akkori időknek! E szerint egy kővár, vagy erősség, 400, egy két tornyos templommal ékes zárda 200, egy alul csapó és száraz időben is vízzel bővelkedő malom, 40 forintra becsültetik. Hippolit mester I-ső Károly királyunktól 3200 forintért haszonbérbe átveszi a körmöczi pénzverő kamarát 1342-ben; Zsigmond alatt pedig, tudjuk, hogy egy mérő búza rendes ára 25 denár volt.

Szükségtelen levén azt említeni, a mit különben is mindenki tud, minő kellemes ellenkezetbe állanak mai főbb városaink polgárai a hajdani pénztelenséggel, csupán a kereskedés erkölcsi, és polgárodási hasznaira teszszük jelenleg olvasóinkat figyelmesekké; hogy ebből is a polgári rend jótékony befolyását átláthassák. Míg a veszélyes hadi szellem dühöngött Európa nemzetei között, melly szükségessé tette a közép századhoz méltó feudalrendszert, melly megmászhatlan falakkal szigetelte el egymástól az ugyanazon haza és állodalom néposztályait; míg a tápláló néposztály a kiváltságos rend örökös-jobbágyi igájában görbedezett, kinek szüksége volt amannak véres verejtékére, mivel a gögkaland és dorbézolás, a hasznos foglatosságokra kedvet és időt nem engedtek; míg minden művészi jeles lángésznek kegyelemvel és haszonbér által kellett a daemon fogságából kiszabadulni, hogy szeretett kézművének élhessen: addig a fortélyos zsidók és ismaéliták birták a kereskedés gazdagító és pallérozó iparágát. Szomorúan olvassuk honunk évkönyveiből is, hogy II-dik András idejétől fogva, sőt előbb is, hazánkban zsidó kézen fordultak meg majd minden kereskedési czikkeek: ezek kezelték a sőt, haszonbérbe kivettek az érczbányákat, vámokat, harmincza-

dokat, és egyéb királyi jövedelmeket; egész városok elzalogosítottak nekik, ezeknek pénzverési szabadságaikkal együtt. Mi lett a gyümölcse ezen tisztátalan kezekre került nemzeti gazdálkodásnak? Az, hogy ezen fukarok pénzünket meghamisították, a sőt illendőnél drágábban adták, hamisan gyűjtött gazdagságaikkal pazarfényt űztek, keresztyén nemes leányokból egész sereg ügyasokat tartottak: s ezen boldogtalanok közül sokan hitetlen szeretőjükért, a hitet is megtagadták. A mi több, a keresztyén szülék pénzen eladták nekik gyermekeiket: sőt, a mi csaknem hitelt felülmúl, magok az éltesb atyák s anyák is, könnyű életért, számosan zsidókká lettek.

De mihelyt a fegyveres Hánza a csalárd zsidóság kezei közül kitekerte a kereskedést, mindjárt szemlátomást emelkedik a műipar, emelkedik a földművelés, mivel egyik munkásság ébreszti a másikat; nyertek egyaránt a termesztők és emésztők, mivel amazok szakadatlanul folytathatták munkájokat, megkímiltetvén termékbeli fölöslegök vásárlóinak fölkeresésétől, nyertek az emésztők, mert fölmentve voltak a nekik szükséges áruk távol helyekeni keresése, és átszállítása terhe alól. Azonban egy sereg munkások, szekeresek, hajósok, páholybérlők, pénzváltók, fogadósok találtak élelemforrásra; a folyók, tengerek, tartományok által elkülönzött népek, a kereskedési érdek által, rokonokká lettek, félre tévén előítéleteiket, egymással megbarátkoztak, a vallási és nemzeti különszerűségeken felül emelkedtek; és, a mint Herder szol¹³⁾ „az állodalmak kapcsolatát kölcsönös haszonra, versenyző iparra, szavát megtartó becsületességre építvén, egykézre dolgozó Európát teremtettek. „Igy a városok vitték azt végbe, mit királyok, papok és nemesek létesíteni sem nem tudtak, sem nem akartak.“

Ott, hol a verseny szorgalom, és ennek éltetőszere a kereskedés, a pénz s jólét gazdag forrásait megnyitották, „nem szoktak kimaradni az *izlést képző, erkölcsöt javító*, és

¹³⁾ Ideen. 4 Th. S. 406.

értelmet világosító intézetek sem. A szellemi fejlődés minden ága kapcsolatban van; a derült musák és charisok karöltve járnak; épen úgy, mint a szellemi elvadulás maga után vonja az izlés darabosságát, erkölcsi fejletlenségét és elme borúját. Vessük egybe elsőbben is a polgártalan középkor tudományos fejlődését a polgárosított újkor közértelmességivel. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a középszázadok éj-jelében, itt ott egyes fényes csillagok nem tündöklöttek volna; minők: Erigena, Alfred angol király, Gerbert vagy II. Sylvester Pápa, Abaelard Péter, II. és III. Fridrik német császárok, X. Alfons castiliai király, és főleg, Baco Rogér, kik akármely időben is díszei lettek volna a tudósoknak; de mind e mellett is szomorú ábrázatja volt az európai tudományosságnak, nem csak a IX. X. XI. századokban, mellyek legtudatlanabbak és sötétebbek voltak, hanem még a következőekben is, egész a polgári rend telje kiképeztetéséig, melly egyedüli mivel és fogékony földé lett a közértelmességnek. Ezen korszak előtt látjuk, hogy a népvallás sinylődik az üldözött és rajos eretnekek között; a bölcselkedés vergődik a szóvitázó scholasticusok tanító teremeiben; a legszebb s leghasznosabb természet-tudományok boszorkányságoknak kiáltanak ki; a jog nem egyéb, mint egy, római, német és zsidó fogalmakból össze foltozott egyveleg; irni, csak keresetföltő barátok tudnak; a tudományáért s erkölcséért tiszteletesnek nevezett Beda a számvetés négy egyszerű nemeit emberi értelemről meg nem lábolható mélységnek nyilvánítja ¹⁹⁾ csupán az arabok cordovai, és a zsidók sevillai főiskoláikban pislog még egy kevés világosság, mellyet a keresztény lángelmék is fölkeresnek, és—noha másoktól üldöztetve és ördögi mesterséggel vádoltatva—terjesztenek.

A sarjadozó és *szewedő emberiség* is magára hagyatik ezen durva századokban. Nincs ki a kisedek ügyét fel-fogná, és a népiskoláknak még csak fogalma is kiholt ezen

¹⁹⁾ Lüder a fejt indezett helyen.

neveletlen embernyom között. Ekkor semmitől jobban nem feltek, mint a népmiveltségtől, és erre épített jóléttől; ezen korban készült ama sötétkedők elvét magában foglaló vers: *Rustica gens optima flens, pessima ridens*. Azonban a polgártalan középkor évkönyveiből látjuk, hogy a legfélelmezből lázadások, a legnagyobb erkölcstelenség éppen azon időkre esnek, melyekben a nép osztálya legbutább és durvább, szolgálilag engedékeny, és magát baromilag megalacsonyító volt, mely nem is lehet másként; mert, hogy várhatunk hazáját, királyát, földesurát híven szerető és védő jobbágyot ott, hol ennek úgy szólván hazája sincs: de ha volna is, lelkének minden ereje lenyomatva, érzései elvadulva lévén, azt sem tudja, mi a haza? minő áldás egy szeleid kormány és a jó földes úr: és a ki át nem látja, hogy akármely országban is vannak elkerülhetlen közterhek, melyeket viselni kell azoknak, kik a föld és kormány javaival élnek.

Mit szóljunk a középkorbéli *ízlésről*, kik a szép tudományokat csak nevről, a szépmesterségeket pedig, az egy építészetet talán kivére, nevről is alig ismerték. A leonín versek, melyek nem egyebek, mint útféli tartalmú scandált prosák, a francziáknál akkor tájban divatba jött ablakföstemények, a nyomorú vázlatokkal jegyzett pénzek; a német császárok spirai siremlékei, a troubadourok versezeteinek töredékei nem nagy fogalmat ébresztenek bennünk a középkori művészetről, melynek barbar voltáról legerősb bizonyosságot tesznek közmulatságaik, és ezeknek legkeltebbike a turnir; mely a pánczélos lovagoknak nyilvános viadali gyakorlata volt; és a nemességnek kizáró joggal felruházott tulajdona, melyben, mintán a bajvivó lovagok a magok és őseik nemeségét csalhatlanul bebizonyították, fényesen öltözött urak, és főrangú nőnembeliek jelenlétében egymást láncsaikkal, lovaik hátáról leszűrni iparkodtak; melynek vége lévén, a turnirbírók a győzelmest kikiáltották, a dámák pedig őt ünnepélyesen felkoszorúzták, s győzelmesnek lenni elismerték.

De a városi szerkezet kezdetével a tudományos, erkölcsi és polgári *nevelés* mindjárt más ábrázatot vett fel. A városi hatóság patronusi jogot nyervén, legelsőbbben is iskoláin tett javítást. Ezeket a scholasticus canonicus igazgatása alól kivévén, rendes tanítókra bízta, és hogy ezekben koberló deákok, kika főosztály nagyobb növendékei voltak, iskolából iskolába, városhól városba útaztak, vacantivi histriones nevek alatt kalandoztak, s a babonás népet sokféle ámitásokkal, kincsásással, boszorkányságokkal vakították, garabonczás tetteikkel néha rémülésbe is hozták, tanítsanak, a canonicusok és lelki pásztorok helyetesei legyenek, meg nem engedték, kisebb iskoláikba, az írástanítást, melly innen kizárva volt, ezzel egyedárosságot úzven a papság, bevíttek, későbbben a dictálás jármát, és a vezérkönyvek észnélkül felmondását eltörlötték.²⁰⁾ Bekövetkezven a reformatio, Luther és Melanchthon esdeklései, (an die Bürgermeister und Stände deutscher Nation um aufrichtung der Schulen)²¹⁾ nem voltak kiáltó szavak a pusztában. Ezen utolsó maga néhány városokban, a hibás tanítás-mód helyett új rendszert vitt be; mellynek fogantját látván a polgárok, számos stipendiumokat, szabadasztalokat alapítottak a szegényebb tanulók számára. Így lettek Basel, Tübingen, Heidelberg és Wittenberg, nemcsak a Némethonnak, hanem majd minden európai műveltebb országoknak s nagy részben honunknak is ügyesb tanítókat képző veteményes iskolái. Melly igyekezet sikerét tapasztalván a jesuita szerzet, eltörlötte és helyrehozta ő is a catholica egyházbéli iskolák tetemes hibáit, és a jobb izlésű, s methodicai szellemű tanításmód, a földleírás és historia sikereresb előadása által, magának olly érdemeket szerzett, mellyek még a protestansokat is vetélkedésre gerjesztették.

Mennyit nyert az erkölcsi és polgári műveltség is a jobb tanítási rendszer, a városokban keletkezett közép te-

²⁰⁾ Schöttgen Diatribe, de statu scholarum a refor. Francof. 1717.

²¹⁾ M. Luthers Werke II. 315. 3455.

nító intézetek vagy gymnasiumok, későbbben a realiskolák, még későbbben philantropheumok, dolgozóházak, jelenkorunkban pedig a kisdud-óvóintézetek behozása által, csak az nem ismeri el, ki az emberiség szünetnélküli haladását nem hiszi, és annak lelkiesméretlenül ellene dolgozni nem irtózik. Most már minden miveltebb városokban czélirányos kórházak alakulnak; a vétket és henyeséget tápláló útezakoldulás eltöröltetik; a szegény családok számára, dolgozóházak nyitvatnak; özvegyeket árvákat ápoló intézetek alapítvatnak; az eddig elhagyatott nőnem nevelésire feszült figyelem fordítatik, és az asszonyi dicső egyesületek, az emberiségnek legszebb munkáit tüntetik elő.

Az izlés finomulása és nemesedése is a városi jótékony befolyás által létesítetett. Miután a fejedelmek nagy álló seregei szükségtelenné tették a polgárok fölfegyverzését, és a hadakozás vad szelleme a középosztályból kiirtatott, szemlátomást nemesedett és emelkedett ennek izlése. Az alacsony dorbézolás kitiltatott a jobb társalkodásokból, a bika- s egyéb vadviadal csekélyebb nézőkre talált. Ezen színházak lettek a szépmesterségeknek templomai, a művészet-ébresztői, a polgári erények és vétkek, illedelem és bohózat tükrei. A műipar és kereskedelem által szerzett gazdagság alkalmat, módot és pályatért nyitott és nyújtott a főstészi, szobrászi, hangászi drámaköltészi talentomok kitüntetésére a jeles képtárok alkotására, minők voltak, az ágostai nürnbergi, és más városokéi; hangversenyek, conservatoriumok alakultak, casinók, olvasó társaságok állottak fel: szóval betűszerint igaz lett, mit Pölitz ²²⁾ „a németföldi „polgári rend felszabadulásáról modott, hogy: azon polgári „szellem, melly a szabadság és miveltség lelkével elválhat, „lan kapcsolatban van, a házi és társas élet szebbítésére vezette az embereket.“

²²⁾ Kleine Weltgeschichte. Leipzig 1822. S. 203.

Azonban, jól megértjük a dolgot, ezen polgári magas műveltségű szellem Európa nem minden városaiban fejtőzött ki, és annál fogva nem lehetett jótékony hatással a nemzetek fejlődésére és csinosbulására. Nem említvén most azon sirtó csendet, magábavonultságot, titkolódzást, félénkséget, renyheséget, melly a Stambul utczaín járó európai utazót meglepi, vannak állodalmak, mellyeknek városaiban semmi vagy kevés nyomait lehet látni a leirt műveltségnek, mellyek nem egyebek mint nagy faluk, és a mellyek polgárait a drámaköltészek által is olly igen érdeklött kis városi szellem élte. A midőn a művelt polgári és nagy városi szellem beljegyei: a kölcsönös tökeletes türelem, udvariság, józan ész hatalma a hatalom s méltóság hagymázai felett, feszen-gés és rangdagály távolléte, a tudomány s szorgalom önerdemeseinek szembetűnő elsőbbsége a kincs és rang hősei felett, vidám megelegetés és apró figyelektől nyugtelen-ség; a *kisvárosi szellemet* helyegzik: a hírkedvelés, rágalom, pöffeszkedés, és kivált az oktató és felvidító társalkodás nemléte. Melly utolsó abból kimagyarázható, hogy kis városokban a léleknek tudományos és izlesi képzése nehezebbé tétetvén, mint a nagyobb és gazdagabb városokban; a művelt társalkodás által a polgárok egymást nem képezhetik, a felekezeti erős falakat le nem ronthatják, a káros előitéleteket szét nem dülhatják, a léleknek némi pulyaságából ki nem vergődhetnek: és a nemzetre nem hogy jótékonyan, de még sok tekintetben károsan is hatnak; mivel mindig becsesb a falusi, természettel egyező egyszerűség, mint a kisvárosi fél és fonák műveltség.

Ezen kisvárosi szellem, főleg az olly országokban honos, mellyekben a tág és teljes értelemben vett *polgárjog*, vagy is azon hasznok s szabadságok summája, mellyekben a status minden polgárinak, legyenek azok nemesek vagy nemtelenek, egyformán kell részesülni, mind személyükre mind vagyonaikra nézve, a sajátilag vett polgári rendtől megtagaútatik. Ahol még a szenteknek illy egyessége, hogy úgy szóljunk, nincsen; ahol az igazán szabad pol-

III.

NÉPMIVELTSÉGNEK MÁR A HAJDANKORI MAGYAR-
FÖLDÖN, JELESEN: PANNONIÁBAN ÉS DÁCIÁBAN, HUNNIÁBAN,
AVARIÁBAN ÉS NAGY MORAVIÁBAN VOLT VÁROSOK BOLDOG
VAGY BOLDOGTALAN SORSÁVALI ARÁNYBAN LÉTE.

Drága honunk földének, városainak, és az azon s ezekben lakott népeknek szinte az előidők homályába elenyésző lakosaitól fogva, e mostani birtokos nemzetig, a magyarokik lehozott miveltségi története, még vázlatban is, minő e jelenvaló, olly érdekes, olly tanulsággal teljes, ezen értékezés-céljával olly egybehangzó, hogy, mivel az elmúlt különben is kulcsa a jelennek, ezeknek, bár ki nem elégitő, de hiv fősteményét előre bocsátni szükségesnek véltük. Melly rajzolat, hogy céljának megfeleljen, és olvasóinktól is helyes szempontból szemléltessék, illő figyelmezteni ezeket arra, hogy mi itt sem egyházi történeteket, sem tulajdonképeni népleirást; (ethnographia) sem annyival inkább közép századbeli földleirást adni nem akarunk; csupán e nagy igazságot akarjuk felvilágosítani, hogy még a sötét századokban is, a város, keresztyénség és miveltség mindig karöltve jártak, és egymást segítettek: ellenben a legalsó fokán voltak a miveltségnek azon népek, mellyek a keresztyénségtől idegenek, vagy azzal ismeretlenek levén, és pásztori vagy vándoréletet élvén, egymással a jobb leelő felett szüntelen veszekedni kénytelenítetttek.

Nem is lehet ezen semmit csodálkozni: mert minden fejlődés és csinosbulás alapja a rendőrzött társaság. Ha

felmegyünk gondolatinkkal a távol időkre, és a világ évkönyveit, a műveltség történeteit megtekintjük: úgy látjuk, mindenütt ott virágzott ez, ahol a társaság bátorságosítva volt a vérengező csoportok beütésétől, az élet terhe-
sebb gondjaitól; ott diszlett ez, hol a kézi mesterségek egymásnak segéd kezeket nyújtottak, a munka terhe megosztott, a kereskedés gyöngyörré s kényelemre valót is szolgáltatott, az úri és vad jog, a természethez közelítő egyenlőség, személyesség, rend, törvény elismerése által lágyított; ott emelkedett fel kitünő nagyságra, hol az izlés és művészet remekjeinek tág mező, csodáló-hely és pályatér nyitott; a szép lelkeknek pártfogás esett jutalmul; a tudósoknak pedig tanítószékek, előléptetés megkülönböztetés pályabérül. Mind ezek a városok békés falai között eshetek meg egyedül.

Igy volt ez Magyarhonunkra nézve is, ez lévén a természet örök törvénye. Egyébiránt minők voltak ennek eredeti lakosai, az emlékek nem léte miatt kevésbé tudjuk. Hol sarmaták, hol scythák neve alatt fordulnak ezek elő a régi történetíróknál, kik együl egyig elvonván figyelmüket az ilyen rabolni szerető, egyik legelőről és vadászteréről a másikra siető néptől, ezt érdektelennek találták, és inkább siettek a kitünőbb népek leírására, minők voltak régen, a nagy emlékeket emelő babylóniak, a pompás templomokban gyönyörködő és műszorgalmas aegyptusiak, a világhódoltató persák, a szelíd és titkos bölcsességű indusok, finom izlésű és bölcselkedő görögök, és a nagy, törvényadó rómaiak.

Pannonia, Octavianus előtt, erdőkkel zordon, mocsárokkal disztelen és igen műveletlen tartomány volt, mellynek népei nem voltak semmivel fejlettebbek, a szomszéd germanusoknál, kiket Tacitus vitézeknek, szilárd erkölcsűeknek, de olly műveletleneknek fest, hogy ezekben senki a mai magas műveltségű szászok, angolok és francziák ős atyjait nem gyanítaná. Mihelyt, a római széles birodalomban, mint folyó a tengerben elenyésztek, bár elvesztették nezetiségüket, nyel-

vöket, önállóságukat: de Pannonia mindjárt kellemes színt öltözött magára. A római legiók téli szállásaiból jeles városok kerekedvén, ezeket derék csinált utak kötötték össze, melyeknek hídkövei, mértföld-negyedet mutató oszlopai még most is a romok közt szemléltetnek. Fertő és Balaton tavai lecsapoltattak. Különösen Galeriusnak ²³⁾ nagy érdemei vannak a kellemes Balaton melléke szépítésire nézve, ki itt erdőket irtatott, és a hajdan zordon rengeteget kiessé varázsolt. Sabaria, Carnuntum, Siscia, Mursa, Sirmium, Beregetio, Sopianae, Ulpianum, s egyéb jeles városok helyei elég bizonyosságot tesznek Pannonia és Dacia rómaiak alatti műveltségéről, melyeknek nagyszerű maradványi a hunn, avar, magyar, mongol, török-dúlás daczára is jelenleg láthatók: szobraik pedig, diadalíveik, síremlékeik, csatornáik, fürdőik, bányáik, gemmáik, még tiszteletet is érdemelnek; és a derék Zásmbokiak, Kölesérik és Schönvisnerek kellemes tanulmányai, kik Traján hidját, a nagyszerű töltéseket, melyeket a pórnép nem is ember, hanem ördög munkáinak tartott, a Sidovinnál s egyébütt kiáltott remek épületek maradványit látván és elméjükben forgatván, nem csodálják, hogy Pannonia, még a római császároknak is gyakran kedves mulatóhelyül szolgált (kik közül Octavianus Carnuntumban sokszor tartózkodott, Marcus Aurelius pedig derék könyvét itt írta) és hogy ennek jelképe a római pénzeken két nőszemély, kik vitézségök miatt katonai díszjelekkel, szorgalmuk és az ebből folyó bővelkedés miatt bőség szarujával, erős váraik és népes városaik miatt, melyek Ptolomaeus görög földleíró előadása szerint itt 59 számmal voltak, falkoronával ékesítették föl. Elvesztették ugyan a régi pannonok, és dacusok függetlenségöket, a romaiak alá esvén, levakartattak nemzeti sajátásaik; sokszor a vérszopó praetorok, publicanusok házavonáinak kitétettek: de az is igaz más felől, hogy vadász és pásztor népből földművelőkké lettek, és a helyett hogy

²³⁾ Salagii de statu ecclesiae. Pann. Quinqueecl. Liber I.

régente rossz sert ittak, most már isznak bort, mivelvén szőlőt annyit, Probus óta, hogy Claudianus az Istert, szőlőkkel beárnyékozottnak éneklé, tanulják a római nyelvet, mint Vellejus írja, ²¹⁾ s a tudományok kincseit fölkeresik.

Azonban Pannonia és Dacia városiban, ezen külfény mellett is igaz miveltség nem létezett mind addig, míg a keresztyénség jótékony világa a pogány babonát el nem üzte. Bár jeles templomok épültek itten Grannus Apollonak, Sarmandusnak, és Dea Sironnának; bár a pénzek, gemmák és feliratok bizonyosága szerint, Jupiter, Mars, Hercules, Dianna buzgóan tiszteltettek a Nymphákkal és az érczes vizekben lakó istenségekkel együtt: de ezen érzelgésnek semmi erkölcsi iránya nem lévén, az értelem borult volt, melly a legszentebb viszonyokat, minők: a polgároké, felsősége és alattvalóké, szülőké és gyermekeké, férjeké és nőké, uraké és cselédeké, meg nem tudta határozni; innen a felsőség zsarnok, az alattvaló csak jobbágy volt; az embervér fecséreltetett, az emberjogok eltapodtattak, a kormányzók nem szelídséggel, hanem vas vesszővel igazgattak, a foglyok s rabok kizsákmányolási, a legjobb színdaraboknak elébe tétettek.

Honnan jött honunkba az igaz miveltség ama tiszta kútfeje, a legfőbb bölcsesség világa, a keresztyénség? meg állítani egész bizonynyal nem lehet. Az erős lelkű Péter kezdette-e itt hirdetni az idvezítő tudományt kedves Epaenetusával együtt, vagy a pogányok apostola, Pál? vagy a Ravennából ide száműzött Apollinaris, az emlékek illy nagy hiánya miatt, nem tudjuk: de azt tudjuk, hogy már a II. s még inkább a III. században a kegyetlen üldözések, mellyek az Ens vizébe szalasztott derek vitézt Florianust, pettani püspököt Victorinust, proconsulságig emelkedett Demetriust, sirmiuni szűzet Anastasiát, és 72 más hithőseit vértanúi fénykoronával dicsőítettek; ellent nem állván

²¹⁾ Hist. Rom. Libr. 2. c. 110.

szaporodtak a krisztus hívei; de csak bújkálva tartották isteni tiszteletöket, itt is mint másutt a pogányoktólí félelem miatt, a legelső hívek olyan forma catacombákban, minőt találtak Pécsen 1780. a föld alatt, és a melly olyan földalatti kápolna, minőt Rómában s másutt találunk a régiség baráti. Nagy Constantin véget vetett e méltatlanságnak. Ó minden római tartományokban, és így Pannoniában s Daciában is keresztyén tisztviselőket rendelvén, a pogány papok jövedelmeit elhúzáván, a fa-bálványokat elégettetvén, a keresztyéneknek szabad vallásbeli gyakorlást engedvén, ezeknek papjait fényvel, jövedelemmel megtisztelvén és sok kiváltságokkal megáldván, magasra emelte honunkban a miveltséget, elannyira, hogy 330 táján Sirniumban már érsek is volt, kinek suffraganeusai voltak a mursiai, carpisi, cibalisi, scarabantiai, curtai, sisciai, bregetiói, és petobiumi püspökök; kiknek, és igazgatásuk alattlévő egyéb papoknak s tanítóknak munkája s szorgalma által, a pogányi tévelygés kirtatott, a népek megszeliidültek, sőt honunkból olly dicső férfiak támadtak, mint szent Márton és szent Hieronymus, (első szombathelyi, vagy mások szerint szent-mártoni, másik stridoni fi) kik az anyaszentegyháznak díszei és erős oszlopai voltak, míg éltek. Illyen hatással voltak a rómaiaktól alapított, püspöki székekkel díszlett pannoniai és daciai városok a nép miveltségre már kezdetben, melly igen szép ellenkezésben állott az Isteren túl feküdt várostalan és pogány Quadia, Jazigia miveletlenségivel, mellyekről Tacitus Plinius és más későbbi írók után csak azt tudjuk, hogy a quadok, kik a Morva, Vág és Garan mellékén laktak, vitéz és a rómaioknak Marbod és Wannius királyaik alatt sok bajt okozott népek voltak, és hatalmuk alatt tartották a hegyek közt lakó carpokat, a bányász gothinokat; (qui quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. Tacit. Germ. Cap. 42. 43.) A jászok pedig, kik az Ipoly és Zagyva mellékit bírták, jó lovakok és derék nyilazók voltak: de ezekmindketten Valentinian alatt 371. olly dühöngve ütöttek a ke-

resztyén pannoniakra és daciakra, hogy ezeknek szelidebb lakosai őket az utósó ítélet előljáró postáinak tartanák.

Minő lehetett a hunnoktól elborított honunk műveltsége, már ezentúl úgy nevezett *Hunniában*, ezen Európát megreszkettető és felforgató nemzet alatt? ezen kérdés pártatlan eldöntése attól függ, oly műveletleneknek sőt fél barmoknak nézzük-e a hunnokot, mint sok történetírók festik ezeket, az V. és VI. századbeli megrezzent írók főszeményei után: vagy pedig az adatokat, mellyek sokszor ellenkezők is, szemközt állítván, és a legjózanabb critica mérlegébe vetvén, őket olyan nagy és világhistoriai nemzetek sorába helyezzük, kik, nem lévén menttek azon hibáktól, mellyek általában a pogány és hadi szellemű népeket bélyegzik, dicsően tüntek fel nagy királyuk Etele alatt, az akkor már kissé elpuhult, de még művelt népek közt Európában, és kétség nélkül Európa elváltoztatására s jelen állapotjára első legnagyobb befolyással voltak? Mert bizonyos lévén ezen alaptétel, hogy a barbar hódoltató hátrább, a művelt győző pedig elébb viszi a legyőzött nép műveltségét. Ha a hunnok oly szörnyek voltak, mint őket képzelni szokás: úgy Hunnia is alattok diszéből egészen kivetkezett, rommá és pusztává lett; ha pedig a hunnok a nemzetek seprei és moeszkai nem voltak, hanem egy sok tekintetben nagy nemzet, úgy Hunnia fejlődése bizonynyal nyert általuk.

Vannak jeles és nagy nevű írók, régiek, újak, kik a hunnoknak Európában megjelenését úgy nézik, mint oly veszeltyt mellynél már nagyobb ezen világ részt nem érhetne volna. Szent Hieronymus emlékeztvén ezen eseményről így ír: „Borzalom fogja el lelkemet, midőn ezen időkre emlékezem, és ezek dúlásait le akarom írni, mellyben a püspökök megölettek, a papok levágtak, az egyházak lerontattak, a lovak a Krisztus oltárai előtt tartattak jól, a vértanúk ereklejei kiásattak, mindenütt siralom és nyögés

„hallatszott, a halál képe mindenfelé látszott.“ Thuróczink által kiadott képes Krónika azt hagyja emlékezetbe Attiláról : ²⁵⁾ „hogy ezen király rémitő tekintetű volt, mint hunnusi is vele együtt, és maga is isten ostorának parancsolta magát nevezetni.“ Ranzan ²⁶⁾ pedig Attiláról szolván azt mondja : „hogy ez volt a keresztyénség legnagyobb ellensége, ki azt mondogatta, hogy: őt isten küldötte a keresztyén név emlékezeté eltörlésére, és valóban ő róla az is a hír, hogy huszezer embert, saját kezeivel, megölt.“

Illy rémitő színekkel festvén sok történet-írók a hunnokot, mi csoda, ha sok újkorbéli historiaiírók is hitelt adnak nekik, jelesen Schneller ²⁷⁾ így ír Attiláról s hunnjairól. „A világ nagynak nevezi a rendkívüli erőt, ha nem jó, tékony is, nagynak a tántorítatlan akaratot, ha szinte ez jogtalan is. Ezen értelemben lehet Attilát nagynak nevezni. Ő a Balti-tengertől a Donig és Dunáig mintegy harmincz german és szláv eredetű nemzeteket hódoltatott meg. A legtávolabb eső tartományokból jöttek ő hozzá arannyal és drága kövekkel dús gazdagok, hogy rabszolgaságba esett rokonaikat tőle kiválthassák. Ő hozzá siettek Honoria császári hercegnőnek szerelmes levelei; Galliából a frank fejedelmek pártfogásért esdeklő kérelmei; Afrikából a vandalok szövetkezést tárgyazó irományai. Pannoniából tette Attila a byzantiumi császárt adófizetőjévé; itt készítette el azon tervet, mint rabolja ki Persiát, mint hódoltassa meg Galliát és Italiát. Meg is jelentek nem sokára az utálatos beesett szemű, görbe száru, kálmuk csordája a hunnoknak; kik sajátlag lovaikon élnek, s ezen elválhatlan bajtársaik hátán esznek, isznak, alusznak és álmodnak. Nyers húsokat a nyereg alá teszik, itt megpuhítják, és az erdőkben szedett füvekkel s gyökerekkel meghintve megeszik. Fekete posztóval fedik testöket, és erdei egérbőrből összetoldott felső ruhával; fejöket és lá-

²⁵⁾ Chron. Hung. Cap. 13.

²⁶⁾ Epit. rerr. Hung. Ind. IV.

²⁷⁾ Ungars Schicksal und Thatkraft. Grätz 1817.S. 10 — 12.

„baikat nyers bakbőrbe takarván; nők és gyermekeik sze-
 „keren mennek utánok. A férfiak borzasztólag lenyúzzák
 „állokat és arcukat, hogy a gyűlölt szakáll-kinövést
 „akadályozzák. Harczon kívül olly tunyaságban élnek,
 „hogy testök a hizás miatt felpuffad, és görbeszáru s rövid
 „nyakú alakjok csak hasból és főből látszik állani.“

Sehol sem olly szükséges a mérséklett kételkedés, mint a történetírás könnyen félrevezető cselkertjében. Pártszellem, még iskolában beszívott előítélet, s egyéb fonák, egyoldalú, és az adatokat rostálatlan hagyó ítélet, hánis nézeteket szülnek, mellyeket az érettebb critica és egyenesebb lélek igazít meg későbbben. Így, nem volt az a rút szín mellyel Kézai Simon, és Küküllő János, mint szintén, az ezek nyomait vakon követő Thuróczi, és Bonfin be nem mázolták Kálmán királyunkat; kit rútnak, sántának, selypnek, görbének; ezen kívül álnoknak, bujának, kegyetlennek, irigynek valástalannak festettek le: pedig hogy ezek mind merő költemények, mellyek tisztátalan kútfökből folytak, és ezen valóban nagy királyunk ellen méltatlanul elkövetett rágalmak voltak, már ma tudjuk.

Mi ugyan magyarok, mielőtt még hitelesen be nem bizonyítottatott, hogy a hunn és magyar törzsök egy és ugyan az; mert úgy látszik hogy ős atyáink korában divatozott ebbeli monda és hagyomány, mint szintén amaz állítólag hunn maradék, a székelyek magyar nyelvéből vett erősség is még kétséget látszik fennhagyni; egykedvűleg vehetjük a hunnoknak ama fentebb előadott miveltségi fösteményét; de csak ugyan, ha a másnemű adatokat is figyelemre vesszük, a fentebbiekkel gondosan egybe vetjük, megrázogatjuk, és a mai derék történetírókat is kihallgatjuk; lehetlen elhinnünk, hogy a hunntörzsök illy barbar, Etele is illyen szörnnyeteg lettek volna. Mert mi a hunnokat illeti, olly nép, melly kényurat maga felett nem szenved, hanem főben járó dolgait maga intézi el, és még fő biráját a kádárt, és vezéreit is, mint felelet terhe alatt levőket megité-

li, leteszi és megbünteti ²⁸⁾) olly nép, melly világszerte elismert és példátlan vitézsége mellett, még a tudományokra s olvasásra is időt fordít, felvad és bárdolatlan épen nem lehet. Kinevették sokan ez előtt, derék historia bűvárunkat, Cornidest, hogy a hunn literaturáról értekezést írni nem kételkedett; még a különben érdemteljes hazánkfia, Schwartner is, külföldön beszítt előítéleteinél fogva, a hunnok tudományosságáról teendő vizsgálódást olly képtelen vállalatnak tekintti, mintha valaki a vizözön előtti könyvtárakról és tudós egyesületekről akarna írni: pedig a múlt és jelen századunk a XIII. XIV. XV. XVI. XVII. századbéli hiteles történetírók emlékeiből csalhatlanul bebizonyította, hogy a hunoknak saját jegyű betűik, keleti szabású, jobbról balra menő, papiros és tinta nélkül megeshető írásmódjuk volt: melly ha igaz, pedig igaz is, különben minden történetírást kétségbe vonhatni, úgy a hunnokat nem hogy betűtleneknek s miveletleneknek kellene tartanunk, sőt ollyanoknak, kiknek nyelv-emlékei, és történetei kinyomozása leggondosabb figyelmet érdemel.

Olly nép továbbá, melly a nemzetiségnek, és e szemre fényének — a nyelvnek határtalan becsét érzi, ezt gondosan miveli és szenvedelmesen szereti, ²⁹⁾) a nemzeti nyelven készült, és a hunn hősök vitéz tetteiről szóló énekeket lelkesedéssel és örömkönnyeket hullatva hallgatja; ezen kívül minden jóra és igazra olly fogékony, hogy a jobb és bolgogító keresztyénséget, leigázott szolgáitól beveszi, mint erről maga sz. Hieronymus tesz hiteles bizonyosságot, ki Laetushoz küldött levelében így ír: „Letette tegezeit az örmény, a hunnok tanulják a zsoltárokat, a hideg Scythia gőzöl a hit melegétől, a geták szöke és vörhenyeges serge templom-sátorokat hord magával, és talán azért hadakoznak velünk egyenlő szerencsével, mivel egy valláson vannak velünk“ az illyen jobb ismételre, művészetre s nemzetiségre fogékony nép miveletlen nem lehet.

²⁸⁾ Thuróczi Chron. Hung. C. 10.

²⁹⁾ Excerpta Legationum. Priscus Rhetor. C. 2.

De Etele is, bár mit mondjanak a fentebb idézett írók, durván nagy nem lehetett, és Dzingiszkhánnal egy osztályba nem tétethetik. Mert az a férfi, kinek csak a keleti görög császárok évenként 2100 font aranyat fizetnek, még is Priscus Rhetortól len ruhába öltözve, és fábul épült házban találta; ki vendégeit arany billikomokból itatja, s maga fa pohárból iszik; ki sem aranyat sem drága gyöngyöt nem hord sem ruháján sem fegyverein; ki Callimachus, életirója bizonyosága szerint, a hizelgőket utálta, ellenségeire villámlo tekintetet szórt, a védelme alá folyamodottakat pedig nyájasságával szinte megbájlta, és szavának mindenkor ura volt; kit Honoria III. Valentinianus húga halálba tudott szeretni, magát és birtokát önkényt ajánlván neki; ki önállásra tudta emelni a hunn nyelvet, és a deák nyelvet Hunniájában mint győző mégtiltotta: az ilyen uralkodót méltán nevezi a derék Herder is több ízben nagynak, és ilyen hős, alávaló nemzetből nem támadhat.

Ámbár tehát Hunnia miveltségiről ezen korból adataink nincsenek: noha Ranzan egy két szóval említi ³⁰⁾ „hogy Chaba és Aladar, Attila különböző nőitől született „fiái, eltávozván Pannoniából, ez azért nem lett kietlenné: „mert az itt megmaradt hunnok összeházasodván az itt „lakott népekkel azon voltak, hogy a föld szorgalommal „miveltetnék, ugyan ezek a szomszéd népekkel barátságban „élvén, velök jeles kereskedést űztek“ ámbár a hunnokról mint keleti és vitéz népről bizvást föltehetjük, hogy a városokat szabadság-fékező tömlöczöknek nézvén, ezeknek nem nagy barátjai voltak, Eteleivel együtt, kit Priscus egy nagy faluban lakni mondott; mindazáltal igen hihető, hogy hunnjaink is a miveltség ama legfőbb eszközével a keresztvérséggel megismerkedvén 403 táján, Theotimus, toni püspök munkája által, ³¹⁾ kit ezek erényiért esodálván, ró-

³⁰⁾ l. c. Ind. 6.

³¹⁾ Socrates Sosom. Libro 7. c. 25.

maiak isteninek neveztek, a polgárodást és városi csinosbulást is megkedveltek. Eteléről legalább bizonyos, hogy ő noha külföldön sok városokat s várakat lerontatott, de Hunniában a főbb helyeket megerősíteni nem feledé; például Budát vagy Aquincumot; (a mai o Buda) melly nem neveztetett volna meg a magyarok itteni letelepedésükkor is Aczilburgnak, ha Atillától vagy nem lakatott, vagy nem erősített volna.

Azon kevés miveltséget, melyet a hunnok eltávoztá után a keleti gothok és longobardok rövid ideig tartott uralkodásuk alatt, honunkban, melly már Avariának neveztetett, főleg túl a Dunán elterjesztettek, eldülták az avarok, kik mind a keresztyénségnek, mind az ezt védő városoknak ellenségül nyilatkoztak. Tagadhatatlan, hogy első kagánjaik, főleg Bajánalatt nagy erőt fejtettek ki, és kik előtt a keleti bolgárok, szintugy mint a nyugati frankok, Mauritius szintugy mint Phocas császárok rettegtek, még a megvehetetlen helyzetű Byzantiumiak is Ázsiába teendő átköltözésről tanakodtak: de ezt inkább vad erőkitörésnek, mint állandó alapról felnőtt vitézségnek s erénynek lehet nevezni; mivel sem belső és szívbeli- sem külső polgárosodási miveltség által nem gyámolítottatott. Ezen avarok alatt egészen elváltozott honunk földje, és egy, sok had-sánczokból álló, földvárrá alakítottatott. Ezen erősségeiket az akkor élt történetírók ringeknek neveztek; mert kerekdedek, felül tölgy és cser gallyakkal fedettek, de egyszersmind olly iszonyú nagyságúak voltak, hogy kerületök 12, általójuk 4 mérföldet, magasságuk és szélességük 20 lábat tennének. Kilencz ilyen óriási erősségeik volt nekik azon kilencz hagiakban, vagy tartományokban, mellyekre felosztották, a jelenkori Magyarhonnál nagyobb birodalmukat, és a mellyek központja, és mintegy fő tanyája volt a Rába, Dráva, Balaton és Duna között feküdt budai vagy olpári ring, mellyben laktak a kagánok, és a mellyel egyesület-

ben voltak a többi földvárak is, mellyek, noha Pray szerint 20 mérföldnyire feküdtek egymástól ²²⁾ de hihető, őrhalmok segedelme által úgy összekapcsoltattak, hogy a harsány kürtök hangját az örök sorozatja mindenütt meghallhatta és egymásnak átadhatta. Ezekbe a roppant nagyságú földvárakba hordották azon tömérdek kincset, melyet a legyőzött népektől kicsikartak: itt éltek kedvökre, míg ama frank oroszlánnal, nagy Károlylyal össze nem akasztottak, általa tökéletesen legyőzettek, és azon kevés keresztyénné letteken kívül, kik Carnuntum és Sabaria közé, az úgy nevezett bójok pusztáira szállittattak, az évek sorában és népek tengerében apránként elolvadtak. — Gondolhatjuk már most, minő sorsa volt ezek között azon néhány megmaradott városnak és az ezekben lappangott keresztyéneknek. Az a nép, melly tudományt, kézműveket, földmivelést egyaránt megvetve, csupán ragadományból élt; az a nép, melly 597 ben a fősvény és fogságban levő katonáit kiváltani nem akaró Mauritiusnak, 12,000 főből állott, s elfogott seregét, egyszerre lenyakasztatta; az a nép, melly mint Schneller ²³⁾ állítja, de szokása szerint a kút-főt, mellyből merített nem idézi, győzedelmeiből haza térvén, a legyőzött népek nőit fogatta szekerei eleibe, és úgy ment be ringjeibe; az a nép, melly 619-ben 270,000 görög és bolgár foglyot hajtott maga előtt Avariába: bizonyosan kiirtott itt minden vallási és polgári miveltséget; és bár a derék Philo érsek, és Rutbert vormsi püspök, e nyersnép keresztyénné tevésében hiven fáradoztak, a vállalat mind addig nem sikerült, míg ama hithős, nagy Károly, a tanítás útját hosszúnak, és e durva népre nézve foganatlanak itélvén, őket fegyverrel nem térítené a szent hitre, és ezen törvényt nem hozná, hogy, „a kik a Krisztushoz állanak, „legyenek szabadok, ellenben a kik ettől vonakodnak, ja, „vaiktól is, szabadságuktól is fosztassanak meg, csupán éle-

²²⁾ Annal. Tom. I. pag. 19.

²³⁾ Staatengeschichte des kaiserl. öst. I. Theil.

„tük maradjon épségben.“ Így szelidült meg aztán az avar herczeg Thudun, ki 796-ban Achenben megkeresztelkedett, de már 803-ban, midőn Károly a szászokkal újra hadba keveredett, mind a hittől elszakadt, mind Károly ellen pártot ütött. Így hajtotta nyakát Krisztus igája alá az utána következett kagán, Todor, ki állhatatosabb volt; így tértek az avarok már igen elgyengült maradéki az üdvezítő hitre, Arnon salzburgi, vagy mint akkor neveztek juvaviai, és Urolf lorchi érsekek munkája által; kik közül az elsőről a történetírók beszélnek, hogy az avarokat az által is édesgette a ker. hitre s megkeresztelkedésre, hogy azon avar szolgálkat, kik megtértek, asztalához ültette, fényes billikomokból itatta; uraikat pedig, kik a régi pogányságban megmaradtak, a földön étette, és a vigan lakozók társaságába nem eresztette, azt az okát adván tették, hogy az ilyenek méltatlanok arra, hogy a Krisztus választott hívei seregében vigadjanak. Így tehát Tutund, és avarjai, megkeresztelkedtek, és e fordulat némi műveltséget vont maga után: mert négy püspöki szék állíttatván fel honunkban; Nyitra, Faviana, Julia és Vetvár (melly a mai Óvár) városiban csendesebb lett minden; Magyarhon 5 frank grófságokra osztatott, mellyek igazgatói a frank fejedelmek, jelesen Karlman és Arnulf parancsolatjára Passau és Salzburg tájairól, Bajor-és Olasz honokból, föld és kézműveseket hozatván, ezeket itt letelepítették, az elhagyott Duna mellékit velök megrakták, és azon iszonyú dolgoknak, pártütéseknek, vérengzéseseknek, mellyek az avarok elenyésztését siettették, darab ideig véget vetettek. Jelesebb városok ez idő tájban, mellyekről a hagiak is neveztetek, voltak: Buda, Olpár, Ung, Nyitra, Vindomina, Sabaria, Tetel, Homor, Bihar s egyebek. Egyébiránt, milly városok voltak Avaria, megtetszik abból, hogy Arnon, az avarok megtérítése után, föl levén hatalmazva arra, hogy ide megyés püspököket küldjön ama négy már említettek felül; minthogy ezeknek törvény szerint városban kellett székeket helyezni, a honnét az evangéliumi trombita

hangja legkönnyebben elterjedhetne, és ne vilesceret nomen Episcopi, városok pedig épen nem voltak, a mellyek voltak is, eltöröltetvén egészen a polgári rend, csekélyek és falukhoz hasonlóak voltak, minők: Szalapurg, Ortahu, Spizzum Termerchen, Czell, Ablanza, Quartana, Gensi s. t. eff. megyés püspököket tehát nem rendelhetvén, küldött mezei vagy falusi püspököket, kik Chorepiscopusoknak nevezettek: kiknek hatalma eleinte korlátolt, azután nagyobb és kiterjedtebb lett, nem is laktak egy helyen, hanem most itt majd amott, de a kik nehezen szokhattak e műveletlen, posványos és erdős tartományhoz.³⁴⁾

Jóval nagyobb műveltséget találunk honunk földén a morva és bolgár uralkodás alatt, mellynek alapját a dicső Methodius vettette meg itt, fejlődésit pedig a sláv jeles nemzeti szellemből magyarázhatni. Ezen nemzeti szellemnek szép vonatait találjuk Herdernél³⁵⁾ ki ilyen erkölcsi képét adja ezen néptörzsöknek: „Ezek nem olyan nyugtalanok és kalandoknak örülők voltak, mint a németek; sőt „a honnét ezek elmentek, nyomba utánok nyomultak amazzok, és üresen maradt helyöket betöltötték, még pedig „Dontol az Albisig, Balt tengertől a velencei öbölhig. Szerették a mezei gazdálkodást, barom-tenyésztést, némelly házi kézműveket készítettek és termékeikkel, s műszerezeményeikkel hasznos kereskedést üztek. Városokat is „építetek, minők: Vineta, Kiow és Nowgorod, mellyekből „nem soká virágzó kereskedő városok lettek; Némethonban bányászatot is gyakorlottak; értettek az érczek elolvasztásához és öntésihez; a sóbányákat műveltek, vasznat készítettek, gyümölcs fákat ültettek, méhsert főztek, „vidám és hangászatot kedvelő életet éltek. De mivel ilyen békés és nyugalmas élet mellett állandó hadi rendszerről nem gondoskodtak, a német törsökök alá estek,

³⁴⁾ Horváth Janos Püspök Tud. Gyűjt 1817. VII. Kötet.

³⁵⁾ Ideen. IV. Theil.

„kik felette nagy bünt követtek el ő rajtok. Mivel úgy
 „bánván ezekkel, mint spanyolok a perubeliakkal, micsoda ?
 „ha századok mulva ezen szelid jellemű nemzet, urai ke-
 „gyetlen bánása miatt elvadult, és alattomos durva néppé
 „silányult le. Mind e mellett, ott, hol némi szabadságban
 „részt vehete törzsök, még most is régi alakzatát megtartja.“

Ezen hív rajzolatot megtekintvén, most már megmagyarozhatjuk magunknak, mint esett az, hogy egy illy szellemű, és honunkban is Zvatoplug győzelmei által hatalomra emelkedett nép a IX. század második felében nem elégedvén meg papjaival 861-ben Mihály konstantinápolyi császárhoz követeket küldött, kik kérnek e fejedelmet, hogy küldene nekik alkalmasb lelki tanítókat. „Mi, így szólottak, sem görögül sem deákul nem tudunk; nem értjük sem a szent írást, sem annak erejét; olyan tanítókért esedezünk tehát, kik a biblia szavaira, és ezek értelmire megtanítsanak bennünket.“ El is küldetett hozzájuk amaz apostoli ember, Methodius, Cyrillus társával együtt, kinek főelve levén a néptanítás, tót nyelven készített liturgiát; mellyet a bölcs II. Hadrian pápa is jóvá hagyott, és a nép s gyermek szorgalmas tanításával magának mind a görög mind a római egyházban halhatatlan nevet szerzett, és még ma is, mint szent, úgy tiszteltetik. Methodius vetette meg a bolgárok szellemi miveltsége alapját is, Bogort ezek királyát a szent hitre térítvén, a ki 863-ban a bohiládok vagy bolgár honnagyk ellenére megkeresztelkedett Konstantinápolyban.

Kimagyarozhatjuk ama herderi fösteményből azt is, mint lett, hogy hőskeblű magyarjaink Árpád alatt honunkbajöven, itt nem kevés számú városokat és erősségeket találnak. Csak Anonymus jegyzőnket tekintsük meg, ebből látjuk, hogy azon sok váraikon kívül, mellyek már ekkor honunkban léteztek — minők: Pozsony, Esztergom, Pest, Ungvár, Óvár, Tolna, Vasvár, Bihar, Eger, Gömör, Nográd, Zagráb, Posega, Valkó és egyebek — voltak olyan népes helységek is, mellyek nyilván városoknak neveztetnek,

minők: O Buda, Nyitra, Veszprém, Belgrád: És nem kis miveltségre mutat az derék elődeinkben, miként nem hogy feldúlták és elégették vola ezen várakat és városokat, mint az avarok, sőt inkább újakkal szaporították az erősségek számát. Igy építette Oloptulma Komáromot; Tarczal vitéz, Árpád engedelmeből Himesudvart, ott hol Bodrog a Tiszába szakad; és Bors, a Bódva vize mellett Borsodot; Szabolcs, a Tisza mellett Szabolcsot; Ete, Surungradot vagy fekete várt. Tas Vezér, Tasvárat, melly idővel Sárvárnak neveztetett.³⁶⁾ A városok elrémult lakosival is nem hogy kegyetlenül bántak volna, sőt inkább ezek várait örökkel megrakván, lakosaikat mind a földnépéből mind idegenek, ből szaporították. Nyilván állítja ezt Anonymus Nyitra és Pest várainról, mellyek lakosainak Árpád és Taksony vezéreink még jó nagy darab földeket is ajándékoztak³⁷⁾.

Ázsiai szellemű magyarjainknak ugyan még ekkor város nem igen kellett, és érdekes olvasni róluk, mint készített magának e győző nép Egernél kunyhókat, Árpádnak pedig Szinhalmán leveles színt, hogy néhány nap itt magukat kipihenjék³⁸⁾. Azok a magyarok tehát, kik Görög- s Némethonban nagy dülást és rontást hagytak maguk után, mint fentebb Eteléről s hunnjairól olvassuk, már saját hazájokban egészen ellenkezőleg cselekedtek, mint még pogányok; kik ösmeretlenek lévén a keresztyénség által felvilágított emberiség elveivel, legfőbb erénynek tartják azt, ha ellenségeiknek minél többet árthatnak.

³⁶⁾ Anonym. B. R. Not. Cap. 11. 17. 18. 21.

³⁷⁾ Ugyan az Cap. 37. 57.

³⁸⁾ Ugyanaz. Cap. 32.

egyház tengerében úszott, és minden ennek érdekeiből ítéltetett meg; a történetírók többnyire diák nyelven írtak, melly hatalmukban, úgy mint kellett, nem levén, sokszor épen nem azt írták, mit akartak.

Magyarjaink, jeles tetteiket nem magok jegyezték föl; ezeket tehát és ezekből kitetsző miveltségét nemzetünknek idegen írók füsteményei után tudja jelenkorunk; és fájlalni lehet, hogy ezen gyanús rajzolatok után tekintik a külföldiek jobbára elődeink fejlődését, meg nem vizsgálván, egybehangzó-e ezen torzképekkel a magyar őstörzsök házi és polgári élete, eredeti vallása, nyelve, polgári alkata, honföldjén élt idegenekkel bánása? mellyeket ha egyoldalulag el nem vetnének szemeik elől, támaszkodva egyedül amaz ingatag, párthévvvel rajzolt historiai töredékekhez, bizonynyal olly tetemes hibákba nem esnének, mint Schneller ⁴¹⁾ ki alig talál szavakat elődeink durvasága előadására, így szólván Zoltán alatti dolgainkról: „Ellenállhatlan vala rémitő dühök, melly ember-szívet evett, em, „bervért ivott, egyházakat és a jó minden veteményes ker, „jeit romokká változtatta. Természettel durva nemzetek „még a barmoknál is alább sülyednek a hadakozás kézmű, „ve folyvást üzése által. A baromi magyarok megint elke, „dették rabló kalandjaikat azon országaiban Európának, „mellyek bár elég népések, de egyet nem értők, bátorta, „lanok és védetlenek voltak.“

Nem tehetnénk nevetségesbet, mintha idélen szeméremtől lelkesítve azt akarnók bebizonyítani, hogy magyarjaink teljesen kifejlett nép volt már Hunniába jöttkor is; mert teljes miveltségű nép a IX. s X. században, már elenyészvén a polgári vagy közép rend Európában, még a Görög birodalom városait sem vevén ki, nem létezett. Halljuk, mit mond Herder ⁴²⁾ a derék német nemzet elődeiről: „Ezek állandó hadi alkotmányuk miatt szükségkép sok e-

⁴¹⁾ Ungarns Alleinsein.

⁴²⁾ Ideen IV. Theil.

rény hiával voltak: a földművelést nem nagy iparral üzték, „sőt némelly keleti néptörzsökök sokáig tartárszabású vadász, és pásztor népek maradtak. A közös legelők és közbirtok durva fogalma kedvelt ideálja volt ezen nómásoknak, kik alatt Némethon sok ideig rétekekkel, posványokkal és bűdös tavakkal vegyes rengeteg volt, mellyben ama, már kiirtott hősbarmok, a bölönyök tanyáztak a német emberhősökkel együtt, kik a tudományokról mit sem tudtak sőt legszükségeseb kézműveiket nőikkel és rablott szolgálkkkal üzették.“ Bizony tatárhoz illő élet!

Hogy tehát a telepdő magyarok miveltiségi képmását könnyű de hív ecsettel, és minden árnyéklatokkal együtt, mint illik lerajzoljuk: bizonyos, hogy ezek olly nyerseséget mutattak, millyet kell szükségkép mutatni egy új és állandó hont kereső népnek. Ha Béla névtelen jegyzőjének bizünk, saját vallás formával és polgári alkotmányynyal bírt ősz nemzetünk a vezérek alatt, és tisztelte az egy fő valóságot a tűz jelképe alatt. Kik a vallás philosophiájában nem járatlanok, jól tudják, hogy minden természeti vallások között legtisztább s legértelmeseb a Zoroaster vallási rendszere, melly a bályvány-imádástól idegen, és a tűz jelképében tiszteli az értelmet derítő, a szívet melegítő istenséget, mint áldásforrást, és ennek lóval, a hadakozó nemzetek legbecsesb segéd állatával, áldozik. Elődeink is lóval áldoztak, és eledelök sem volt más mint lóhús, mellyre Thuróczi ⁴³⁾ bizonyosága szerint, még akkor is visszatértek némellyek, midőn Szent István munkája által a keresztynséget felvévén, darab ideig polgárosítottak. Mellynek nagyobb hitelt ad az, hogy ázsiai rokoninkhoz a XIII. században útazott szerzetesek is úgy találták, hogy ezek még ekkor is ló és farkashúst ettek, ló tejet és vért ittak. ⁴⁴⁾ Nőiket hihető hogy vagy marhán, vagy pénzen

⁴³⁾ Chron. 11. c. 39. Coeperunt comedere equinas pulpas, et omnino pessimas facere culpas.

⁴⁴⁾ Deseritius de Initiis et Majoribus Hung. Budae 1748. p. 175.

vettek, legalább a pórnépről ezt föltehetni; helyes következményt formálván ezen nevekből: eladó leány, asszonyvásár, és az éjszakai ázsiai pogány népek közt még most is divatban lévő ebbeli szokásból. Voltak jóslóik, kik schamani ügyességgel forogtak közöttük; voltak ünnepeik, melyeket jeles győzelmeik után több napokig ültek, leginkább vigan lakozással és a részegségig menő borozással.⁴⁵⁾ Egyébiránt áldozó papjaik voltak-e, bizonytalan; legalább abból, hogy Báthori László a magusokat táltosoknak fordítja melly név Horváth János püspök⁴⁶⁾ véleménye szerint találatos, leleményes eszű, magát feltaláló szóból ered, még nem következik, hogy különös rendű papjaik lettek volna: és a milyen bizonyos az, hogy a hegyek tetején áldoztak persa módra, sőt áldoztak a forrásoknál, kútaknál vagy sziklákánál; szintolly bizonyosnak látszik, hogy ezen áldozatokat vezéreik és a család vénei vitték véghez, ázsiai és legrégebb patriarchai módon, Esküjüket égre emelt karddal, és hihető, hogy az avarok példája szerint, ilyen átkozódással tettek: hogy a menykő essen (ess kű) arra, ki igazat nem mond, és hamisan esküszik. Hódolási és szövetekezési esküjüket egy edénybe, mindnyájok karjából eresztett, és mindeniktől megizlelt vér jelképeben adták elő.⁴⁷⁾ Nem tudván képzelni, mint jöhessen a gonosz, mellyel teljes e világ, a minden jók örök kútfejétől az istentől, hittek ördögöt, vagy ármányt; és hihetőbb az a vélemény, hogy az ördöggel, ebbel, s egyebekkel káromkodást, még ázsiából hozták, nem pedig a későbbben köztök elhatalmazott manicheismusból szívták be. Hittek-e halálutáni életet? bizonytalan; de ha hitbéli rendszerök alapja a parsismus volt, mellyről alig kétkedhetünk; úgy nem volt előtök ismeretlen a lélek halhatatlansága is, mivel ez alapelve a Zoroaster vallásának,⁴⁸⁾ mellyben az tanítatik, hogy

⁴⁵⁾ Anonym C. XXII.

⁴⁶⁾ Tudom. Gyűjt. 1817.

⁴⁷⁾ Anonym. Cap. V.

⁴⁸⁾ Zendavesta; traduit par Anquetil du Perron. Paris 1771. 3. Vol. 1.

mikor majd Ahriman legyőzetik, kinek rabjai sokan még most, balgatagságuk s vétkeik miatt, akkor az Ormuzd szolgálói, kik ezt tisztelik bölcsesség és erény által, feltámadnak, és a paradicsommá vált földön örökké boldogok lesznek. Összehangzik ezen véleménynyel tisztességes temetkezésök is, mellyet folyók és források közelében tettek; sirt ásván és mély bánatot mutatván; de a melly keserűséget azután, borozás és jóllakásból álló torral enyhítettek.

Illyen volt vallásos életök ős elődeinknek. Házi és polgári életöket a mi nézi: vig, szabad és barátságos nép volt ez, melly hadban és ellenség közt haragos menykő volt, itthon pedig igen jól tudta, mi a jog és mi az emberiség. Részt vett az uralkodásban, és fővezéreinek is országos kötés mellett adta által a fő hatalmat.⁴⁹⁾ Keleti ravaszág is vegyült néha erkölcsi bélyegökbe, és derék kémeiben, minők: Kusid, Opa, vagy vén farkas, Ogmand, Zuard, Kádós épen nem láttak szüket. Birtak minden gymnasticai ügyességgel, jelesen: jó vadászok, nyilazók, lovagok, úszók voltak; kiknek a Volgát, Dunát, Temest átúszni csekély munkába került. Szerették a hangászatot, zongora és síp hangját, tréfás verselőik énekeit; kivált az ifjuság hős játékát, melly bajvivó lovagverseny volt, turnir szabásu, mellyről Kollár⁵⁰⁾ úgy vélekedik, hogy épen nem franczia találmány, mint Dufresne is állítja, ezen szótól turner származtatván, hanem olly, keleten régtől fogva divatban volt vitézi játék neme, mellyet magyarok hoztak be legelőször Európába, és a melly a törököknél, persáknál még most is kedvelt multság neme. Árpád épített ugyan magának Csepel szégetében, kőből fejedelmi pompás lakot, kinek példáját a többi nagyok is követik⁵¹⁾ de a nép sátorokban lakik, szép lovakban, drága fegyverekben gyönyörködik, a had sorsjátéka által birodalmába esett földnépé-

⁴⁹⁾ Anonym. C. 6.

⁵⁰⁾ C. U. Velii de bello Pann. Libro XI. pag. 39. not.

⁵¹⁾ Anonym. Cap. 44.

vel irgalmasan, türelmesen bánik; jobbjáit vallásukért nem háborgatja, sőt ezeknek egyházakat építeni, gyermekeiket megkereszteltetni, külföldi papokat hozzájuk ki s bejárni, engedi. (*V. ö. oklevél A.*) hátul; úgy hogy Pilgrin ki külföldön tett vérontásaikból ítélve, őket tigriseknek s fenevadaknak lenni gondolta, közikbe jövén, nem győz csodálkozni emberségökön, s jóra hajlékonyságukon; és Benedek, római pápát kéri, hogy rendeljen ide több püspököket is; mivel, úgymond: itt az aratni való sok, arató pedig kevés. Városi lakással pedig, valószínű, hogy hős elődeink is úgy voltak, mint ahogy nem rég Abdelkader nyilatkozott: „Arab honja, úgymond, a szabad mező; már „rég nem volnánk szabad emberek, ha falak közé zárkoztunk volna. Hagyjuk az európaiakat s árulókat, ha vannak a hivek közt árulók, a városok birtokában.

De a magyar közmiveltség is keveset nyert volna azal, ha elődeink ezen hőskorban a városok falai közé zárkóztak volna, mivel a polgári rend ezekben, szinte a szász vendégek ide költöztéig, legalább azon fogalom szerint, mellyet az első czikkelyben adánk, tekintve, épen nem létezett. Nem sokat tettek tehát városaink, Árpádtól, majd IV. Béláig, polgári csekély állásuk miatt a nemzeti miveltségre. Nem egyéb volt e városi nép ezen időszakban jobbjágnál: melly néposztály akkor fejtözött ki teljesen és az örökös szolgaságból akkor vergődött szabadabb helyzetre, midőn királyaink kegyessége által a városok jobbjai terheiktől apránként megszabadultak, és a vitézlő nemes, s földmives paraszt közötti mérséklett jogu, közép polgári helyzetet elfoglalták, és mostani körükbe léptek, melly felette különbözik eredeti álláspontjoktól. Merthogy már most honi városaink eredeti formájáról, és polgáraink legelső állapotjáról szóljunk, nem lehet ugyan tagadni, hogy dicső *I. István* királyunk némelly nevesb városoknak, melyeket meg akart tisztelni, jeles jogokat kegyelmeket, sza-

badságokat ajándékozott. Ilyenek voltak; *Sz. Fejérvár* a hol lakni szokott (*V. ö. az M. betűvel jegyzett oklevellet hátul*); *Esztergom*, ahol született s megkoronáztatott; *Veszprém*, ahol örömet mulatott. Kinek példáját követték több utódai, például: *Salomon*, a ki Sopront és Pozsonyt mint sok hányattatásai között nyugalmas menedék helyeit, jeles kiváltságokkal ajándékozta meg. *II. András* Spalatronak, és némellyek szerint, Korponának, Szegednek, Debreczennek, és Trencsinnak olyan szabadságot adott, minővel birtak a várnemesek ⁵²⁾. *III. Béla*, ki mint 1190. költ okleveléből lehet látni, a pécsi püspöki templom jobbágyainak olly szabadságokat adott, mellyek a mai királyi városok polgáraiét jó formán megközelítették, minők például: hogy ezek nem tartoztak fizetni réven vámon, midőn útaztak vagy kereskedtek; sem a király sem a nádor, sem az ország bírása ítélszéke előtt; nem tartoztak megjelenni, csak a pécsi püspök előtt, mint nemes emberrel, úgy lehetet velök pörlekedni: végre pénzverési joggal is birtak. ⁵³⁾ Mind ezeket nem lehet tagadni, és ama régiség homályain élesen átlátó Horváth Istvánunk igen valószínű véleménye szerint, nagyon hihető, hogy *Sz. Istvánnak* köszönhetik legrégebb városaink szabadságaikat; a magyar városok *Sz. Istvánnal* kezdődnek, és a polgári rend arany szabadságának nem egyéb, mint első királyunk az alapítója, kinek, tudjuk hogy érdekében, volt emelni a német jövény lovagokat, kiknek segedelme által legyőzte ellenségeit; emelni ezek embereit, a keresztyén és német szállókat, kik

⁵²⁾ Eadem eosdem — értetnek itt Omis, má Almisiad dalmatországi város lakosai — perfrui commisimus libertate, qua nobiles, seu tota communitas Spalateusis, per gloriosissimos Andream et alios reges, clare et felicium recordationum mediantibus ipsorum literis privilegialibus aurea bulla sunt statuti et donati, auctoritate presentium duximus roborandos et aurea libertate perfruendos. „Horváth István Tud. Gyűjt. 1819. I. Kötet.

⁵³⁾ Koller hist. epp. Quinqueecl. Tom. II. pag. 479.

neki trónja és vallása emelésében segédül voltak és ezek várai, egyházai és zárdái körül laktak. Szabadságokat adott tehát ezeknek megkülönböztetésül a pogányságban maradt cselédektől, kik, az akkori kor eszméje szerint, rabszolgák voltak. De ezen szabadságok a bekövetkezett rendetlenségek miatt, mellyek az arany szabadság (aurea bulla) elején előszámláltatnak, ⁴¹) elenyésztek jobbára: míg nem II. Geiza, III. IV. Béla s más miveltég-kedvelő királyaink alatt ismét megújultak; ezen városok polgárainak, a királyok iránt kimutatott hűség s érdem tekintetéből, újakkal szaporítottak, és a negyedig vagy polgári rend teljes kifejlésre sokat tettek.

A legrégibb oklevelek és történet-írási adatok szerint királyaink s királynéink majorai, az idegen, jobbára Némethonból került bajnokok és lovagok váraljai, a püspöki egyházak falui, és a monostorok kerítései voltak bölcsői a magyar városoknak. Sz. Istvánunk, és ennek némelly utódai barátjai voltak mindig a mérséklett szabadságnak, és a honunkba siető német szállókat megtartották jogaikban; meg nem engedvén, hogy ezek rabszolgaságba jussanak, és mint dolgok úgy nézettessenek. A finomabb német-szellem soha nem is szenvedett illyeket még a pogánykorban is; mint erről Tacitus, (Germ. C. 25.) igen jeles bizonyosságot teszen, eszt mondván: „Germanusok szolgálói közzött, nincsenek úgy felosztva a napi kötelelességek, mint nálunk: mindenik úr a maga hazánál, és a földbirtokos bizonyos mértékű gabonát, meghatározott számú harmot, vagy ruhát kíván jobbágyától; és a szolga csak ennyivel köteles urának; a többi kézkörüli munka teljesítése a feleségre s gyermekekre néz. A szabadosak sorsa nem sokkal jobb a

⁴¹) Quoniam libertas tam nobilium regni nostri, quam aliorum (itt hihető a testületek vagy szabadosok, s polgárok értetnek,) instituta a St. Stephano rege per aliquorum regum pontentiam, ulciscentium aliquando iram propriam, aliquando etiam attendentium consilia falsa hominum iniquorum, vel sectantium propria lucra, fuearat in quam plurimis partibus diminuta, etc.

„szolgákénál.“ Emberiség tisztelő első királyunk tehát, mint mondák, megvettete bölcsen a polgári rend alapját az által, hogy örömet szállást adott majorjaiban, és mintegy 70 várai aljában a keresztény hitben növekedett, kézművekhez, föld és szőlő-míveléshez értő s annál fogva miveltebb érzelmű azon német s tót ajkú népnek, mellyet a had komoly játéka juttatott a magyarok keze közé: kiknek számát jóval nevelték azon, akár német, akár görög honból ide hurczolt rabok s foglyok, kiket a győzelmes magyarok hoztak ide magukkal, és a kiknek száma az itt született keresztényekével együtt, olly sokra ment, hogy Pilgrin, VII. Benedekhez irt, és már feljebb idézett oklevelében, a magyar földnépet már ekkor, nagyobb részint ezekből állani mondaná.

Ezeket tehát Sz. Istvánunk, *udvarnokai* vagy udvari szolgálói közé fölvette, majorjaiba, s várai aljába letelepítette, és a rabszolgák száma közül, kiknek állapota, mint mindenütt, úgy nálunk is, e korban igen megkötöttség volt, úgy mint, a kik uraik szabad kénye szerint bűnhődtek, eladattak, vagy zálogba vettek, kivette. Segítője lehetett ebben neki neje, a bajor Gizela is, kiről tudjuk, hogy Szathmár megyében, a Szamos mellé német lakosokat szállított, melly szállítványból eredett Szathmár-Németi; a Hermann nemzetséget is, melly a szebeni várat építette, e királyné hívta ki Nürnbergből Erdélybe, kirőltán Szeben, mind e mai napig Hermannstadtnak hivatik. ⁵⁵⁾

Királyok, királynék s püspökök udvarnokai voltak tehát a legelső polgárok Magyarhonunkban; kik szabad költözésű cselédek s földberes jobbágyok voltak, és a várakhoz közel telepedvén le, szántóföldekkel is birtak, kiktől Fessler azt mondja, hogy: „Minden vármegyében voltak a „királyoknak cselédei, kik általában udvarnokoknak, különösen pedig ministerialisoknak nevezetettek.“ De legbőveb-

⁵⁵⁾ I. Thurocz. Chron. Hung. Cap. 18.

ben leírja ezek eredetét és történetét Kézai Simon, ⁽⁵⁶⁾ a ki így ír rólok, hogy: „ezek a had jussán a magyarok hatalmá-
 „ba esvén, és ezzel együtt örökös szolgaságba, eleinte se-
 „gédei voltak elődeinknek a ragadozásban. Hanem a ma-
 „gyarok a keresztyén hitre térvén, az anyaszentegyház meg
 „nem engedte ezen ragadományból élest', és a keresztyé-
 „neknek raboskodtatását; megkivánván hogy ezeket elő-

⁵⁶⁾ Factum est, quod cum Hungari, possessa Pannonia, Christianos et Paganos more gentium, quosdam captivos occiderent resistentes, aliquos ex captivis virtuosos ad proelium deducentes secum, aliquam ipsis portionem de spoliis erogarent, quosdam vero diversis servitiis mancipando, in perpetuitatem circa sua tabernacula solerent conservare; iidem captivi ex fructu animalium et praeda sola habebant vitam suam, ut Comani. Mox vero ut fidem receperunt et baptismum, Romana Ecclesia, Christo cognito, Duci Geiche, et sancto regi Stephano dedisse dicitur firmiter in mandatis, ut spolia non committerent, captivos christianos deinceps relinquerent pristinae libertati; cum multi nobiles inter captivos habeantur. Quia vero Regnum erat amplissimum, et gentibus vacuatum, nec etiam communitas tota in hoc Apostolico assensum tribuebat; dispensatum est postmodum per Papam in hunc modum, quod captivi terras colerent, et ex terrae fructibus viverent, prout alii christiani. Ideoque captivi terras non habentes, propria voluntate censum dare susceperunt, qualem Domini tribuerunt. Processu autem temporis, fide roborata, potiores regni vivere volentes otiose, habentesque captivos sine numero, non dimiserunt eos abire liberos, ut volebat Apostolicus, sed curiae suae famulantes ordinarunt ex eisdem, quos patrio nomine Vdwornicos vocaverunt. Hoc enim obsequium, licet eo tempore de suis captivis plures regni nobiles habuissent; Kolomanni diebus, filii regis Geichae, exstitit reprobatum. Voluit tantummodo hujusmodi servitia de captivis suis ipse solus obtinere, et praelatos, quibus largitus erat de captivis suis. Et ne communitas nobilium reprobationes hujusmodi grave ferret, Palatino Regni, qui pro utilitate Regni praeficitur, Rex suos Vdwornicos uti dedit. — Sed quia Hungari non Christiani, grave habebant onus fidei, eo quod disvescere de spoliis eos

„deink szabadon ereszsziek. De midőn azt nem tennék, meg-
 „hagyattak nálunk olly föltétel alatt, hogy mint házi cse-
 „lédek a földet művelnék, ennek termésiből élnének, és a-
 „zon földtől, mellyet uraik adtak nekik, haszonbért fizet-
 „nének, *udvarnok* neve alatt. De még így is, midőn a ma-
 „gyarok nehezen szokván el a rabló élettől, terhökre levén
 „az ezt tilalmazó keresztység, erőfeletti munkával terhel-
 „nék udvarnokaikat, sz. István, a kiket csak találhatott,
 „mind magához váltotta, és ezeket saját várai mellé ren-
 „delte könnyebb szolgálatra.“

Sz. István a pogány foglyokat uraik hatalma alatt hagyván, mivel a megyék váraihoz nagy jószágokat kapcsolt, ezeket jobbára nemes eredetű keresztvény foglyokkal szállította meg; azt tartván ezekről, hogy a *jövevények* különféle nyelveket, szokásokat, tanúságokat hozván magokkal, a királyi udvart ékesítik: kik tehát szolgálatjuk fejében azon védvárat, mellyhez tartoztak, védelmezték, és a főispán alatt hadakoztak; a nem nemes eredetű keresztvény foglyokat pedig azon jószágokra telepítette le, mellyeket minden megyehől fölsége számára tartott meg vagy is a korona vagyonává tett. Ezek, már mint alább való sorsú emberek, conditionariusoknak nevezettek, és a királyi udvar s major számára kézi munkákat voltak kötelesek véghez vinni. Mind a két rendbeliek pedig királyi udvarnokoknak nevezetettek, noha állapotra nézve különböztek egymástól, és a szabad rendüek sorába tartoztak, bár nemesek nem vol-

oportebat, graves labores et onera suis captivis imponebant; propter quod omnes redemit (Sz. Istvánt érti) quos potuit, ab Hungaris, invenire; praeter illos, quos regni nobiles Ecclesiis dimiserant possidere. Ex quibus quidem ordinavit servire suis castris obsequio leviori. Jobbationes castris sunt pauperiores nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribut de castris terris, ut feuda castris et castrum guerrae tempore custodirent. Alii vero conditionarii ex eisdem captivis disponuntur, quos tandem Colomannus rex ad tantas maneris variavit. *V. Appendix de Udvarnicis.*

tak mi megtetszik sz. István ime szavaiból: Si quis illorum, qui vulgo Udvarnik vocantur, furtum commiserit: lege liberorum judicetur.⁵⁷⁾ Illyen udvarnokai voltak, mint Kézai említi a főpapoknak is jelesen a veszprémi püspöknek, mint ezen adat is bizonyítja: „exceptis his habet ecclesia Veszprimiensis, inter terram udvarnicorum et suburbanorum, terram ad octo aratra.“⁵⁸⁾

A külső történetírók megjegyzik, hogy még a keresztes hadak idején is milly igen kedvelték magyarjaink a szabad és egy helyhez nem köttetett életet: kik csak sátorban tanyáztak keleti módon, és a városi falak közé szorított lakást épen nem szerették. „Habebat Hungaria, így szól a freysingeni püspök Otto, ki honunkban megfordult 1189. Barbarossa Fridrikkel a sz. földre utazván: pulcherrimum ut dixi, naturaliter spectaculum, sed ex barbarie gentis moenium vel aedium rarum ornatum. — Cum vilissima in vicis et oppidis ibi, id est ex cannis tantum, raro ex lignis, rarissima ex lapidibus habebantur habitacula; toto aestatis vel autumnii tempore papiliones inhabitant.“ Nem nagy háttással voltak tehát még ekkor a jövevény és udvarnok név alatt létező polgáraink építésbeli nemzeti csinosodásunkra; mert bár fő templomaink, basilicáink, fejedelmi fénylakaink voltak: de ezeket jobbára Görögthonból hívtott mesterek építették. Stilling így ír ezen ügyben: ⁵⁹⁾ Artifices omnes a S. Stephano ex Graecia acciti, ut opus memorabile facerent: statuarii, plastici, undique magna mercede conducti.“

Nem is lehetett várni, polgári alacson helyzetök miatt városaink ezen korbéli lakosaitól, hogy simultságot és miveltséget terjeszsenek, kik még ekkor olly sok jobbágyi terhekkal küzdöttek. Ők, ezen időszakban még földes úri hatalom alatt voltak, és uraik birtokából elégséges ok nélkül el nem költözhetek.⁶⁰⁾ Polgári dolgokban fő tisztjök

⁵⁷⁾ S. Steph. Decr. Lib. II. Cap. 55.

⁵⁸⁾ Diploma S. Ladislai de anno 1082.

⁵⁹⁾ Vita S. Stephani pag. 256.

⁶⁰⁾ Decr. S. Steph. I. II. C. 22.

volt ugyan a főispány, ki igazságot szolgáltatott nekik; de voltak saját bíráik, Villicus, és hadi saját parancsnokaik, kapitány (Centurio) nevek alatt. Adózásaik eredeti polgárainknak állottak: dézmából pénzből és kézi munkákból. Dézrát fizettek, úgy látszik, gabonáikból, boraikból, barmaikból, és baronfiaikból ⁶¹⁾ a dézmából beszedett termékek két harmad részét a főispány, a kir. tárnok, pincze- és lovász mestereknek átadatni köteleles volt, egy harmad részét magának megtartván. Pénzbeli adót fizettek szabadságuk váltságául, házhelyenként két pénzt, melly szabados pénznek neveztetett, a törvényesen megállapított hidakon és réveken vámpénzt, és az ország határán túl vitt áruiktól harminczadot. De ezek mellett kézi munkáikkal is kötelesek voltak szolgálni. A nagyváradi vallatásokból és más oklevelekből világos, hogy voltak a váraknak szekeresei, kenyérsütői, szakácsi, harangozói, halászhai, vadászai, üvegesei, bodnárai, molnári, kovácsai, ácsai, szőlőmivesei, gyalog postái, sóhordói, serfőzői, kaszásai, ruhakészítői, kik szolgáltak mind azokban, mellyek a várnak és várőröknek tartására szükségesek voltak és a melly szolgálatok leginkább s nagyrészt a városiakra néztek: úgy hogy derék oklevélgyűjtőnk, Fehér György ⁶²⁾ helyesvéleménye után, nem kételkedhetünk, hogy ama szolgálat, melly ma tót eredetű nevéről robotolásnak mondatik, a városiakról szállt át paraszt gazdáinkra, kik még ekkor minő állapotban éltek e vadság századaiban, némi homályos fogalmat vehetni azon oklevélből, melly hátul B jeggyel jegyztetik.

⁶¹⁾ *Votum vovi S. Martino, quod Comitatus Simigiensis decimationem de omnibus negotiis, praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitum, quod in praediis eorum crescit, ne parochiano episcopo pertinere videatur; sed magis abbati ejusdem monasterii subjugarem. Diploma monastis panni.*

⁶²⁾ Tudom. Gyűjt. 1831. 5. Köt. I. 44.

Tisztában vagyunk tehát már a magyar városok eredetere nézve, mely véleményünk szerint, mindeneket együve foglalva imez, hogy: minden királyi püspöki, vagy zárdai várnak voltak jószágai, mellyekben háromféle osztályú emberek laktak, ugy mint: 1. *várörök* (castrenses), várbobágyok vagy tisztek alatt, kik minden kézi szolgálatól és adózástól szabadok voltak, és csak fegyverrel szolgáltak.⁶³⁾ 2. *Idegenek* vagy *szállók* (hospites), kik kez és földművesek voltak és fensőbb osztályokbeliek, *burgiones*, *civitas*, alsóbb osztályukbeliek pedig *udvarnok* név alatt említettnek és a kik, a már említett német és tót keresztyén foglyokból állottak, kiket sz. István, és rokon érzelmű utódai a rabszolgai kemény sorsból kivettek az által, hogy ezeket nagy somma pénzen össze vásároltatták s majoraikba szállították. Nevelték ezen vár és majorbeli cselédek számát az ugy nevezett *temetési szabadosok* (exequiales), kiknek eredete ez, hogy sz. István, keresztyénség melletti buzgóságból, a nagyobb földbirtokosokat szép szavakkal arra bírta, hogy ezek, halálok esetire némelly keresztyén szolgálk felszabadítását megigérnék.⁶⁴⁾ Ugyan ezen kegyes király más magyar urakat arra vett, hogy lelkök üdvessége tekintetéből bocsátnák szabadon némelly szolgálkát, és ezeket ajándékoznák a szentegyházaknak, kikből lettek azután a csekély urbérrelterhelt *egyházi udvarnokok* (udvarnici ecclesiarum).⁶⁵⁾ Mind ezek olly becses elemek voltak, mellyekből a polgári rend, bár nem kevés időre, és számos lépcsőkön keresztül, honunkban csakugyan ki fejtő.

⁶³⁾ Decret. Andreae II. Art. 19. Belae IV. Decr. anni 1267. art. 3. ap. Kovachich. V. Cp. 136.

⁶⁴⁾ Ibrahim archidiaconus de Zobuslou quemdam adolescentulum nomine Paulum servum suum, ut ipse dixit, emptitium manumisit, ita ut quamdiu viveret ei servire teneretur, post mortem autem ipsius ita liber foret, ut et ipse Paulus et omnis generatio ab ipso successura ubicunque vellet, manendi fas haberet. *Registr. M. Varadiense.*

⁶⁵⁾ V. ö. a C. jegyű Oklevelet.

zött. 3. *Szolgák* vagy *gulyások*, kik földhöz ragadtak, és emberi jogaikból kivetkezett dolgok voltak, kiket eladni és venni lehetett ezen vad szellemű századokban.

Hajdan, a várak kicsinysége miatt, csak a várnagy, a püspök, apát, és örök (euri) lakhattak a várban a szentegyház és klostrom körül, de már a várjobbágyok, udvarnokok, szállók és szolgák alatt laktak az udvarnoki falukban, minő volt Pápa is; és csak IV. Béla ideje után lett az, hogy nagyobb várak építetvén, az előkelőbb polgárok ide költözhetek. (*V. ö. az F. betűvel jegyzett oklevelet.*) Zsigmond óta a kőfalon belül laktak a polgárok mind külvárosban pedig a robotosok, kikre szállottak az udvarnokok tartozásai: kik ezentúl már csak várórséget, kézműket és kereskedést üztek egyedül.

Az eddig mondottakból akárki is könnyen átláthatja mit feljebb érintettünk, hogy az udvarnok, szálló és szabados nevek alatt sarjadzó és serdülő magyarhoni polgárság, keletkezése kezdetében egész IV. Béláig más nemű és terjedelmes hatással honunk miveltségire, polgári csekély állása miatt, alig lehetett, mint azzal, hogy a hadakozni szerető és a békés földmiveléshez nem nagy kedvet mutató, a kézi mesterségeket nem örömet üző, a kereskedéstől pedig idegen elődeinket ezen igen szükséges dolgokban segítette, és ez által amaz első és legfőbb polgárosító eszközt, a keresztyénséget, a magyarok közt, létesíthetővé tette. Kézai írja, hogy semmi nehezebben nem esett pogányságból keresztyénné lett elődinknek, mint az, hogy már többé rabló kalandjaikat nem üzhetik, és egy helyben kell veszteleniök vallási viszonyaiknál fogva. Ugyde épen ez a szükséges átmenet a durva nomádi állapotból a polgárosítás első kezdetébe, melly csak akkor sikerül, ha a békés földmivelés szeretete a nyers szívekbe férkezhetik, és mint Schiller írja lelkes odájában ⁶⁶⁾ „Ceres, ama vadságszelidítőleszállván mennyei lakhelyéből, békés, állandó hajlekokká

⁶⁶⁾ Das Eleusische Fest.

változtatja az ingatag sátorokat, leédesgeti maga után apránként a menny legboldogítóbb hatalmasságait, a törvényhozó Themist, a műszerző Vulkant, a népeket erős kőfalak közt egyesítő Minervát.

Ezen előadott véleményünket azonban, épen nem úgy kívánjuk értetni, mintha mi is azt hinnők, mit némelyek nemzeti becsületünk sértésivel állítanak, mintha magyarjaink, Ázsiából kijöttökkor, s azután is mit sem értettek volna a kézművekhez és a földműveléshez: hanem úgy, hogy derék elődeink, kiknek elég dolgot adott a nagy bajjal szerzett haza őrzése, az e mellett folytatott bel és kül hadakkal együtt, a föld és szőlő művelést bizták szolgálóikra, és a külföldről ide seregestől beköltözött idegenekre; kiket már Árpád, Geiza, főleg sz. István nagy kedvezésekkel szállítottak váraik aljába, és majorjaikba. Koránt sem volt tehát ismeretlen Árpád fiai előtt a földművelés, valamint az ennek segédül szolgáló kézművek sem. Ki merné ezt jó alapon állítani, hogy az a nemzet, melly már ezer évvel ez előtt és jó fenyíték tartása által olly nagy hirt szerzett magának, hogy kelet és nyugat derék császáraitól felszólíttatott ezeknek bolgár és morva ellenségeik legyőzésére; az a nemzet, melly a keleti gazdálkodásmódot úgy beszívta még ázsiai laktában, hogy ahhoz még most is állhatatosan ragaszkodik, az a nemzet, mellynek olly igen véreben van a szívet és elmét meg nem kötő földművelés, hogy még most is kerüli a város falait, csak azért, hogy mint született földműves és tenyésztő a természet emlőjén függhessen, és ha városban lakik is, nem annyira a nyereség-hajtó kereskedésnek, mint a mezei gazdálkodásnak él, mint legtöbb magyar városink példája mutatja; az a nemzet, mellynek némberei még most is utolérhetten ügyességgel üzik azon munkát, melly más népeknél csehbeli mesteresség, például a kenyérsütést; de üzi és üzte a szövést, fonást és varrást; az a nemzet, mellynek ide jöttökori házi állapotját, életmódját, műveltségi fokát nem jegyezték ugyan fel ethnographiai hűséggel történetiróink, csupán hadi vi-

selt dolgaik leírására függesztvén gondjukat: de a melly, mint feljebb is érintettük, polgári szervezetéből, jól kiszámított vállalatiból, eredetiségéből, testi lelki nagy tehetőségeiből, egyszerű és igen természetes vallási fogalmaiból és szertartásiból itélve, aligha állott alsóbb lépcsőjén a csinosodásnak, mint az akkori Európa akármelley nemzete; ki merné, mondom, állítani, hogy ez a nemzet, bár bujdosló nemzet volt is, és olyan, melly követvén az akkori idő szellemét, néhány száz mértföldről sietett hazájába hegyen völgyön, tűzön vizen keresztül, olly bárdolatlan lett volna, hogy a föld és szőlőmivveléshez nem értett volna, mellynek termékeivel élt már a Don mellett vallási áldomásaiban; hogy a legegyszerűbb életmódjához megkívántató eszközök készítését nem tudta, és mindent mostani lakhelyén tanult volna azon német és tót szállóitól, kik földeit mivelték, és a kiket némelleyek csak ezen ingatag alapon tartanak első tanítóinknak a mezzei gazdaságban, mivel e nemű némelley műszavaink hasonlítanak a német és tót szavakhoz; de ez milly erőtlen fenéken nyugvó föltétemény, nyelvtudós Kolmárnunk eléggé megmutatta. ⁶⁷⁾

Kik voltak tehát, Árpádtól IV. Béláig, legsikeresh hatással nemzeti fejlődésünkre s csinosbulásunkra? Nem a városok s polgári rend, melly még ezen hőskorban ki sem képeztetett, mint láttuk; hanem bölcs királyaink s az ezekkel egy szellemben s frigyben dolgozó apostoli papjaink, papi s világi szerzetes rendjeink, kiknek munkája által elterjedt és meggyökerezett honunkban az áldott keresztyén-ség, melly isteni vallás, mint mindenütt ugy nálunk is, miveltséget és tudományt nyújtott a népeknek. Magyar királyaink ugyan is jókor átlátván a keresztyén vallásnak a nemzetek polgáritására munkálódó felette nagy erejét, jókor behozták honunkba azon *papi és katonai szerzeteket*, mellyek ezen vallás elterjesztésére, tanítására és tisztán tartására alapítottak.

⁶⁷⁾ Tud. Gyűjt. 1823. VII. Kötet.

A ki az újabb idők nézeteit követvén, mellyek jobbra political elvekből és statistikai számolásokból indulnak ki, és ezeket úgy nézik, mint a népeséget, világosodást, s műszorgalmat gátló intézeteket, s az előidő rozsdáit: úgy vélekednek, hogy ezek már kezdetökben is szükségtelenek, károsak sőt veszedelmesek voltak, az felette igen csalatkoznek. A közép századok nyers, hadakozni és munkás lenni szerető szellemének olly természeti szüleményei voltak ezek, hogy minél mélyebb tanulmányul teszi valaki ezeket önmagának, annál jobban meggyőződik a felől, hogy ennek így kellett lenni, s nem is lehetett máskép a természet lépcsőzeti nagy törvénye szerint, melly lépcsőnként emelkedik kisebbekről nagyobbakra, nyersebbekről szelidebbekre, alsókról felsőkre.

Négy célját mondottak a papi és katonai szerzeteknek; és valóban ezen négy irány és törekedés az, mellyből kell azokat megítélni. A keresztyénség terjesztése volt az első, melly a szerzeteseket lelkesítette. Már Ilonáról, nagy Constantin anyjáról beszélnek, hogy 326ban állította fel a keresztesek papi és katonai rendjét, mellynek hivatása az volt, hogy a ker. vallást részint fegyverrel, részint szelíd tanítással terjeszse, védje; a betegek gyógyításával pedig, és szegények fölsegállításával kellemessé tegye.⁶⁸⁾ Illyen lélek elevenítette a közép kor fiait is, kik nem ismerték azon valásbeli részvétlenséget s hidegséget, melly a mai korbéliek nagy részét bélyegzi.

Honunkban is sz. Istvántól kezdve, voltak világi és papi terjesztői, őrzői, tanítói és tisztogatói a szent hitnek; kik nagy buzgósággal, mit lehetett, tettek; noha, mint emberek, botlottak gyakran és hibáztak. Azon német s egyéb nemzetből való leventék, kik a keresztyénséget nálunk, sz. István alatt — épen úgy, mint valaha nagy Károly cselekedett a szászokkal s avarokkal, kiket, mint említők, a tanítás utját hosszasan nézvén, fegyverrel térített meg — el-

⁶⁸⁾ Paperbrochius in analectis ad acta S. Georgii Tomo III. c. 2.

terjesztették, hithősök voltak, kik sajátilag hódolva az akkori idő lelkének, e szent munkát azon czélból is tették, hogy lovagszellemöknek s vágyaiknak eleget tegyenek, magoknak hirt, s világi jólétet szerezzenek, a mit szerencsésen végre hajtván, el is értenek mindnyájan. Ilyen fegyverrel terjesztői voltak a hitnek nálunk a *johanniták* vagy *máltai vitézek*, kiket IV. Béla 1243. azon szolgálataokért, mellyeket a mongolokkali küzdéseiben tettek neki, sok kiváltságokkal felruházott. ⁶⁹⁾ I. Lajos pedig nápolyi hadában előtüntetett nagy érdemeikért Aurána várával és e mellett nagy fekvő birtokokkal megajándékozott: úgy hogy ezen rendnek csak a magyar birodalomban 12 lakhelyei s szállásai voltak. A *német rend* is bőkezű pártfogóra talált II. András királyunkban, a ki látván, hogy a tatárok, kunok, bessenyők vad becsapásainak s pusztításainak a II-Geiza által Erdélyben megtelepített szászok gátot nem vehetnek, ezen vitéz szerzeteseket 1211 táján megtelepítette a Bartzaságon ⁷⁰⁾ hatalmat adván nekik, hogy a nyugtalan kunok ellen fából készült várakat, (*castra lignea et urbes lignea*) építsenek. Építettek is mindjárt esztendő alatt egy Kreutzburg, (*Crucpurnak iratik*) nevű várat fából, és azután többeket is, mindent elkövetvén, hogy a pusztta földet lakosokkal betöltsék, s a meghódított népeket a pogány szilajságból kivetkeztetvén, az anyaszentegyháznak megnyerjék. Volt tehát ezen szerzetnek is érdeme honunk polgárosítására: de azután királyaink kedvezéseivel visszaélvén, kiktől függöttek egyedül, főbbről többre mentek; és végre egyedül a romai sz. szektől akarván függni, kinek függésök megismerése jeléül egymárk aranyat ígértek, már II. Andrástól a Barczaságról fegyverrel üzetek ki. Melly

⁶⁹⁾ Diplom. anni 1243.

⁷⁰⁾ *Cruciferis de Hospitali S. Mariae — caritatis intuitu, quamdam terram, Borza nomine, ultra silvas, versus Cumanos, licet desertam et inhabitatam contulimus, pacifice habitandam et in perpetuum libere possidendam. Diploma Andreae II. de anno 1211.*

szerzetes lovag rendről szabad legyen itt mellesleg megemlíteni, hogy ez különösen bélyegzi az akkori korszellemet; mert e rend vitézeinek, midőn felvétettek, atyai és anyai ágon élt 16 neumes őseikről bisonyságokat kellett előmutatni s magokat arra kötelezni, hogy a rend dicsőítéseért, s az anyaszentegyházat üldöző pogány megtöréseért élnek ezután egyedül; a fiatal nőnembeliekkel soha sem beszélnek, sőt még saját édes anyjokat sem csókolják meg soha.

Ezen német rend, mellynek, mint mondók, honunk miveltségi tekintetben nem keveset köszön, igen gazdag volt, melly gazdagsága, úgy látszik, onnan folyt, hogy eltöröltetvén 1312 a *templomosak rendje*, melly szintúgy mint amaz a keresztyénség fegyverrel védelmére és terjesztésére alkottatott 1127. ennek jószágai mint másutt, főleg Némethonban, úgy nálunk is a német rendre szállottak, és bár öt évszázad esvén közbe, ma már ki nem tudjuk mutatni azon várakat, melyeket honunkban a templomosak birtak. Fuxhoffer szerint tizenegy helyen léteztek manseriáik; jelesen Csorgón, Eberhárdon, Blatniczán, Budán, Koroson, Selmeczen, Illaván, Árván, Liptó- Sz. Mártonon, Esztergomban és Telegden; de hogy sokat birtak, megtetszik abból, hogy itt mesterök is volt; például, II. András királyunk, kinek némmely oklevelekben illyforma czimzete is fordul elő: Dominus militiae atque Templi Magister. Hogy ezen templomosak is, kiket vörös barátoknak neveztek magyarjaink azon nyolcz szegletű vérpiros keresztől, melly fehér vászon köpönyegöket ékesítette, sokat tettek a pogányoktól kelet felől üldöztetett magyar egyház védelmére, az bizonyos, de későbbben nagy gazdaságuk, fejedelmektől függetlenségök alkalmat nyujtott nekik az elromlásra; és ha nem igazak is mind azon vádak, mellyekkel Franczthonban a rájuk irigykedő, kincseik után ásitozó szép Fileptől vádoltattak; ha be nem bizonyíttathatott is eddigelé, hogy Baffomet nevű bálványt imádtak, hogy az ördögökkel czimboráltak, a keresztyén szentségeket megvetették, és természet elleni szerelemben léledzettek, később csakugyan dobozdá-

saik s korlátlan életök által ártalmasok lettek a jó rendnek s műveltségnek, ugyan azért honunkban is eltöröltettek, és a történetírás köréből is apránként eltűnnek.

Szelidebb eszközökkel terjesztették, védtek, s tisztogatták honunkban a szent hitet a *Szerzetes barátok*, kikről e jelen értekezésben lehetetlen általában és különösen nem szólani; annak egyenes lélekkel megítélésére levén ez irányozva: minő részt vettek a honi városokon, és a magyar polgári renden kívül, más testületek is, honunk fejlődése és csinosodása előmozdításában? hogy a bírálatbeli egyoldalúság és részrehajlás elkerültessek. Tudjuk, hogy az éjszaki miveletlen, és az ázsiai durva népek által felforgattatván és dúlatván déli Európában minden műveltség, a keresztyénség volt azon keskeny palló, mellyen megmentettek az előidőbeli fejlődés kevés maradványi, a közép századok szélveszes tengerében teljes elmerüléstől; az egyházból, bár szigorú volt az, jött ki minden, mint ezt részrehajlatlan bölcsei a történetírásnak egyező szájjal állítják. Herder így szól ez ügyben, emberiség történeteiről irt szép elmékedéseiben ⁷¹⁾ „Tagadhatatlan, úgymond, „hogy egyedül a vallás volt az, melly a népeket legelsőbben „részteltette a műveltségben és tudományban; és még ma is „a vad népeknél azon kevés tudomány és csinosodás, mellyel „bírnak, a vallással van kapcsolatban. Vallások nyelve fen- „ségeb, ünnepélyesb nyelv; őskorbéli regéik s mondáik „egyedül való töredékek, mellyek őket az elővilágra emlé- „keztetik; a közös istenitisztelet, és ünnepek azon csaknem „egyetlen kötelek, mellyek a nemzetségeket s háznépeket „egy egészszé alakítják. Még a legműveltebb nemzetek fej- „lődési története is arról tesz bizonyosságot, hogy ezeknek „a vallás utján adatott poesis, művészet, hangászat, írás, „gyógytan, történetírás, természet-tudomány, metaphysica, „csillag- és időszámolás-tan, sőt erkölcs- és kormánytudo- „mány is. Mi, éjszak lakosai, mindent a vallás leple alatt

⁷¹⁾ Ideen. 2 Theil. S. 335

„vettünk, és bátran elmondhatjuk a föld minden lakosaival
 „együtt, hogy a vallásos hagyománynak köszönheti az egész
 „föld minden magasb miveltségét.“

Különösen a keresztyénségről, még pedig a középkor-
 beliről igazak e mondott szavak: mert a mint ugyancsak
 ezen éleselméjű író megjegyzi ⁷²⁾ „A keresztyénség szána-
 „kozó levén minden szegények és elnyomatottak iránt kez-
 „dettől fogva, felfogta ez a szenvedő emberiség ügyét, és
 „ennek templomai az inségben levők menedék-helyei vol-
 „tak. Keresztyének váltottak ki sok rabszolgákat, és a-
 „hol csak lehetett, az emberekkel ocsmány kereskedésnek
 „ellene dolgoztak. Az is szintolly bizonyos, hogy a köz bá-
 „tortalanság idején templomok és a zárdák voltak szent
 „szállásai a csöndes iparnak, és kereskedésnek is; valamint
 „a földmivelésnek, művészetnek és kézi mesterségeknél.
 „Papok állítottak fel vásárokat; szerzetesek mivelték a
 „földet saját és mások kezeivel; ők készítettek mind azt,
 „mire a kolostorban szükségök volt; művészeket s kéz-
 „műveseket édesgettek a monostor falaihoz, kik örömmel
 „vonultak ide, hogy az örökös jobbjágygyá tenni szerető ne-
 „messég kezei közül szabaduljanak. De a bujdosók előtt
 „is megnyiták a monostorok ajtai, mellyek ezeknek ótal-
 „mat, élelmet és biztos szállást adtak.“

A miket Herder, honunkra talán nem is ügyelve, mon-
 dott, általánosan az egyház intézetei jótékony befolyásáról:
 ezeket mi honunkra nézve is bebizonyíthatjuk a történetírás
 azon csekély világánál, melly, ha sötétesen is, de csakugyan vi-
 látgítva menvén előttünk, bizonyos adatokat nyújt e részben.
 Inmár azon papi szerzetes rendek közül, mellyek honunkban
 a keresztyénséget szelid eszközök által elterjeszteni és mega-
 lapítani igyekeztek, első volt kétségkívül a sz. Benedek szer-
 zete, melly tagadhatatlanul nagy jótétemény volt az akkori
 miveletlen, erős, elvadult és mongolsághoz hasanló ho-
 nunknak. Ennek első alapítója, eredetileg nem pap, és nem

⁷²⁾ Ideen A Theil.

is paptársainak, olly rendszabásokat irt eleikbe, mellyeknél fogva ezeknek kézi munkákat is kellett tenni; jelesen a monostor körül fekvő sivatag földet termővé varázsolni, erdőket irtani, fákat beoltani, és a tájat szépíteni. Illyen, de meg ennél fontosabb tisztök vala, a népek vadságát szelídíteni, a tudományok kopár mezejét mivelní, a régiség nagy emberei halhatlan munkáit a monostori csendben leirogatni, miket meg is tettek e munkás férfiak honunkban is, kik másod izben irtották ki Cistercita társaikkal együtt, a Bakony s Vértes rengetegei közt a szép s termő vidékeket; és lehet mondani, hogy e szerzet sötét falai között vonták meg magokat az üldöztetett muzák, művészetek és kézi mesterségek az uralkodó bárdolatlanság hosszas időszakában; innen költöztek a városok még háborus falai közé a XIV. században; ezek voltak mentő-várai, (salva quardiái) a honi miveltségnek. Különösen ezen ő s szerzetnek köszönheti Magyarhon sz. István, Sarolta és Adalbert után keresztyénné lételeét; ezen rendnek jobbadán tót, német és olasz ajkú tagjai hajtották végre a térítés nagy munkáját, mellyet a külföldi levettek karddal kezdettek. Ezek kerítettek legtöbb magyart sz. Péterhálojába; még pedig miáltal? nem annyira hosszas papolás (noha bizonyos, hogy predikáltak is, mint sz. Gellért, sz. István előtt a napba öltözött asszonyról, mennyei jelen. 12. rész), vagy va lás felteti szóvita, mint egy koreszt, Mária- és szentgyermekkép, olvasó, s több illy csekelységeknek látszó dolgok által; mellyeknek aztán a pompás külsejű isteni szolgálat, karéneklés, tömjenezés, főoltár, gyertyák, harangozás, menetek s több effélék mintegy bájerejű sulyt adtak, és a magyar keblekben letörölhetetlen nyomadékokat hagytak.

Sokat tettek hazánkfiainak a hitben megerősítésére, és így a miveltség alapja megvetésére, azon remeték is, kik a monostorokba fel nem vétetvén, azonban szintugy, mint a szerzetesek, a szigoru szent életre hittel lekötelezve levén a magányban laktak, és az aegyptusi eremiták modjára, e világtól elzárkozva, a vadonok keblében, a buzgó hivek

adományából éltek, és a világfiait e világi dolgok hiábavalóságára, a mennyiek keresésére, saját példáikkal tanitgatták, s a fogékony lelkeket gyakran új és nagy gondolatokra segélték. Ezeket, 1220 táján, Bertalan, pécsi püspök, gyűjtötte össze Patak völgyben, alkalmas és téres épületbe, rendszabályokat irván elejükbe, lelmi kúfókkal óket elegendően ellátván. Melly intézet Eusebius, esztergomi volt kanonok, Pál, pécsi püspök, Lodomér, esztergomi érsek, és András, egri püspök szorgalmi által olly nagyra növekedett, hogy XXII. János pápa által 1316. egyéb szerzetek jogaival megajándékozttván, és ennek egyetemi helyettese (generalis vicarius) püspöki süveggel és pálczával fölékesíttettván 1526. 21. vicariaust és 43 perjelseget számlálna; és a paulinus-general, a sz. mártoni fő apáttal, országgyűlésén ülésheli elsőbbség fölött vetélkednek.

Sz. Norbert, sz. Róbert, sz. Ferencz, sz. Brúnó, sz. Romuald, sz. János (de Deo), sz. József (de Cala Santa) honunkban megtelepedett fiairól, és ezeknek miveltségünk körül tett jeles érdemeiről külön szólni messze vinne föltett irányunktól; csak azt mondjuk tehát, hogy ezen szent czélra össze állott egyesületek fia i tisztították s irtották ki elebb közös igyekezettel azon tüskékkel zordon térföldet, mellyen későbbben a városi miveltség gyümölcsei termettek, a polgárodás szép virágai diszlettek; de a mellyet olly gyakorta eltapodott a dúló vad népek, az ide tolakodott idegen nemzetek, a vallás felett és mellett vért ontott párthívek dühöngése.

Szegény honunk! eleitől fogva ki volt ez téve nem csak a pogányság fegyverének, hanem a hitbeli szakadások kegyetlen ostrominak is. Nem említvén azt, hogy Arius tévelygése a szeremi püspökökben védőkre talált; elhallgatván, hogy Photinus, ki a Krisztus istenségét tagadta, Szeremből terjesztette el ezen tudományt: csak azt említjük, hogy a manichaeismus megújított iskolájából eredett paulicianusok vagy patarenok fészke a magyar birodalomban, jelesen Bulgáriában és Bosniában volt, kiknek val-

lást felforgató értelme, csakhamar Magyar-, Olasz-, Francz-, Némethonokat, mint szélveszek közt a tűz, elborította; kikről illő mellesleg megjegyezni, hogy ez olly hatalmas eretnek párt volt, mellyel a görög császárok sem bírtak, kik pedig őket Armeniából, mint első hazájokból, Thraciába és Bulgáriába tettek által. De itt sem boldogultak velök, noha Alexius Comnenus tudós görög császár, egész napokat töltött Philippopolban a velök folytatott szóvitákban, mellyeknek jutalmak és büntetések által akart nyomadékokot adni. ⁷³⁾ De így sem ért óhajtott véget. Mert ezen megátalkodott emberek elunván a görög üldözéseket, Olaszbonba mentek, és itt patarenok, katharok, vagy inkább gazarok neve alatt Lombardiában, különösen Majlandban sok párthiveket szereztek; kikhez csatoltatván későbbben a velök rokon értelmű albigoisek is, ezekkel együtt úgy megsaporodtak, hogy csupán III. Incze pápa keresztes katonái, és a Domonkos által felállított hituyomozó és eretnekek ellen predikáló szerzet által irtathattak ki; de olly móddal, mellytől borzad az emberiség. Mert ama keresztesek Bezierst ostrommal megvevén, annak lakosait egészálíg (mintegy 60,000 embert) minden valásbeli külömbség nélkül megölték, sokakat lábbal akasztottak keresztfára, sokakat megégettek.

Ezen eretnekség kiirtása nálunk is, mind királyainknak, mind főpapjainknak, mind szerzeteseinknek elég dolgot adott, kiket a hit tisztasága mellett őrt állott pápák szüntelen szorgalmaztak e veszedelmes és minden vallásnak alá ásó tévelygések kiirtására; mellyeknek vallói azt hitték, s tanították, hogy e világot nem a jó lélek teremtette; innen vélik sokan, noha helytelenül, hogy a magyarok között még ma is divatozó undok káromkodások, teremtésnek ördögre, ebre, disznóra stb. ruházásai eredtek; továbbá hogy Krisztusnak nem volt igazi teste; ugyan azért sem

⁷³⁾ Leirja ezen vallás-feletti vitáját atyjának, a jeles költész nő Anna Comnena; *Alexiados Libro XIV.*

nem született, sem fel nem támadott; hogy nem lesz feltámadás; hogy a keresztség és urvacsorája szükségetlen szerzetások; hogy a húsetelt, bort, házasságot kerülni kell; hogy az egész ó testamentom megvetendő, az újból is csupán az evangéliumok érdemelnek hitelt és figyelmet.⁷¹⁾

Ezek ellen tehát első vagy nagy Lajos királyunk által küldött magyar minoriták, mind Magyarhonban, mind a tévelygés fészkeiben Bolgár és Ráma országokban lelkesen harczoltak; ötvenezer eretneket megterítettek, kétszáz-ezer bolgárt és bosznyágot pedig megkereszteltek.⁷²⁾ Ezt cselekedték a sz. Domonkos szerzetebeliek is, kiknek Magyarhonban magában 38 férfi és 9 apácza zárdájuk volt; ezeknek fő hitszónoka, Pál, a XIII. század elein honunkba ezen szerzetet behozván, ez itt sokat tett a tévelygő értelem kiirtására, a Minoritákkal együtt, első Lajos alatt; kinek vallása, tisztasága melletti buzgoságát, mind Thuróczi,⁷³⁾ mind Ranzan emlegetik.⁷⁴⁾ Ekkor állítottak fel, és kevés-sel elébb is honunkban a nemes és nemtelen leányzók tanító és nevelő intézetei. Látván ugyan is fejedelmeink és honnagyaink, hogy némelly nemesek leányaik nevelésit eretnekekre bizzák, és hogy a Domonkos szerzetebeliek legnagyobb hévvel üldözik a patarenokat: az említett rend apáczái számára jókor építettek monostorokat, például Lindvai Bánfy Arnold, Peleskén 1234, mellyekben ezen szűzek, szintugy nemes mint nemtelen leányokat tanítgat-

⁷¹⁾ Disputatio inter Catholicum et Patarinum. In Edm. Martene Anecdotorum Thesauro Tomo V. edit. 1703.

⁷²⁾ Wadignus ad ann. 1402. Nro 11. Tom. X. p. 256.

⁷³⁾ Item Paterini de Bozna, qui nimium erant multiplicati, et diversis erroribus implicati per dominum Peregrinum, episcopum Boznensem, ordinis minorum, virum magnae devotionis et scientiae, ad fidem, rege commonente — Ludovico I. — convertuntur et baptisantur. *Chron. Hung. C. 47.*

⁷⁴⁾ Narravit et operam, — Ludovicus I, — ut Patareni Bosnensis natio, abjecta execrabili illa Manichaeorum haeresi, cui per diu inhaeserant, ad fidei veritatem unitatemque redirent. *Epitome Index. 19.*

tak, mindennap néhány órát eltöltvén tanítványaiknak kézi munkákban gyakorlásában.

Maga I. Mátyás is, mint apostoli király, a pápa parancsolatjára, részt vett a hussiták üldözésiben, kik, a szomszéd Morvaországból, ide hozzánk átszivárogtak, itt sok rablásokat tettek; jelesen Nagyszombatot éppen vásáralkalmával felgyújtották s kirabolták; Kassa környékét, sőt egész felső Magyarországot, különösen Kőrmöczöt háborgatták; ugyan azért e cseh latrok közül, mint akkor nevezettek, sokan Mátyástól 1458. honunkból kiverettek, és azon magyarokkal együtt, kik véleményökben osztoztak, Moldva földre szállítottak, hol maradékaik, mint mondják, még ma is találhatóak.

Ilyen őrállói, terjesztői, tisztítói voltak, ama minden fejlődés és simultság elemének, a keresztyén hitnek, honunkban: kik a mohácsi veszedelem előtt 493 férfi és apáca monostorokban laktak, és 29 különféle szerzetek rendszabásaival éltek.⁷³⁾ Nyugodjatok csendesen sírotokban hitbajnokok, kik a hit egységeért harczoltatok! Az emberiség s műveltség történetírása ugyan eretnkségeket nem ismer; és bizonyos, hogy Augustinus csak finomabb manichaeismussal harczolt a manichaeusok s Pelagius ellen; de azért a honi műveltség sokat köszönhet e hithősöknek botlásaik mellet is: mert, a mint fentebb mondók, minden emberibb fejlődés, kivált honunkban, a keresztyénségből jött ki; tisztán kellett tehát tartatni azon kútfőnek, mellyből áradt és árad ki minden igaz műveltség az idők végeig.

⁷³⁾ Apocriſes seu jurid. hist. recapit. diaetales. Viennae 1785.

V.

HONI VÁROSAINK EMELKEDÉSÉNEK KEDVEZŐBB KÖRÜLMÉNYEK ÁLLNAK ELŐ, A MONGOLJÁRÁSTÓL A MOHÁCSI VESZEDELEMIG ; EZEKNÉL FOGVA AMAZOK NAGYOBB HATÁSSAL KEZDENEK LENNI A KÖZ MIVELTSÉGRE. DE MÉG EZEN IDŐSZAKBAN IS ERŐS AKADÁLYOK GÁTOLJÁK A POLGÁRI REND TELJES KIKÉPEZTETÉSÉT NÁLUNK ; UGYAN AZÉRT NEM IS EZ LEGELSŐ S LEGBŐVEBB FORRÁSA NEMZETI FEJLŐDÉSÜNKNEK.

Lefolytak azon gyászos napok és évek, mellyek honunkat a mongolok vad pusztításinak martalékul adván, a keresztyénség bevétele által némi miveltség s jólét fokára jutott nemzetünket, az örök sír szélihez közel vitték. Minő látványok, milly rémitő események színházáva leve ekkor árva hazánk! Rogert, ama szemtanút kell olvasni, és szívrázó fösteményét tekinteni, hogy e nagyszerű nemzeti inségről fogalmunk lehessen. Kelet bús ármánya, pokol-szörnyeivel együtt, látszott ekkor szépreményű miveltségünk virányait eltaposni. Kinek szívét nem szaggatná szét a bánat, midőn Roger gyászemlékéből⁷⁹⁾ olvassa, hogy serdülő városaink felgyujtattak, szentegyházaink elébb kiraboltattak, azután a beléjük gyűlt polgárokkal együtt fölperzseltettek ; ezeket sz. Péter kardjával vitézül védő főpapjaink lenyakasztattak. Úton útfélen heverték a magyarok megcsókázott testei ; ezekből kiállottak a megmérgezett nyilak,

⁷⁹⁾ M. Rogerius de destructione Hung. per Tartaros facta in Schwandneri serip. rer. Hung. Tom. I.

felettök töltöztek és sereglettek a rabló madarak: messze nyerítettek, s szerete futkostak lovag nélkül a megnyergelt és felkantározott lovak, széthányvák a mezőben az arany s ezüst edények, selyem ruhák, hogy a sebes futásban akadékul ne legyenek. A mongol kenézek vagy birák szép formájú nőkért s leányokért kegyelmeztek meg ezek férjeiknek s szüleiknek: de voltak olyanok is, kik amazok esdeklő kérésire is semmit nem hajolván, ezeket baromi dükhök áldozatává tették. Így ölettek meg Esztergomnál 300 fő nemzetségből származott nők a mongol vezér parancsára. Nem láthatott ember egyebet e közpusztulás idején feldúlt városoknál, felégetett s vérrel föcskendezett falú egyházaknál; a gőzkör dögleletes levegővel megmérgezve; hárman kívül minden várak lerontva; néhány menekvők, éhség miatt beesett sugártalan szemmel, a sziklák üregeibe rejtezkedve, kiknek a lisztből s összetört fakéregből sült kenyerek kényelmes eledelül, a kertekben még néhol találtatott hagymák jóízű csemegéül szolgáltak.

Elmúlt honunk ezen legveszedelmesb nyavalyája fordulatpontja, és drága hazánk örlelke IV. Béla királyunkban üdvös szabadítót ada nemzeti műveltségünknek. Ezen honunkba visszatérő derék fejedelmünknek tehát legelső gondja az volt, hogy pusztaságra jutott országunkat lakosokkal betöltse; és mivel attól tartott, hogy a pusztító mongolság ismét visszatér, megparancsolta, hogy városaink megerősíttessenek, és olly lábra állíttassanak, hogy többé az ellenség ostromának hódolni kénytelenek ne legyenek. Azon számos horvátok s dalmaták, kiket Béla magával hozott menedéke helyéből, honunk újra megnépesítésire, innen jobbadán visszatértek; a Karpát-szükkeblű lakosai a térségre leereszkedni nem bátorok voltak; németek voltak egyedül, kik a király mindenfelé szétküldözött hívóleveleire ⁸⁰⁾ ezen földre eljöttek, és ezen ruháiból kivetkeztetett s megmeztelenített honunk tagjait némileg betakarták, pusztá téreit betöltötték.

⁸⁰⁾ V. ő. az E betűvel jegyzett oklevelet hátul.

Megnépesültek tehát újra szászokkal a Szepesség városai 1247. mások derék szabadalmakat nyertek; minők Nagyszombat, Kassa, Pest, s többek. Ezen városokat említett királyunk a magyar koronához csatolta, és ez által, mint okleveleiben van, megőrizte attól, hogy akárki más törvényhatalmára, elajándékozására, vagy egyéb elidegenítésére hagyassanak. Ezekben tehát a polgárok a hon nemesi ítélete alól kivétettek, és a király főbirósága alá estek. Sok német ajkú városaink viselik még ma is honunk ezen újjá szülőjének, Bélának dicső nevét, és tanúi fényes érdemeinek.

De nem csak a különös kegy-levelekkel megajándékozott, hanem általában minden királyi és királynői város lakosait, kik akkor udvarnok névvel neveztettek, és fegyverrel szolgáltak, felszabadította IV. Béla, ki'sz. István után leghívebb védője volt a polgári rendnek. „Akarjuk, így szól 1267. 2. hogy minden udvarnokaink a szabad polgárok, (hospitum liberorum) jeleskedő nevével diszkeskedjenek.“ És minő gyöngéd érzéssel ápolta még e mellett, mint idegen növényt, a német polgárságot! megengedi ennek, noha a magyarság sérelmével, hogy udvarnoki faluit, mellyek a várakhoz nem messze helyezvék voltak, elhagyván, a várba és vár alá költözzék nagyobb bátorságnak okáért. Így engedte meg a mongoloktól megszabadult esztergomi polgároknak, hogy a várban fészkelhessék meg magokat. Követték a példát utódai is jelesen V. István: ki, mint az F. betűvel jegyzett oklevélből láthatni, a győri polgárságnak megengedte, hogy azon tájról, melly még most is holt városnak neveztetik, az úgy mondatott győri domb-ra, mostani lakhelyére költözhessék. Illy példákat nagy számmal lehetne említeni. Így vergődött ki a német ajkú polgárság előbbeni alacsony helyzetéből.

Figyelmet s említést érdemel V. Bélának azon kedvezése is, mellyet a megsértett polgárok ügyei megítélésében ezek iránt bizonyított, mellyre feltűnő adat e következő. Egy Resselul nevű német lovag, kit Béla elébb Udvard

nevű helységgel megajándékozott, megöl egy nagyszombati polgárt, melly vérengező tetteért Resseulnek, midőn az említett város bírása és polgársága a királynál elégtételt kívánnának, ez azt ítélte, hogy a gyilkos fizessen 100 márkát a megöletett polgár özvegyének, mellyet midőn amaz lefizetni elmulasztott volna, a király egész Udvard helységét oda ítélte a sérelmes özvegynek, mellyet aztán ez a királynénak engedett; fölvévén ettől a száz márkát. *V.ö. az E jegyű oklevelet.*

Az anjoui házból származott Károly és fia, Nagy Lajos is jeles buzgósággal védte a magyar polgárságot. ⁸¹⁾ Ezen királyaink előtt kevés városaink voltak fallal bekerítvék. Az esztergomiakról ugyan említ illyesmit Roger a mongolfutáskor, hogy ezek „se fossatis et muris et turribus ligneis muniverunt“ de ez hihető hogy csak az ellenség jövelele hírére esett. Ezen jeles miveltségü fejedelmek tehát külömbiséget tévén már a királyi és megyék hatósága alatt lévő városok között; ⁸²⁾ amazokat megnövelték, és erős falakkal bekerítették.

Megjegyzésre méltó, tudós Jankovichunk észrevételei után, hogy legnevesebb városaink, minő például Pest, melyet már Roger, magna et ditissima villa teutonicának nevez, kezdetben igen kicsin terjedelműek voltak. Ki lehet ezt hozni azon széles falból álló, és még sarmatai építésű alapkőfalakból, mellyekre akadtak néhány évvel ez előtt a pestiek, a Váci-utcza hosszában árnyékszékek mocskait a Dunába vezető csatorna-ásáskor; melly említett építésmód abban állott, hogy épen a kövek, nem darab számba, emberi kéz által rakattak, hanem egy nagyobb rudas ládába

⁸¹⁾ Hujus — Ludovici I. — etiam tempore multi ex udvarnicis et aliis conditionariis curiae ad diversas servitutes adstricti, sunt exempti, et in coetum regni Hungariae nobilium aggregati *J. Thuróczi Chr. Hung. II. c. 51.* Hihető, ezek voltak a legelső Curialisták a városokban, a mit bizonyítani láttanak Thuróczinak e következő szavai is. Nobiles curiales, ad diversa regalis domus servitia conditionaliter illaquaetos, ab omni conditionis vinculo solvens, eadem, qua meri nobiles fungebantur, ditavit libertate. *Chron. Hung. III. c. 1.*

⁸²⁾ Decret. anni 1342. art. 31. 39.

kő, mész, homok, vízzel összekevertetvén, az alap gödörbe, vagy egymás mellé levert ágasok között készült üregbe öntettek: így épültek az úgy nevezett murus ligneusok, mellyeket azután, hogy a tűz martaléki ne legyenek, sárral betapasztottak, és mészszel bemázoltak.

Nagy lépés volt a szabadság megnyerésére, említett királyaink idejében, az is, hogy noha a királyi és mezővárosok eleinte a megyei hatóság alá tartoztak, mint láttuk fentebb, és a polgárság nagy része, a várjobbágyok, vagy vármegyei tisztek robotosa volt, most már királyi kegyelvelek által saját bíróságot nyernek, a korona sajátinak lenni megismertetnek, és noha nemteleneknek honunkban fekvő jószágot birni nem szabad, ők még is úri jogokkal megajándékoztatnak. I. Károly bányász-jogot alapít; nagy Lajos a városokat erős kőfalakkal kerített be, például, Szakolczát (*V. ö. G. alatti oklevelet*); és Károly 1359. elkérvén a fehérvári preposttól, mint az ország levéltárnokától, a sz. István jegyzőkönyvét; melly legendának mondatik, az Oraco vár jobbágyait, s hihető többeket is, régi elavult szabadalmaikba visszahelyezi.

De legtöbbet s legnagyobbat tett honi polgáraink emelésére Zsigmond király, kit igazán lehet amazok politicalai élete alkotójának nevezni. Ő volt az első, ki honi városainkat országos állásra emelte; ki alatt legegelször jelentek meg ezek követei 1402. a pozsonyi országgyűlésen: három évvel későbbben pedig, ugyan a pozsonyi dietán költ végzés által, a kerített városok polgárságai az országos rendek sorába emeltettek. Itt végeztetett el az is, art 4. és 12. hogy a városi tanácstól ne a vármegyékre, mint eddig, hanem az újdön felállított tárnokszékre vitessenek feljebb a perek. Azonban úgy látszik, hogy ezen országgyűlésre nem voltak meghíva a vármegyék követei; mert ezek nem előbb, mint a dieta végződésivel vették tanakodás alá az említett végzést, a Zsigmond által rendelt megyei gyűlésekben, és azt úgy fogadták el.

Igen sokat tett az úgy nevezett közép osztály (tiers état), kifejtözésére, és a polgári rend képeztetésére nálunk Zsigmondnak azon fölemelkedett gondolkozása is, hogy ő törölte el honunkban az örökös jobbágyságot; szabadságot adván a földmives jobbágyoknak, hogy ezek földes uraik birtokaiból, ha az ottani lakás nem tetszik, máshova költözhessenek. *) Most tehát már tágas kapu nyitattott a nép ezen tisztos osztályának a kézművek gyakorlására is, és mivel a városoknak meg volt engedve, hogy népességüket neveljék az eddig földhöz ragadt jobbágyokból, ezek seregestől mentek amazok falai közé, hol nekiök szép kinézés nyílt fel a szabadságra, s boldogabb életre. Így emelkedett a polgárság a szabad jobbágyság által, melyet Zsigmond az által is elősegített, hogy sok falu és mezővárosok bekerítettését megparancsolván, például: Szeben és Kolosváret, ezeket királyi városokká tette. Feloldotta a polgárokat a nyomasztó dézmaadás alól is, mely helyett pénzbeli adózást hozott be, és új évi ajándékot, mellyel a czéhek kedveskedni tartoztak. Használt a városok kereskedésének is; mert a különböző mértékeket eltörölvén az országban, a budait tette zsinormértékül; az árúnegállítási jogokat is eltörölte, és a belföldi kereskedőknek, minden árúk vámnélküli kivitelét és behoztatását megengedte. Párisból kétszáz művészt hívott magával Budára: u. m. ötvösöket, szépírókat, építőmestereket, kik által létesíteni akarta azon nagyszerű tervet, melly mestani iránya hőkeblű honfiainknak, t. i. Pestnek Budávali állandó egybekötését. Többeket is kész volt tenni hona javára, ezen szép tudományos készületű, mivel izlésű és kellemes külsejű király, mint Windech írja róla; hanem ezekben heves vére, állhatatlansága, fényűzése, s ebből eredett szünteleni pénztelensége gátolák, mint alább bővebben elő fog adatni.

*) 1405 : 14. A jobbágyok szabad költözési joga kimondatott ugyan már 1298. III. András törvénykönyve 70. cikkében; de ezen jog elavult, és nem előbb, mint Zsigmond alatt lépett gyakorlatba.

I. Mátyásunk is, milly jó indulattal viseltetett az emelkedő polgárság iránt, mutatja azon szabadalom, melyet Visegrádnak adott, mellynél fogva ennek lakosait semmiféle rossz tettekért vagy adósságért nem szabad volt törvénybe idézni, noha ezen példátlan engedély csaknem megfejthetlen rejtény marad előttünk, ha Mátyás jogszerető jellemét tekintjük; ugyan azért II. Ulászló által megsemmítettett⁸³⁾; de még inkább az, hogy ő is meghívta országgyűlésre a királyi városok követeit mindenkor, melly becses fölfedezést a dérek Kovácsics Márton Györgynek, köszönhetjük⁸⁴⁾.

Kövezték e jeles példákat nádoraink és bánaink is. Druget Filep nádor például, Sárosban helyzett Ujfaluban lakó jobbagyait 1326. minden szolgálatoktól feloldozta; miután ezek magokat, arra kötelezték, hogy neki évenként minden házhelytől 5 fertot, (mintegy 5 forint) fizetnek, megengedvén nekik azt is, hogy saját birát válasszszanak és épületeiket szabadon eladhassák. Miklós slavoniai bán, soproni és komáromi főispán, 1323. Omis, dalmatországi város lakosainak, mellyről fentebb láttunk, olyan szabadalmakat enged, melyek polgári önállásra mutatnak. Sőt még püspökeink, apátaink sem maradnak hátra, kik városaikat szabadabb láb-
ra állítják, és ezek javára királyainktól kiváltságokat szerezni igyekeznek; mint a kik keresztyén elveknél fogva, mindig pártfogói voltak a szabad polgárságnak, mint a *C. D. M. betűkkel jegyzett oklevelek* bizonyítják.

Szaporodtak tehát városaink és váraink illy kedvezések mellett, mellyek, hogy melleleg említsük, nevöket részint anyaguktól, mellyből épültek, például: kő, sár, föld-, részint építőiktől s alapítóiktól, minők: Szabolcs,

⁸³⁾ Libertas civitatis Visegradiensis, ex quo libertati regni praejudicat, simpliciter aboleatur. *III. Decr. art. 39.*

⁸⁴⁾ I. Mátyás országgyűlésre hívó okleveleit lásd Kovácsics vestigia Comitiorum apud Hung. p. 297. 331. 334, a budai 1790diki kiadás szerint.

Gyula, Győr, Pápa, Tas, Tarczal, Várkony, Szemere, Zombor; részint azon szentektől vették, kiknek tiszteletére szentegyházak építettek bennök. Így van honunkban, jeles szorgalmú Csaplovicsunk felszámítása szerint, Szentgyörgy nevű város vagy falu 47; Márton, 43; János, 36; Mihály, 31; Péter, 28; László, 20; Mária, 18. Végre birtokosaikról is nevezettek helységek: így van Magyarhonban Püspöki, 16; Apáti, 52; Baráti, 14 Egyház, Kosztolánnal együtt, melly ugyan azt teszi tót nyelven 72.

Illy kedvező fényugarok derülvén le polgári rendünkre bölcse királyainkról, bár az idő lelke, mint alább látni fogjuk, még ellenök szegült, melly miatt igen sokat nem tehettek a honi műveltségre; de csakugyan tagadhatlanul jótékony hatással voltak már hazai csinosulásunkra. Világos bizonyosággal szolgáljanak erre a következő védokok. Láttuk a fentebbi időszakban, hogy külföldről honunkon keresztül utazók, minő például: Freysingeni Otto püspök, igen miveletlenek találják honunkat, vidékeinket, városainkat, faluinkat: most már kül- és belföldi történetíróink elismerik, hogy sokat szépült honunk, vidékeink s városaink csinosb alakot öltöttek. Thuróczi⁸⁵⁾ hiteles emlékekből írja, hogy: „Zsigmond királyunk udvara, és kétségkívül Buda is, „olly fényes volt, hogy a német és olasz főrendek seregestül „tódultanak ide ennek látására; sőt a portugalliai király „fia is, nagyszámú nemesség kíséretében messze földről el- „jött említett királyunk tiszteletére.“ Hihető Pozsony is, hova később Zsigmond által tette fejedelmi lakát, szépült ekkor és emelkedett.

Különösön Ranzan, ki pedig, mint olaszthoni, alkalmas bíráló ez ügyben, dicséri városaink és épületeink szépségét. Ezen történetírónk Budáról írja, hogy: *urbs etsi parum ampla, pulchra tamen nobilisque*⁸⁶⁾. Pozsonyról ezt mondja:

⁸⁵⁾ Chron. Hung. IV. C. 19.

⁸⁶⁾ Egit. Ind. I.

perpulchrum oppidum est; et fertilitate agri, ob Danubii vicinitatem insigne.⁸⁷⁾ Posony másutt is dicsértetik általa,⁸⁸⁾ mint igen szép s erős várral ékes város. Tatárol ugy szól, mint nevezetes városról, melyet a sok hadak megrongáltak ugyan, de teljesen pusztára nem tettek; mivel a régi vár körül a legszebb faluk, kétségkívül udvarnokiak feküsznek⁸⁹⁾. Felső Magyarhonban Kassát és Eperjest legjobban dicséri Ranzan, és amazt az említett táj leghíresb kereskedő városának lenni mondja. Előszámlálván a Duna mellett épült, és honunkban helyezett városokat, melyek Budától Belgrádig, saját felszámítása szerint, 44 magyar mértföldnyi téren fekszenek, így szól: *Intra hoc intervallum, multa quidem sunt loca culta, sed mentione digniora hoc sita sunt ordine: Tolna, Sexsart, Baja, Bata, Bodrog, Apat, Erduit, Bore, Sata, Axia, Drassat, Bakmonostora.*⁹⁰⁾ Végre az erdélyi városok miveltségéről is álmétkodva szól ezen püspöki férfiú, mint szemtanú, és a 32dik Indexet e megjegyzésre méltó szókkal rekeszti be: „*Multae in ea „pulcherrimae urbes. Brevibus multa complectar: quidquid „est in regno Hungariae laude dignum, aque excellens, „quod attineat ad nobiles et honorata apellatione opifices, „atque ad eas artes, quas appellant mechanicas, id totum „apud Transylvanos habetur. Testificari id equidem possum, et caeteri qui viderunt, videntesque mire obstupuerunt.*“ Ambár ezen előszámlált szépségek, mint alább bőven megértjük, kirekesztőleg nem a honi polgárság munkái voltak: mint Ranzan alul idézett szavaiból is elegeg kitetszik,⁹¹⁾ de csakugyan hálátlanság volna el nem ismerni azon je-

⁸⁷⁾ Ugyan ott.

⁸⁸⁾ Ugyan ott Ind. 2.

⁸⁹⁾ Ugyan ott.

⁹⁰⁾ Ugyan ott.

⁹¹⁾ *Opifices, hoc est eos, qui dant operam mechanicis artibus, si et multitudinem incolarum et regionis consideres amplitudinem, perpaucos in Hungaria inveneris. Caeterum, qui sunt qui aut mercatura, aut artium, quas dixi, usu vivunt, eorum plerique sunt germanici, non hungarici generis homines. Nam*

les érdemet, melyet az úgy nevezett *szász vendégek* (hospites saxones) szereztek magoknak honi fejlődésünk körül, kik, mondhatni, különös korszakot tesznek műveltségi történeteinkben, de kik közül legnevezetesebbek a szepesi és erdélyi szászok.

Mi az elsőket illeti, ezek voltak, kik nemcsak azon bájvidékekkel diszes, fürdő és savanyú vizekkel bőven megajándékozott, de felettébb hideg, orkánoktól gyakran megkezesett, csaknem általában terméketlen és kopár földet magyar Swajczczá varázsolták, hanem a nemzeti fejlődésre is nem keveset tettek. Köszönet II. Geiza és IV. Béla királyainknak, hogy ezek nem barbar kunokkal, besenyőkkel, hanem polgárosított és műiparos népekkel ültették be pusztult vidékeinket, kik, mihelyt itt és Erdélyben letelepedtek, mindjárt városokat építettek, és a vad vidékeket megművelték s szépítették. Vadon szép táj volt még ezek ide érkezete előtt a Szepesség; honunk legmagasabban fekvő tartománya tele sűrű erdőkkel, használatlan érczes vizekkel, és érczdús hegyekkel, mellyeknek völgyeiben tengődött egy két magyar és tót család; látókői (Schauberg), és más szirtei pedig, hihető a rablók fészkei voltak; midőn ezen kellemes külsejű, a művészet minden ágaira hajlandó, vendégszerető, nyájas szorgalmas, nyílt szívű, nemes és szilárd jellemű népség itt megtelepedett. Mindjárt ide jötte után is ugyan, de főleg, a keresztül ment mongol csapás elmulván, városokat épített, mellyeket első városoknak lehet nevezni honunkban; mivel ezekben voltak igazi polgárok, kik némi egyenlőséggel bírván, saját keblökből választott előljáróktól igazgattatván, és minden idegen befolyástól mentek levén, polgár fogalmára némileg kifejtöztek,

propter propinquitatem regionum innumeri e Germania mortales transmisso Danubio, propter soli ejus feracitatem, habitandi sibi locum jam pridem elegerunt. Quo fit, ut Germanus cum Hungaro mixtam vitam degens, habitu moribusque magna ex parte conveniat; atque alter alterius lingua loquatur. Egit. Ind. I.

és a békés kézműveknek, kereskedésnek, s egyéb, polgárságot előmozdító dolgoknak élhettek addig, míg magyarjaink vagy idegen tartomány-foglalással, vagy a trónöröklésből folyt háborúkkal, vagy a hívtelen mellé Kországok s jobbágyok megfenyítésével hajoskodtak. Felleptek ugyan ezek is olykor a hadak véres színpadára, mivel kegyelveiket olly feltétel alatt nyerték királyainktól, ha ezeket, mint királyi sereghoz tartozó nép a hadba kísérik. Követték is a királyi zászlót mindenkor; még pedig a vitézség olly feltűnő jeleit adván, főleg a szepesi vár védelmekor és Rozgony-nál, midőn Trencsini Csáki Máté sereget levertek 1312. hogy a következő királyok őket igen kedvelték; saját ősi törvényeik s szokásaik mellett meghagyták; hogy különös nemzetet formáljanak nem ellenzettek, és hogy saját hatósággal birjanak, melly a vármegyének ne legyen alávetve, megengedték. — Minő képzelettel voltak már Árpád férfi ágán előállott királyaink ezen szászok hűségéről, megtetszik abból, hogy II. Geizától fogva sok időnkig ezek közül választották hadi testőreiket, vagy is az ugy nevezett láncsásokat, kik a magyar királyokat hajdan láncsákkal fölfegyverkezve kísérték az ütközetbe; a legnagyobb veszélyekben oldaluk mellett harczoltak: ugyan azért azon szászok, kik közül ezen testőrök választattak, különös hatósággal noha a Szepes vármegye főispánja alatt, és 14 kis helységgel bírtak; hajdan főben járó hatalmat is gyakorlottak, nemesi jogokkal s kiváltságokkal éltek, és még 1802 is, midőn Szepes vármegyével egyesítették, minden szabadalmaikban meghagyták. Ezen szepesi szászok jeles műszorgalmukkal, mellynek legtermékenyebb ága a vászonkészítés, mellyből évenként nem kevesebb mint hat millió rőf szövetik itten, kereskedésükkel, de a mellyet a járhatóbb utak, és Berzevitzi által még a bécsi congressus eleibe is, noha siker nélkül, terjesztett Poprádnak Tiszávali egybekötését, és így a Feketetengernek Bálttali összekapcsolását javasló, nagyszerű tervének valahára valószínűsítése segédelmével legfelsőbb lépcsőre lehetne s kellene emelni: a nemzeti fej-

lódésre nem keveset tettek, sőt, mondhatni, a honi dicsőségre is, midőn történetíróinkat Schwartztzal, Genersichchel, Engellel; statistáinkat, Schwartnerrel; természetbúvárainkat Fröhlichchel, Fischerrel, Pfeiferrel, Buchholtztzal; hőseiket Krayval, Toperzerrel; művészeinket Kraussal, Müllrel, Lumniczerrel szaporították.

Hasonló érdeme van honi műveltségünkre az erdélyi szászságnak is, melly abban áll, hogy ezek igen jókor czéheket alakítván, a kézi mesterségek alapját megvetették. Bizonyos kutfőből tudjuk, hogy Erdélyben, még a homályos előikdőkben állítottak fel czéhek; és már 1376tól fogva, és így még nagy Lajos korából, olly kézművesi rendszabások találtatnak náluk, mellyek még a későbbi időnek is becsületére válnának. A ki tele levén a mai fejlett kor fogalmaival, a sarjadzó mesterségek ezen elemi iskoláit a czéheket, már eredetök idején is szükségteleneknek, sőt károsoknak vélné, az ilyen felette megcsalatoznék. Igen jótékony intézetek voltak ezek kezdetben: és igaz Herdernek azon megjegyzése, hogy: „a királyok jobb végre véderejőket nem fordíthatták, mint arra, hogy ők városokat, a rablás, művészeket és kézműveseket az örök jobbság ellen hatalmas karral védték; mivel még nyers szadzadokban, ezen egyesült testületekre volt szükség; melyekben épen úgy, mint a lovag és szerzetes czéhekben, sokan kezeskedtek egy mellett; és az ifjú tanulók épen olly szolgálat fokokon emelkedtek feljebb, mint a barátok, és vitézlők.“⁹²⁾ Ugyan azon dolog tehát, melly ma a kézi mesterségek fejlődésének hatalmasan útjában áll, hajdan a legáldottabb hatással volt nemzeti fejlődésünkre.

Az erdélyi szász polgárság, hogy még a mohácsi veszedelem előtt jeles fokára emelkedett a műveltségnek, ezt már Ranzan fentebb idézett szavaiból is kivethetjük; de még világosabb bizonyítványt vehetünk Reychersdorfer György⁹³⁾

⁹²⁾ Ideen IV. Th.

⁹³⁾ Chorographia Transylvaniae Schwandtner p. 778 — 797.

kit I. Ferdinand küldött Erdélybe, hogy a szászokat irántai hűségre serkentse; muokájából, ki általában így ír Erdélyről a XVI. század közepén. „Neque suspicetur quisquam, in tota Europa, huic provinciae Transylvanicae, opulentia et amoenitate esse parem, aut usufructu esse praestantiorum.“ Ezen királyi titoknok, az erdélyi szászságot földmivesi ügyességéről különösen dicséri, Szebent pompás épületeiről, derék magtáiról, és még az ellenség ártalmait ellen is eléggé biztosított malmairól; Brassót pedig még tudományos intézeteiről is, így szólván: „Corona studio liberali praecaeteris hoc tempore clara, estque ibi nuper constructa *bibliotheca*, qua nulla in Pannonia, post dissipatam budensem Mathiae Corvini bibliothecam, cultior usquam fuit.“ Gyulafehérvárról, és Kolosvárról is, mint szászok és magyarok vegyes lakjairól dicsérettel emlékezik, melly miveltséget és jólétet, kivált Brassóét és Szebenét, onnan magyarázhatjuk ki, hogy ezen két város jeles iparkodása által a világ kereskedésiben is részt vett, és határszéli, vagy végvárbeli fontossága elismertetvén, mindig jobban megerősített, és nagyobbított.

Nem mesze marad a szeptesi és erdélyi szászok dicséretétől, a *magyarhoni bányavárosokban* megtelepedett német ajkú polgárság is. Ha ezek azon időkorban, mellyről szólunk, önállással birtak, nemzeti gazdálkodáshoz keveset értő némelly fejedelmeinktől, a vérszopó zsidó, s más haszonbérlnőknek martalékul, és királynéinknak jegy-pénzül (*V. ö. a K. és L. betűkkel jegyzett okleveleket*) nem adtak volna, végtelenül nagyobb befolyással leendettek nemzeti gazdaságunkra, és ebből folyó miveltségünkre. De így szegénység volt ezek része sok ideig, mellyből az lett, hogy honunknak egy igen gazdagjövedelem kútfeje, a bányászat, jóformán bedugattott, legalább illőleg nem használtatott. „A-, rany bányák Selmecezen, így szól Schneller, ²⁴⁾ négy századdal, ez előtt olly rosszul miveltek, hogy mint ezt előttem, hiteles szemtanúk erősítették, jelenleg ollyan őskorban

²⁴⁾ Ungarns Schicksal und Thatkraft. I. 235.

„mivelt bányamenetekre lehet akadni, mellyeket a régiak „elhagytak, mostaniak pedig ezeket haszonnal mivelik, és „az akkor elvetett ércz újra dolgozása is haszonhajtó.“ Királyainknak, illy silány mivelés mellett, milly kevés hasznuk volt ezen földalatti kincstárakból, élő bizonyosság a *K. ulati oklevél*: innen ezek, pénzhiány miatt, sóval fizették főbb tisztjeiket. De mihelyt a felsőbb századokbeli visszaélések elmúltak; mihelyt ezen városokbeli polgárság némi önállásra jutott, mindjárt elváltozott e tájnak ábrázata, mellyek, már vadregényes képök miatt is, új s eddig nem ismert érzelmeket képesek keblünkben felizgatni. Itt ezen csaknem erdőségből álló, szőlő- s buza-termesztésre alkalmatlan, sziklás és meredek földön, látjuk az emberi műiparnak a természet ellenszegülésin vett fényes diadalát. Itt ezen Vulcan s Pluto lakában, az ércztörő és mosó erőmivek dörgései, a porcellán s papiros gyárak tompa morajai, a kerekeket hajtó viz zuhanásai, az erőmivek körül foglalatos kormos munkások forrongásai közt láthatjuk a műipar megbecsülhetlen áldásait, és fogalmat szerezhetünk azon mű és kéz-szorgalomról, melly az Angol- és más dolgos honok városait bélyegzi.

Nagy befolyással volt ezen iparteljes polgárság *honi kereskedésünkre* is ezen időszakban, melly miveltségi főtéményünk tárgya. Tudva van, hogy míg a Kelet-Indiába vezető, és Afrika körötti út föl nem fedeztetett, addig az ázsia-európai világ-kereskedés egyik ösvénye Magyarhonunkon ment keresztül, Robert Károly és I. Lajos idejökben. Jelesen Indiából karavánok által jöttek arúnemük Bassorán, vagy pedig Samarkádon keresztül Konstantinápolyba; innen, a szépassági városokon által, éjszakra, Lengyelhonba és Poroszországba. De, Dsingiskhan és Tamerlan háborúi, Stambul bevétele, Amerika feltalálása, és főleg a Jóményfok felé nyitott út elparlagította a világkereskedés ezen régi utcsapását. Berzeviczi megmutatta, hogy ezen éjszakai kereskedést fölélesztetni, ma is jutalmas lenne, lehetne is: mert az Adriai tengernek Báltali egybe-

kapcsolása lehető, Kulpa, Száva, Dráva, Duna, Tisza, Hernád, Poprád és Viszla folyók segédelmivel; annál inkább, hogy az austriai, orosz és porosz főhatalmak barátságos viszonyokban vannak egymással. De a nagyszerű Hanza egyesület-lánczába is befoglaltatott honunk nagy Lajos alatt. Igy ír Schneller ⁹⁵⁾ ezen körülményről: „I. Lajos alatt, Magyarhonban is mutatkoztak a terjedelmes kereskedés nyomai. Sem mértékfölötti vámok, sem oktalan tilalmak nem fojtották el a kereskedő kedvét és ügyességét. Némethon, a Dunán vette a műárúkat kelettől s ezen küldötte annak. A magyarok csere kereskedését Austraival, Cseh és Lengyelhonokkal, előmozdította ezen országok fejlődemeinek egymásköztti barátsága: a nürnbergi és borszlói kalmároknak I. Lajos védkiséretet ígért. Kassának, a még ingadozott Anjou ház iránt kimutatott hűségért, a király nagy kiváltságokat adott. Lőcse és Eperjes, az ezen korban épített boltjárdáikat ekkor teli rakták, oly műárúkkal, mellyeket éjszokról délre küldöztek. Sopron és Kőszeg tüzes boraikat Némethonba szállígtatták. Szeben a vöröstoronyi szoros út felé indította meg áruit kelet felé. Brassóiak portékáikkal megkerestek minden vásárokat, az Albistól az Etsig, Olt folyótól egész az Ens vizéig.“

A tudományos műveltség csirái is fejledezni kezdettek ezen korbéli polgárságunk munkája által. Az erdélyi szászokról, legalább Jankovichunk fölfedezése után, bizonyos hogy már ezen időben ügyes könyvnyomókkal szolgáltak még a külföldnek is. Álmélkodunk, midőn olvassuk, hogy már az ugy nevezett typographiai incunábulák nyomásában erdélyi és magyarhoni művészek is részt vettek; minők például: András és Tamás, az első szebeni a másik brassói fi; továbbá Bernard, Péter, Márton, Gara, Simon és Basai, kik mind magyar földiek voltak, és hihető, előbb Mátyás könyvnyomó műhelyében tanulták s gyakorolták, később

⁹⁵⁾ Indézett helyen I. 125.

ben Olasz- és Franczthonokban, jelesen Mantuában, Velen-
czében, Lionban úzték azt a mesterséget, melly akkor cso-
da művészetnek tartatott.

A polgári életnek illy szép hajnala hasadt honunkban,
de a mellyet, fájdalom! az akkori sötét századok homálya
és vad szelleme csakhamar beborított és a szabadság, ni-
veltség s ezekből folyó jólét mosolygó napjának örülni nem
engedett. Alig tisztultak el drága honunk földéről az un-
dok mongolok, az alkalmatlan kunok ismét vissza hívták
ezeknek dülő csapatjait, kik egész Pestig mindent föléget-
tek ⁹⁶⁾ azután a kunszeres, azaz dorbézoló, buja, sátorozó,
pogány életneme tetszett meg magyarjaink nagy részének,
kik ebben követtek a nagy tehetségekkel megáldott, és vitéz,
de fajtalanságra hajlandó László királyunknak rossz példá-
ját; és a mint Thuróczi megjegyzi ⁹⁷⁾: ősi magyar szokás
ellen szakállaikat, hajukat elvágták, kunsüveget viseltek,
és ezen disztelen viselettől s feslett élettől még a pápa kö-
vete, Firmian Filep unszolására nem tértek el; melly-
ből az lett, hogy a belháborúk elkezdődtek, Magyarhon
hajdani disztét elvesztette, és fölötte elszegényedett ⁹⁸⁾.

De Erzsébet királynénk által honunkba hivott cseh
bratrik is, felette sokat ártottak hajnaló fejlődésünknek.
Ezek felső Magyarországon megfészkelvén magokat, és

⁹⁶⁾ Chron. Hung. II. c. 79.

⁹⁷⁾ Chron. Hung. II. c. 80.

⁹⁸⁾ Tempore Ladislai coepit Hungaria a sua magnifica gloria re-
flecti. Coeperunt namque in ea intestina bella consurgere, Ci-
vitates confringi, villae per combustiones ad nihilum redigi,
pax et concordia penitus conculcari, divites deficere, et no-
biles rusticari prae inopia paupertatis. Illo tempore biga,
scilicet vehiculum duarum rotarum, a regnicolis currus La-
dislai regis dicebatur, quia propter continua spolia, anima-
lia vehicula trahentia defecerant in regno, sed homines more
pecorum, bigis juncti vices animalium impendebant. *Ibid.*

mint Thuróczi írja ⁹⁹⁾, még a királyi városok kedvezésével is büszkék lévén, fosztottak, öltek, fajtalanokdta, gyűjtöttak, ¹⁰⁰⁾ egyházakat, monostorokat; Giskra fővezér, Valgatha, Talafuz, és Axamit hadnagyok alatt: kiket a magyarok ki akarván honunkból kergetni, ez örök harc idején szinte neki vadultak, és az emberi gyöngéd érzelmekeket levetkezni látszottak. Kegyetlenség bélyegzette tehát e század vad lelkét. Így Kinisi, midőn a kenyérmezei győzelem után, diadalmas seregeivel vigadozott, örömét e tábor azzal nyilvánítá, hogy az ütközet helyén terítettett asztalt magának a holt testekre: ezeken vacsorált, ezek közt tánczolt. Maga Kinisi is egy holt törököt fogával a földről felemelt, és ezzel körös körül, a nézők csodájára, tánczolt. Ugyan ez, a legyőzött törökök közül némellyeket a vízi malmok forgó kerekeire köttetett, más foglyokat lassú tűznél pirított meg, némellyeket megnyúztatott elevenen: másokat hátra kötött kezekkel az éhes disznók eleibe hányatott, 1492.; el nem mulatván ezeket, mint az akkori erkölcsi simultságról szóló adatokat, följegyezni Bonfin történetirónk.

Nemcsak külső hanem belső ellenségeink is gázolták s tapodták miveltségünk mezejét. Zsigmond királyunk nagy lelküleg és jó czélzással, mint láttuk, a parasztságot felszabadítja és baromi helyzetéből kiveszi; ez, nem lévén még megérve a szabadságra, Antal és Márton főnökök izgatására, fellázad 1430 táján; Erdélyt és a Nyírséget kegyetlenül pusztítja, a nemeseket leöldösi: a városokba pedig és falukba követeket küld véres karddal a végre, hogy azok késedelem nélkül hozzá csatlakozzanak; mellyet midőn az azok lakói nem tennének, kirabolttak és felkon-

⁹⁹⁾ *Chron. IV. c. 48.* Izkra Civitatum regalium, regni partibus in superioribus habitarunt favore superbus, tum vero proditorum motus pervasione — venit

¹⁰⁰⁾ Ardebant civitates et villae, vicibus iteratis succensae, atque eructantes fumum vicinum aerem confundebant. *Ibid. c. 34.*

czoltattak. ¹⁾ Minő fenyegető levelet küldött, II. Ulászló a latt, Dózsa György székely parasztfőnök és lázító, honi városaink polgárainak, lehet látni hátul az *N.* betű alatt.

Maga eredeti polgári alkotmányunk még igen is nyers szelleme lenyomta a polgárságot, és ezzel együtt a polgárisodást. Hálásan elismerjük, milly nagy jótétemény, honunk őskorban keletkezett constitutiója; ennek köszönhetjük mai nemzeti létünket; és fölségsértő, kiennek mocskolására nyelvét vagy tollát meri használni. Mert, mi lett volna e nélkül annyi bajoknak kitétetett nemzetünkéből! Milly hamar elenyésztek a keleti roppant birodalmak polgári alkat nélkül! Hol van a Kalifák s Arabok, Dsingiszkhan és Tamerlan roppant birodalma? Ezeknek polgári alkata az volt, mit egykor Napoleon mondott az alkotmány felől tudakozó portugalli honnagynak: „Tudjátok meg, hogy constitutio az én akaratom.“ Honunk is így járt volna feszesen megállított kormányforma és polgári alkat nélkül azon időkben, midőn a had szelleme dühöngött szüntelen. Ez és nem egyéb szülte azon ősrégi honvédelmi rendszert, mellynek engedni kellett mindennek, melly különbözött ugyan némileg a külföld hűbérnöki rendszerétől, de szellemére nézve azzal rokon volt; és tudjuk, hogy honunk is jó darabig örökös jobbágy fészek volt, és a ki születésénél fogva úr nem volt, vagy [haszonbéres (*conditionarius*), az mind rabszolga lett: millyen igaz, hogy ekkor más képen nem lehetett az idők mostohasága miatt, de szintolly igaz az is hogy ennél fogva száműzetett a polgárisodás, elfojtattak a művészetek, el riasztattak a szelíd muzsák.

Mikép gátolja a hadat lehelő alkotmány a népmiveltiséget, szépen előadja Matter 10,000 frankkal megkoszorozott pálya-iratában, melly szól, „Erkölcsöknek a törvényekre, és ezeknek amazokrai hathatós befolyásáról“ ki így itél ²⁾ „Feudalis alkotmányok elrontanak minden más

¹⁾ Chron. Hung. III. c. 22.

²⁾ Ueber den Einfluss der Sitten auf die Gesetze, und der Gesetze auf die Sitten v. J. Matter- Freyburg und Breisgau 1833. S. 133.

„intézkedéseket, és boldogtalan befolyással vannak az er-
 „kölcsökre. Ott, hol amazok léteznek, a társaságot össze
 „zsugorodni s elferdülni látjuk. A kormány elköltözik ekkor
 „fővárosokból, a tudomány és művészet lakjaiból, a falukba
 „és vártornyokba. Nincs többé közérdek, nincs nemzet; csu-
 „pán néhány nagyok érdekei léteznek még, s a társaság fősze-
 „ményiből, csak a zsoldhívek csoportozatai maradtak meg,
 „kik amazokat környezik. Királyhatalom, népszabadság, leg-
 „főbb törvényhatóság fensége, az egyetemi törvényho-
 „zás szentsége, egyeseknek fel van áldozva; minden kis-
 „szerűvé téve és méltóságától megfosztva. A várparancsnok
 „körül csak örökös jobbágyok és olly szolgák vannak,
 „kik az egyedek hatalmának és gazdagságának eszközei. Az
 „illy halandó aztán magát szerfelett nagynak képzei, és ma-
 „ga felett nem is tart senkit. A zsoldhívek e magas hely-
 „zetéből lehet kimagyarázni azon daczos, gögös, erősködő,
 „törvényt semmibe hajtó erkölcsöket és háborgásokat, mely-
 „lyek a középkor dicsőségei valának. Azon hadak és útrab-
 „lások, mellyekből áll jobbra Europa történetirása néhány
 „századok lefolytában, szükségkép vadakká, durvákká, go-
 „rombán önzökké tették az erkölcsöket, s azokat minden
 „jó izléstől, s igaz képeztetéstől megfosztották, melly mive-
 „letlenség mindenütt nyombanköveti a hiányos alkotmányo-
 „kat, és ott sarjadzik, ahol jó törvények nem léteznek.“

Különösen a népnevelést akadályozza a kiváltságos-
 ság, mivel ebben főelv levén az öröklött elsőbbség, ez na-
 gyon árt mind a nemesek, mind a jobbágyok fejlődésének.
 Árt amannak: mert jól tudván a fő nemes gyermeke, hogy
 ő akár tökéletesíti magát, akár nem, csakugyan született
 honnaggy ő; nem ügyekszik úgy mint kellene, szülői is
 kevesebb gondot fordítanak szellemi kifejtésire. Árt emen-
 nek is: mert a jobbágy gyermeke jól tudván azt, hogy ő
 ezen alacsony helyzetből soha ki nem léphet (igy nálunk
 is a nemtelenek gyermekei papokká nem lehettek, mint II.
 András 1222. költ oklevele mutatja): nem ügyekszik, és e-
 redeti durvaságában megmarad. Mindenek felett a polgári,

vagy közép-rendet sujtja le a hűbéres rendszer, melyet a lig vesz tekintetbe. Ugyan is amannak egyedüli iránya levén a had és honvédelem, ezen dolognak alája rendel mindent, és olly életnemet alakít, melly ellensége levén a csendes és szorgalmas életnek, készen legyen mindig mindenféle vállalatokra és kalandokra. Ezért áldoztatik fel ebben minden a had érdekinek; ezért lesz a katona-mesterség olly magas becsű; ezért tapodtatik el benne egyéb testület, főleg a gyáva királyok alatt, melly magát védni nem tudja; ezért hatalmasodnak el a várurak, és ezért öltenek satrapai alakot, mert itt csak az az ember, a ki fegyvert visel, A királyi hatalomnak is felette ártalmas ezen rendszer; mert ámbár, mint Herder elmésen megjegyzi, ³⁾ „ebben az „egész álladalom a király asztalává konyhájává és istállójává átváltozik, mellynek képviselője a káplán, lovászmester, „asztalnok és pohárnok; de sajátilag ez csak szín és költemény, mert senki úgy meg nincs szorulva, mint az illyen „király: mivel az illyen addig ajándékozzat, míg maga „teljesen elszegényedik, hűbérnökei pedig meggazdagodnak, s aztán, ő vele keveset gondolnak.“

Honvédelem! fölséges fogalom. Kinek nem gyúladna szíve nemes lánggra, midőn honát veszélyben forogni látja? Ki nem váltaná meg saját drága vérének, azon egyetemet, melly mindent magában foglal, melly ő neki kedves és édes? Kikivánná bectelen életet élni, miután a hon boldogságának és dicsőségének napja gyászosan leáldozott? Soha, egy nemzet is annyit honáért nem tett, mint magyar hazánk lelkes fiai; elismerte ezt egész Európa, és nem egyébnek, mint az ebben lévő nemzetek köz meggyőződését s véleményét fejezte ki Ursinus Velius azon lelkes szónoklatában, mellyet Székesfehérvárott 1527. I. Ferdinand megkoronázatásakor, az össze-sereglett karok és főrendek előtt mondott. ⁴⁾ „Fuerunt aliquot jam seculis Pannonii ceu viva propugna-

³⁾ Ideen II. S. 334.

⁴⁾ Panegyricus p. 199, edit Kollar Vindob. 1762. 1.

„cula, et spirantes muri totius Europae adversus potentissimi-
 „mos crudelissimosque hostos, quorum impetus horribiles
 „fortissime sustinuerunt, suoque ipsorum spiritu ac san-
 „gvine, quem saepenumero volentes effuderunt, caeterarum
 „gentium libertatem defenderunt. — — Vides, Rex inclyte
 „Ferdinande! omnium, qui hic adstant, nobiles ac fortes
 „viri ardentibus ex oculis, quasi relucere ignes, martii spi-
 „ritus indices, atque animi virilis! Jam dudum illis injecta
 „est alacritas cum teterrimis hostibus configendi, et incre-
 „dibili cupiditate inflammati sunt ulciscendi cladem ac va-
 „stítatem pene incomparabilem superiori anno illatam. Ha-
 „bes, clementissime Rex! quibus populis sis praefuturus.“

De, oh, milly czéliránytalan, nemzeti fejlődésünknek milly káros, polgári rendünknek milly nyomasztó volt hajdan az a honvédő rendszer, melly akkori feudális szellemű polgári alkatunkból keletkezett! Tudjuk, hogy a magyarok egész megtelepedésökig, és alkotmányos nemzetté lett alakulásokig mindnyájan vitézkedtek, kik csak fegyvert viselhettek, és egész tömegestől rohantak az ellenségre. De már, midőn sz. István alatt, a polgári alkotmány megalapított, csak bizonyos számú vitézek fordítottak a honvédelemre, kiknek aztán voltak kötelelességeik és jogaig. A veszély, melly a hazát fenyegeti, különböző lépcsőjű lehet. A legnagyobb veszélyben, fejenként felkölt minden, ki csak fegyvert forgatott. Illyen fölkelésre emlékezik a történetírás Zsigmond és II. Lajos alatt több ízben. Ezen csődítő fölkelésben megengedett, például: 1526. X. törv. czikk. szerint, hogy a jobbágyok ötödrésze is, vagy ha szükség volt, mindnyájan is fegyverre keljenek. De ezen fejenkénti és csődítő felkelés csak a szokatlan nagy veszélyben használtatott. Szokás szerint pedig, és a kisebb veszedelmekben a magyar haderő, melly a királytól függött, két fő hadakból állott; egyik volt a királyi, másik az országí. Elsőt tartotta a király a korona jószágokból, regaliákból, fiscalításokból s egyéb adókból. Ezen mindig talpra állítható hadsereg állott a király saját banderiumából és a zsoldo-

sokból. Banderiuna a királynak, mint első közbirtokosnak, volt hol egy, hol több, néha hét is. ⁵⁾ Zsoldosokat a mi nézi, ezek a határőrző vezérek parancsára mindig készen állottak a végvárok körül, mellyeknek kapitányai bizonyos summa pénzt és sót vettek fizetésül évenként, melyért bizonyos számú zsoldos katonákat készen tartani köteleztettek. E két rendbelieken kívül állott még a királyi armada különféle úgy nevezett conditionariusokból, kik annak hadával ollykor táborozni tartoztak; ilyenek voltak: a magyar és erdélyországi szászok, királyi várakban levő emberek, vagy castrensisek, vagy curiales comites, királyi mezővárosok, és az olly nemes családok, mellyeknek a királyi had követése fejében adattak jeles birtokok.

Az országi hadakat mi illeti, ezek állottak a portalis katonaság szerkeztetéséig, a főpapok és királyi főbb tisztetek vagy banderiatús bárók seregeiből. Ezekhez csatlakoztak az ollyan bárók, kik nem voltak ugyan zászlós urak s királyi tisztetek, de azért gazdagságuk és méltóságukra nézve az ország báróival együtt hadakoztak, és legalább is 50 huszárt (némelylek százra teszik, itélvén ezen szóból zászló, melly száz lótól veheti eredetét, báró pedig franczia nyelven zászlóst jelent) állítottak ki jószágukból: 1500: 21. 1525: 12. Ha tehát a had villáma megdőrdült honunk felett: ekkor (nem úgy mint most) fejedelemtől fogva az utolsó polgárig mindenkinek tettelegi részt kellett, a régibb alkat alatt, venni a háborúban. Magának a király felséges személyének, érsekeknek, püspököknek, zászlós uraknak, nemeseknek, udvarnokoknak, és polgároknak, kik illyenkor szekeresek voltak és az ágyukat szállították a harc helyére ⁶⁾, fölkellett kelni, és békés foglalatosságaikat abba hagyni. A király mellett lobogott, az ütközet alatt, a honnak Bold. Szüz képmásával jegyes zászlója, az ország bírája kezében,

⁵⁾ Registrum Sigism. és 1498: art. 22.

⁶⁾ Franc. Kollár Amoenit. hist. Vol. II. Sect. VII. és Decr. 1602: art. 2.

kinék sarkantyúja, a megütközés előtt, levéttetett, nehogy sürgető szükségkor futásban keresne magának védelmet. Mindennek, ki csak rabszolga nem volt, fel kellett tehát ilyenkor kelni; és ez így tartott egész 1526., mint az alul idézett emlék bizonyítja. *) Papok elhagyták oltáraikat és szőszékeiket, bírák ügyeseiket, polgárok műhelyeiket, boltjaikat, földművesek földjeiket szőleiket, mindnyájan házok népét. Különben, a ki ilyenkor meg nem jelent és magát félre vonta, helyes mentsége nem lévén, régenten ugyan, mint Verbőczy írja ⁸⁾, vagy derekon ketté metszetett, vagy pedig örök szolgaságra vettetett; később időkben pedig, ha nemes volt, minden birtokaitól megfosztatott; ha pedig nemellen, megöletett. *)

Hogy fejthető voltna immár ki illőleg illy rendszer alatt a polgári rend, kivált ha meggondoljuk, hogy a vitélő vagy nemes rend, mellynek amaz szinte Zsigmondig, sőt azután is alája volt rendelve, némileg gátolta annak fejlődését, nem könnyen szenvedvén maga mellett más rendet. Tudjuk ugyan is hogy a fő és alnemesség csak fegyverrel tartozott szolgálni s némelly rendkívüli adózásokkal; minden egyéb kézi szolgálatoktól pedig mentes volt. A városok polgáraitra nehezedett tehát, kivált a legrégibb időkben azon kézi munkáknak s szolgálatoknak teljesítése, mellyeket ma a jobbágyok s urbéresek viselnek, mint fentebb is láttuk: mivel még akkor olyan szerkezetű jobbágyi vagy pór osztály, mint ma, nem létezett. Valamint azért ma is gyakran megtörténik, hogy a zsarnok lelkű

*) Thomae Zaphka adolescenti regiae Majestatis ad Comitatus Strigoniensem, Trenchiniensem, Zoliensem, Thurocz, Arva et Liptó; Capitulum Strigoniense cum literis suae Majestatis: secundo ad Dominos et Comitatus expeditis, in hanc sententiam, ut statim visis literis ipsis, Comes cruentum gladium circumferri faciat, et universi movere se debeant. XX. floreni. „*Wündisch neu ungarisches Magaz. 1 Band. 2. Heft. S. 152.*

⁸⁾ Harmas Törvénykönyv. 1. rész. 3. czim.

⁹⁾ Decr. 1454. art. 13.

földbirtokosak és gazdatisztek nyonják az alájok rendelt jobbágyaikat: így sűrűn megtörtént hajdan is, hogy magyar várnagyaink s várőreink, terhelték zaklatták jobbadán német és tót ajkú polgárainkat, atyai indulatu királyaink pártfogása ellenére is, kiknek aztán ez a nyomatás hatalmas ösztön volt kegyelvelek, szabadalmak kivívására; de a mellyektől őket az idegen és belső hadak, támadók, s egyéb mostoha körülmények, szinte a kurucz világ végződéseig (1711.) gyakorta megfosztották.

Nyomasztó volt, honi polgárságunkra nézve, a Zsigmond és II. Ulászló királyaink idejökben keletkezett, s divattá vált vártartási rendszer is, mellynek eredete röviden imez. Voltak eleitől fogva honunkban kétféle várak, u. m. királyok és mágnások várai. Amazokban lakott nagyobb része a királyi katonaságnak, mellyre tétettek a költségek, a vár-fentartási kiadásokkal együtt, a hozzájuk tartozó faluk és jószágok jövedelmeiből. De ezeket fejedelmeink már a X. XI. századokban nagyobb részint hiveiknek, papoknak, egyházaknak elajándékoztatták: úgy hogy az arany bulla XVI. czikke óvást tesz, hogy a megyei várak jószágai mágnásoknak el ne idegeníttessenek. Az olyan várak is, mellyek magános személyek birtokában voltak, mint külső ellenség ellen védhelyül szolgáló erősségek, a kormány felvigyázása alatt állottak mindenkor; nem is volt szabad soha senkinek királyi engedelem nélkül várat s erősséget építeni, mivel ez a főhatalom jogának tartatott. Zsigmond király 1405. és II. Ulászló 1511. buzdítják legelsőbben megyeinket, és főbb birtokosainkat a várépítésre. Alkalma és indító oka volt Zsigmondnak a várak sürgetésére a Bolgár-országot elfoglaló törökség, mellytől, Bajazet alatt Nikápolynál meg is verettetett, magyarokból, francziákból, németekből s egyéb népekből állott serege. II. Ulászlót vitte e gondolatra a parasztok támadásának rettentősége, mellynek végződésével az 1514: 57dik czikk így szól; „*Quilibet nobilium turres et fortalitia pro defensione personae et rerum suarum cum propugnaculis*

„et fossatis erigere, in singulisque Comitatus unum castrum, pro communitate nobilium, cum scitu regiae majestatis, construi possit.“

Zsigmonddal tehát, mint látjuk, elkezdődött a vár-tartás rendszere, mely jót is, de sok rosszat is szült. Mert már az 1444. törvény 2. czikke így hangzik: „Castra, ex quibus spolia committuntur, aboleantur.“ Gubern. Szilágyi alatt pedig 1458. art. 6. „Arces ex quibus spolia fiunt deleantur sub nota infidelitatis.“ Így 1472. art. 2. 1543. artic. 4. 1546. articul. 28. Ezen sűrűn elő állott nemesi várakat, úgy kell néznünk, mint olly gonoszt, melyet ugyan az árviz módjára rohanó ellenség szükségesé tett olly szorult időben, midőn a megfogyatkozott királyi kincstár már a romladozott várakat fölépíteni, katonasággal megrakni képes nem volt, főleg a lőpor és ágyú fel-találása után, mely megváltoztatta a régi hadakozás-módot, és honvédelmi rendszert, mely ez előtt személyes erőn, bátorságon, most pedig már ügyességen és tudományon is alapult; de másfelől igaz az is, hogy semmi annyira polgáriságunkat nem gátolta, és a műveltség igaz kútfejét, a polgári rendet annyira le nem nyomta, mint ezen rendszer. Mert ez által a belháborúk alapja megvettetett, honunk elszigeteltetett, a nemzeti egység megszűnt, a hadvadszelleme untalan tápláltatott, és ezen elszigetelés által honunk olly csoda polypussá változott, mellynek minden külön résziben egy egy egész él. Különösen azért lehet ezen vártartási rendszert veszélyesnek mondani, mind egész honunkra, mind polgári rendünkre néze, mivel ez a haderőt, melly minél egyesítettebb, annál nagyobb, szét oszlatta, mellyből az lett, hogy királyaink, még fő és székes városainkat is, úgymint kellett volna, a dühös ellenség ostroma kiállítására meg nem erősíthették, és ennél fogva egyetlen egy jóra való erősség sem létezett az egész magyar széles birodalomban. Volt vár elég honunkban, több is mint kellett; a honnan számosak törvényeink, mellyek a szükségtelen várak lerontását parancsolják; de olly erőseink, mellyek nemzeti kincseink-

nek illő biztosítást adtak volna, teljességgel nem voltak, Szomorú elfogódással olvassuk történetiróinkból honunk legrégebb fővárosának Székes-Fehérvárnak, dicső királyaink nyugalma, az ország legrégebb levéltára s a korona őrzőhelyének olly siralmas végét, a benne, előbb németek, azután törökök által elkövetett rémitő dolgokat, mellyek közül csak azt említjük most meg ezen utóbbiak cselekedeteiből, hogy ezek fővezére, Beglerbég, a város bevételekor ide bemenvén, miután az ünnepélyesen felöltözött polgárokat, hódolási eskü elfogadására, egy térhelyen összegyűjtette, hirtelen parancsot adott vitézeinek, és azokat emezekkel egy lábíg lenyakasztatta. De még szomorítóbb az, hogy e nagy nemzeti kincstár, mellyben feküdtek István király és Imre herczeg szent testei, Kálmán, III. Béla, Robert Károly, Nagy Lajos, Albert, I. Mátyás s más valóban dicső királyaink, ezen magyar Escorial, jobban meg nem erősítetett; úgy hogy ezt leginkább azon tő őrizte, melly körötte volt, de a mellyen keresztül a török, két heti munka sem kivántatván reá egészen, olyan utat készített galylyakból és földből, hogy ezen bátran a város kerítéséhez mehetett, mellyen egy szerencsés pillanatban a nagy köd által segítettve átrontván, a megrettent és a belvárba nyomuló várvéd után ő is ide berontott, és az ország legnagyobb kincseinek könnyen birtokába jutott. ¹⁰⁾ Még akkor ugyan az említett szentségek megkiméltettek: hanem rövid idő múlva, az említett bég tárnoka, Achomet, a fő templom kincseit kirabolta, a királyok koporsóit minden drágaságaitól megfosztotta. Hogy pedig a magyar előidő fényének minden maradványa eltöröltetnék, 1601ben a királylak és a nagy templom végső pusztulásra jutott; még pedig akkor Fehérvár, Rossburn, és a magyarok vitézsége által, sept. 16dikán a törököktől szerencsésen vissza vétetett. Mert a várban szorított törökök, mintegy kétszázan, mind a királylakot felgyújtották, a körötte lévő épületekkel együtt,

¹⁰⁾ I. M. Stella de Turcarum successibus epist. 3.

mind pedig a roppant s világszerte híres basilicát, az alatta levő temetői üregeket lóporral megtöltvén, a levegőbe repítették, melly romlás miatt a szomszéd vár falai is meg rongáltattak, a bástyák szétszakadoztak, és utóbb is ezen nemzeti főkincs a porba dőlven, elenyészett.

Visegrádra, régi királyaink lakára, szent koronánk őrhelyére sem várakozott jobb sors, ugyan azon fentebb említett ok miatt; mert ezt is mint Stella ¹¹⁾ említi, azért voltak kénytelenek a vitéz várvédők feladni, mivel kút nem levén, és egész nap szomjukat nem enyhíthetvén, elaléltek. Megadták tehát magokat, egyedül életüket és szabad elbocsáttatásokat kötven ki, de a fogadásnak állani nem szokott töröktől, az egy derék várnagy Amade Péterenkivül, egy lábíg felkonczoltattak. Így járt Szolnok is 1552. Ez hajdan híres vár volt, és Istvánfi állítja, ¹²⁾ hogy a magyarok itteni letelepedésekor építtetett, azután is mindig erősített, mellyről azt írja egy annalistánk: ¹³⁾ „Post festum exaltationis S. Crucis obsidetur a Turcis arx Agriensis non admodum fortis, imo collata cum castello Zolnock, vilissima.“ És lássuk már most miből épült ez erős vár? Istvánfi serint: fűzfából készült fonások közé töltött földből és hantokból, melly bépázsított földkerítések sűrűn be voltak védkarókkal ültetve. És ezen földvárépítésre is a Salmi Grófnak, ki Neuburginak írta magát alá, olasz építő mesterek segedelmével kellett élni. Illyen erősségekkel és védhelyekkel őriztettek nemzeti kincseink a vártartási régibb rendszer alatt; illyen menedékhelye volt polgárságunknak, melly annál sajnálhatóbb, hogy nagyobbodván az inség, és nemeseink kis váraikból kinyomatván az ellenség erejétől, nem másutt, mint ezekben kerestek menedéket, mint ezt azon derék nemzetségek lastroma is mutatja, mellyeket az előidőből Czech János feljegyezni el nem mulatott, és a mellyek Győr falai közt vonták meg magokat e veszély-

¹¹⁾ Idem epist. 4.

¹²⁾ Historiarum L. XVI.

¹³⁾ Chronica Leibitzeriana ad ann. 1552.

teljes időkhben. Bizonyoságot teszen erről Bizar is ¹⁾ ki ugyan csak Győrről így szól: In eam civitatem, tanquam in tutissimum refugium, plurimi negotiatores, et qui finitima loca incolebant, variam suppellectilem, et quaecunq;ue hic a mortalibus potiora censentur, asportarunt.

Végre némelly királyainknak nem épen helyes törvényes cselekedete is hatalmasan gátolta ezen korbéli polgárságunk kiképeztetését, és helyzetét nehezítette. Tudjuk hogy Zsigmond királyunk, kinek fő baja volt a pénztelenség, 1412. a cseh királynak, Ulászlónak 16 szeptességi városainkat 37,060 cseh garasért (melly summát Schwartz 98,666 forintra tesz; Dobner 740,000re) elzálogosította, még pedig olly föltétel alatt, hogy, ha ő királyi kötlevelében, „(mellyet lehet látni hátul, a *H.* betű alatt) befoglalt pontokat nem teljesítendő: szabad legyen Ulászlónak és utódjainak, honunkba ellentállás nélkül berontani, itt minden „állapotú s méltóságú embereket kirabolni, megkötözni és „befogni mind addig, míg a kitett pontok szerint nekik „teljes elégtétel nem adatik.“ Milly jogtalan jogosság! I. Mátyásunk is zálogosított el városokat, mint az *I. betűvel jegyzett oklevél* mutatja; de már ő, hogy sokkal jobban hallgatott koronázáskori esküjére, mint Zsigmond, ugyan ezen oklevélből igen érdekes látni. Elzálogosítottak tehát, mint személyességgel nem bíró dolgok a XVI. szeptesi városok Zsigmond által, mellynél fogva egész 1772. és így 360 évig midőn Mária Terézia által visszavétettek, el voltak szakasztva honunktól; noha a fő gondviselés ugy kormányozta dolgunkat, hogy ezen elszakasztás nem kárakra, hanem javokra szolgált. Mert míg a magyar korona alatt megmaradt testvér 11 városok, mellyek hajdan szintolly szabadalmakkal bírtak, mint amazok, a honunkban dühöngött polgári háborúk miatt igen szomorú sorsra jutottak, szabadalmaikból apránként kiűtettek, és paraszt falukká aljasodtak: addig amazok, ámbár a cseh latroktól háborgatva, Zá-

¹⁾ De bello pannonico Schwandnernél I. Köt. 709. lapon.

polya és Tököli lázzadásaik alatt nyögve, ésvallásbeli nyomtatást szenvedve hajdani szabadságaikban csakugyan megmaradtak, polgáriságokat megtartották, és csupán II. József alatt vették a megye hatósága alá, de a melly megkötöttség alól ennek halálával, ismét felszabadultak.

Mi következése lett az előszámlált ellenséges erők hatásának polgári rendünkre? *A szegénység* és ebből folyó szokott bajok. Pénztlenség mindenkori nyavalyája volt honunknak, mint ezt Montesquieu is megjegyezte, de különösen azon időszaknak megismertető bélyege volt ez, mellyről szólunk. Milly parányiak ezen korbeli pénzeink, mintha nem is ezen érczdús hazában verettek volna. Dicső uralkodóink érdekes képít az akkori babonaságig menő szenteskedés tőlünk utóbbkoriaktól elzárta, és azoknak pénzeinken helyt nem adott. I. Ferdinandunk alatt, s nem előbb tétetett az alulidézett országgyűlési rendelet¹⁵⁾. A nagy Lajos alatti arany idők, mellyek honi kereskedésünket emelték, mint láttuk, csak hamar elmulak, ezek előtt pedig és után hitelfeletti pénztlenség mutatkozott hazánkban. A László szekeréről már emlékeztünk; Zsigmond zálogos gazdákodását érintettük; Hármas Törvénykönyvünk I. része 33dik czíme a többiről tegyen hiteles bizonyoságot, melly szerint egy ökor, II. Ulászló alatt 4 forintra, egy hold föld, 40 denárba becsültetett. Így kiürítették honunkat, előbb ugyan a bányákat haszonbérbe bíró zsidók; azután a Fuggerek; kik, úgy látszik, nem fizettek több haszonbért 3000 aranyból,

¹⁵⁾ In cusione monetarum, sive grossorum majorum tum minorum juxta propositam picturam Suae Majestatis, cum Ordines et Status regni rationem habendam esse censent, ut Majestas regia antiqua regni Hungariae insignia mutari abolerique minime patiatur; sed ab altera parte omnis generis numismatum, sive grossorum imaginem B. V. Mariae de veteri more Hungariae ponere; in altera suam ipsius, hoc est Majestatis suae imaginem, vel aliquam in cujus medio Hungariae insignia sint exsculpta, cum inscriptione utrinque solita, excudi faciat. 1550. art. 48.

és úgy meggazdagodtak II. Ulászló és II. Lajos királyaink alatt, hogy maradékaik a Tirolban helyezett, schwatzi gazdag bányák uraivá lettek, és V. Károly császárnak, ki utját Schwatz felé vette, olly derék ezüst emlékpénzzel tisztelkedtek, melly másfél mázsát nyomott. ¹⁶⁾)

Kik voltak ezen időszakban leggazdagabbak honunkban? A püspökök és apátok, kikről Galeotti azt írja ¹⁷⁾) „olly dúsak, hogy fejedelmekkel mérközhetnek, akár katonáik számát, akár jövedelmeik nagyságát tekintsük. De „úgy is tartatnak mint herczegek, kiknek nagy és fényes „kiséretök van, és, mint igen nagy urak szoktak, pohárno „kaiktól előre megkóstolt étellel és itallal élnek. Vannak „olly gazdag apátságok és prépostságok, mellyek országgal vetekednek.“ Évkönyveinkből tudjuk, hogy a magyar király negyedik fia tartásának hajdan az egri püspök jövedelmeiből kellett kitelni. Esztergomi érseknek pedig, ezen pénztelen korban is, Galeotti szerint, megvolt száz ezer arany esztendei bevétele. ¹⁸⁾) Honnan ezen tömérdek jövedelem? nem a nagy és széles birtokokból, mivel ezek azon korban, midőn még a mezei gazdálkodás nálunk bölcsőben feküdt, keveset hoztak be, hanem főleg a magyarok vallásos bőkezűségéből, mellynek föltünő példáját írja le a Mátyás neje, Beatrix koronázásabeli tisztességre megjelent palatinatusi követ; ¹⁹⁾) a ki emlékezetben hagyta becses irományában, hogy ekkor tájban temették el Budán az erdélyi vajdát, Pongráczot, kinek eltakarittatása alkalmával, a test előtt ollyan 24 égő szövétneket vittek, mellyekben öszvesen 1000 magyar arany tündöklött, az offertoriumban pedig ezer arany, e mellett más nemű pénzben kétezer forint adott.

De annál szegényebbek voltak városaink; kivevén az egy Pestet, mellyről régi és új történetiróink, mint gazdag-

¹⁶⁾ Ursinus Velius, de Bello pann. Libro IX.

¹⁷⁾ De dict. et fact. Math. Cap. XI.

¹⁸⁾ Idem ibid. cap. XXX.

¹⁹⁾ R. Mathiae nupt. et coronat. reginae. Schwaudtner Tom.I. p.527.

ról úgy szólnak egy szájjal. Győr jeles kereskedő város volt már az őskorban, és nevezetes rakhelye volt már V. István alatt (mint az *F. jegyű oklevél* mutatja) az austriai cse-rekereskedésnek; és még is az említett oklevélben, mondott királyunk, így szól róla: „quia paupertas ipsorum hospiti-
 „tum Jaurinensium nobis exstitit evidenter“ Hát még a kereskedés útjától távolabb eső városaink minő pénzhianygyal küszködtek! Ha ezen vagyontalanság okait kérdezzük: ezekre a fentebb mondottakban alkalmasint ráakadhatunk. De vagynak világos adatok is ez ügyben. Folyt tehát ezen korbéli polgáraink szegénysége elsősben az istentelen *dicatorok* vagy *rovók* huzavonáiból, kik mint Schneller írja ²⁰⁾, „kényők szerint adóztatták őket, melly önkénytes adóztatás alól nagy ajándékadással lehetett megszabadulni. Ezen „adószédők aztán a hamisan gyűjtött kincsből úgy meggazdagodtak, hogy még ebeiket is drága borral itatták.“ Pénzbéli rendes adójuk ugyan sok nem volt; többnyire fél fertó vagy tíz garas; de annál több kényszerített adományt csikartak ki tőlök a várnagyok, kik az őket majd minden évben meglátogató királynak nagy summa pénzből, és egyéb drágaságból álló ajándékokkal kedveskedtek; és a fejdelmek minél többet adott valaki közülök, annálnagyobb királyi kegyelemre tarthatott számot. Ezen kedveskedések pedig jobbadán a polgárok kényszerített szivességéből teltek ki: mint ezt lehet látni azon jeles kéziratból, mellynek eredetije Párisban van a királyi könyvtárban ²¹⁾. Midőn I. Lajos királyunk alatt, a római pápa, egy

²⁰⁾ Ungarns Schicksal und Thatkraft. I. 360.

²¹⁾ *Codice* 6232. Nro 16. E jeles kéziratban legrégibb királyainkról imezeket lehet olvasni: Rex Ungariae habet de sua terra parte, LXXII comitatibus suis de reditu annuo XXV mille marcas. Unusquisque Comitum LXXII semel in anno regem Hungariae procurat (megvendégli), et antequam de mensa surgit, dona dat ad minus C marcarum, et aliquis eorum M marcas; et praeter haec dona reginae et filiorum regis, magna in argento: in pannis, sericeis et equis, et praeter haec omnia populus terrae regi facit victum plenarium.

millio kilencszáz harminczhat ezer forintért engedné meg azt, hogy említett királyunk testvére, a szerencsétlen András Nápolyban király lehessen 1344. ezen felette nagy summát a királyi faluk tettek le nem minden kényszerítés nélkül²²⁾. Mennyit ki kellett ezeknek adni az utazó nádorok, grófok tartására, olyan időkorban, mellynek fő nyavalyája volt az étel s italbani mértékletlenség és dorbézolási fénykórság! Mint ezt Thuróczi²³⁾ följegyezni el nem mulatta: leirván mint látta el minden nap I. Károly királyunk magas vendégeit: a cseh és lengyel királyokat 1335. Ugy, hogy, épen nem csodálkozhatunk, midőn a győri polgárságnak adott, és fentebb említett kegylevelben ezt olvassuk: „Statuimus insuper, quod nullus Baronum nostrorum, descensus super ipsos facere audeat, vel praesumat violentos.“

Szerfölötti adót fizettek városaink évenként az iszonyu *égéseknek* és *tűzeknek* is, mellyek ezek épületeit szüntelen pusztították a rossz építésbeli modernál fogva, Minő volt ez? kitetszik azon naiv fösteményből, mellyet Győrnek adott, és a már sokszor idézett kegylevelben láttunk. Ebben az van, hogy V. István királyunk ada a győrieknek egy szigetet, hozzávaló füzessel együtt, hogy legyen ezeknek veszszejök és karójuk elég, mellyekkel romladozott épületeiket koronként megújíthassák. Sövényből fonvák, tapasztal berrorítvák voltak tehát ezek falai, födelei pedig náddal fed-

²²⁾ Cucurrerunt exactores ad omnes Comitatus, et villas regias et regiales per totum regni circulum; praedictam pecuniam ex integro exegerunt, et exactam per certos nuncios a l cameram domini papae, Clementis sexti, fideliter transmiserunt, sperantes firmiter de coronatione regis Andreae sine dilatione, promissionis fieri complementum. *Thuróczi III. c. 4.*

²³⁾ Omni die ad prandium regis Bohemorum ex magnificentia regis Hungariae expendebantur duo mille et quingenti panes et de cibis regalibus copiose: pabulum etiam equis ejus per singulos dies viginti quinque garletae (kőből). Ad prandium vero regis Polonorum mille et quingenti panes, de cihariis autem abundanter. De vino autem expensae sunt centum et octoginta tunellae, (átalag). II. c. 97.

vék ezen korban. Sőt mit mondunk? így még a XVI. században is; mert Bizar ²⁴⁾, a győri nagy tüzet irván le, melly egy szakács vigyázatlansága miatt történt 1566. ilyen nevezetes jegyzéket teszen: „Ignis noto flante ab „occasu, flammisque admodum secundo, ita crevit, ut cum „omnia illa aedificia, *ex combustibili materia*, atque arida „constarent, nulla domus ab igne immunis exstiterit, ex- „cepto praetorio ac aede primaria, quae quidem loca dum- „daxat *solidis lapidibus* construebantur.“ Illyen építésű volt Székes-Fehérvár is, mellyről Ranzannál az van; hogy I. Károly királyunk itten a B. Asszony templomát, melly az előtt gyakran elégett, óntáblákkal fődette be, és még midőn így is elégne, újra illyenekkel borítottatta be ²⁵⁾

Illy mostoha helyzetben levén, minden királyi kedvezések-mellett is, honi polgárságunk, csekély befolyással lehetett ezen időszakaszban is honi műveltségünkre, melly még ekkor, mondhatni, a fejtőzés alsó fokán állott. Mert ha nemzeti nyelvünket, a csinosbulás legbizonyosb mérlegét tekintjük, ez ezen időben, mint irott okleveleinkből kivehetjük, igen miveletlen volt. Nem is csoda; mert az még ekkor sem templomi, sem törvényhatósági méltóságra nem emeltetett. Pirulnunk kell, mdőn Galeottiból ²⁶⁾ olvassuk: „Germani „et Bohemi et Poloni aliquando lingua patria, plerumque „latinas literas scribunt! sola Hungaria ex Christianis lo- „quor, nonnisi latine scribit.“ Így elhagyatván a magyar nyelv nem egyéb, mint pórnyelv divatozott; és ugyan Galeotti írja: „Hungari sive nobiles sive rustici sint, eadem fere „verborum conditione utuntur, et sine ulla varietate loquuntur, „eadem enim pronuntiatio, eadem vocabula, similes accen- „tus ubique sunt.“ ²⁷⁾

²⁴⁾ De bello pann. Schwandtner T. I. p. 709.

²⁵⁾ Epitome. Index XVIII.

²⁶⁾ De dictis et factis Mathiae Cap. 28.

²⁷⁾ Ugyan ott c. 17.

Minő *tudományos* műveltség létezett városainkban, egész az egyházújítás századáig, kihozhatni abból, hogy bár ezek közt némelyekben magános zárdái iskolák voltak is, például a püspöki székekben: de ezek a világi renden levő fő és alnemeseknek, annyival inkább a polgárok gyermekeinek nyitva nem voltak, hanem Veszprémben (talán Váradon is) voltak nagy Lajos előtt nyilvános, ezen derék fejedelem óta pedig Pécsen, Budán, Esztergomban és Pozsonyban fő iskolák is, hol a világiak is tanulhattak volna; de milly kevés kedvök volt ezt tenni, az irástudatlan erdélyi vajdának, Báthori Istvának, és főfő hivatalokban forgott Gúthi Ország Lászlónak, és szinte irni nem tudott Rozgonyi Lászlónak példái eléggé bizonyítják.

Erkölcsei műveltsége minő volt magyarjainknak ezen hadszellemű századokban, már láttuk helylyel. Honunk fia s leányai a vallás külszínét ugyan mutatták; és lehet, hogy I. Ferdinánd szónoka, Ursinus Velius²³⁾ nem nagyítja a dolgot, midőn a magyarokat vallásuk mellett legbuzgóbbaknak mondja; de hogy az igaz vallásosság, melly a szívben lakik és erénygyümölcsöt terem, ékesítette volna a közép századokban, mellyek általában a legdurvább bűnöket tüntetik elő a történetírásban, méltán kételkedtünk; és ha az egyedekben, föltűnő erénypéldák mutatkoztak is, a néptömeg csakugyan ekkor, és még jóval ezután is, erkölcstelen volt; mint erről évkönyveink is mindnyájan, de különösen Istvánfi²⁴⁾ történetírónk, világos, és kétségsbe nem vonható bizonyóságot tesznek.

²³⁾ Bona cum venia ac pace dixerim caeterarum nationum, nulla sub coelo diligentior cultrix fuit religionis, nulla fidelius et constantius eandem defensavit, — quam Hungara — ter pontificibus summis adversus hostes ipsorum in intimam Italiam auxilio venerunt. *Panegyricus.*

²⁴⁾ Omnes, neque iis, qui sacerdotii honore caeteros anteeunt exceptis, libertate et licentia lascivire, discordias agitare, sua curare, et pessimis quibusvis sermonibus aures praebere, denique otium et luxum cupere et laborem aspernari. *Historiarum Libro VII.*

Illyen alsó fokon állván közértelmességi és erkölcsi műveltsége honunknak a reformatio előtti időben, az egy vitézséget és honszeretetet kivéven, mellyek soha a legkétesebb időkben sem csüggedtek, úgy ítélnünk, ha a mondott előzményeket megfontoljuk, hogy ama két nemű műveltség polgári rendünket sem ékesítette a mondott időszakban. És valójában, ha azon kevés, de lélektudós vizsgálónak elég, adatokat megtekintjük, mellyek itt ott, mintegy elvéve, történetíróink fösteményeiben mintegy háttérben mutatkoznak, ezekből helyes ítélettel azt hozhatjuk ki, hogy ámbár, mint feljebb említettük, jeles érdeme van polgári rendünknek honi műveltségünk elősegelésére nézve; mivel ez ülte meg újra elpusztult városainkat, ez szépítette vad vidékeinket; ez hozta be honunkba az akkor olly szükséges és jótékony czéli rendszert, s ezzel együtt a kézműveket; ez indította meg a kereskedést, melly szülő anyja a jólétnek, terjedelmesb ismételtnak, ébresztője a kézműveknek, földművelésnek; ez vitte a közterheket, pénzzel és szolgálattal adózáván, és szorult királyainknak állandó kincstára levén; de mind ezek mellett is felednünk nem kell, ha igaz és pártatlan ítélok akarunk lenni, hogy ez előszámlált okok miatt ekkori polgári rendünknek sem értelme, sem erkölcsse, sem izlése úgy ki nem fejtőzhetvén e még homályos századokban, mint kifejlődni szükség, hogy az egész nemzetre kívánt hatással legyen, sőt még a babonának, egymásellentiségnek, türelmetlenségnek, rossz izlésnek bizonyos jelenségeivel is megjegyyezve levén, bátran elmondhatjuk, hogy ez időbeli városaink lakosiról nem sok műveltségi nyereség fordult honunkra, sem értelmi s tudományos, sem erkölcsi, sem izlési, sem pallérozott műipari tekintetben.

Nem az *értelmsúlyban*: mivel ezzel magok sem dicsekhettek. Milly vastag babonára mutat azon *boszorkány égetés*, melly határaikban, nemcsak a homályos előidőben, hanem, a mint csodálkozni lehet, még a philosophusnak nevezett XVIII. században is, nálok mutatkozott. 1728. évről írja a Frankfurti Hirlap, hogy: „Magyarhonban, vala-

„melly tiszamelléki városban, mind két nemen levő és „boszorkánysággal vádolt személyek fogattak be, kikelőbb „szokás szerint, próba kedviért, kötözött kezekkel, vízbe „bocsáttattak; de bűvös mesterségöknél fogva a víz színén „fönlebegtek. Azután testök sulya vétetett vizsgálat alá; de „közcsodálatra, egy izmos vastag asszony nem nyomott „többet másfél latnál (!!!); férje, ki pedig nem legkisebb „testtel bírt, csak öt köntinget; a többek is egyre másra „egy latot, sőt még ennél is kevesebbet nyomtak. Julius „22dikén, a vég-itelet 13 személyen hajtatott végre; ezek „közt, a mult évi, s mindenkitől becsült 80 esztendő város- „bíró is. Három máglya állíttatott fel, egy óránnyira a vá- „rostól, a Tisza mentében, s mindegyiknek közepén nagy „karó volt leásva. E karókhoz kötétek most egyenként a „gonosztevőket; azután mind a három farakást egyszerre „meggyújták, ez lobogó lángokra lobbant, s noha a go- „nosztevők egy óra negyedig éltek az őket körülnyaló lán- „gok közt, még sem lehete legkisebb sikoltást is hallani; „s ámbár a hozzájuk rendelt papok s barátok iránt külső „jó jeleket mutattak is: mindazáltal sokan kételkednek a „gonosztevők boldog végéről. Még nyolczan vagynak fog- „ságban; már ezek is megusztatvák s mázsálvák; most „ülnek a boszorkány próbán; egyik közülök viselős, s a „fentebb megégetett személyek vallomása szerint, a sátán- „nal társalkodott. Tegnap ismét 20 darab fogatott be.“ Az ilyen látványok, mellyek a felsőbb századokban, ugy szól- ván, napi renden voltak; es még az olyanok, mellyekről Thuróczi ³⁰⁾ és Luther ³¹⁾ emlékeznek. nem nagy fogalmat adhatnak akkori polgárságunk közértelmességéről.

³⁰⁾ Ipsius, Belae IV. etiam tempore, anno domini MCCLXIII. plebs flagellis se feriendo, universaliter discurrebat. *Chron. II. c. 76.*

³¹⁾ Credo te vidisse Casparis Tauberi historiam, Martyris novi, Viennae, quem caesum capite scribunt, et igne exustum pro verbo Dei. Idem accidit Budae in Hungaria, bibliopolae cuidam Johanni simul cum libris juxta eum positus exusto, fortissimeque passo pro Domino. *Luther in epistola ad Nic. Hausmann 1524 feria post Martin.*

Polgári erény sem volt, ha ezen idők emlékeinek hiszünk, sajátjuk. Mivel sem a német polgárság a magyarral meg nem fért, sem a szomszéd városbeliek egymással. Türelmetlenségök bebizonyítására szolgáljanak e következő adatok, mellyeket lehetne többekkel is szaporítani. Elhallgatván most azt, mit a budaiak tettek Venczel király alatt, Peterman bíróságában ³²⁾, csak ezt említjük, milly türelmetlenekké lettek a budai német polgárok magyar polgártársaik iránt, mihelyt 1438. saját nemzetökbeli, azaz Albert király, ült a magyar trónra. Azonnal el akarták rontani azon szokást, mellynél fogva egyik évben magyar másikkban német tétetett budai bíróvá. Gyalázták tehát és zaklatták a magyarokat. Mellyet, midőn egy Ötvös János nevű, magyar és jeles polgár nem tűrhetvén, visszatörölés-kal élt, s nemzetebeli mellett fölkelte volna; ezt a német polgárság alattomban kézre kerítette, mindenféle kínzások nemével élvén, kivégezte, és egy nagy követ kötvén nyakára a Dunába fullasztotta. De nyolcz nap mulva, a holt test a víz fenekéről elszabadulván, a partra haboltatott; mellyet meglátván s megismervén a magyarok, a németeknek estek, és ezeket ölték vágták, vas ajtóikat betörvén, házaikat pusztává tették ³³⁾. Nem volt jobban a dolog az erdélyi szászoknál is. Reychersdorfer, Erdélynek már említett helyleiratában, Brassórol megjegyzi: „In civitatem „nonnisi germanus recipitur.“ Kolosvárról pedig mint megjegyzésre méltó dolgot úgy hozza fel, hogy „eam saxones „mixti pannonibus incolunt, judicem et consules alterius „vicibus quotannis concordibus suffragiis, nec dispari numero eligunt; hi hungarum illi saxonem, suos quisque „senatores salutant.“ ³⁴⁾.

A német Hanza, mint fentebb láttuk, azért emelkedett és általa a városok azért jutottak a miveltség s jólét fenső fokára, mivel az egyesület szelid lelke elevenítette ezen

³²⁾ Thuróczi Chron. Hung. II. c. 86.

³³⁾ Thuróczi Chron. Hung. III. c. 25.

³⁴⁾ Schwandtner Tom. I. p. 793.

magas értelmességű városi polgárságot. Nem így honi városaink ezen időszakban. Ezek nem hogy erős egyesületben lettek volna egymással, mint majd alább bővebben megértjük, hanem többnyire elszigetelve éltek; sőt, mi több, hadat is folytattak egymással. Halljuk, mit mondanak Késmárk város emlékönyvei: „Anno 1532 die veneris, post „festum corporis Christi, pugnarunt Késmarkienses cum „Leutschoviensibus ad Neudorf, eosque proelio proffigarunt. „Multi mortui ceciderunt. Leutschoviensium 114 Késmarkinum adducti sunt, et compedibus constricti, laborare „coacti, postremo se redemerunt. Eeodem anno, die martis, „post festum Francisci, Leutschovienses egressi Landekensibus, Pirbrunensibus, Rozensibus, equos et vaccarum „greges ademerunt, et abegerunt; cum autem ad Kleinschlagendorf venissent, ibi Késmarkienses illos aggressi „proffigarunt, ubi multi Leutschovienses caesi manserunt. „Est ad Kleinschlagendorf collis exiguus, ubi 49 Letschovienses in una fovea sepulti jacent, eorum 54 capti, Késmarkinum sunt adducti, quorum octo, quoniam ante capti „vi an fugerunt, decollati sunt“³⁵⁾.

Izlésbeli finomságát sem lehet dicsérni ezen korbeli polgárinknak. Minő gyulható anyagból épültek házaik, már láttuk fentebb. De Godofréd is nem szépeknek festi általában még honunkbeliek lakjait; „Circa aedificiorum „splendorem parum curiosi (hungari), quae ut sint spatiosa „et habitatio ampla dumtaxat, operam dant. Vulgus in casis et tuguriis tumultuario opere, ac sine cura factis, habitare consuevit. Qui lautiores sunt cum re, suas in hortulis habent delicias, inque balneis.“³⁶⁾ Fürdés kényelmeik közé tartozott tehát ekkori magyarjainknak; hanem itt sem látjuk a mai magasb izlés nyomait, mert nyilván mondja ezekről Galeotti³⁶⁾. Hungaris mos est hyeme uti laconicis, calidis tepidisve, prout frigus et algor intenduntur; et in his aliquando etiam dormiunt, licet sanitati sit contrarium,

³⁵⁾ Memorabilia urbis Késmarkiensis.

³⁶⁾ De dictis et factis Math. Cap. 30.

fit enim laconis vapore crasso in humanis corporibus spirituum vexatio, repletioque cerebri, quam plerumque dolor consequitur capitis.“ Az evés módját is igen disztelennek festi ezen könyvtárnoki férfiú, így irván erről: „Szokás a magyaroknál minden étket lével adni fel; libák, réczék, kappanok, fázánók, foglyok seregélyek; marha, bárány, kecske, sertés, vaddisznóhus és halak különszerű és saját lében főzetnek meg. Szokás az is, hogy mind egy tálból esznek, nem úgy mint nálunk külön tányérból, és itt senki sem használ villát a hús kivételére, mint most már a Pón tuli Olaszthonban divatszokás; hanem mindenki a közös tálból kiveszi kezével, mi neki tetszik, és darabra megtélvén, ujjával a szájba teszi.“³⁷⁾ Így ettek nyers magyarjaink még Beatrix megkoronáztatása és lakomája alkalmakor is; ³⁸⁾ melly eredeti evésmód ellenkezésben volt azon fényes udvarisággal, mellyel az étkek feladattak az ország zászlósai által, azon 980 arany ezüst billikommal, Melly Mátyás gazdag asztalán fénylett. Az olasz nőnek kellett tehát ezen izetlen szokásra nagyainkat figyelmesekké tenni, és villával kanállal s tányérral evésre szoktatni.

Ha egy két neves városainkat, például Budát, Kaszát, Lőcsét kiveszszük, mellyekben a kézműipar jobban virágzott, és a mellyek építő és ácsmesterekkel szolgáltak más városbelieknek is, méltán csodálhatjuk azon műszorgalmi törpeséget, mellyet honi városaink ez időkorban előnkbe tüntetnek. Így a pécsi püspöknek Szakmári Györgynek II. Lajos alatt Lőcsére kellett szorulni ácsmesterért³⁹⁾,

³⁷⁾ Idem ibid. c. 17.

³⁸⁾ Schwandtner Tom. I. p. 11. Postquam cum rege in eadem mensa cepissent ex iisdem patinis cibum, dimisi a rege, in hospitium reverterunt.

³⁹⁾ Georgius Zothmar, episcopus Quinqueecclesiensis, petiit a Leutschoviensibus magistrum Greger Zimmermannum, sibi mitti, cum aliquid aedificare vellet; quod et obtinuit ab eis qui ei, qua linguae hungaricae ignaro adjunxerunt socium

ki mivel műszereket magával Pécsre nem vitt, innen a megaragudott püspöktől honába vissza küldetett. Midőn Peréni Péter, erdélyi vajda és koronaőr 1434. Sáros-Patak várát kőfalakkal akarta megerősíteni, Kassáról hozatott kőmiveseket, mint a Kaprinaitól idézett oklevél mutatja. De már midőn Gubernator Hunyadi János 1452. várkastélya fedelét akarta vastáblácskával befödetni Vajda Hunyadon, ilyeneket sem a vassal dus erdélyben, sem honunkban nem talált, hanem Bécsre szorult; irván Pozsony városa tanácsához, hogy ez szerezzen számára 12 hordó lemezt mellyet ez meg is tett, küldvén Budára 300 lemeztáblákkal megterhelte 12 ládát, és fizetvén az egész menyiségért 108, és a szállítáért, két arany forintot.⁴⁰⁾

Illy csecsemői állapotban levén honunkban a kézművek, Matyásnak és ennek magas izlését követő főpapjainak, Galeotti szerint,⁴¹⁾ al Oszhonból kellett építész és más művészeket hozatni nagy költséggel, kik amazok nagyszerű izlésének megfelelő épületeket tettek honunkban, ágyukat pedig és más hadszereket Bécsből, Nürnbergből, és más külföldi városokból. Egyébiránt, mikor jött divatba nálunk a házak jobb izléssel készítésére olly szükséges üveg használata, és mikor nyomta ki az alkalmatlan lantornát, mellyel éltek a sátorokból rendes házakban lakni kezdett magyarok? bizonyosan nem tudjuk, de azt tudjuk hogy a magyarokat építésbeli csínosságra szoktató Mátyás előtt nem sok üveg ablakos házaink lehettek; mert különben azon krónika-író, kinek munkáját Thuróczi elég hibásan csak

itineris Paulum Brenndorfer; datis ambobus pro viatico tribus florenis Leutschovia usque V. Ecclesias; qui architectus, cum nulla instrumenta asportarit, re infecta ab episcopo irato recessit.“ Sperfogel Konrad Jegyzéke Wagnernél L. Annales Scepusii Tom. II. Pag 132.

⁴⁰⁾ Gyurikovics György. Tud Gyüjt. 1836. II. Köt.

⁴¹⁾ Idézett helyen. „Non referam, qua magnificentia templum Instauravit, Nicolaus Báthori, architectis fabrisque ex Italia accitis maximo cum impendio.“ Épen így beszél Bonfin is, Decad. IV. 1. 7.

dirib- darabban adta, nem hagyta volna emlékezetben Csánadiról, az esztergomi érsekről, székesvárosa szépitőjéről azt a dicséretet, hogy ez, az általa pompásan épített sz Adalbert sekrestyéjét üveg ablakokkal diszesítette. Ranzan sem tartaná méltóknak megemlítésre mindenütt a fénylakok s főtemplomok üvegablakait ⁴²⁾.

Egyibiránt igazságtalanok lennénk, ha a bélai, lajosi és mátyási századok polgárságától s városaitól magas miveltséget kívánnánk, millyennel ekkor még a híres neves Bécs sem dicsekhetett. Leirja ezt Aeneas Sylvius, derék történetíró pápa, leveleiben; melly fősteményből, minden dicséretnek mellet is csak annyit vehetünk ki, hogy Bécs még a XV. században „középszerű népességű, 50,000 gyónó személyeket számláló, „mezei gazdaságból, főleg bortermesztésből, kicsiny de e- „rős citadellával bíró és jó piaczú város volt, mellyben „már megvoltak az akkori kényelem és fényűzés jelei; „például: kőházak, tágudvarok és istállók, téres pinczék, „üveg ablakok, mellyek az egyházaknál különszerű szí- „nekre festvék, utczai kövezet, és olly főiskola, melly- „ben magyarok is sokan tanultak.“

A mondottakat egybevetvén, bizvást állíthatjuk, hogy a leirt három században, hár nem kevés miveltség hárult honunkra a polgári rend által: de csakugyan nemzeti fejlődésünknek, ezen időszakban is, legbővebb forrásai nagy nevű királyaink, és mivelt lelkű s Oloszthonban forgott s tanult fő papjaink voltak. Mi az elsőbket illeti, ezek igyekeztek eloszlatni az elme homályát, tudományos intézeteik és bölcs rendeleteik által. Már Kálmán a boszorkányok fűrkészítést megtiltotta: III. és IV. Béla királyaink azon derék törvénye, mellynél fogva a peres feleknek panaszait írásban kellett beadni, és királyi legfőbb hátaozat alá terjeszteni, igen jótékony hatású volt a honi miveltségre, és

⁴²⁾ Ursinus Velius de bello pannon. edit Kollár pag. 12.

nagy serkentő eszköz magyarjainknak arra, hogy írni és olvasni tanuljanak. Innen lehet azt kimagyarázni, tudós Horvát Istvánunk megjegyzése szerint, hogy nálunk már a XIII. században, a világi magyarok, pap és káptalanbeli bizonyosság nélkül is tudtak írni, és írásba foglalt törvényes leveleket készíteni; midőn ezen írás mesterségét, az európai egyéb országokban még mindenütt csak az egyháziak üzték; mint ezt a többek közt azon 1276. költ oklevél is bizonyítja, mellyben Gergely, Iharus fia, és Ugra, Ipolyt, mint a nádortól, Chuana helység iránt kiküldött vizsgálók, munkálkodásuk folyamatját Péter nádornak megküldik. Hanem ezen miveltsége világi főembereinknek, mint láttuk, később időkben eltűnt, és az írástudatlanság elhatalmazott. Királyaink tehát, betűtlenek semmi időben nem voltak és a tudományt a legsötétebb századokban is terjesztették. Bizonyossága ezen állítmánynak az, hogy már magyar vezéreink a bizantiumi udvarral levelezést folytattak; első királyunknak nem csak latin, hanem görög nyelven írott oklevelei is vannak, és hogy ő írott törvényeket is hagyott maga után, mellyekre, nem pedig a bizonytalan szokásra építettett 1222ben a magyarok arany szabadsága; Kálmánunk, még II. Orbán pápától is, egyházi és jogtudománybeli széles ismereteiért megdicsértetik; Kun László királyunk nem első alapítója, hanem csak újra felállítója volt a veszprémi főiskolának, mellyben a jogtudomány ugyan csak nagyszé-
rűleg miveltetett; mintmindezeket nemzeti hecsületünk lelkes védője, Horvát István, jó bizonyosságokra támaszkodva hitelesen állítja; melly ha úgy van, ki kételkednék legkisebbé is őket tartani a magyar tudományos fejlődés legelső őrangyalainak.

Azt pedig már nem bizonyítani, csak emlékezetbe kell hozni, hogy *Robert Károly* volt, ki ordalias pörrendünket — melly 240 évig volt nálunk divatban, és ezen alaptalan alapon alapult: hogy isten az ártatlanságot közbevetőleg védi, a bűnt fölfedezi, és az ártatlannak elég erőt nyújt olly fájdalomnak kiállítására, mellyek elviselésére a vétkes személy

elégtelen — elavította. *Nagy Lajos*, ki nagy tudományaért ördögösnek neveztetett, nyilvános főiskolát állított fel; még pedig királyi bőkezűséggel, mellyben Bethini, egyházi jogtanító 600 aranyat húzott évenként, és ezen intézet a magyar ifjúságtól sűrűn látogattatott; Szerdahelyi ezek számát 2000. Zeiler nagyitva, 4000-re teszi, kik közül 300 áldozták fel életüket a mohácsi veszedelemben. *Zsigmond*, ki hat nyelven beszélt, a Zsigismundeátalapítja Budán, a durva feudalismust rontja, a polgári és földmives osztályt emeli, és a honvédelem kiállhatlan terheit könnyebbíti.

De legtöbbet, és csak nem hitelt felül múltót tett honi fejlődésünkre *Mátyás*, kinek tudományosságunk körül tett érdemeit elég bőven előadta Wallaszky ⁴¹⁾ Itt tehát csak azt említjük meg, hogy ezen sok tekintetben nagy fejedelm sas szemével átlátván azt, hogy nemzeti fejlődésünknek, mellynek emelése kétség nélkül szíven feküdt, semmi sem áll annyira útjában, mint akkori feudalismusunk durvácska szelleme; mélyen érezvén, hogy semmi az igaz miveltséget annyira nem akadályozza, mint a tekintettel felruházott ostobaság, és szentesített tudatlanság: föltette magában, hogy ezekről az álarczot levonja, és az előítéletek fekete seregét, mellyek amazok lobogói alatt szolgáltak, mind nagyszerű intézeteivel, mind példájával, mind elméncz szelleme szikráival szétosztatja. Elsőbben tehát a zsarnok keblű honnagykot törte meg, kik Báthori Istvánnal azt mondogatták: „olly király kell nekük, kinek üstöke mindig markunkban legyen“, azután a rabló nemesség várait rontatta le. Milly erkölcsi veszettség uralkodott ekkor honunkban, előadja maga e derék király 2486. kelt nagyobb Decretumában, mellyet így kezd. „Hosszas távollétem miatt a gyilkosok, tolvajok, útonállók, zsványok, levélhamisítók, gyujtogatók s más gonosztevők száma úgy meg szaporodott honunkban, hogy többé nincs bátorságban sem a vándor

⁴¹⁾ Tentamen historiae literarum sub rege gloriosissimo Mathia Corvino de Hunyad in Hungaria. Lipsiae 1769. 4.

utjában, sem a testvér testvére, sem a vendég gazdája házában.“ Azután a törvények reformálásához kezdett. E végre a párviadali ítéletet, mellyben a kétes ügy, fensőbb hatóság által rendelt külön bajjivás által döntetett el, és ha valaki fölség-sértéssel, vagy más nagy bűnnel vádoltatott, ekkor az illyennek fegyveres és próbált bajnokkal fegyver nélkül kellett megvívni, mint Fulconak 1246. ⁴⁴⁾; a nádori vétségnyomozást, melly sokszor a pör megérése előtt, lárma közt, és illő meghányás nélkül tartatott és sok özvegy-árvát örökségtől megfosztott, részint eltörlötte, részint a katonai vagy megyei hatóságra bizta. Hogy a papok akár-melly bírót átok alá vessenek, meg nem engedte, és minden pört négy octáva alatt elvégeztetni parancsolt. 1486. t.

Ezek meglevén, a müipar és földművelés serkentésére fordította elméjét. Ha nem igaz is az betű szerint, mit róla némellyek regélnek, hogy Gömörben mulatkozván, a vele levő honnagykot arra vette, hogy ebéd után egy szőlőcskét, vele együtt bekapálni segítsenek, mellyet, midőn ezek meg nem tenni áttallának, Mátyás játszva és danolva, a honnagykot pedig izzadva és immel ámmal dolgozván, a bölcs király így szólott nekik: Lássátok milly nehezen termeszt az ember azt, mit ti olly könnyen elpazaroltok⁴⁵⁾, legalább ezen re-

⁴⁴⁾ *Ipsum (Fulconem), a pluribus super infidelitate et de crimine laesae Majestatis gravissime annotatum, praesentibus baronibus, nudum judicavimus ad duellum, prout super hujusmodi criminibus regni nostri antiqua consuetudo requirit. Dipl. Belae. IV. de anno 1246.*

⁴⁵⁾ Használó dicső tettét olvassuk, a Mátyással rokon szellemű II. Jósefnek is; ki Morvában, a lichtensteini uradalom posowiczai jószágán, néhány barázdát szántott egy köz paraszt ekéje segedelme által, saját fenséges kezeivel. Melly helyen neki márványemlék, ezen felirattal. emeltetett. *Imp. Caes. Josepho, divi Francisci et M. Theresiae aug. pio filio aug. quod is anno MDCCLXIX. mense aug. die 19. ad excitandum populorum industriam ducto per totum hoc jugerum aratro, agriculturam humani generis nutricem nobilitavit. communibus ordinum Moraviae votis monumentum posuit. Josephus Wenceslaus princeps a Lichtenstein.*

ge nagy politikai bölcseséget foglal magában. Bizonyos hogy a bányász szászokon kegyetlenkedő Szilágyi Mihályt a világos vári fogházba záratta. A zsidó szellemű ledgyeleket, és álnok velenczéseket, honunk földén, a birtok-szerzéstől elzárta. A jobbágyok eltolvajlását kemény büntetéssel tiltotta.

Nem felelte a papokat is, alkalom adatván, megpirítani, és olvasás-kerülésükért megszegyeníteni. Ellenben a tudós és mivelt lelkü váczai püspököt, Báthori Miklóst, honnagyai jelenlétében, kik őt könyvbuvárságaért kinevették, megdicsérte, és helytelen gúnymosolygónak ezt mondotta: „Ne nevessetek: jobb értelmeseket olvasni, mint értetlen beszédekert hallgatni.“ Mert Mátyás, hadi lármás körülményei sem állván ellent, nagy kedvelője volt az olvasásnak. Párnélküli könyvtárát már eléggé leirták mások. Mi csak azt említjük, hogy tudóstársaság virágzott alatta honunkban, és első volt, ki Budán 1473. könyvnyomó intézetet állított fel. Pozsonyban archigymnasiumot alapított; külföldről, a legnevesb tudományhősöket honunkba hívta; jelesen Bandinust és Torquatust, plátói bölcselkedés kedvellőket; Juliust Aemiliust és Montagnát, természet és gyógytudósokat; Barius Miklóst és Aretin Donátot, római joghoz értőket; Niger Pétert, Regiomontanust és Nimeriust, híres Mathematicusokat és csillagászokat; a bécsi főiskola oktatói sem bánták egy cseppet is, hogy e főváros Mátyás kezére került, mert ő alatta a tudomány igazán kenyeret adott; püspöki süvegek, s praebendák jutalmazták a tudományosságot, és a betűtlen nagyoknak pirulni kellett mivelletlenségökön.

Hát még a művészetet minő fokra emelte Mátyás! Már láttuk, hogy jeles izléssel épített egyházait, fénylakait akkori honunknak milly csodálattal emlegeti, és festi a mivelt izlésű Ranzan. Ursinus Velius pedig I. Ferdinandról azt mondja: ⁴⁶⁾ hogy: Ezen fejdelem bemenvén győztes, mes seregeivel Budába, nem győzte csodálni a mátyási

⁴⁶⁾ De bello pann. Libro 1.

„művek és épületek fényes nagyságát, melly, mielőtt a tö-
 „röktől felgyújtatva elpusztult, mind a kalmárok, mind a
 „honnagyok olasz izléssel készült fénylakaival diszes volt.
 „Városból a várba két széles út vezetett, melly vár előtt
 „nagy térség van, mellynek közepén állott Hercules érc-
 „szobra, melly Mátyás költségén öntetett, és akármelly
 „antik darabnál alábbvaló nem volt: ezt más két szobor-
 „ral együtt a törökök elvitték, és csupán márvány talap-
 „jaikat hagyták ott. Másik tér magában a várban van;
 „mellynek a Dunára néző oldalán láttatik a Mátyástól épített-
 „ni kezdett királyi fénylak, nagy ajtókkal lépcsőkkel, és por-
 „phyr ablakokkal, és olyan oszlopfeletti ékességekkel, mely-
 „lyek a Centaurusoknak Lapithákkali viadalát érczből csoda
 „mesterséggel kiöntve ábrázolják. Ezen térről, hidon juthat-
 „ni a királyi belső lakba, mellyben tág udvarok, teremek és a-
 „ranyos mennyezetű, egymásba nyíló szobák vannak; naplók-
 „és fedett séta helyek, királyi fénynyel, s a nagyságnak min-
 „den alakjaival diszesek. Ennek legfőbb disze a könyvtár,
 „mellynek falai igen magasok, és a mellyet Mátyás felette
 „nagy költséggel gyűjtött, és minden nyelven írott könyvek-
 „kel, főleg görög és latinokkal teljes, mellyet a király el-
 „hunytá után, sok könyvorozók kiraboltak; minthogy U-
 „lászló, és fia, mint egyéb dolgaikban gondatlanok úgy e-
 „megbecsülhetlen kincsnek is rossz gondviselői voltak.“
 Milly pompás volt a visegrádi és székesfehérvári fénylaka
 is Mátyásnak, leírja szemmel láthatólag ezen jeles történet-
 író.

A Képirás sem mellőztetett el e művészrokon fejde-
 lem alatt a hangászattal együtt. Mert emerről bizonyoságot
 teszen vulturani püspök, Péter, IV. Sixtus pápától Mátyás-
 hoz küldött követ, ki 1483. így ír küldőjéhez Budáról:
 „Habet (Mathias) cantorum capellam, qua nullam praestan-
 tiorem vidi.“ Voltak művész képirok honunkban is a XV.
 században, mint volt a madoesai apát. De Mátyásnak s kor-
 táseinak, ez egyet méltán fájlatni, nem jutván eszökbe
 hogy honunkban is van, nem csak elég vászon és ecset, ha-

nem képzéstváró fő és kéz is, jobbadán olasz képirokkal diszesítette képtermeit, melyekről Brassicanus megjegyzi, *) hogy ezek Mátyás és ennek korabeli hősök és tudósok jeles képmásaival fénylettek. Schweiger pedig írja **) hogy még 36 évvel is Buda megvétele után, lehetett látni a várban a Mátyáskori nagyszerű izlés némi maradványit: például a tökéletes szabály szerint készült épületeket; ezekben remekül festett sok allegoricus képeket; jelesen, a józanság merészség, remény, vitézség, eszesség és jogosság alakjait; 209 ölnyi hosszú, fedett sétahelyet s egyebeket. Ezen szépségeket meglátván Mátyás utóda II. Ulászló, annyira megörült, hogy szinte magán kívül volt, és örömét tartóztatni nem tudván, a jelenvolt magyaroktól mindjárt ekkor kinevettetett.

Mátyással egybehangzólag segítették a honi közértelmesség és izlés előhaladását az Olaszthonban tanult, és magas műveltségű főpapjaink is, kik az utazottság, és a külföld remekeinek látása megtetszett. Bár ezek a nemzeti nyelv mivelését elmellőzték is; irt ugyan Janus Pannonius magyar nyelv-tudományt; az előtte jóval élt Báthori László pedig, paulinus a Buda szomszédságában lévő sz. lőrinczi monostorban, még a szentírást is magyar nyelvre általtette, de ezek elvesztek; mindazáltal a legjobb tanítók, bölcselkedők, nevelők, archeologok, szónokok, költészek, történetírók ezekből teltek ki. Mellynek oka az, hogy a magyar papság, az anjoui házból eredt királyok óta, kik alatt Olaszthonnal viszonyba jött hazánk, örömet és sűrűn utazott a már akkor jeles műveltségű Bononiába, Paduába, Florenczbe, Rómába, és az ezekben virágozott főiskolákba, mellyekből szép philosophiai és philologiai készülettel tért vissza honunkba. Itt képzette ki magát Vitéz János, Má-

*) Praefatio in Salviani libr. de providentia.

**) Reisebeschreibung nach Constantinopel und Jerusalem.

tyás nevelője, kit Regiomontanus, és Galeotti nagy philosophusnak mondanak. Ezen magyar Bembo valamint nagy növendékét, Mátyást, a római és görög örökbecsű írókkal jókor megismertette, említett pécsi püspököt, Cesinge Jánost, Olaszhonba küldötte tanulás végett: úgy maga is derék bölcsesé formálta magát, és fenyő példájával a többi pap-ságnak is igen hathatósan elővilágított. A csekély gyümölcsű budai Sunda helyett, Mátyással pozsonyi főiskolát alapított: ennek bölc igazgatója volt, és Esztergomban is saját lakásán, olyan iskolát és könyvtárt állított fel, melyeket Gattus és Brandolinus ékesítettek.

Janus Pannonius is, ki kevés maradványiból ítélve, akármely mivel időkornak is diszére válnék, Olaszhonban tanulta megutálni a szolgálai scholasticismust, és becsülni a platonismust, mellyre őt Marsilius Ficinus, Mátyás kedves embere, tanította, és a melly felleugező levén, költészi szellemének jobban eleget tett. Ezen kellemes irónkon is nagyon megtetszett az útazottság jutalma, a tudományos és szépizlési mivelttség; és lehet bátran allítani, hogy a későbbi időkben a köz csinosbulás előhaladtának nagy és fő-akadálya volt nálunk a mivel külfölddeli ismeretlenség, és a pallérozott nemzetek közé való utazás ehnulasztása. míg a magyar tudósok utaztak Italiába, Francia- és más országokba; míg papjaink hővebben látogatták felekezeti különbség nélkül az országokat: itten magoknak több oldalú ismereteket, helyesb nézeteket szereztek; támadtak közülök olly collossalis férfiak a tudományok majd minden ágaiban, kiket a külföld is csodált és tisztelettel említett; minők voltak Dudics, párnélküli szónok; Sámbocki, kit Thuanus és Gessner Konrád a legelső regiség- ismerők közé számlált: és a ki Lotichius⁴⁹⁾ ítélete szerint, olly nagy történetíró, archeolog, költész, és orvos volt, hogy ha csak

⁴⁹⁾ *Historicus, medicus, simul antiquarius audit Sambucus, clarissimi quoque chori.*

Ergo una poterat, qui nomen ab arte referre, Quadruplici quadruplex nomen ab arte referre.

egyben gyűjtött volna is a tudományok ezen ágai körül, magának érdemeket, nagy nevet örökölt volna. Így képeztettek az olasz classicus földön, Dóczi Orbán, bécsi magyar püspök, Geréb László, Vértesi János, kinek ajánlotta Aldus Manutius Athenaeum nevű munkáját; később pedig Oláh Miklós; Bakacs Tamás, Draskovics György, Pesti Gábor, az Ujtestamentom fordítója, Telegdi Miklós, Sztárai Mihály, és amaz erdélyi Orpheus Graevius Bálint; ⁵⁰⁾ kik, sok másokkal együtt, hajnalcsillagai voltak honi fejlődésünknek, de a mélynek virágos mezejét a török dúlás csakhamar eltapodta, a honi zürzavar sáros fertője elöntötte.

Ki nem lehet mondani, milly nagy nyereség volt honi fejlődésünkre nézve ezen humanistai és művészi fensőbb izlés, mellyet itten, utazott papjaink elterjesztettek. Jól tudjuk ugyan is, hogy tárgya minden művészetnek a szépség, minden tudománynak az igazság, melly utóbbit felfogni nehéz, fölfedezni még nehezebb, de a szépség önkényt szemünkbe ötlök, s e mellett kedves tanulmányunk marad. Azonban mivel minden igaz és valódi szépség között szoros kapcsolat és harmonia van; ugyan azért, a szépségen mint hidon kell az emberiséget átvezetni az igazsághoz, mivel amazt felfogni könnyű, neki hódolni öröm. Minél több művészkedvelői és művészei vannak azért valamely honnak, annálkönnyebb ennek átmenetele a bölcseségre, minden emberi lét fő céljára. Megindult tehát honunkban is, Mátyás alatt a szép szeretete, a classicus izlés sok alakban előtűnt; a királyi udvarból átfolyt főpapjaink, nagyaink udvarába, és történetíróink emlegetik, milly magas izlés fénylett Vi-

⁵⁰⁾ Ezen nagy hangásznak Paduában ilyen felirat tétetett sírkövére:

VALENTINO GRAEVIO,
e Transylvania Saxonum oriundo,
quem fidibus, novo plane et inusitato artificio canentem audiens
aetas nostra ut alterum Orpheae admirata obstupuit.
Obiit anno MDLXXVI. Idib. Aug. Vixit annos LXIX.

téz János, Báthori Miklós, váczai püspök lakaiban. Jelesen Bonfin emlékezetbe hagyta milly pompás volt Vitéz fénylaka az esztergomi várban, mellynek szépségét a jeles építészeten kívül nevelték a jeles főstemények, mellynek tárgyai nem csak együl egyig minden magyar királyok, hanem scytha ősapáink is voltak. Báthori udvarát pedig Galeotti dicséri nagyon, alolidézett szavaiban. ⁵¹⁾ Így gyuladt lángra a Muzák jóltevő világánál, fejedelmi pártfogás alatt az olasz művészet legvirágzóbb korában azon nagy szerű műveltség, mellyet a vallási ez időben legfőbb pontra hágott lelkesedés is segített: mellyről Goethe ⁵²⁾ azt mondja: „hogy ez a XV. és XVI. században Olaszthonban te-
 „tőpontra hágván, a művészséget is olly magas fokra emelte,
 „mellyről azóta már mindig alább alább száll; mivel már ma
 „koránt sincs az a köz hajlom, lelkesedés, föllengzés, melly
 „ezen századok hőskeblű fiait elevenítette; úgy hogy sok
 „kedvező körülmények folyván egybe, a szép tudományok
 „s mesterségek szinte az antikokig emelkedhetek: de az-
 „után az oltárok csendjétől és szabadságától elmozdítatván
 „és a világnak s nagyok szeszélyeinek szolgálni kénytele-
 „nítettvén, méltóságukból alá szállottak; tágabb de útfé-
 „libb pályatért nyertek, és a lelketlen kézművesi modorhoz
 „közelebb jutottak.“

Ha Mátyásnak s főpapjainknak, ez időben a nemzeti-
 ség mindenható örleke megjelenvén, melly képes egyedül
 adni minden valódi szépet, nagyot, mesterkéletlent, bájolót,
 állandót; azon legérdekesb időpontban, mig Mohácsnál
 honi boldogságunk napja le nem áldozott, ezen örök igaz-
 ság villant volna meg lángelméje előtt, hogy csak az örök-
 lő, mi a nemzet, s nemzetség telekjén nő fel; ugy honi

⁵¹⁾ *Perplacuit etiam mihi illa familiae suae dignitas et elgan-
 tia; semper enim in ejus domo aut oratur, aut studetur, aut
 carmen cantatur ad lyram aut sermo habetur honestus.*
De egr. f. M. C. 31

⁵²⁾ Winkelmann und sein Jahrhundert. Wien 1811. I. 41. 42.

polgárságunk is szintolly jótékony hatással lehetvén nemzeti fejlődésünkre, mint a millyennel hogy a külföldi volt az álladalmakra, fentebb láttuk; nem csak az, hogy hazánk kétszáz évig mély gyászt nem viselt, hanem egyesülvén a haza templomában, régi fényét és nemzeti méltóságát sértetlenül megtartotta volna.

VI.

MEGÁLLAPODÁS A MOHÁCSI GYÁSZZEMLÉKNÉL.
ETTŐL JELENKORUNKIG KÉT KEDVEZŐ KÖRÜLMÉNY EMELI
POLGÁRI RENDÜNKET, U. M. AZ AUSTRIAI FENS. HÁZBÓL
LETT URALKODÓINK FOGYHATATLAN KEGYESSÉGE, ÉS AZ
EGYHÁZÚJÍTÁS. MELYEK JÓTÉKONYAN HATVÁN VÁROSAINK-
RA, EZEK IS SIKERESBBEN HATNAK VISSZA POLITICAI ÉLE-
TÜNKRE, NEMZETI GAZDASÁGUNKRA, ÉRTELMI, ERKÖLCSI
ÉS IZLÉSI MIVELTSÉGÜNKRE.

A mohácsi gyásztérre, mátyáskori honunk siralmas teme-
tőkertébe jutottunk. Itt állunk azon nagyszerű gyászemlék
és sok rejtvényekkel, jelképekkel beirt obeliscus alatt, melly
a történetírók által emeltetett, és a magyar ókort az újtól
hatalmasan elválasztja. Rakjuk le tehát kissé vándorpál-
czánkat, és mivel ezen gyászemlék egyik oldalán honunk
leírhatlan nyomorúsága, és kínszenvedése, másikon pedig
dicső hőseink nevei s tettei fénylenek, mint minden illyne-
mű emlék kívánja, sirjuk ki magunkat: de egyszersmind
láng érzelmekre ébredjünk és lelkesedjünk. Szentanu Bro-
derics, és Istvánfi történetíróink legyenek vezetőink, és
emlékmagyarázóink.

Kicsoda azon halálszinre sárgult bajnok, kit noha e-
rős vitézek környeznek, rémült ábrázatot mutat, vas sisak
tétetvén fejébe? II. Lajos, szerentcsétlen király, kit az ré-
mit el, hogy Soliman félhold forma hadirendbe allított se-
rege, a halomról épen most kezd a magyar tábor ellen in-
dulni. Nem is ok nélkül, mert míg leshelyben elrejtett 300

török ágyú vas-zápora nemességünk színét agyon veri, addig a titkon kiküldetett spahik a magyar tábornok fölégetik és feldulják, királyunkat szaladásra készítetik, de a végzés itt is utoléri, és 22 éves korában lovával együtt a Csele sáros vizébe fojtja. Milly szivrázó látvány! hogy azon 1500 magyar előkelő nemes, kiket a had kegyetlen játéka a győző Solimán kezére juttatott, ötöt kivéve, hogy ezen rémitő eseménynek hirmondói lennének, a gyászos ütközetet követő napon a pogány szellemű császár parancsából, az egész török tábor szemeláttára a jancsárok által levagdaltatik! De még ez csak előpostája a közinségnek. Alig távozik el a török erő e magyar vérrrel festett térről, mindjárt égnek városaink és falunk mindenfelé; a rémült földnépe megöletik, hajokat tépő s kezeiket összekúcsoló nők és szüzek fölkerestetnek, megszeplősíttetnek, és vagy megöletnek, vagy rabszija fűzetnek; csecsemőik, édes anyjok szemeláttára, ketté vagdaltatnak; a kik pedig ezen fenevadak közelgetésit sejdítvén hegyek közé s barlangokba rejtettek, miután a síró kisdedeket elevenen a földbe ásták, hogy sirásukkal őket el ne árulják, a hosszas éhséget, szomjúságot, retteget nem állhatván többé, vagy önkényt mentek az ellenség eleibe, vagy pedig, elalélva a sok búbánat miatt, seregenként hulltak, az ilyen életnél jobb halál fagyos karjai közé.

Óskoronánkat látjuk e gyász emléken véres pázsitra letéve, e fölött két bajnokot küzdve, kik közül az egyik, midőn a menny isteneitől elhagyatik, a poklot keresi fel, és amaz ármánynál, honunk feldulójánál, a keresztényen név ellenségénél, Solimánnál keres és talál segítséget. Mit szólnátok ehhez ti Theseusok és Thrasibulok, kik a sors ajánlta koronát is mellőztétek, ti Róma hősei, kiket a trón fénye soha meg nem vakított? János felláztatja ismét a pokol szörnyeit, és Szoliman, ki már ezelőtt, míg Budán mulatott, kiküldött dühös katonái által a Dunán tuli vidéket Balaton táváig s Győrig elpusztította, és 200,000nél több magyart leöletett, újra itt terem honunkban 150,000ből

álló s magyar vért szomjazó seregével együtt. Ekkor mindjárt meghajtja magát előtte a hajdani diszéből kikölt fővárosunk Buda, mellynek derek várnagyát Nádasdi Tamást, kit a német őrizet, tömlöczbe zárással kényszerített a várfeladásra, Szolimán megdicséri, és rendkívüli emberiséggel fogadja; a hívtelen várórséget pedig, hűtlenségiért, adott hite s ígérete ellen is, egy lábíg leöleti. Majd Bécs alá megy; de innen sok ezer katonái hiányával visszatérvén, bosszúját Esztergomon, Győrön, Óváron s egyebeken tölti, hadait pedig a még I. Ferdinandhoz hív Vágmellékére kiküldi, kik 60,000 foglyot fűztek rabszujakra; úgy hogy, ennyi köteleik nem lévén, paizsaik szujait oldották le, és Zápolya kértére is ezen szerencsétleneket itt nem hagyták; kik aztán Pestnél hajóra ülvén, honunktól s itteni minden javaiktól, eget harsogató jajgatások s ordítások közt, váltak meg.

Itt hagyta kelet bús oroszlána, Szolimán, honunkat; de itt hagyta vérszopó bégjeit, basáit, kik Valpót, Pécsét, Siklóst bevették, a várbeli katonaságot, mellynek szabad elmenetelt ígértek, irgalom nélkül leöldösték; némelyeket életben hagyván, a felette szagos holt testek kitakarítására és eltemetésére kényszerítették, főtemplomainkból az oltárokat és szent képeket kihányván és a derviseknek adván által, mecsetekké átváltoztatták, egyebekbe pedig lovaikat kötötték. Buda és Pest tanácsbirái ekkor nyakaztattak le, mivel I. Ferdinand iránti hűségök némi jeleit el nem titkolhatták; sok kényelmesen nevelt polgárok és nők, kiknek ez előtt sok kéz állott készen a szolgálatra, most már itten utczaseprésre, árnyékszék mocskaí tisztítására használtattak. Sőt a budai basa sokakat rakásra öletett egy téren; néhány tekintetesbbeket pedig kiválasztván, életben meghagyott, kik aztán nyilazóknak czélul állítottak ki, és hadgyakorlást kedvelő két fiainak arra szolgáltak, hogy ezek gyöngé karjaikat, azok ütésében s szurásában gyakorlanák.

Ha ezek, és több itt el nem beszélhető látványok szí-
vünket szétszaggatják, és honfi könyvek záporát sajtol-

nak ki szemeinkből: fölemelnek és meg vigasztalnak minket másfelül azon magyar hősök nevei és tettei, kik a XVI. század e gyász emléken fénylenek. Ide véste be a történet írás természetes angyala arany betűkkel *Dobozi Mihály* nagy nevét, ki a Vértes sziklás hegyei közt lakó marótiakkal, s ezekkel egyesült 25,000 magyarral együtt mély sánczokkal, magas töltésekkel és szekérvárakkal megerősítettettség fészkeben legtovább tartóztatta fel a mohácsi győzelemmel gögös törököt; utóbb is, midőn mensvára az ellenség által megvétetett, magát meg nem adta, hanem hőskeblű nejét lova farára ültetvén, gyors paripája által akarta életét megmenteni; de a reménynek még árnyéka is eltűnván előle, elsőbben, hogy kedves hitvese az ellenség kezébe ne essék, ezt mint magyar *Virginus*, saját kezével megölte; azután maga is a törökök közé futván, ezektől felkonczoltatott. Számosak e gyászemléken a dicsőség fiai. Miénk *Losonczi*, a temesi várvéd, ki, midőn látná, hogy vedereje hanyatlak; honáért saját örökségét kész zálogba vetni; azért adott pénzen 500 katonát fogadni: de hiába! Temesvárt ugy is meg nem tarthatja, és ki nem állhatván a daczos ellenség gúnymosolygását, önkénykereste fel a hőshöz illő halált, noha kegyelmet nyert: előbb rettenetlen bátorsággal lepirongatván a nagy vezért hitszegéseért. A legszebb virágokat hintsük *Szondi Györgynek*, ama honunk *Deciusának* a drégelfalvi vár parancsnokának sírhalmára, ki mint bús oroszlán úgy rohant az ellenség közé; kit *Ali* is vitézhez illő temetéssel megtisztelt, és sírja fölibe egy kopjás zászlót ültetett. Szükség-e *Dobó Istvánt*, amaz egri várvédet neveznünk, ki *Mecskei*, *Bornemisza* és *Soltai* bajnoktársaival a világ csodájára, maroknyi néppel tartotta meg Egert a török özönlő és épen nem gyáva serege ellen, és mit tehet az egyesített magyar erő, bőven megmutatta. *Babócsa* hősei se maradjanak említetlen; *Nádasdi Tamás* nádor, *Telekesi*, *Tahi*, *Pető*, *Rátkai*, és *Magyar*, kiknek látására a török őrizet megrettenvén, nyomban odahagyta a várat és elillant; de hiába, mert a magyar kar és kard fölkereste és a *Rimna* sáros fertőjének nyomván őket, részint levagdalta, részint

elmerítette. *Thúri György* palotai várvéd, és Veszprém felszabadítója, is felejthetlen lesz, és mindig el minden há-
lás magyar szívében: mert ezt mindenütt nyomban követte
a szárnyas győzelem, és rettenetes volt neve ozman fiai
előtt. Végre nem örök dísze és fényes csillaga-e a magyar
névnek *Zrínyi Miklós*, ama magyar Leonidás? ki az özönlő
török ígéreteire és fenyegetéseire mindig ágyúgolyókkal
felelt: ki a derek *Jurancsicsal* és *Alapival* maga képes lett
volna honunkat vad dühű ellenségétől megszabadítani; ha a
Győrnel dévánkozó nagy seregek eszébe jutott volna, őt,
ki maga fel ért egy táborral, jókor segíteni Szigetvárnál
hőskeble örök tanujánál.

De térjünk vissza értekezésünk félbeszakadt fonálára.
I. Ferdinandot vele rokonajku honi polgáraink nyílt karok-
kal fogadták. Melly hűségökért örökség szerint birták ezen
fényes házból lett fejedelmeink határtalan kegyességét, kik
őket, a nemeslelkű magyarsággal egyet értve, és a törvényho-
zó fenséges testtől nem akadályoztatva, a vár szolgálatja alól
felszabadították, saját biráik s tiszteik alá rendelték, korona
alá tartozóknak vallották, a várak jószágaiból saját birtokok-
kal megajándékozták, honvédelmére méltatták, országgyü-
lésre rendesen meghítták, negyedik országos rendnek lenni
elismerték; szóval, őket igaz magyar nemesi szabadságra
emelték, mint az alul idézett törvényekből világosan ki-
tetszik ³¹⁾.

Említsük meg röviden itt ezen királyainknak honi pol-
gárságunkra kiáradt főbb érdemeit, és tetteleg kimutatott
jóságát, azon téteményeikkel együtt, mellyek melleleg vá-
rosainkra nézve üdvösek voltak. *I. Ferdinand* felette so-
kat könnyített ezek sorsán az által, hogy kényszerítve az

³¹⁾ I. Ferdinand, 1552: 33. 1554: 13. Maximilian, 1563: 61.
1574: 29. III. Ferdinand, 1649: 39. 40. I. Leopold, 1655:
65. III. Károly, 1715: 107. 108. 109. M. Theresia, 1751: 27.
I. Ferencz, 1805. I.

idők körülményeitől, eddig honvédelmi rendszerünket megváltoztatta, és a banderiumos rendszert szükségtelessé tén, behozta a sorezredi rendszert, vagy álló sereget, mely üdvös volt-e honunkra vagy political életünkre nézve? itt nem állítjuk sem nem tagadjuk; de hogy városainknak könnyebbséget szerzett, ki az, ki át nem látja? Általában főelvül és alap-okfőül tehetjük azt, hogy honvédelmi rendszerétől valamely nemzetnek igen sok függ annak mind erkölcsi mind polgári miveltisége, s jóléte; mely rendszer, ha helyes, tökéletes, nem nyomasztó és bölcsen korlátolt: úgy ezen nemzet szemlátomást halad elő a miveltiségben; de ha az hibás: úgy nagy akadályára van a nemzeti fejlődésnek is. Milly kevésbé fért össze, honunk előbbi királyai alatt divatozott honvédelmi rendszerünk, a városok jólétével, mellynél fogva ezek a király seregéhez tartozván, és nekiök jóságok s kegyelvelek adatván a királyoktól, ezekért mindundalan a hadra készen állani és a királyi hadat követni tartoztak; milly szemközt ellenkezett ez a kézművek, művészetek gyakorlásával, a kereskedés érdekeivel, és a polgári békés foglalatosságokkal, már fentebb érintettünk. *Maximilián*, hogy szíves barátja volt honi polgárságunknak, bányász törvényeink rendbeszedetése, és saját neve alatti közre bocsátása ⁵⁴⁾ eléggé nyilvánítja. *Rudolf* alatt megtaláltatván a még Zsigmond alatt divatba hozott, de későbbben elavult tárnoki törvénykönyv egy példánya, ő ezt pecsétetes oklevél által megerősítette, és újra divatba hozta. *I. Leopold* eltörölvén a feudalismus nagy támaszát, a vártartási rendszert, és szívből szaporítván a királyi szabad városok számát honunkban (Egert is illyenné tette mint az *R. betűvel jegyzett oklevél* mutatja), mellékesen előmozdította polgárságunkat ⁵⁵⁾. *M. Theresiáról* elég legyen mondani, hogy ő váltotta

⁵⁴⁾ Maximilianische Bergordnung Wien 1573. újra ott 1705.

⁵⁵⁾ Csupán azt fájlatni, hogy sok emlékeink elvesztek, ezen még Székes-Fehérvárunk tisztos falainak kedvező rendelet által. „Nos Leopoldus — — pro paterna nostra cura et sollicitudine, plurimarumque rationum tam politicarum, quam

vissza a 13 szépassági városokat. Javítani kész *II. Józsefünk* alávetette ugyan városainkat ismét a megyei hatóságoknak, és I. Leopold szellemében munkálván, sok városkerítések és kőfalakat lerontani parancsolt; de első rendeletét tulajdonítsuk egyszerűsítő, és igen jó czélzású uralkodói elvének; a másik pedig, noha ezért sokaktól méltatlanul vandalizmussal vádoltatott, hogy igen sokat tett városaink terjedtebségére, népesülésére, szépülésére, csak az egy Pest példájából is eléggé kiviláglik. Egyébiránt milly nemzetiséget sértő kedvezéssel volt német ajkú polgáraink iránt, megtetszik abból, hogy ezek nyelvét akarta uralkodóvá tenni Magyarhonban; és mint még sajnós emlékezetünkben lehet, azt rendelte: hogy senki ne lehessen megyei vagy polgári kivatalban, ha németül nem tud; azoknak pedig, kik ekkor hivatalban voltak, három esztendei tanulást engedett, melly idő alatt, ha a mondott nyelvet meg nem tanulják, illető felsőségeik által hivataluktól mozdítottassanak el. Minő indulattal volt polgárszelleme *Ferenczünk* polgárságunk iránt, úgy tartjuk, mindenek előtt eléggé tudva vagyon ⁵⁶⁾.

vero militarium impulsu, inter alias autem, ut inelytum nostrum Hungariae regnum a tot praesidiorum onere aliquatenus sublevetur, benigne resolvimus, simulque demandavimus, loca praedicti regni nostri Hungariae in adnexo schemate recensita, *dirui ac munimentis ezui*. Datum Viennae 24. Febr. 1702. Leopoldus mpr. Ladislaus Matyasovszky episcopus nitriensis mpr. Ladislaus Hunyadi mpr.

⁵⁶⁾ Mennyivel könnyebbé lett, szabadelműbbé vált polgári alkantunk I. Ferencz alatt, és honvédelmi rendszerünk k. városaink vállain, mutatja az 1805diki törvény I. art. melly így van: „Liberae regiae et montanae civitates, quaelibet earum collectivae sumtae, nobilem repraesentantes, singulae in sensu legum, unum equitem, in gremio comitatus, in quo situantur, statuent, et intertenebunt; a qualibet autem porta pedites perinde numero sex statuent; a statione nihominus equitum ita et solutione centum florenorum ab iisdem alias, ex dispositione 63. 1741. a singula porta desiderari

A polgári rend barátja, millyennek felelő is vallja magát, örömkönyveket hullat, midőn honunk évkönyveiből, okleveleiből s egyéb emlékirataiból látja, milly édes örömet s önkényt adtak meg dicsőült királyaink honi polgárságunknak csaknem mind azon jogokat, mellyeket a külföldinek például, a francia-országainak, utóbb is erőhatalommal s fegyveres kézzel kellett a nemzettől kicsikarni! Igy mindenki tudja, hogy egész 1789kig, az említett honban, milly nagy megaláztatást kellett a francia polgári rendnek tűrni. Mig az egyházi rend a király jobbján, a nemeség pedig balján ült, a városok és községek követeinek, addig a korlátoknál állani, s a királyi előterjesztményeket térdelve kellett hallgatni, s úgy adni azokra feleletöket. Tudjuk azt is, hogy a francziáknál, a zendülés előtt, alhadnagy senki nem lehetett, ki leg alább négy izig felmenő nemességet nem mutathatott; hogy minden egyházi praebenda, kivevén a plehániákat, kizárólag a nemesek fiainak adatott. Neckernek, kit különben a szorult keblű hon úgy nézett, mint végső szabadítóját, és halálosan beteg pénzügye egyedül megorvoslóját, csupán polgári születése miatt, a ministeri czim, cabinétben ülés és szavazat sok ideig meg nem adatott: holott láttuk fentebb, hogy a magyarhoni városok követei, már Zsigmond alatt, országos tanácskozásra meghivattak a nemességgel együtt. A midőn a francia kézművesi és kereskedési korlátlan szabadság barátinak, csak a mult század végén lehetett támogatni ezen elvet: „Laissez entrer, laissez sortir, laissez passer:“ a mi ügyes kereskedőink már II. Ulászló alatt ilyen békekötésbeli czikkelyt nyerne: „Mercatoribus liber sit omniquaque accessus et negotiatio tam in aquis quam in terris solutis tamen theloniis, et aliis pro eorum mercibus solvi consuetis⁵⁷⁾).

queuntium ea sub conditione relevantur, ut in vicem horum etiam domi cohortes, ad omnem periculi casum, pro tutanda securitate interna, debite instructas et armis provisas teneant.“

⁵⁷⁾ Franc. Kollár auctarium Diplomatum. Wienae 1762. 4. p. 257.

Midőn végre Franczthonban még a mult század végén a híres Sieyes nagy következésű könyvében, elkeseredve ezen kérdésre: A harmadik vagy polgári rend, melly pedig bizonyos felszámítás után $\frac{29}{30}$ részét tette az egész nemzetnek, mi volt eddig az ország kormányában? ilyen feleletet adott: *S e m m i*, nálunk némelly városok, már a XVI. század elején bekövetkezett zürzavarban neutralitást tarthattak, s ez nekik bűnül nem tulajdonított ⁵³).

Az a nagy változás is, mellyet egyházújításnak, vagy reformatiónak nevezünk, bár a nemzeti egységet felbontotta, és nem kis bajt húzott maga után, mellyet alább híven elmondunk, felette igen segítette a polgári rend kiképezését honunkban. Tudjuk, hogy a protestantismus főelvei levén az önvizsgálat, és a népnevelés, ezen alapeivek szükségessé tettek négy dolgokat, ugymint; 1) az iskolai és tanítási jobb rendszert. 2) a sajtó és közlekedés szabadságát. 3) a nyilvános könyvtárak fellállítását. 4) a nyelv-mivelést; ezen dolgok városainkban is, épen akkor, midőn a török honunkban legjobban dúlt, és minden miveltséget kiirtani látszott, kívánt gyarapodást nyervén, jóval előbb vitték nemzeti fejlődésünket.

Hogy az egyházújítás nagy munkájában az akkori főemberek és tanítók után legtöbb részt vettek, s arra legtöbbet tettek városi polgáraink, bizvást állíthatjuk. Mert hogy elsőben is az erdélyi szászokról szóljunk, tudva van, hogy itt még a mohácsi veszedelem előtt Pemflinger Márk védelme alatt, utána pedig a nagy tudományu Honter Já-

⁵³) *Idem ibid.* pag. 254. Item conventum est insuper, quod Dominus rex Wladislaus et regnicolae, hos qui se neutrales in hoc bello constituerunt, ut Sopronienses et alios, aequae ut alios regni subditos gratia et benevolentia complectantur, et occasione illius neutralitatis, aut cujusvis alterius cum romanorum rege intelligentiae nulla indignatione aut statuum suorum detrimento persequantur.

nos munkája által erőt vett a reformatio; úgyde ez a szebeni és brassói tanács hathatós munkája által eshetett meg, mint amarról bizonytságot tesz Tolnai István⁵⁹⁾ ekképen: „Erdélyben, a szász nemzet között, a szebeni tanács lón az „első 1522. esztendőben, a ki a plebánust felette igen kez„dé arra szorgalmaztatni, hogy a lutheránus predikátorok„nak a predikálást engedné meg: mellyet látván a plebá„nus hogy semmikép meg nem gátolhat, kénytelenítették „nekik megengedni.“ A brassóiakról pedig ugyan ezen újítási buzgalmat erősíti Illia András⁶⁰⁾, jes: szerzetbeli kolosvári oktató, ki imigy szól: „Coronenses catholicos „sacerdotes in exilium ablegarunt. Crevit in dies malum „Johannis Honteri opera, qui posteaquam cum scientiis va„riis, tum Lutheri doctrina plenissimus, Basilea Coronam, „unde ortum duxerat rediit, ut opera sua gographica libel„losque doctrinam Lutheri continentes produceret, typogra„phiam erexit.“ A brassói bíró, Fux János, és még két más tanácsbeli ment el Glatz Mátyással Kolosvárra, Izabella és Martinuzi parancsolatjára, 1543. a hol ezek, Petrovics védelme alatt, a sarat kiállván, 1544. a szászoknak több városai is bevették a Luther tudományát; jelesen: Segesvár, Birethalom, Szász-Medgyes, Besztercze, Szász-Sebes; úgy hogy említett évben a medgyesi zsinatban az egész erdélyi szászság, hite zsinornurtertekeül, az ágostai valástételt fogadta el.

Szepességi városaink is, Kassával együtt munkás részt vettek az egyházújításban. Jelesen a lőcseiek jókor bevették a megújított tudományt, Mild Gergely bíróságában, kinek tulajdonítja Spervogel Konrad⁶¹⁾, ugyancsak Lőcsén bíróságot viselt ember, Lőcse városának a Luther tudományára való térését. Minő lármát ütött a kassai polgárság, kedves papja, Dévai Bíró Mátyásnak, egri püspök Szalaházi Ta-

⁵⁹⁾ Kalauz I. 566.

⁶⁰⁾ *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et relig.* 1730.

⁶¹⁾ *Rector civitatis, erat is Gregorius Mild alias Kinast, fautor et protector erat haereticorum. Wagner anal. Sep. II. p. 155.*

más által lett elfogatása miatt, előadja a nevezett Spervogel⁶²⁾ Ilyen szellemben dolgoztak a többi felső magyarhoni városok is; mellyek lakosai, noha jól tudták, hogy ez I. Ferdinandnak nem tetszik,⁶³⁾ a ki 1549: hozzájok el is küldötte Sbardella Istvánt, váci püspököt, és egy Zsibrik nevű világi fő embert; de ez mit sem használt, sőt ezek Stöckel Lenárttal, bártfai jeles tanítóval, egy hitvallást, melly a pentapolitana confessionának neveztetik, készítették, és azt diák, magyar és német nyelven kinyomva, I. Ferdinándnak bemutatták.

Hasonló buzgalmat és állhatatosságot mutatott Sáros-Patak, Debreczen, Pápa, Békés, Lippa, Körmöcz, Besztercze, Korpona, Kolosvár, Torda, Nagy-Enyed s egyéb városok; hatalmas pártfogóik és uraik — például: Brandenburgi Márkgróf, György, Perényi Péter, Török Bálint, Nádasdi Tamás, Massai Imre, Petrovics Péter, Drágfi Gáspár, Thurzó Elek, Révai Ferencz, ecsedi Báthori György — mind nagy tekintetű és hatalmu emberek védelme alatt; melly helyeken jeles iskolák alapítottak, és ezekbe tanítóknál oly tanult és buzgó férfiak állítottak, kik magában Wittenbergában, Luther és Melanchtontól, vagy pedig a schweitzzi jeles főiskolákban készítették el papi és iskola tanítói pályájokra, melly kettő egybe volt kötve abban az időben.

⁶²⁾ *Idem. ibid.*, p. 165. „Feria quinta ante Martini, facta est seditio propter praedicatorum Hungarorum, qui fuit monachus profugus de claustro suo: quem reverendissimus dominus, Thomas episcopus agriensis, cancellarius regis Ferdinandi ex mandato regentium captum per huszarones Ludovici Pekri, sine voluntate Cassoviensium misit ad castrum Likava: abinde missurus est ipsum regi Ferdinando: et propter hoc ortus est maximus tumultus Cassoviae contra episcopum.

⁶³⁾ Anno 1548. ad has et montanas civitates cum mandatum mississet rex Ferdinandus postulans sibi reddi rationem totius constitutionis ecclesiasticae ac imprimis doctrinae religionis; civitates ingenue et aperte fassae sunt, *se esse confessionis augustanae*, licet scirent, hanc confessionem periculo non carituram.“ *L. Praefatio Jubilaei Bartfensis.*

Még a török iga alatt nyögő Buda, Székes-Fehérvár, Cegléd, Szeged, és Tolna is áhítozott ez új tudomány után; mellyet ezen városok lakosai előtt, a szépművészetekhez értő, és Páduában tanult, kellemesen éneklő és szavaló Sztárai Mihály, a tudós Szegedi Kis István, Thuri Pál, és Abádi Benedek tudtak kívánatossá tenni: nem gondolván a törökök unszolásával és kényszerítésével; kik mint Thuri Pál ⁶⁴⁾ írja: „Mindent kit előtaláltak ezzel szólítottak „meg: Paturxika kardos (melly azt teszi: Légy törökké „öcsém); mellyre midőn valaki így felelt: Ha te magyar „leszsz úgy én is török leszek: ezen feleletért nyomban kör- „nyülmetszetet.“

Illy két kedvező körülmény mosolygván honi városainkra, mellyek közül az első t. i. austriai házból lett királyaink kegyelme, political, az egyházújítás pedig, mint hittek, hit és lelkiösmeretbeli szabadságát biztosította polgárainknak: hatottak ők is mint lehetett, elsőbben political életére honunknak. Mert ambár tagadhatatlanul hazánk legerősb védfala volt a vitéz nemesség, és azon hősök, kik közül néhányat, mohácsi gyász emlékünknél, hálásan megemlégettünk; ezekről mondja Bonfinius ⁶⁵⁾ is, itt méltán el nem hallgatandó szavaiban: „Sehol az egész világon nem „láthattam olly, hideget meleget, munkát és éhséget kiál- „ló, parancsnak készen engedő, harcra kész, életet sem- „mibe sem vevő népet, mint a magyart. Ezek télen nyáron „egyaránt táboroznak; úgy hogy mint saját szemeimmel lát- „tam, béketűrőleg kitelelnek a hó és föld alatt, csak hogy az „elkezdett ostromot félbe ne kellessék hagyniok. Ezen tanyá- „ikból sokszor úgy hújnak ki mint az egerek; a lovasok pedig, „ha tiszteik úgy kívánják, egész éjjel talpon állnak, he-

⁶⁴⁾ Idea Christianorum Hungarorum sub tyrannide Turcica. O-penheimii 1617. 4.

⁶⁵⁾ Decade IV. Lib. 8.

„lyekből ki nem mocszannak, sem a nagy hidegről nem pa-
 „naskodnak; és noha némellyek tagjai a kemény fagy
 „miatt elgémberedtek, ők azért rendületlen lélekkel min-
 „dent kiállnak. Gyermeküket a táborban nevelik, és itt
 „tanítják katonai ügyességre.“ Nemzeti létünk fennmaradá-
 sát tehát a főgondviselés után, mint mondók, a vitézlő ne-
 mes rendnek köszönhetjük: de csak ugyan az is igaz, hogy
 polgáraink sem nézték, azon időszakban is mellyről szó-
 lunk, összedugott kézzel a közveszélyt: sőt honszeretetők-
 nek, áldozatra készségöknek, elszántságoknak s fejdelem
 iránti hűségöknek csalhatlan jeleit mutatták. Mert hogy a
 számtalan példák közül csak néhányat említsünk: ki előtt
 nincs tudva, milly tántoríthatlan hűség, vitézség és eltö-
 kélés lelkesítette Nagy Várad lakosait 1660? Ezek, ellent
 nem állván az hogy Ali, jul. 14. 40,000 emberrel körül vet-
 te e várost, a császári tanácstól megígért segedelem el nem
 érkezett, egy török hivatalsága által az erősség árka vize
 lecsapoltatott, végre hogy a löportár vigyázatlanságból, aug.
 14. a levegőbe repült: Ibrányi Mihály, hősparancsnok alatt
 850ből már csupán 300ra olvadt vitézek, de annál több
 honszerető polgárok és nők segedelmevel, egész aug. 27.
 olly vitézül védték e várost, hogy Ali és jancsárai már ott akar-
 nák azt hagyni: midőn egy nagyváradi örmény kereske-
 dő elárulta őket, kijelentvén csoda-kevés számukat, és
 mindenbeni szükség-szenvedésöket.

Példás és követésre méltó volt Pécs polgárainak is,
 hon és király iránti hűsége, a II. Rákóczi féle támadáskor;
 mert bizonyos, hogy ezek közül szinte nyolczszázan elvesz-
 tek egyszerre ő fensége iránti hűségök miatt a városban:
 noha Kapócsi nevű kanonok is kiálta kívülről a várban lé-
 vő polgároknak, hogy adják fel a várt, és megszabadulnak,
 kiknek holt testeiket aztán három nap hordták ki a város-
 ból szekereken az eltemetés végett. Általában városaink
 tükörei voltak mindenkor a fejedelmek iránti hűségnek:
 noha ez, ha valahol, bizony honunkban tétetett ki sokszor
 kemény próbára a folyton folyva tartott zivatarok, sokáig

küig három fő parancsnok, és szakadatlan beháborúk miatt.

Tudva lehet az is előttünk, hogy nemcsak erősségeink, minők: Győr, Komárom, Korpona, Kassa, Eger, Várad, Szeged, Szolnok, Temesvár, Pécs, Veszprém, Sopron, Pozsony, hanem csak sánczczal erősített s térhelyen fekvő városaink is, minők: Debreczen, Vásárhely, Szarvas, s egyebek milly biztos gyűlhelyei voltak a szorongattatás napjaiban nemeségünknek: mellyről tanúsíthatnak bennünket az említették közt némellyek keblében még most is nagy számmal levő nemes telkek, mellyek közül legtöbbször eredete az, hogy a török elhatalmazván honunkban, és sok nemeseink, kik ezen fordulat által nemes telkeiket elvesztették, magyar korona alatti városokba vonulván, mindig engedékeny királyaink kegyességétől megnyerték, hogy lakóházaik az adózás és katonai tartás terheitől megkíméltesse, és ennél fogva a többi polgárok felett megkülönböztettesse, mellynek csak a török iga összetöréséig kelle vala tartani; de ezek s maradékaik igen kegyes királyainktól s nádorainktól ki tudták azt nyerni, hogy királyi s nádori adomány-leveleknél fogva csakugyan megmaradtak elődeik jogainak bírásában: de a mellyek gyakorlása városaink fejlődését és rendőrségi intézetét nem kissé gátolta, kisdud állodalmat képezvén ezek a különben is kisdud állodalomban, és a magyar nemesek és német polgárok közötti ellenkezés magvát szünetlen táplálván.

Igaz ugyan, hogy voltak olyan veszélyteljes idők-mellyekben sok városainknak habozni kellett a törvényes fejdelem és a zendítők iránti hódolás között; de ezen habozás is nem a hűség nem léte, melly őket mindig ékesítette, hanem a veszély nagy voltának, körülmények hirtelen változásának, és az ellenség kegyetlenséginek kell tulajdonítani. Így Nagyszombat 1683. midőn a császári sereg Bécs ótalmára kivonattak honunkból, Tököli hűségére megesküdvén, gondolta hogy épségben megmarad. Azonban ellenkezőleg lón a dolog. Mert a szavoknak nem álló zendítők csakugyan ellenségesen bántak a polgárokkal,

mellyet azzal mutattak ki, hogy a Morva hitelezők minden pénzét, melly a kalmároknak ki volt adva, elkobozták; minden sót, az esztergomi érsek lakházában minden eleséget, butort, bort, Tököli részére elfoglaltak; a jesuiták collegiuma kirabolgatott; az ebben szállásolt jesuita atyák, mint gonosztévők, négy szekérre rakatván, a városból csúfosan kivitettek; a város 3000, a káptalan 600 forintig sarczolatott. A mi több, a város az elégedetlen és kicsukott törökök s kuruczok által felgyújtatott, melly rettenetes tűzben csupán ötven nyolcz ház, és két templom maradván meg épen, a megégett emberek száma négy ezernél többre ment. Végre, hogy a vandalismus teljes mértékét elérje, Petneházi katonái ezen elpusztult városba berohanván, a város pénztárából két ezer forintot, és sok drága régiségeket elvittek, mellyek az irgalmatlan tűz lángjaitól megmenekedtek; nem is hagytak előbb békét a rablásnak, míg Petneházi harsány szóval nem kiáltotta: „Jő a német és lengyel a város segítségére ⁶⁶⁾. Ilyen formán járhattak ugyan akkor Bazin, Sz. György, Modor városai is, mellyek nem követvén Pozsony példáját, mellynek várnagya nem hallgatván semmit a zeditők ígéréteire, s fenyegetéseire, erősen állott salva guardiat kértek s nyertek Tökölitől.

Annál nagyobb figyelmet és hálát érdemlenek tehát azon városaink, mellyek, csak hogy nemzeti életünket becsületünket megóalmazhassák, a vitézség párnélküli csodáit adták, a körülfekvő tájt híven őrizték, és végső inségre jutott sok földmiveseink életét megmentették. Ilyen, ostrommal megvehetlennek mutatkozott *Eger*, a híres *Dobó*, *Köszeg*, a derek *Jurissich Miklós* védelme alatt, ki három száz ezer fegyveres török, háromszáz ágyú, és *Ibrahim*nak fényes ígérétekkeli kemény ostromai ellen megtudta tartani e helyet, hétszáz várvédővel, 22 egész napig, noha már akkor fegyvereseinek harmada megholt; ki a mondott basa fényes ajánlásait ezen szókkal útasította viz-

⁶⁶⁾ Nagyszombat Jegyző könyve. *Tudom. Gyűjt.* 1818. IV. Kötet

za: „Haljak meg inkább, mint becsületesem nemzetem előtt elveszítsem.“

Sokkal kevesebbet tett honi polgárságunk a minden műveltség és csinosbulás második föltételire a *nemzeti gazdaságra* honunkban, azon időszakban, melyről szólunk. Már a vezérszóban említém, hogy kétnemű ereje, kincse, és gazdagsága van minden polgárosított nemzetnek, u. m. anyagi és erkölcsi. Amannak forrása az okszeres (rationális) és épen nem aggszokás, vagy schlendrian szerint úzótt földművelés, továbbá az élénk műipar, végre a terjedelmes és nagyot ölelő kereskedés; emez pedig fensőbb természetű, és az ész s szív kincseiben áll, jelesen a közértelemességben és emberi s polgári erényekben. És mivel egészen más helyzete volt polgárságunknak a veszélyteljes mohácsi ütközettől az úgy nevezett kurucz világ végéig — (1711.) meg más III. Károly békés uralkodásától fogva jelenkorunkig, és így egy egész századig: úgy tartjuk, hogy jogtalanságot követnénk el, a háborús korban élt polgárságon, ha ettől is szigorú helyzetében szintannyit kívánnánk, mint ennek békés korban élt, és élő utódjától, a XVIII. és XIX. századbéli polgárságtól: innen mi, ezentúl városainknak a nemzeti műveltségrei befolyásárúl értekezvén, különbséget teszünk honi háborúskori, és békéskori, vagy *régibb* és *újabb* polgáraink s városaink között; és bár fentebb magunkat polgári rend barátjának nyilvánítottuk: de még is, mivel a nemzet és ennek tudományos képviselője, a magyar academia, tőlünk tiszta s színezetlen igazságot vár, s mi is épen nem akarunk akármelly nép osztálynak apológiát vagy panegyrist írni, nézetünket s véleményünket ez ügyben itt mindjárt szabadon kimondjuk, mely abban áll, hogy régibb vagy háborúskori polgárságunknak alig volt lehető az akkori mostoha körülmények között, melyeket mindjárt elmondunk, többet tenni nemzeti műveltségünkre, mint a mennyit, bár kevés légyen is az, tettek:

de már békés kori vagy újabb városaink közt sokaknak lehetett, sőt kellett volna, a béke olajága alatt, s olly kedvező körülmények közt tenni többet, mint a millyenekről fentebb szólottunk. Voltak ugyan, jól tudjuk, ezeknek is nem maguk, hanem sors szülte ipargátaik, mellyeket idejében elő is számlálunk; voltak továbbá ezek közt is olly városok, mellyek dicséretes kivételt érdemelnek, és tőlünk is alább megemléttetnek; de csakugyan állanunk kell még is a mellett, hogy nem kívül, hanem belül, önmagukban rejtezkedtek és még ma is léteznek azon ellenséges erkölcsi és szellemi erők, mellyek hajdan is, ma is hatalmasan gátolják, valamint nemzeti gazdagságunkat, úgy ennek gyünölcseit, a honi miveltséget és jólétet, melly erkölcsi akadályokat mi is el nem akarjuk titkolni; sőt ezek felvilágosítására, alább egy különszakaszt kívánunk értekezésünkben szentelni.

A XVI. és XVII. században, olly magas fokra hágott honunkban a bel és külfáborukból folyt közinség, egymás ellen ingerült izetlenség, hogy a mostoha körülmények közt lehetlen volt sokat tenni honi polgárságunknak nemzeti miveltségünkre; sőt hogy annyit is tehettek, mennyit az emlékek mutatnak, csodálnunk kell. Mert, hogy a törökök dühéről, mellyet fentebb rajzoltunk, most már hallgassunk, az úgy nevezett kuruczok és ráczok dühöngései olly átkozottan hatottak nemzeti életünkre, hogy csaknem minden eddigi fejlődésünknek hadat izenni látszottak. Néhány általunk meg említenő vérlátványokból némi fogalmat szereszhet magának a *kurucz világról* az, ki ezt még voltaképen nem ismerte. II. Rákoczi Ferencz kuruczai semmivel sem voltak jobbak a törököknél, kiknek vérengző dühét láttattak maguk elébe példányul kitűzni. Az említtet zendítő megparancsolván Deáki Ferencz vezérének, hogy Szolnok várát ostrommal vegye be; ezen pártos alvezér, hogy nagyobb foganattal ostromolhassa a várat, ez alá vitte magával a hajdúkat, kik, miután rárohanás által ennek urai letének, vad dühök annyira ment, hogy meg nem elegendvén

a városon elkövetett rablásokkal, még a rettegés miatt menedekét az isten házában kereső népet is, a gyöngye nőnevet, sőt az ártatlan kisdedeket is kardra hányni nem iszonyodnának. *Pécsnek* sem volt semmivel jobb sorsa. Mert kiadattatván a kurucz vezérek által a városok rettentésire, mellyek a fens. austriai ház hivei voltak, e parancsolat, hogy a melly városok I. Józsefet ismerik fejedelmöknek, fölégtessenek, a ráczok, kik királyi felszólításra siettek, 12,000-en gróf Herberstein alatt a városok védelmére, szintolly kegyetlen dülást öldöklést követtek a földnépen, mint a kuruczok. Jelesen, 1704. berohanván Pécsbe, a tehetős lakosokat prédálták, öldösték, a papokat gyilkolták, ezek holt testeit az utcákra kihányták, a házaknak pedig tüzet vetettek: de a kik aztán csakugyan a vármegye egyesült ereje által megverettek s elszélesztettek. Kurucz emlék, hátul, az S alatti, és Pécs szorult polgárihoz intézett sereparancs. *Siklós* is sajnosan érezte ez időben, milly inséget áraszt a honra a belháború. Ennek lakosai is körülvettek a kuruczok által, mit említett Herberstein megtudván, ráczaival megindult, és Siklós alatt táborba szállt. Lett is annyi sikere e táborozásnak, hogy a kuruczok, kik az előtt Pécsset nagy öldökléseket követtek el, innét elfutottak. De azért a siklóiak sorsa jobba nem lett; mert a vad ráczok, védseregből pusztító ellenséggé lettek: kik átnászván Siklós falain, és vezérok szavára mitsen hajtván, kegyetlenül öldözték, rabolták a polgárokat; jelesen, egy Czvetkovics nevű barátnak előbb kezeit s füleit elvagdálván úgy lődözték keresztül. Siralmas sorsa volt ekkor főleg a *Bánya városoknak*; mellyek különben is a haszonbéres csalárd rendszer által igen elszegényedtek. A XVII. századbeli lázadók leginkább ezeket keresték meg, de legrezentőbb volt a Rákoczi összeszövetkezett rendjeinek ama végzése, mellyet Bercsényi által akartak végre hajtani 1708.; hogy, minden, *selmeczi* királyi bánya-épületeket, s műveket, porrá s hamuvá tegyenek. A megrémült lakosok a földgyomrában kerestek menedeket, és nyilván ama vérengző szán-

dek áldozati lesznek, ha Hell Mátyás derek hazafi, Bercsényi szívét, hathatós előadása által meg nem lágyította, és őt jobb gondolatokra nem hozta volna.

Le nem lehet írni azon nyomort, mellyet a labancz, kurucz, rácz, okozott hazánkban I. Leopold országglása alatt. Voltak városok, jelesen *Turczal*, mellyeknek lakosai Babócsai Izsák fösteménye szerint, ⁶⁷⁾ „a sok rendbeli sar-
„czoltató tolvajoktólí féltőkben, házokban semmtikép nem
„maradhatván, derek erősségű templomuk kerítését magok
„közt felosztották, és magoknak ottan leendő hajlékul fel-
„készítették. Voltak városok, ungvári és zemplényi Krajná-
„kon Lengyelhonnal határos és tótok által lakott földön,
„mellyek lakosai makk- kennyérrel éltenek. *Debrcezenbe*
„Karraffa Antal general 1686. beszállván feles hadakkal,
„tömérdék nagy quantum fizetésére kényszeríti a la-
„kosokat, úgymint: száz nyolczvan ezer rénes forintokig.
„Mellynek teljesíthetetlen volta miatt sokaknak kezök, lá-
„baikkal össze-kötöztetvén szertelenül kinoztattak; némely-
„lyek ujjaiik közéi egész kezök fejeig befürészeltettek, és
„hallatlan csigázások nemeivel rongáltatván, iszonyatos kí-
„nokkal végezték életöket e nagy inségben.“

Ezen kurucz világban szállottak alá sok városaink hajdani fényökből, ekkor lett drága hazánk iszonyú pusztasággá, ekkor öltött minden, mi valaha némi polgárisodásra mutatott, gyászalakat magára; ekkor lettek hajdani hires és mivel lakosokkal népes városaink, például *Pozsony*, olly kicsinyekké, szegényekké és disztelenekké, mint a millyen alakot hátul a T. betű alatti oklevél elég élénkül és igazán tüntet elönkbe. Már a tatár dúlás is eléggé megnyomorította ugyan hazánkat, mellyről a sok viszontagságokon keresztül ment Smith kapitány, ki Erdélyt kétszer útazta be, a XVI. század végén és a XVII. elején, bizony-

⁶⁷⁾ Fata Turczaliensia. lap. 50. SS. *Runy Monum. Hung.* 1815 I. Kot.

ságot tesz, és a ki így ír az akkori *Erdélyről*⁶⁸⁾. „Ekkor „Erdély a tatárok sokszori pusztítása miatt igen el volt „pusztulva, népe fölöttébb megkevesedett; három napi föld- „re sem lehet ott házat találni, mellyeket fából építenek, „gerendát keresztbe rakva, deszkával fedik, faszegekkel „szegezik, mert vas-szegről nem is tudnak. Némelly váro- „saik falai egymásba rakott törzsökből készültek, hármas „sorról, hézagaik földdel és kővel betöltve, elég erősek, de „könnyen gyúlhatók. E kerítést mély árokkal veszik körül. „Némelly sánczokon ágyúk is taláztatnak. Őr-seregeik „nyíllal, karddal és puskával fegyverkeznek.“ Már a török is elég népetlenekké tette városainkat; és csodálva olvas- suk Verancz, egri püspöknek 1559. I. Ferdinandhoz küldött leveléből azt, hogy *Egerben* ez idő tájban hatvan gazdánál több nem volt. „A mi apad, így szól ezen püspöki ember: „az a máshonnan jöttekkel pótoltatik ki: úgy hogy Eger- „ben kétszáz lovasnál kevesebb soha sincs, még pedig a gaz- „dákon kívül, kik most hatvanan vannak.“ Ide mutat azon török felirat is, melly a régi főtemplom felett volt⁶⁹⁾, és a melly így van: „Bolondok voltak a keresztyének, „hogy olly nagy munkával és sok költséggel, *ebben a kis „faluban* olly nagy templomot építettek, mellyet mi most „elrontottunk, belőle kis házakat építettünk, és benne sok „embereket megöltünk.“ Már tehát, mondom, a küellen- ség is felette igen leszállította honi jólétünket; de sajátilag a kurucz világban lettek városaink szánandókká; mert ek- kor a labancz, kurucz, rácz; éhség, dögmirigy, tűz egyá- ránt rongálta őket, melly csak abból is kiteszik, hogy Po- zsonyban, honunk ekkori fővárosában, az említett oklevél- nél fogva két ezer embernél több alig volt. Mert, Zebriák levele tanúsítja, hogy a belvárosban ekkor volt 219 ház, a külvárosokban pedig 512, váralján 112, a várban 35; összesen: 878; mellyekből kihalt 3,869 személy. Mint-

⁶⁸⁾ The new England Magazin. Boston 1831. I. 4. *Farkas Sándor Ejszak-amerikai utazását.*

⁶⁹⁾ St. Katona. Hist. Crit. Tom. 27. p. 614.

hogy pedig Windisch ²⁰⁾ azt mondja ezen eseményről: „Im Jahre 1713 ist auch unsere Stadt mit der greulichen Pest-
 „seuche heimgesucht worden, welche sie *mehr als der Hälfte*
 „ihrer Einwohner beraubt,“ ezen két adat összevetéséből,
 előbbeni állításunk igazsága elegendé kitetszik.

Minő ábrázatja volt továbbá városainknak ezen nyomorúságos időkben, megítélhető Buda gyászalakjából, melylyet érzékenyebben, és igazabban elő nem adhatunk, mint-ha amaz egykorú oklevelét idézzük I. Leopoldnak, melly *hátral a Q betű alatt* látható; mellyet a nevezett fejdelem 1686. küld a magyar kamarának Pozsonyba, azt parancsolván ebben, hogy a budai váróri katonaságnak téli öltözet és ágynemű készíttesék. A rácz dúlásban vesztek el s égtek meg számtalan írott emlékeink. *Debreczenben* és *Kecskeméten*: mellyről egyházi történetírónk, Ember Pál ²¹⁾, ekkép emlékezik: „Miseranda imprimis clades civitatis Aegopolitanae, quae metropolis istarum partium audit, olim „Partiscum dicta, in primordio anni currentis 1707, per in- „auditam et trucem dirae et diris devovendae gentis Rascianae inmanitatem inopinato et perfidiose inflicta, in qua „insontis plebeculae numerosum agmen interfectum est a „trocissime et promiscue in omnem sexum saevitum est.“

De, nemcsak a nyivános ellenség, hanem rabló nemeseink vad dühe is pusztította városainkat ezen vérengző szellemű századokban. *Balassa Menyhárt*, ki vitézségéért 1552. Magyarország hadai fő kapitányává tétetett, olly városdúló volt, hogy három rabló váraiból, Halmi, Csábrág és Szityna nevűkből, katonái s szolgálói által a vidéket, jelesen a bánya városokat szünteleni félelemben tartotta; sőt a veretlen arany és ezüst elragadozására, s a királyi kincstár kirablására vetemedett; és a gazdag monostorok, s a hegyaljai borral teljes pinczék fölverésére mindig igen kész volt. Több ilyen undok példákra találunk a *Bebekek-*

²⁰⁾ Geographie I. Band. S. 121.

²¹⁾ Hist. eccl. Ref. in Hung. et Transylv. ed. Lampe. Traj. ad Rhen. 1728. p. 617.

ben is ; kik közül Ferencz, főispán, és az ország felső részei kapitánya, a városok tornyaiból, száznál több nagy harangot levonatott, és azokból hamis elegyítésű, és Zápolya neveivel jegyzett pénzt veretett. György pedig, ama hőскеblű Patócsi Zsófia, Szádvár védőjének férje, darab ideig nagy ostora volt az I. Ferdinand mellett hiven meg maradt városainknak ; kiről Lócse, Szikszó és főleg Kassa évkönyvei borzalommal emlékeznek ; mint szintén *Bucsó Mityásról* is ⁷²⁾, ki murányi kapitány levén 1535. nem elégedett meg azzal, hogy a hazában, főleg Murány körül, orozott, nyuzott, fosztott gyilkolt, hanem e felett tolvaj csoportot gyűjtván, magyarokból, oroszokból, lengyelekből, Silesiába, Moldvába és Lengyelbonba is bátorkodott kicsapni, és a városokat dúlni s pusztítani. Még az Erdély fejedelmei között is találtatott egy *Báthori*, ki előtt semmi szent és sértetlen nem volt ; kiről Toppeltinus írja ⁷³⁾: „Cibinium, nil tale somniantibus civibus dolo cepit ; unde viros, quos superaverat numero suorum, eiecit urbe, impie retentis ipsorum uxoribus ad abusum (foeminae enim cibiniensium amantur, ut bene pallidae). — In crepantibus illum theologis, praetexit injurias Andreae Báthori, quem acie fusum Cibinienses intra moenia recipere recusaverunt : clemens, inquiens, vindictae genus est, propter desertum et trucidatum fratrem, multiplicare urbem.“

Illy igen elhatalmazván akkori nemesseink közt a rablás és hatalmaskodás, a kassai gyűlésen, mellyet 1619ben Bethlen Gábor hívott össze végzés is hozatott ⁷⁴⁾ a rablók ellen ; de csak nem minden siker nélkül ; sőt mint törvény

⁷²⁾ Budai Ferencz polg. Lex. I. D.

⁷³⁾ Origo et occasus Transylv. p. 222.

⁷⁴⁾ Kik ez mostani insurectiókor, felsuvalkodásokbul, vagy bozúságokbul, ő felsége akarhatja nélkül, nemes atyánkfiai-nak és az szegénységnek várakra, Castélyokra, nemes Wdwarházakra és józágokra fegyveres kézzel rohantanak, minden józágokat elfoglalták, marhájokba kárt tettek ; azért méltó hogy minden Vármegye az selföldi magyarországba afféle hatalmas pdalok ellen inquisitióba módot szab-

könyvünk mutatja, ezután, s ezelőtt is polgáraink inségét a várnagyok is nevelték, kik, mint például *R. Komáromban* is, a lakosokat annyira nyomorgották, hogy ezek tovább ki nem állhatván, közülök sokan elköltöztek.

Mit legjobban sajnálhatunk, a hitfelekezeti különbségség és vallásbeli ellenkezés is gátolta ez időben a polgárok közötti egységet. Meglepő és meggyőző oklevelek erre azok, mellyek hátul az *O* és *P* jegyek alatt olvashatók, mellyeket fáradatlan szorgalmú Jankowichunk régiségszeretete keresett fel, és közlött tudós közönségünkkel; és mellyekből az tetszik ki, hogy a *tolnai* reformatus, és *pécsi* socinianus polgárok, kik az előtt barátságban éltek, különyszerű hitvallásuknál fogva, egymást halálba gyűlölték.

Végre nevelte a közínséget a sok égés, elleség sarcozása, és az ezekből korekedett *szegénysége* városainknak. *Kassán* 1556. olly tűz támadt Zajcsics Mátyás város jegyzője házánál, hogy négy óra alatt az egész várost semmivé tette, és csupán 32 házat hagyott ópségben; *Debreczen*, 1640 mint Bartha Boldisár⁵⁷⁾ írja: „annyira pusztította a „tűz, hogy még vasárnapokon sem mertek fölmenni az em- „berek isteni szolgálatra, az Istennek templomába, ha- „nem széllyel az utzákon Scholában levő tudós deák ifjak „predikállottak. A vigyázok a házak tetején fen ülven, fé- „nyes nappal a ház alattok meggyuladott.“ A mi a tüztől megmaradt, kisajtották belőlök az undok törökök, kik ugyan említett évkönyviró szerint, „1660ban hóhéraik által vala- „kiket megkaphattak, a bíró házához hajtották, ott kező- „ket hátra kötözven összefűzik őket; faragnak 12 karókat „is kiket kívül a bíró uram háza alá támogatnak; rémitik „a várost, hogy sorjával támogatnak a foglyogat a ház előtt „karókban. Még sem kerülven ki az értéket haladó sarcoz-

jon, és p. inquisitionem ad requisitionem laesae partis, ha kinek marhajok jószágok találtatik, az Wice Esspanok és Szolgabírák által restitűáltassanak. 1. *Cassaj articulusok* 3. *status. in anno* 1619.

⁵⁷⁾ Rövid Chronica 1661. ad ann. 1626. 28. 40. 60.

„pénz; a hóhérok vökony szerű gyeplüket hoznak; mikkel ke-
 „zket bokába hátra kötözik, kettenketten szorongatván ke-
 „zket; e kötözésben öt vagy hat óráig lévén, úgy megdaga-
 „doztak s annyira elsanyarodtak, hogy a megaléltak a ma-
 „gok ordítások miatt egyik a másik szavát is alig értik a
 „házban. A hóhérok ez nagy kinjokat nézven, csúfolják
 „nevetik, szakálloknál fogva fejeket rázzák, gyalázatos szit-
 „kokkal szidalmazzák.“ Mi lett következése e kettős nyomor-
 „nak? a szegénység, mellyről már láttunk fentebb is; és a
 „mellyet Debreczenre nézve az is tanusít, hogy Bartha sze-
 „rint: az itteni nagy templom, a város szegénysége miatt,
 „64 esztendeig és 82 napig állott pusztaságban; és a fen-
 „séges Bethlen Gábor erdélyi fejedelem javallásából és pa-
 „rancsolatjából kezdett építtetni 1626. aug. 6.“

Illy szivrázó körülmények között, természetes, hogy ezen háborúkori polgáraink nem lehettek kívánt befolyással a fejlődés alapjára, a nemzeti gazdaságra. Nem ennek egy fő ágára, a *földművelésre*; mert ez ezen mord időkben alig létezett: mivel, mint Babócsai írja ⁷⁶⁾, Nem lehetett ekkor „csak közelebb levő szülejébe is élete koczkiáztatása nél-
 „kül, csak munkásai megtekintésére is akármelly gazdács-
 „kának is kifordulni; sőt még a nyomorult munkásnak is
 „a szőlőben munkálkodni. Sem a kereskedő rendnek, szem-
 „látomást való romlása és nagy veszedelme nélkül utazá-
 „sát követni, a sok hitetlen, kegyetlen és istentelen kurucz
 „név alatt járó kóborló latrok miatt. Kahl regiment lovas
 „hadai a vetések között telepedven meg, már szárba indult
 „őszi és tavaszi vetéseink némelley részét lekaszálják: más
 „részében ismét mindenféle barmaikat szabadosan jártatván
 „s legeltetvén, nagyobb részét semmivé teszik s megemész-
 „tik.“ Aggyszokás szerint is műveltetett a föld nálunk ezen

⁷⁶⁾ Fata Tarcz. lap. 48. 89.

korban, mellynek gyümölcse az volt, hogy egy két jó esztendő fulasztó bőséget, egy két mostoha év pedig éhhalást húzna maga után. Nem értek reá ekkor polgáraink az új iparágakrólí gondolkozásra; noha szegény lakostársainknak ezek által bőv élelem forrás nyittatott volna. Már Becker nevű XVII. század vége felé élt tábori orvos ⁷⁷⁾ vádolja földmiveseinket ebbeli henyességgel; és azzal: „hogy noha ő a selyembogár-tenyésztésre a magyarokat nógatta, és ezen czélból IV. Henrik francia király parancsára a selyemkezelésről irt könyvet, francz nyelvből le is fordította: de ennek sikere még sem lett, mint a czukornád-termesztésnek sem, melly pedig magyar honunkban szépen diszlik.“ Egyébiránt polgáraink jelesen miveltek már ekkor is szőleiket; különösen a soproniak, kiknek jó, állandó és kapós borait még Bél Mátyás is ⁷⁸⁾ dicséri.

A kézművek is sínlódtak a kereskedéssel együtt honunkban e háborgó időkben. Amazokat lenyomta a nyomorúságos ezéhi kényszerítés; emezt akadályozták a hitelt nem igen gyámolító, és a tettegi kereskedésnek nem kedvező törvényeink. Bethlen Gábornak ilyen csodálatos törvényczikkelyét olvassuk: ⁷⁹⁾ „Nagy fogyatkozására vagy az nem, mes orzágnak, hogy az kereskedők Lengyel országba az „bort beviszik, azért ezután senki bort kereskedésre magyar „orzágiak lengyel országban, sub poena confiscationis vinor. „ne merie el vinnj, hanem az, ki borral akar kereskedni, ad lo „ca depositionum, az mint ez előtt is volt, vigye borát, és úgy „a lengyelek jüjjenek magyar országba bor vennj.“ Mit szült ezen nyommasztó rendszer! Azt, hogy akkor is, mint most, adózói voltunk a külföldnek; műiparunk silánysága és kereskedésünk törpesége miatt, és nagyaink butoraikat, fényűzési

⁷⁷⁾ Nürische Weisheit Frankof. 1682.

⁷⁸⁾ *Prodr.* p. 185. Advolant quotannis, qui vini hujus quaestum faciunt. Imprimis cum silesiis commercium nostratibus intercedit. Pars civium maxima ex cultu vineatico non modo vitam tolerat, sed etiam reditus maximos accipit.

⁷⁹⁾ Cassaj articulások. 3 Status. in anno 1619.

czikkelyeiket jobbára Bécsből hozatták. Midőn 1552ben, Székely Antal fő lator, a nyíri hajdúkkal és gyalogokkal együtt rabolván, Debreczenben, Török Bálint várát és kastélyát fölégette, és a kalmárok boltjait feltörte, emlékezetben hagyatott Ember Pál által, hogy azon 300 ezer r. forintot érő drága műárú, mellyet elragadozott, bécsi, krakói és belgrádi készítmény volt.⁸⁰⁾ Így Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem, midőn 1595. Maria Christierna nevű jegyesét, Károly austriai főherczeg, és Rudolf apja testére leányát, mint nejét, Gyulafehérvárra haza vinné, diszkocsiját Bécsben készíttette 3,200 ezüst forinton. Volt mindazáltal ekkori kereskedőinknek is annyi érdeme honi közlekedésünkre, hogy a posták hiányát ezek pótolták ki, mellyeknek első eredetét hazánkban homály fedi. Vannak ugyan némelleyek, kik, már II. Lajos király idejében, némi nyomait láttatnak feltalálni a postáknak honunkban; de ezen vélemény gyöngé alapon épült; és leginkább, báró Herberstein Zsigmond, honunkban ez időben tett utazása alul idézett szavain⁸¹⁾. Annyi bizonyos, hogy ezen jóltevő intézetet mi a fens. Austriai házból lett királyainknak köszönhetjük: törvénykönyvünkben pedig e nevezetes tárgy nem előbb, mint 1713. art. 22. fordul elő. Igen hihető tehát, hogy honunkban is, épen úgy mint másutt, a postahiányt nagyobb kereskedő városaink pótolták ki, mellyek szint-úgy, mint a némethoniak, lovas postákat és kocsikat tartottak, s mint járó kelő kereskedők a levelek szállításáról gondoskodtak; a mi nálunk annál könnyebben megesett, mivel Cornides óta, közvélemény az már ma, hogy a kocsit honunkban találták fel, mint ezt említett Herberstein is, követ a II. Lajos udvarában, tanúsítja, ki így ír: „Sex infra „Jaurinum milliaribus in pago Coczig; a quo et rectores cur- „rus nomen acceperunt, Coczig adhuc promiscue appellatur.“

⁸⁰⁾ Hist. eccl. ref. in Hung. pag: 110.

⁸¹⁾ Quarta respiratio equorum, Sex infra Jaurinum milliaribus in pago Coczi fuerat. *L. Commentatio de reb. moscoviticis Ba sileae* 1571. pag. 145,

Nem adhattak tehát, mint emlitém, sikeres nyomadékok ezenkori polgáraink nemzeti gazdaságunknak, sem a műipar sem a terjedelmes kereskedés által, melly hatásalatanságot a már említett okokon kívül az is szülte, hogy városaink lakosinak legnagyobb része földet mivelt, még pedig ezt is aggszokási szabályok szerint, melly miatt ezen félig falusi polgárság saját kincsbányáit elmellőzte, melly az élénk műipar és kereskedés. Már Bél Mátyás ⁸²⁾, a szepeségi városok szorgalmáról irván, szóvá teszi ezen fonákságot: mi pedig még azt is hozzá adhatjuk, hogy semmi annyit nemzeti gazdaságunknak a régi közép és jelenkorban nem ártott, mint ama jókor meggyökerezett és még ma is ki nem irtott előítélet, hogy kézműveket úzni, és kereskedést folytatni nemes lélekkel össze nem fér. Igaz, hogy elődeinknek, a magyar állodalom kezdetében, szükségesb volt fegyvert mint tűt, szablyát inkább mint vésőt, gyalút vagy árat forgatni; igaz, hogy míg a nyomasztó czéhi rendszer divatozik nálunk (melly kezdetben igen sok hasznot tett): addig nemes és szabad lélek nehezen adja magát ezen szorgalmi megkötötetésre; de az is igaz, hogy elődeink, kik Verbőcziként: „nullis quaestuariis aut vulgaribus artibus dediti sola militia nobilitatem definiverunt“ ezen hibás nézeteknél fogva sokat ártottak a nemzeti jólétnek; mellyből az lett, hogy honunk a külföldnek adózója lett, és minden csekélységért külföldi városokra, jelesen Bécsre szorult; az iparnak azon ága pedig, melly gazdagítóbb a földmivelésnél, a kereskedés, a nemzeti előítéletnél fogva, jókor idegen nemzetbeliek, zsidók, ismaeliták, görögök, örmé-

82) *Taceo auri et argenti fodinas, quae priscis temporibus passim in montibus nostris colebantur, et jam quoque coli possent; maxime in Leibitzensium silvis, atque montibus Magurensibus; nisi id sive temporum difficultas, sive colonorum intempestiva vetaret circumspectio, Quia enim certiores e rusticis proventus accipiunt, quam possent e metallis sperare, malunt aratro terrae superficiem scindere, quam montium viscera scrutari. Prodronus p. 78.*

nyek, ráczok kezére került; kik, mint egy honi statistánk, Novotny, megjegyzi: „Fructum, qui cuicumque civium „cum primis vero nobilium ordini ex rurali industria prove- „nit, ad se arripuerunt, ut per nostrum neglectum ipsi lo- „cupletissimi efficerentur.“

Azonban még is örökké fénylő érdemet gyűjtött háborúskori polgárságunk magának, *közértelemességünk, tudományos, erkölcsi, és üzleti* fejlődésünk körül, melyet minden hálás magyar el nem feledni, sőt illőleg méltányolni és dicsőíteni tartozik, ki hona emelkedéséért verő szívet hord keblében. Ellen nem állván ugyan is a fentebb leirt közinség és ebből eredt nemzeti elszegényedés, jelesb városaink csaknem mindnyájan olly derek tanító-intézeteket, felsőbb, közép, és alsó nemzeti iskolákat, melyek eddig mint láttuk, épen nem léteztek; könyvnyomó műhelyeket, nyilvános könyvtárakat alkottak, kegyes alapítványokat tettek, hogy ezek és nagy lelkű múzsabarát honnagyaink munkája által, Magyarhon, ez időszakban mellyről szólunk, mintegy újjá született. A XVI. század előtt, mint láttuk, voltak utazott, mivel és tudós papjaink; de még honnagyaink között is elég volt, ki írni s olvasni nem tudott; hát a néptömeg millyen lehetett ezen betűtlen korban? Most már azok, kik eddig a könyvet olvasó püspököt ki-nevették, szenvedelmesen olvassák a magyar nyelvre lefordított Szentirást, a kiknek ezelőtt csupán vadászat, vendégség kellett, seregestől mennek a tudós férfiak hallgatására. Mária, özvegy királynénktől fogva, ki, köztudományra, olly feszült figyelemmel olvasta a Szentirást és hallgatta az új tudományt tanító Henkelt, hogy ezért Luthertől is megdicsértetett⁸³⁾: az alsó néposztályig, mellyről tolnai

⁸³⁾ *Budai Esaius Magyar orsz. hist. 2. köt. lap 87. Clementissima Regina! Constitueram mecum, piorum hominum impulsu, consilio, 4 hos psalmos Majestati Vestrae inscribere, qui commonefacerent ut Majestas vestra sanctum*

pap, Zigerius Imre, igen figyelmenre méltó bizonytságot tesszen⁸¹⁾. A melly nyelv eddig gyászban és porban űlt, holt és külföldi nyelvnek kénytelenítettven átengedni az elsőséget, most már templom és iskola-nyelvi méltóságra emeltetvén, új díszet méltóságot és keletet nyert; a nemzeti literatura, melly eddig nem létezett, megindult, és egy század lefolyta alatt Pázmánt és Szenczi Molnárt muttathatunk. A papság és nép erkölce is sokat nyert: a nemesség is úrból emberre lenni, és jobbagyainak nagy foganattal kezdett elővilágolni. Szóval az a két század honunkban hadat izent az értelmi és erkölcsi miveltség ellenségeinek, minők: a babona és rajosság, a kényuraság és tudatlanság. Az igazság és szabadság temploma kinyitott, melly eddig sok kulcsesal be volt zárva, a vizsgálódás és értelem útja felszabadított, melly eddig be volt korlátolva. Milly szép közértelmességet, minő nagy charactereket, milly lángoló honfítségot látunk és olvasunk honi évkönyveinkben a mondott két század lefolyta alatt! A török uralkodván hazánkban, honnagyaink pártokra szakadva, a nemesség levetve, városaink, faluink, a dúló katonaság kényére bizva; szóval borult volt honunk ege minden felől; és még is milly élénk olvasás, irás, szellemi ébrenség, lekesülés mindenféle! Őt egész század folyt le a mohácsi veszedelemig nemzeti életünkben, és ha addigi magyar íróink kevés számát megtekintjük, pirulnunk kell; mert a Némethonból került

Dei verbum alacriter et hilare in Hungaria porro pergat promovere. Secunda quippe fama ad me pervenit, Majestatem Vestram in Evangelium esse propensam, attamen ab episcopis, qui magna potestate in Hungaria praediti, et maximam ejus partem possidere dicuntur, admodum impediri et averti, adeo ut effusi etiam nonnullius innocentis sanguinis auctores exstiterint.

⁸¹⁾ *Ribini memorabilia Aug. Conf. Tom. I. pag. 90.* Ego Tolnam redux (Sigerius), ibique septem commoratus menses, novam aperui scholam, vetere in manibus pontificiorum adhuc existente. Jam in hac schola plus minus 60 scholares numerantur: ex plebe autem auditores circiter 500.

Schwartz Pétert, Müller Jánost, az olasz Bonfiniust, Galeotit alig nevezhetjük nemzeti íróinknak; ellenben most milly derek történetíróink, hit-, jog-, nyelvtudósaink támadnak egyszerre, kiket még a külföld is tisztelt, és sokakkal tudós levelezést is folytatott.

Ha azt kérjük, mi volt az az elrejtett nagy eszköz, és jótékony titkos erő, melly előhozta ezen kellemes tüne-
ményt, ezen tudományos legszebb virágkort, mellynél ki-
tünőbb szellemi lelkesedését nem is olvassuk honunknak?
bátran felelhetjük: hogy ezt, hazai polgárságunk által kez-
dett és lelkesb honnagyaink által támogatott főbb és alsóbb
tanító-intézeteinknek, és tudományos alapítványainknak
köszönhetjük. Mert olvassuk meg csak Rezik János Gym-
nasiologiáját, és Ember Pál egyházi történet-írását, láthat-
juk ezekből, milly élénk részvét és áldozatra készség lelke-
sítette ekkor mind két testvérhonbeli városaink polgárait.
Rezik előadásából látjuk, hogy még a tudós Németországban
nem léteztek ugy nevezett academicum gymnasiumok, mi-
dön már honunk nevesb városaiban ilyenek, felszázaddal
előbb mint amott, találtattak; mellyekben taníttatott hit-,
nyelv-, és bölcsesség-tudomány; még pedig olly sikerrel,
hogy, például *Pozsonyban*, összesereglenék a felső magyar-
honi és erdélyi ifjúság; sőt jónének tudományt szomajzók
Nemet- és más külföldi országokból is, mivel a kik itt tanultak,
tanári rangot vehettek föl az academiában, és papi s okta-
tói székekre innét egyenest elvitethettek⁸⁵). Milly népes
főbb iskoláink voltak mindjárt a XVI. században, Bártfán,
Lőcsén, Kassán, Banoviczon, Körmöczön, Sopronyban,
Tolnán, Zsolnán, Korponán! a XVII. pedig a már említet-
teken kívül, főleg *Eperjesen* (de a melly csak öt évig és
öt hónapig tarthatott, noha csak az épületje huszonötezer
m. forintra becsültetett): lehet látni Rezikből és Wallasz-
kyból: kik leginkább az ágostai hitvalláson levők főbb is-

⁸⁵) Consp. reipubl. lit. in Hung. delineatus a Paulo Wallaszky
Budae 1808. p. 25.

koláit ismertetik meg velünk. A hely hitvallásu felekezeti tudományos intézeteit leírja Ember Pál; mellyek még dicsőbb sőt mondhatni, fejedelmi fényben tündöklöttek. Legelőször lehet említeni a s. *pataki* iskolát, mellyről Ember azt írja, „hogya, az egész magyarhoni nemesség színe seregestől töltött ide, sőt a szomszéd lengyelek, száműzött csehek és morvák idejöttek tanulás végett.“ Hasonló jó hirben állott a *nagyváradi*, melly 1660. pusztult el, midőn sok tanuló ifjak dicső halállal mulván ki a város és vár védelmében, a megmaradtak elköltöztek *Debreczenbe*, melly ettől fogva, főleg a város és városi polgárság bőkezősége által virágzott, és vele a kuruczvilágban esupán a *szatmári* főiskola mérkőzhetett, mellyben a tanulók szorgalmasan tanulták a zsidó s görög nyelveket, a hit és bölcselkedés nagy mezejében diszló tanulmányokkal együtt. Nem voltak ezeknél alább valók: a pápai, komáromi, nagyszombati és kassai tanító intézetek ⁸⁶⁾, mellyektől nem messze maradtak a szenczi, samarjai, óvári, sélyei, érsekújvári, losonczyi, lévai, tatai, s más gymnasiumok, mellyekben, külföldön készült derék oktatók tanítottak, és a számosan idesereglett ifjusággal együtt a városi előjáróság gondoskodásából éltek.

Illy derék, és academiászerű középiskolákat vagy collegiumokat alapítván a polgárok buzgósága, ezek az erdélyi fejedelmek s honnagyaink figyelmét is magukra vonták, és ezeknek bőkezűségét nagy mértékben tapasztalták. Sáros-Patakot, például, nemcsak a reformált vallás mellett buzgó

⁸⁶⁾ In oppidis majoribus, et bene constitutis quibuslibet, pone rectorem studiosi etiam majores certo numero interteneri solent; hic 4, 5, 6, alibi 10, 12, nonnullibi 15, 25; in gymnasiis 50, 80, 100, 125, 150, In urbibus praepriis Komaromiensi et Tyrnaviensi mox collegiis aequiparandae olim florebant scholae: ubi praeter agmen floridae aetatis nobilium studentium in schola R. Komaromiensi; 25, 30, intertenebantur alumni studiosi majores, quos regebant et instituebant viri eruditi ex academiis Germaniae et Hollandiae re-
duces. *Ember Pál. lap. 572.*

I. Rákóczi György, és nője, Lorándfi Susánna ajándékozta meg nagy jövedelmekkel s szőlőkkel, hanem még a cath. hiten lévő I. Rákóczi Ferencz is, 1668ban, Zrinyi Péter közben járására, ezer arannyal és a toicsvai malommal. Ilyen nemeslelküleg mutatkozott I. Rákóczi György a nagyvárad-i iskola iránt, mellynek számára egy falut, és a Körös vizén egy négy kerekű malmot vett. A debreczeni anyaiskola Rhédei Ferenczben, és Apafi Mihály fejedelmekben talált nagy pártfogókra, kik közül amaz, ennek sz. Imre nevű falu dézmáját engedte át; emez pedig évenként ötezer kő-sót adatott az itteni oktatók és tanulók javára. A nagyszombati iskolát Bethlen Gábor boldogította; ki az itten tanult ifjaknak évenként 300 forintot, ugyan annyi köböl buzát, és száz akó bort adatott: mint ezekről és még sokkal többekről bizonyoságot tesz említett Ember Pál ezen iskolák történetírásában. Mellyből az lett, hogy minden felekezet verseny szorgalomra lobbant hasonnemű intézetei gyarapításában, és tudjuk, hogy Pázmán cardinált, tudományok mellet buzgó tüze, első magyar egyetem alapítására bírta: kinek szellemében munkálkodott a Jézus szerzetebeli tudós társaság is; melly honnagyaikat arra bírta, hogy ezek is példás buzgalommal áldoztak, convictusok felállításával, a tudományok oltárán, és sok nyers magyart olvasás és tanulás szeretetére bírtak.

Fölebredvén a tudományos szellem honunkban, bőséggel sarjaztak a közértelmesség eszközei is. *Nyilvános könyvtárak* alapítottak minden főbb iskolák mellett; jelesen *Brassóban* Honter munkája által, mellyről már fentebb szólottunk; *Lőcsén*, *Eperjesen*, *Szebenben*, *Szepesváralján*, melyet 1604. a Bocskai hajdúi széthánytak; *Késmárkon*, *Nagyszombatban*, *Debreczenben*, mellynek drágaságai a Rákóczi féle zendülésben a lángok martaléki lettek, a kisebbeket itt nem is említvén. Továbbá *könyvnyomó műhelyek* keletkeztek a városi hatóság munkája által; például, *Lőcsén* már 1586. mellyből Brewer felügyelete alatt, sok és nevezetes munkák jöttek ki, és a melly betűire nézve, az

akkori német és hollandi hasonintézeteknél semmivelsem volt alább való. *Brassó* is, nem csak typographiát, hanem *Miles Mátyás* bizonyosága szerint ⁸⁷⁾, rongy-papírost készítő gyárt is létesített, melly városnak példáját követték azután *Szeben*, *Bártfa*, *Debreczen*, *Késmark*, *Soprony* és más városok, mellyek már a XVII. században olly jeles könyvnyomó műhelyeket alkottak, hogy ezek a jobbadán magánosoktól alapítottaknál alábbvalók épen nem voltak, mellyek közt azonban az említett században legkitünőbbek voltak *Bethlen Gábor* fejedelméi Gyulafehérvárott, mellyben oláh typosok is voltak, és ezen nemzet számára könyvek nyomattak; és *Tótfalusi Miklósé*; kihez, hogy mellesleg érintsük, hasonló művészt honunk keveset mutathat; mert ez Holladban tanulván, a matrixok készítése- és betűöntésében kevés idő alatt, olly ügyességet szerzett magának, hogy újdön készített matrixaiért tizenöt ezer forintot nyerne a he-truriai nagy herczegtől, ki őt majd fél évig untalan, de sikertelen hivta magához. Majd a georgiai és armeniai királyok kértére felállította, ezek nyelvén, a legelső könyvnyomó műhelyt; és még nagyobbakat is teendő volt honában, Erdélyben, ha legnagyobb méltatlanságok közt, a németek által Nagyváradra hurczoltatva, 1702. gutaütés által munkás és nagy vállalatokra ügyes lelkét ki nem adja vala e közjóra született honfitársunk.

Tudomány, erény, jöjön bár melly felekezettől, drága marad mindenkor, és olly érdem, mellyet csupán a hálátlanság feledhet a kajánság kisebbíthet! Mint az igaz lelkű protestans elismeri, a sz. Benedek, s Kegyes szerzetbeli atyák érdemeit a magyar ifjuság nevelése s oktatása körül; dicsőíti Pázmán Pétert, ki százezer forint

⁸⁷⁾ In diesem Jahre (1546), ist zum ersten Male in Chronstadt Papier gemacht worden, durch Verlegung H. Fuchsens Richters und H. Haus Benckners; auch ward das Wollentuch zum ersten Male zu Chronstadt gemacht, durch Verlegung eines Bürgers, Hans Theisz genant. *Siebenbürg. Wüргengel. I. 40.*

saját pénzén alapítá honunkban az első tudományos egyetemet; és annak a bécsi és párisi universitásokéhoz hasonló jogokat munkált ki: úgy minden jó lelkű catholicus elismeri protestans városaink érdemeit a tudományok templomai és eszközei alkotásában; legalább gróf Majláth János, ünnepélyesen elmondotta egy legolvasottabb folyóiratunkban ⁸⁸⁾, mit itél ez ügyben rokon érzelmű honfitársaival egyetemben.

A vallásos *erkölcsiség* terjesztésében is, melly minden igaz műveltség tetőpontja, híven munkálkodott *háborúskori polgári rendünk*. Mellőzvéen most, egyházaik és lelkészeik javára tett alapítványait, csak arról szólunk, milly lelki-ösméretesen dajkálták ezeknek mégel nem puhult és fénykorságba nem merült lakosai a szenvedő emberiséget! Menynyi kór- és árva-házakat fundáltak, az erkölcsök szilárdságára milly rendőrileg vigyáztak, az éktelen káromkodást milly szigorú törvényekkel gátolták. De legtöbb az, hogy a nyavalyák kinzó serege ellen a városok falai között talált az emberiség leghathatósb védelmet és segítséget. Tudjuk, hogy a népek őrangyala, a gyógytudomány, a középkorban a monostorok szűkfalai közt húzván meg magát, itt igen elaljasodott, és illy elsilányultában lehet-e csodálnunk, hogy a nyavalyák öldöklő seregei: minők, dögmirigy, belpoklosság, feketehalál, fitostáncza s egyebek, iszonyu pusztitással dulták a tartományokat. Himlő, bujalkórság előjöttek, pusztítottak, és még az anyák méhében rejtező kisededeket is ⁸⁹⁾ meglepték. Csak a lőcsei és brasói egyházak falaira irt rövid krónika milly sűrűn emle-

⁸⁸⁾ Tud. Gyűjt. 1820. VI. Köt. 113. Lap. Mindenki, a magyar történetek legcsekélyebb ismerője is tudja azt, hogy mióta Magyarországbán protestansok találtak, egész ezen szempillantig, mellyet élünk, ők mindig a törvényes szabadság ragyogó védelmezői, a hazai culturának tudós előmozdítói sorában, mint első rangú csillagok, fénylletenek.

⁸⁹⁾ I. Henslers Geschichte der Lustseuche.

geti a honunkban uralkodott dögmirígyet, s nem volt senki, ki ezek természetét kitanulván, jöttöket gátolta, pusztításukat mérsékelte volna. Kik nyújtottak tehát itt óhajtott segédelmet? A városok előljáróságai, kik orvosokat hívtak s fizettek⁹⁰⁾, gyógyszerárakat alapítottak, orvosi rendőrséget alkottak; a kórságot előmozdító dolgoknak, minők: rusnyaság, élelemhiány, szoros, szűk ablakú lakok s egyebek, apránként ellene dolgoztak; sebészekről gondoskodtak, sebészi költséges eszközöket szereztek, és ekkép sok fájdalmas szívekbe a vigasztalás balzsamát csepegtették.

Béke hamvaitoknak, derék polgárok! kik csüggedetlen lélekkel fölfogátok az emberiség legszentebb ügyét akkor, midőn az ellenség undok ármánya azt végpusztulással fenyegette; rendezett polgári szerkezettel világítottatok elő akkor, midőn a század vad szelleme minden rendet fenekestől felforgatni látszott.

⁹⁰⁾ Lőcsének már 1613. volt rendes orvosa, Spillenbergs Sámuel; ki, mint a *Chronicon Scepusiense* megjegyzi: „Anno 1613 primus in Scepusio, imo in hoc Hungariae regno officinam chartaceam exstruxit in pago Leutschoviensi, Teplicska.“

VII.

BÉKÉSKORI VÁROSAINK HONI MIVELTSÉGÜNKRE
BEFOLYÁSÁT HATALMASAN GÁTOLTA AZOKNAK HALADÁSI
ÉS EGYESÜLETI SZELLEMIHIÁNYA, ÉS MAGYAR NEMZETISÉ-
GÜNKHÖZ SIMULATLANSÁGA, MELLYEKNÉL FOGVA EZEN HAR-
MADIK IDŐSZAKBAN IS NEMZETI FEJLŐDÉSÜNK LEGBŐVEBR
CSATORNÁJA NEM POLGÁRSÁGUNKTÓL, HANEM
MÁSUNNAN EREDETT.

Azon hármás vandalismus, melly a XVII. és veszekedő-
nek nevezett század vége felé pusztította honunkat (de a
mellynek, mint a történetírásban jártasok előtt úgy is elég-
gé ismeretesnek, részletes leírását itt sok ok miatt mellőz-
zük), károsabban hatott nemzeti fejlődésünkre a gyászos
mohácsi veszedelemnél. Mint május havában a déli szél
szárnyain búsan egünkre boruló jégvihar egyszerre elpusz-
títja reményteljes virányainkat, pipacsos vetésenket, sző-
leinket: így törölte le előbb említett miveltségünket azon
borzalmas dühöngés, melly a közértelmességben támadást
láttatott sejdíteni. Polgáraink zaklattattak; tudományos in-
tézeteink felforgattattak; a szelíd Musák száműzetvén, é-
hezésre, rongyoskodásra, koldulásra kényszerítetttek. Ezen
visszataszító rendszer polgárságunkra is felette kárteko-
nyan hatott. Mert, bár III. Károly óta szinte jelenkorun-
kig a béke szent ölében nyugodott honunk, és fels. ural-
kodó házunk védereje őrt állott Hunniának boldogsága felett,
még is városaink, mellyek ama gyászos, 1670től 1680ig
tartott, zaklatásig olly hévvel munkálkodtak honi emelke-

désünkön, olly energiát, lelkesedést mutattak: ezóta mintegy leveretve, csaknem egy egész századig veszteglettek, apathiába süllyedtek, és, a haladás szellemének csak igen kevés jeleit adván, mintegy sinlődtek a lelketlenség és szegénység vas lánczai között, szinte a XVIII. század végeig, és ama polgár szellemű fejedelem II. József-ig, ki bár ezeket darab ideig, mint említém, újra a megyei hatóság alá vetette; de azért uralkodása még is polgárságunknak sok részben üdvös volt.

Vonjuk el szemeinket ezen száz évig tartott forradalomtól, és egy század förtelmes történeteit festő levelet fordítsunk el megvetőleg évkönyveinkben. Maradjanak említetlen azon hatalmas akadályok, mellyek békés kori polgáraink kifejlődésének, újabb kori városaink miveltségének útjába állottak, s ennél fogva a köz csinosbulás folyamának is erős gátul szolgáltak. Hálátlanok volnánk, ha önkényt el nem ismernénk azt, hogy polgári rendünk I. Leopold óta is megtette mind azt, mit tehetett; közmiveltégi intézeteit fentartván, sőt újakkal szaporítván: de csakugyan, utazott népismerők, ethnologok, kik honunkat más mivelt állodalmakkal egybevetik, mindjárt látják, hogy kétféle városaink vannak nekünk, úgymint alsóbb és magasb miveltségűek. Amazok, hogy feltűnőleg nem hattottak honi fejlődésünkre, azon, úgy tartjuk, senki sem csodálkozik; inkább annak okait kívánja nyomozni: miért maradtak azok úgy el fejlettebb város-testvéreiktől? Az is igen érdekes kérdés: Hát emezek miért nem voltak nagyobb befolyással honunk miveltségére? melly haza, hogy a csinosodásnak ha nem legalsó, de nem is magas fokán áll, honfikeblő bölcseink sajnálva érzik. Mi, tőlünk telhetőleg, kívánjuk mind a két fontos kérdést megfejteni jelen pályairatunkban, és ezen nemzet életét mélyen érdeklő tárgyat, egyedül a kétségtelen adatokon épült igazság fáklyájánál felvilágítani, és elsőbben is ezen kérdésre felelni: miért nem állanak némely városaink a fejlődés nagyobb fokán? azután erre: miért nincs fejlettebb városainknak is áldottabb befolyása nemzeti közmiveltésünkre?

Mi tehát elsőbben is ezen fontos kérdés megfejtését nézi: miért nem jutottak el honi városaink közül sokan, még a békés és boldogabb körülmények között is, a műveltség és jólét magas fokára? ennek oka, úgy látszik, abban gyökerezik, hogy ezen másod osztálybeli városaink ismeretlenek lévén a városok tiszta fogalmával és rendeltetésével, a haladás és egyesület szellemeivel nem bírtak; és ekképen hivatásuknak meg nem felelhettek. Tudjuk, hogy még Verbőczinek ilyen fogalma volt a városokról, hogy: „ezek a polgárok egyesületei, és a házaknak, utcáknak szükséges bástyákkal s erősségekkel körülkerített, a jó s becsületes élet módjára szabadságokkal felruházott többségei“⁹¹⁾. Hála az égnek! elmultak a kurucz világ végével azon boldogtalan idők, melyekben össze kellett mintegy zsugorodni polgárságunknak a földből vagy kőből készült sánczok, jobbra zárva tartott ajtajú falak között. Ma már más világunknak és városainknak fő rendeltetése abban áll, hogy legyenek a kézműveseknek, kereskedésnek, művészeteknek tudományoknak, polgárisodásnak műhelyei; az izlésnek, társas erényeknek, műveltségnek, jólétnek lakhelyei. Valaha védfalai voltak ezek az állodalomnak; ma már, miután a honvédelmi rendszer megváltozott, és úgynevezett erősségek vannak, a városoknak más eszközökkel kell őrizni a nemzet életét, t. i. műiparból s kereskedésből keletkező nagy és magas műveltséggel és nemzetre hatással; hogy ezekből eláradjon a rend, izlés, ipar, értelmesség, jólét, a körülfekvő vidékre is; melly átjárván a nemzet minden osztályait, haladjon ez dicsően életpályáján, és, nagy jelentésű lévén, idegenekben is féltelennel elegyes tiszteletet gerjeszzen; úgy hogy ezek látván magas műveltségünket, nemzeti erőnket, megtámadásunknak még csak meggondolásától is irtózzanak. Ezeket pedig az igaz haladás és egyesület lelke teheti egyedül; melly a nemzeti gazdaságot okszeresen űzi; műipart a legcélszerűbb rendszer által ápolja, a kereskedést könnyített

⁹¹⁾ Hármaz Törvényk. III. r. 8. czim.

közlekedés által elősegéli, a szellemi műveltséget minden lehető eszközök által deríti.

Megbecsülhetlenek a valódi *haladásnak* hasznai az emberi jólétre nézve. Az igaz haladás, és a tudományok józan alkalmazása az élet szükségéire, mindig áldott következésű az egészre, ha bár ideig oráig némi zavart okoz is, s néhány embernek, bizonyos időre kárt szül is. Így a könyvnyomtatás és gőzösök, mellyek miatt sok ember eleinte kenyerét elvesztette; így különösen a kézmunka helyét elfoglalt eróművek, mellyeket, tudjuk, hogy hajdan az iparhaladás ellenségei szétzúztak, és, statusgazdasági vakandoknézeteik szerint, belőlök minden lehető rosszat jósoltak. De a következés nyilván megmutatta, hogy csak az elfogult szűk keblek lehetnek az igaz haladás ellenségei. Manchesterben, hol most kézmunka helyett gépelyes élénk munkásság léledez, nincs munkás elengedő számmal; a gőzösök is nemhogy ártottak volna a hajóslegénység keresetének; sőt ma Angolhonban nem találnak elég hajóslegényt kettős fizetés mellett is, mint a mennyit a parti hajózás legényei vettek. Az egyesületek is mily áldást terjesztenek minden felé, látjuk a külföldi, főleg éjszakamerikai városok példából. A mellyek kivitelén az egyes legerősök is hiába vesztenek idejöket, azokat az egyesített erő könnyen kiviszi, kivált ha az egyesülési szellem olly tökélyesen ki van fejtve mint az Oceanon túl, hol a leggigásibb vállalatok azért sikerülnek (mintha egy gépileg közbejövő istenség által segítettnének), mivel a felmagasztalt közértelmességnek semmi vagy igen csekély elleszegüléssel kell küzdeni.

Ellenben nálunk a polgárságnál *mind a haladás, mind az egyesülés szelleme* hiányzott. Városaink nagy része kopott vágásából kitérni, avult rendszereiről lemondani nem kívánt, ezeket újjakkal, jobbakkal felváltani nem akarta, erőit szükségtelenül eldarabolta, mint ezen szomorú igazságot mind nemzeti gazdaságunk, mind tudományos és erkölcsi fejlődésünk története kétségbe vonhatlan adatokkal tanúsítja. Már több ízben érintők, hogy a nemzet anyagi

gazdasága három kútfőből, úgymint, megjobbított földmívelésből, élénk műiparból és terjedelmes kereskedésből ered. Ugyde békés kori városaink sem egyik sem másik iparág fejlődésére nem mutattak feltűnő példát, egyes dicséretes, de kisszerű és kis hatású vállalatokat kivéven, egyiknek sem adtak szembetűnő nyomadékok.

Tekintsük meg elsőbben az emberiség ama táplálóját, a *földmívelést*. Igaz, hogy a sopronyi, ruszti, budai, pozsonyi, pécsi s más polgárság remekül mívelte s míveli szőlőit, és ebben dicséretesen követi háboruskori elődei példáját; de már a mezei gazdaság egyéb ágait, majd minden városaink az eddig divatozott közgazdaság elvei szerint üzték, mellynek hibás voltát legközelebbi országgyűlésünk átlátván, egy tagbani telekszabályt ajánlott, és ennek akadályait hatalmas karral széthányván, a nemesb, erkölcsi józan elvekkel összehangzóbb, jövedelmesb és csinosb izléssel párosíthatóbb földmívelésre útát nyitott. Nem polgárságtól eredett tehát ezen nagy dolog (melly, ha létesülend, korszakot fog tenni nemzeti gazdaságunk történetírásában), noha várni lehetett volna, hogy, példát vevén a külföldi városokról, mellyeket gyönyörűn szabályzott telkek, kies villákkal ékes vidékek, Pomonának szentelt bájkertek környeznek, legalább félszázaddal ezelőtt utat készített volna azon nyomoru, sokszor erkölcstelen, rossz izlésű, elszegényítő, szóval nomadicus országba való közbitornak eltörlésére, mellyet most közös birtoknak nevezünk.

Voltak ugyan, nem tagadjuk, egyes városaink, mellyek egyesületeik által megmutatták, mit tehet az emberi ész s erő a mostoha helyzettel s kopár földdeli küzdelemben. Így a *jolsvai* és *gömöri* gyümölcsnemesítő egyesületek, mellyek még a múlt század végén alakultak, a legnagyobb nehézségek között is kivívták azt, hogy a köves, záportól elmosott s kivájt meredek földön, legszebb s igen jövedelmező gyümölcsöst alapítottak: mellyben a többek közt,

mint Wallaszky írja: olly nagy cseresznye terem, mellyből 17 nyom egy fontot. De csak ugyan a nagyobb tömeg itt elmaradt, és még ős atyjaitól tanult elveit követé a természetben s barom-tenyésztésben, melly aggszokás mellett aztán, a ráhallgató környékkel együtt, ollyan kenyér-szűket látott, mint az 1816diki; ollyan marhadögöt, mint a legközelebb lefolyt évbeli.

Kiknek köszönhetjük tehát nemesített és okszeres földmivelésünket? Utazott, és hönfikeblű honnagyainknak, kik közt előlállnak gróf Festetics, a derék Georgicon alapítója; főherczeg; Károly, az óvári gazdaság-tanító intézet létesítője, kiknek angol elvek szerint alkotott mezei mastragazdaságait követik nem a városok, hanem a marczali, szőlősi, ürményi, surányi s más uradalmak birtokosai. Ezek példány-gazdaságait ha megtekinti a szemes utazó, örömmel látja a természetváltoztatást, a legderékabb szarvas marhákkal díszlő baromlakokat, a megjobbított gazdasági műszereket, istállón tartott marhákat, a nagy lucerna- és spanyol lóher-táblákat, csűröket, éléstárakat, egy és két nyíretű juhokat, a szőlők oltás s gyűrűzés általi nemesítését, s egyebeket, mellyek a korszellemmel előhaladásnak igen erős bizonyosságai.

Földszépítésünket tehát, elhunyt dicső fejedelmeinken kívül, kik közt legjobban fénylenek Mária Terezia, II. József és I. Ferencz nagy neveik, kik, mint tudjuk, a temesi, torontáli, baranyai mocsárokat kiszárították, a Dráva és Körös vizeit szabályozták, derék honnagyainknak, s megyéink hatóságainak; köszönhetjük, hogy vizeket csapoltak le, sárréteket szárítottak ki, töltéseket, derék utakat szerettek. Hogy számtalan példákat elhallgassunk, csak az egy Óvár vidékét említjük, melly a miveltségnek szinte tetőpontjára jutott, saját hős keblű birtokosa munkája által. Érdekes egybehasonlítani ezen város hajdani és jelen ábrázatát. Ez a régiebb időkben határerősségül szolgált honunknak. A régi várak annál erősebbeknek tartottak, minél szélesb, s mélyebb, levegőrontó, s dögletes

tavakkal vétettek körül. Ezen város határa is tehát hajdan jobbadán víz alatt feküdt, erőssége pedig, mint Stella leírja ²²⁾, abban állott, hogy fából készült falai meg voltak töltve földdel; ezen, magyar királyok s királynék városa tehát, melly a mi több, még királyi mulató helyül is szolgált, nem igen vonzalmas tekintetet mutatott.

Ellenben millyen most Óvár, s főleg ennek vidéke! a csoda szorgalmu Hollandba, és idealis fektű Lombardiába képzei magát átvarázsoltatva lenni az utas, ki e magas mieltség hazáját, álmélkodással telve megtekinti! Ha valahol, itt van kitekerve a hármás szigony a szőke Duna és lomha Lajta kezeiből. Mit tehet az emberi ész és szorgalom, itt láthatjuk. A régi bozotos posvány helyett konyha-és fás kertek, fa-iskolák s buján terelő rétek szemléltetnek. Számos és mesterséges csatornák vezetik le az álló vizet a Dunába; mellyekben egyikből a másik felett zúg által a víz, sőt egyhelyen a Lajta ágya alatt. Ez a vízkormányozat Negli nevű olasz mesternek valóságos remeke, és a mellyet látni kell saját szemünkkel, hogy a felső olaszthoni vízszabályozásról némi fogalmunk lehessen. Minő szívócsöket, viziműveket láthat itt a látni és tanulni szerető lélek! még pedig nem azért, hogy csupán a szem gyönyörködjék, noha ez is méltó érdek; hanem azért, hogy e németalföld-fekvésű vidék, derék birtokosának hollandi hasznót adjon. Ezen mesterileg alkotott szabályozás teszi azt, hogy a rétek háromszor is kaszáltathatnak egy évben, és szénát olly bőven teremnek, hogy az óvári gazdaságban lévő harmincz ezer juh és nyolczvan schweiczi tehén szüket nem lát; ez teszi, hogy az árkok szélei mindenütt nagy és kis fákkal beültetve, sok százezeret érő fát nevelnek ez erdőtlen vidéken; ez teszi, hogy a Lajta, melly eddig féktelen áradásaival a szénát és sarjút elragadozta, most áldás forrása lett. Szóval, itt érzi szívében a bölcs, hogy az illőleg mivelte ész hatalmának hódól az egész ter-

²²⁾ *Script. Rer. Hung. Schwandtnerii Tom. I. p. 864.* „Quae opera, így szól: ex materia instituta, vellem lino induci incrustarique, ne ignem tam facile susciperent.“

mészet, és nincs olly akadály, mellyet ipar és állhatatos serénység által diadalmasan le nem lehetne győzni.

Minő szomoru ellenkezetben látjuk már M. Óvár vidékével a Szamos, Körös, Tisza és Dráva környékein fekvő városainkat! 1813. a Vág vize házi bútorokat, sőt élőkisdeddel terhelt bölcsőket is vitt magával; sok helyeken a padlásra szorította a városok lakosait. Némellyeknek, miatta a fák tetején lehete életöket megmenteni: szóval ezen csekély folyó rémulést terjesztett mindenfelé diadalmas habjaival. A derék hollandiak tudnak parancsolni még a dagadó tengernek is; és mi, magyarok, sokszor egy omló patak dühétől is rettegünk. Egyesült erő, real tudományokbani haladás, tág kebel, áldozatok végre hajtanak mindent; és nem rég mutatott derék tervet egy hazánk fia, mint lehetne még a legmélyebb fekvésű Torontál megyét is a vizek ártalmaitól megóvni, mint lehetne kopár vidékeinket, épen úgy, mint Oloszhonban szokás, kényünk szerint megöntözni, és azon vidékeinket, mellyek most dögmirígyet lehelnek, s csak vízi madarak tanyái, a legboldogabb rétekké, kertekké és bájlakokká alakítani.

A nemzeti gazdaság termékeny ága is, a kézműipar polgárságunk keze között sinlődvén, nem terjeszt annyi áldást, műveltséget, jólétet honunkra, a haladási és egyesületi hiány miatt, mint a mennyit terjeszthetne, ha a külföldi városok dicséretes példája szerint ápoltatnék hazánkban. Milly pontos a polgári jólétre a czéhi avult rendszer helyett már sok állodalmakban divatba jött gyár-rendszer, az erőműtudomány mélyebb tanulmánya segedelme által létesített gépelyek alkalmazása, mindenki jól tudja. Nincs bizonyosb, mint az, hogy ott szaporodik a népesség, ott van a két vagy három annyi napszám mellett jólét, műveltség, hol az emberek új műszerek, gépelyek feltalálása és alkalmazása által a természet nagy erejét ügyesen kitűzött czéluokra tudják fordítani, a hol kevesebbet fáradsnak, még is többet természetnek s állítanak elő; ott hol művelt eszköz a testet állati szolgálása alól fölmenti, és rá csak a leigá-

zott természeti erők vezérlését bizza. Ezen nagy igazságot tanúsítja a műiparos Angolhon miveltségi történetirása. Mig itt a csiga menésű czéh és más avult rendszer divatozott, milly törpeség a műiparban, kereskedésben; milly néptelenség milly szegénység! De miután a gyár- és egyesület-rendszer elő-
 állott, erőművek használtattak, gőzerővel csodákat tettek: azóta csak a gyapjúbevétel háromszáz millió fontra hágott fel, melly másfél millió embernél többnek ad dolgot s kenyeret: midőn még ezelőtt ötven évvel csak 4—5 millió fontnyi gyapju vitetett be, és százötven ezernél több embert nem foglalataskodtatott.

A czéhegyesületek azon időben, midőn a kézi mesterségek alávalóságoknak tartattak (főleg katonáskodni és földmivelést űzni szerető magyarjainktól) és lenézettek, valóban a technicai ösméreték fentartása s terjesztése tekintetéből, igen hasznos intézetek voltak. A háborus idők, tudjuk, ellenségei a béke mesterségeinek; innen van, hogy ezekben a kézművek rakhelyeseiről (depositariussairól) kell gondolkozni. De valljon már ma hasznos-e a productiva erőnek ezen megköttetés? Semmikép nem; mert valamint mindennemű iparnak eleme és segéd eszköze a szabadság: úgy van itt is a dolog. Ma már nem tudja az a társaság saját javát, melly a kézműveket a czéhek járma alól fel nem szabadítja. Miért nem állhatnának meg a nagyobb kézművesi intézetek és gyárok a kisebb műhelyek mellett? Miért nem lehetne nagyban űzni azt, mit kicsinyben lehet? Annyival inkább, hogy már ma attól tartani nem lehet, hogy a technicai ismértek elveszszenek, miután a kézművek becsét csökkentő előítéletek jobbadán honunkban is megszűntek. Azonban bizonyos, hogy Francz- és Némethonban azóta virárganak a kézművek, mióta a czéhek régi szerkezete, és a felette nyomasztó czéhekényszerítés eltöröltetett. Az éles látásu politica is tudja bizonyos adatokból, hogy akármelly névvel nevezendő és sok évekigtartó egyedárúság káros a nép egyetemi jólétének. Nem is lehet a műipar korlátolását az emberi jogokkal megegyeztetni, mellyek mindenkinek saját szorgalma s ügyessége által értéket s jövedelmet sze-

rezni engednek, sőt parancsolnak. Lehetne mesterségi iskolákat felállítani, és ezekben az egymásba vágó kézművek teoriáját, a szükséges tanítmányokkal együtt eltanítani, épen úgy, mint a derék politechnicum teszi ezt Bécsben. Általában a nyilvános tanítóintézetek liberalisabbaknak tapasztaltattak a mesterség vagy tudomány titkainak fölfedezésében és közre bocsátásában, mint az úgy nevezett mesteremberek, kikben majd mindenütt az egyedárúsi alacsony lélek uralkodik, kik titkaikat még legényeiknek sem mondják meg, és ezeknek lopni kell a tudományt mesterrektől. Már maga ezen nézet javálja a czéhek eltörlését. De van még más tekintet is. Vannak olyan helyek és személyek, a hol és a kik által nagy haszonnal lehet úzni nagyban a mesterségnek ez vagy amaz ágát. Ugyan miért kötetnének meg a czéhi járom által az ilyen tehetős dilettantusok? Miért szorítanók meg a szabad productiva erőt az inas és legényi évek, üres formalítások, a mesteri jog, az ekkor tétetni szokott nagy és hiábavaló költekezés, a kenyéririgység, a vallásbeli fanatizmus, és egyebek által? Ohajtani lehetne tehát, hogy városaink is az igaz haladás szellemétől átjárva, a műiparnak, a régi avult elvek szerinti gyakorlatából folyó, s csaknem mindenütt érezhető elszegényedést, s az ebben gyökerező erkölcsi bajt szívökre véve, teljes erővel oda dolgoznának, hogy a szorgalom honunkban is, mint másutt, az azt nyomó akadályok alól felszabadulván, szabadabb nézetek szerint intézetetnék, a sokkal jutalmazóbb s korunkhoz is illendőbb gyárrendszer által emeltetnék, és a czéhek zártsága, melly a kézművesek bizonyos számra szorításában áll, és a nemzeti gazdaságnak ártalmas, általánosan eltörlötetnék.

Melly általános nézetek igazságáról, hogy annál jobban meggyőződjének polgáraink, és ezen tiszteletre méltó negyedik status honunkban is saját helyzetéhez illő miveltségre és jólétre (nem mondjuk, mint külföldön, túlnyomatra) kifejlődhessék, figyelmezzünk azon *károokra*, mellyek eleitől fogva honunkban a czéhi alkatból folytak: olyan ada-

tokból ítélve, mellyek kétségbe vonhatlanok. Bár a czéhi rendszer, a legfelsőbb ügyelet alatt állván, koronként javítatott, és az idő körülményeihez alkalmaztatott; mindazáltal ha egyenes lélekkel megtekintjük a czéhek régibb törvényczikkelyeit, bár ezekből mindenütt előjáróktóli szoros függés, illedelemre vigyázat, műszerzeti pontosság, a betegek iránti részvét dicséretesen tűnjenek is elő; de az is tagadhatlan, hogy mind ezek mellett, a hon emelkedésének hőkeblű barátja, rosszul érzi magát, midőn ezekből nem csak vallás⁹³), hanem, mi

93) 1598. *Lőcsei posztócsináló czéhczikkelye.* „Ein jeglicher, es saj fremder oder einheimischer, wer Zwischen uns wohnen, oder das Handwergh traiben will, soll Schriftlichen Bewais bringen sainer Geburt, verhaltung, und Lehrjahr, nehulich, das er rechter deutscher nation sey.

1679. *Tőcsinálók Lőcsén.* „In dem wir auch zeithero wegen derjenigen so sich in Siebenbürgen setzen wollen, in grosse Ungelegenheit und Unkosten gerathen, als soll hinführo solches zu vermaiden: derselbe Meister oder Gesell so sich in Siebenbürgen sich nieder zu lassen willens waere, von unsern Landhandwerch nicht vor ehrlich gehalten werden.“

1761. *Vácsi szabók.* 15. „Senki ne merészseljen Lutheranus vagy Kalvinista vallásban lévő inast befogadni és mesterséget tanítani. Szabad legyen mindazon által idegen vándorló azon Lutheranus vagy Kalvinista vallásban levő legényt ezen czéhüakbe befogadni, és mívet adni; de nem tovább, hanem csak két és legtovább 3 esztendőig, melly idő alatt a mester, kinél lesz, tartozzék minden iparkodással azon legénynek megtérésén iparkodni, és tiszt. plebanus uramnak ia hírt adni, hogy megtérítésében munkálkodhassék; melly két vagy 3 esztendő alatt ha meg nem akarna térni, szabad ne legyen az Városban azon legényt megtartani.

1724. *Verőcsei gombkötők.* Horvát nyelven. Ezen városban sem Lutheranusnak sem Kalvinistának nem szabad dolgozni Sz. Mihály napján tul, valamig a catholica hitre nem tér.

1727. *Czeglédí szücsök.* 23. Senki ezen czéhben a ki csak nem Calvinista ember be ne vétessék.

1649. *Gravamina catholicorum in diæta posoniensi contra evangelicos.* „Illud etiam bonum pacis spectaret, ut ca-

sajnosabb, még nemzetbeli türelmetlenséget is, a műipar önkénytes megszorítását⁹⁴⁾, a legények csaknem ingyeni dolgoztatását, és épen nem súlyos munkáikhoz mért megjutalmazását⁹⁵⁾, a czébe állási és úgy nevezett mesterasztali költségek nyomasztó voltát⁹⁶⁾, és némelly törvény-

tholici in eadem civitate (Soproniensi), juxta conditos articulos, id quod in praesentiarum usque neglectum est, sine discretione religionis, ad publica officia civilia, in Senatum Civitatis et Cehas opificum assumerentur; sicut et in aliis liberis regisque ac montanis civitatibus et oppidis privilegiatis. Non enim deessent subjecta pro hujusmodi officia habilia. *Hist. diplom. de statu relig. evang. in Hung. append. pag. 92.*

94) 1697. *Budai nyereggyártók.* 1. „Solte in dieser königl. Hauptresidenz und freyen Stadt Ofen des ganzen ofner District der bürgerlichen Sattlermeister allda die Hauptlaad, und Zech bestehen und nicht mehr als drei Sattlermeister inclusive passirt werden.

1715. *Komáromi borbélyok.* „Komárom városába öt borbélyi mester embernél több ne lehessen; és az öt közül ha valamelly deficiálna, helyette más, akár R. Catholica hiten, akár Helvetica, és Ang. Confession lévő legyen is ha érdemes lennyi ismertetik mesteri létére, szabadon a czébe bévétessék.“

1712. *Pozsonyi takácsok.* „A' mi pedig a' mihelyt illeti, itt Pozsonyban, és annak külső városában több nyolcnál lenni nem engedtetik.“

95) 1674. *Füleki szabók.* 12. „A szabólegények egy heti bére 12 pénz legyen; két órakor fölkelvén, 9 óráig varjon; az foldozásnak fele része uráé, és más fele a legényé.“

1698. *Pozsonyi és győri fazekasok.* 3. Minden szolga reggel korán 4 órakor az munkához fölkeljen, és estve 7. órakor az munkától megszünjék. A legénynek 100 fazéktól 10 pénze jár.

1710. *Galgóczy csizmadiák.* 13. „A csizmazia leghinynek hetenkint denár 32 fizetése járjon, és ne legyen szabad többet fizetni, mesterségek elvesztése alatt. Tartozik penig a mesterleghiny 3 órakor éjfélt után fölkelni, és estve 9 óráig az Urának mivelni.

96) 1690. *Sz. Kereszti vargák.* Itt a mesterasztalnak 24 ételből kellett állani.

szikelyek oktalanságát *) kénytelen észre venni; melyek meg annyi gátjai voltak a műipar virágzásának, s a nemzeti egységnek, meg annyi rozsdái az időeknek, és akadályai a nemzeti haladásnak.

1700. *Lévai gombkötők.* 14. „Tartozik esztendő mulva egy mesterasztallal, a mellyben négy tálétel legyen. Első tál éték tisztá borssal, két kappan avagy két tyúk, szárkocczal és riskásával. Második tál éték sült legyen, u. m. egy töltött malatz- egy lúd s egy kappan, négy töltött tyúkfi, nyolcz font disznó hús pecsenye, nyolcz font tehén hús pecsenye és egy nyulnak az utolsó része, stb. Hogy ha penigh ezeket mind nem akarná megadni, tehát adgyon 12 forintot, s ugyan a mesterek készítsenek egy mesterasztalt véle.

1700. *Lévai borbélyok.* Mind ezek meg lévén, tartozik becsületes Mesterasztalt adni, és a mesterembereket feleségestül behívni; melly mesterasztal jó fölt és sült étekből legyen, és jó borból álljon: ki is ha nem tetszenék a czéhnek, és alkalmas étel s ital nem volna, tehát 24 forintot tegyen a czéh asztalára.

1701. *Lőcsei csizmadiák.* 15. „Wegen des Meisters oder Grossenmahls soll ein jeder junger eingeworbener Maister, in ansehung der jetzigen Schweren Zeiten, innerhalb Jahresfrist, der Zechen anstatt des Speisen 20 gulden ungrisch und 5 halben Wein gegeben.

*) 1701. *Lőcsei csizmadiák.* 17. „Wo ein junger Maister unter Jahr und Tag nicht wollte heurathen, soll er schuldig sein die ehrbare Zech, ein Schrott Kuffbier, alle Jahr, bis er sich verheurathet geben.“

1724. *Verőcei gombkötők.* 15. Ha valamellyik a legények közül rókát nyúzna, tartozik fizetni birságot 60 pénzt, és nem szabad a mi legényeinknek suszter legényekkel setálni.“

1698. *Pozsonyi és győri faxekasok.* 15. „Senki a mesterek közül lóbórból sarut viselni ne mérészeljen, egyébként az olyan vakmerő maga mesterségének elvesztésére büntetődjék.

1679. *Tőcsinálók Lőcsén.* „Vor allen dingen soll er keine Verlobte und Zugesagte haben.“

Ezen nyomasztó czéhi rendszer néptelenekké s szegényekké tette honi városainkat. Néptelenekké; mert most, midőn 52 királyi várost számlálunk, alig megy ezek népessége többre 600,000nél; és így 16 között csak 1. kir. városi lakos. Mezővárosaink 700an vannak, mellyekben van mint egy két millio földink. Ugyde ezek között is noha vannak néhányan, mellyek sok kir. városainkat is megelőzik a műveltségben, például: Miskolcz, Nagyvárad; de amazok a falusi műveltségnél nem sokkal vannak fentebb, és így a nemzeti műveltségre sikeres befolyással nem lehetnek. Nagy része tehát a nemzetnek, melly 11,000 faluban és pusztában oszlik el, és a melly hét million felül van, a városi műveltségben részt nem vehet, főleg a czéhkényszerítés és gyárak nem léte miatt. Sőt még azon 2,600,000 ember is, melly kir. és mezővárosainkban él, nem mind műipar és kereskedés után lát, hanem ennek nagy része, föld- és szőlőművelő, és így inkább a falusi és földműves osztályhoz tartozik. Statistáink véleménye az, hogy 1777ben honi városainkban kézműveseink száma nem volt több 130,000nél (milly csekély szám! azért kellett majd mindenért külföldre szorulni); most is alig megy többre fél milliónál, melly megint kevés, és tiz millióból álló nemzet minden nemű szüksége fedezésére és durva fényüzési cikkelyekkel ellátására sem elég; sokkal inkább honunknak kivitel által leendő gazdagítására és külkereskedésünk élesztésére. De még is legfőbb itt városaink néptelensége; melly népesség, a legderekabb politicusok közvéleménye szerint, olly igen szükséges a nemzeti fejlődésre s jólétre, hogy e nélkül a földművelés fejlődését és magasb lépcsőre jutását még csak nem is reménylhetni. Népdús városok emésztenek el legtöbbet; ezen belemésztésen alapul pedig, mint talpkövön, a nemzetek gazdagsága.

Ama paizsos férfiú is, a szegénység, nem egykét városaink kapuiiban mutatkozik az eddig avult czéliránytalan, és az idő szellemében elő nem haladott rendszerek miatt. Már Schwartner szólott erről, kit nem szükség ismételni.

Voltak akadályai a műiparnak nálunk is, mint másutt: de voltak ezeknek honunkban olyan könnyítő és előmozdító eszközei is, mellyek azoknak mostani illy csekély állását menthetlenné teszik. Például, tekintsük meg Angolhont, a mű és kereskedési szorgalom első hazáját. Itt igaz, hogy a szigetfekvés, a gyarmatok és külbirtokok nagysága, a dérek polgári alkotmány, melly minden iparnak szabad pályát enged, s bámulatra méltó alkalmat nyújt a szorgalmi belső nagy erő kifejtésére; de sok tekintetben még is kedvezőbb ennél honunk a műiparnak már csak annál fogva is, hogy nálunk a nemesség vele született előítéleteinél fogva ezt a polgárnak engedi, nem úgy mint Angolhonban, a hol nem szégyenli ahármelly lord gyárait, sőt kézművesi tanúleveleit, mellyről igen figyelemre méltó történetet beszél Archenholtz ^{*)}. Nálunk tehát nem áll utjában sem a kézműves sem a kereskedő polgárnak a nemes: annál jobban kifejtheti tehát a polgárság ügyességét s erejét, mellyet a jobbágyság által készült szabad utak is könnyítenek.

De még több az, hogy az említett állodalomban megtiltatván az idegen s élelemre való termékek behozatala, mind addig míg ezeknek ára bizonyos magasságra nem emelkedik, melly, mint tudjuk, a földmivesek iránti kissé jogtalan kedvezésből esik, mi által az emésztő polgárság szintolly hasznos serege sokat szenved. Mert tudjuk, hogy így ők kénytelenek a honi természetektől drágábban venni azt, mit az idegenektől jutalmasbban vehetnének. Ezért ama nagy drágasága az élelemnek Angolhonban; azért a hat s hét éves gyermekeknek dolograi szoríttatása, mert a táplálát fellelte sokba kerül nálok. De Magyarhonunkban megfordítva van a dolog. Itt földmives levén a nagyobb szám, nyers termékek nem állnak arányban a műárúkkal, és ha Londonban s Manchesterben egy mérő búza árán, melly rendszeren 15—16 pengő forint, három rőf finom posztót lehet venni; nálunk egy illy nemű posztóért 3 pozs. mérő buzaárát kell oda adni. Pedig nem igaz, mit a szomszéd kaján népek mondanak, hogy a magyarok pénz nélkül természetik rab-

^{*)} Geschichte des Siebenjährigen Krieges. Berlin. 1794. 1. Th.

szolgaforma jobbágyaikkal gabonáikat; mivel az, hogy ezeknek sorsa aligha nem könnyebb, mint a haszonbér mindenhai feljebb emelésének kitéve levő angol freeholdereké; más az, hogy nem ingyen műveli a paraszturasaága földjét, mellyben olly sok tőkepéncz fekszik, hogy annak kamatjához a jobbágy robotja nem illendő arányban áll; nem is igen van rá példa, hogy valamelly földbirtokos földei minden munkáját robotosai által vitetné végbe; mert igen sokat költ vonó marháira, gazdasági eszközeire, cselédeire és gazdasziteire.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy vannak dicséretes kivételek ez ügyben, mellyek arra mutatnak, hogy városaink, főleg jelen századunkban, saját érdekeiket élesebben átlátani, és mit elmulattak, helyre hozni iparkodnak. Így örömmel olvastuk nem rég a köz hírlapokból, hogy Körmöczbánya város, eszébe vévén a helybeli kedvező körülményeket, mellyek egy kőedény-gyár alapítására mintegy teremtettek, minők például: a fogyhatlan mennyiségű agyag jellesege, a fának kívánhatólag igen csekély ára, a munkabérnek nagy olcsósága, és a legtisztább víznek bő s minden időben csökkenetlen mennyisége: 1816ban egy, számos részvényesekből álló egyesület segedelme által ezen gyárat felallította, és ezen sokat ígérő intézetet lehető szorgalommal ápolja. Ismeretes előttünk sopronyi derék polgár Ruprecht, a czúrkorgyár és honunkban első gőzmalom felállítójának, követésre méltó ügyessége, és nagyszerű vállalati készsége; ismeretes pesti polgár Linberger répaczukur-gyártást tanító intézete: jól tudjuk, hogy Pest milly élénk iparú gyár példányokkal világít elő várostestvéreinek. De csak ugyan nem lehet tagadni azt is, hogy városaink a régi koptott vágásból ki lépni mind ez ideig kevés kedvet mutatnak; noha hős keblű II. József mindent átölelő lángszelleme, a magyar kir. helytartó tanács unszolása, megyéink lelkes hatóságaik példája, és egyes derékjeink honfísága által erre mintegy kényszerítettik.

Mert hogy elsőbben is ama nagy reformátor királyt em-

littsük, mindenki jól tudja, milly lekesedessel ajánlotta ezen fejedelem polgárságunknak a *selyembogár-tenyésztést*: milly sok szedresekét alakíttatott; csakhogy ezen iparágot melly Lombardiában olly szépen diszlik, hazánkban is honósítsa. Tudva vannak az említett nagymélt. helytartó tanácsnak érdemei is ez ügyben, melly hasznos rendeleteivel, derék munkák kiadatásával, az új fölfedezések megvizsgálásával s ajánlásával, s egyebekkel buzdította szegényebb polgárainkat e szorgalmi pályára. Csak Tolna és Baranya megyék lelkes rendei mit el nem követtek, hogy a midőn a lombard-velencei királyság lakosai, két millió font selymet tudnak előhozni évenként: a mi terjedelmes Magyarhonnunk, melly a szeder és selyemtenyésztésre csaknem minden európai tartományok felett alkalmas, többet állítna elő évenként annál a 20,000 fontnál, melly aránylag igen csekély mennyiség. De ezen erőködésnek csekély sikerrel áldattak meg a haladási szellembiány miatt, és szomorún tapasztalták a honi ipar baráti, hogy míg városaink az időszellemével szemközt ellenkező czéhi rendszert ápolják: a gyárok ezen merevültség miatt lábra nem kaphatnak; mint ezt tanúsítja Pécs példája, a hol noha a derék megyei hatóság gondossága különös választmány által elősegéli a selyembogár-tenyésztést, melly által a nyert selyem már ez előtt tiz évvel 67 mázsára is szaporodott: noha Sporer Bálint, a horváthországi véghatár selyemrei felvigyázója, az említett városban, egy 500 orsós sűrítővel, három selyem szövőszékkel és egy Bécsből lehozott selyemfestővel ellátott gyárt állított fel, és abban rövid idő alatt ráoktatott szegény leánykák segédelmével különféle színű, különös jóságú s szépségű tafotát s levantint készítettet; még is ezen jeles gyárintézet a város részéről pártfogásra nem találván, derék alkotója előregedése és pártolatlansága miatt csak hamar elakadt, és nemzeti gazdaságunk kárára végképen megszűnt. Mit annál inkább lehet sajnálni, hogy ezen régi városunk, Pécs az, melly más körülmények közt magyar Manchester vagy Liverpool lehetne. Itt vannak vizek,

mellyek a gyáratok elevevényben tartanak; van bő kőszénbánya, melly a gőzerőműveket mozgásba hozhatná; vannak jeles utak, mellyeken lehetne mindenfelé vinni a műárukat; és most minő e hajdan híres városunk műszorgalma? Csekély, és az utazók inkább dicsérik szóló mint kézműveseit, kik, egy kettőt kivéve, műhelyeiket csak mintegy mellékes időtöltésnek tekintik, és a művészi haladástól idegenek.

Nem ok nélkül fájlalja minden tiszta keblű iparbarát (hogy előbbeni gondolatfonalunkra vissza térjünk) a selyemtenyészésnek honi polgárságunktól lett mellőztetését. Mert valóban ha meggondoljuk, milly könnyű volna honi városaink előljároságának ezen iparág akadályait elhárítani; milly jövedelmes kútfő nyílnék fel itt sok elszegényedett háznépek utolsó inségtóli megmentésére; milly megbecsülhetlen erkölcsi haszon fordulna a magyar sarjadzó növendékségre; milly emelkedés hárulna az egész nemzeti gazdaságra: bizony csodálni lehet, hogy még is illy erős indítványoknak nem engedvén sok városaink e fontos ügyben, úgy szólván, mit sem tesznek. Mert hogy e dologról kissé részletesen szóljunk, éppen nem elgördíthetlennék azon akadályok, mellyek ez üdvös vállalatnak útjába állanak. Mik ezek? főleg kertészi ügyességgel ápolt szedersek hiánya, bogarakkal bánáshoz nem-értés, a selyembeváltók önkénye, és leginkább az ezt kezelők ügyetlensége. Ugy de ezek mind könnyen legyőzhető akadályok, csak elszánt és lelkes ügyekezettel lelkesítse a polgári érdeket szíven hordozó tisztviselőket. Mert, mi alszabály szerint alkotott szederseket nézi, ilyenek felállítása nem hogy kárára, sőt tiszta világos hasznára lenne a városi pénztárnak: bizonyos levén az, hogy minden 15 éven felül lévő, beoltott és egészséges szederfa, a róla veszélyeztetés nélkül évenként leszedhető s mintegy 150 fontra menő leveleinél fogva, szinte 3 pengő forint hasznót ad. A szendres felállítására teendő költség tehát bő kamattal gyűmölcsözne. A bogarakkal bánás mesterségét is atyai kormányunk már igen jeles és

könnyen érthető könyvek által (minemű Mitterpacher apáté, melyet már újabb tapasztalásokkal is, minő az 1835diki Társalkodó számában nyilvánított, lehetne bővíteni) eléggé fölvilágította; sőt itt keblünkben, az ország szívében fekszik Tolna várnegyec, mellynek lelkes megyetisztei ezen iparágat különös figyelmök tárgyává tevén, olly selyemtenyésztő derék intézeteket virágoztatnak kebelökben, mellyekben ezen kezelés módját tetteg lehetne megtanultatni ide küldendő ügyes férfiakkal, kik aztán erre, az eleinte jutalmakkal is serkentendő ifjúságot megtanítnák, ennek előitéleteit osztatnák, ebből kerekedhető nagy hasznára figyelmeztetnék, és általában a gyümölcs különösen a szederfák nagy becsére megtanítván, mint a mellyek egész háznépeknek majd egyedüli pénzhányái, az ezek iránti kiméllésre, ezek ápolására, beoltására, nemesítésére, szóval, nevelésére felbuzdítják, és a netalán eddig könnyelmüleg gyakorlott fásértégésekről is elszoktatják. A selyembeváltók önkényének melly a tenyésztőket el szokta csüggeszteni, úgy lehetne véget vetni, mint az említett megye nemeslelkű hatósága cselekedett; t. i. olly részvényes társaságot kellene minél előbb alapítani, melly a selyemgolyók beváltását magára vállalná, szükséges gombolyító házakról s műszerekről godoskodnék, és nagylelküleg inkább a tenyésztők, mint saját hasznára czélzólag mutatkoznék, és az eddigi selyem beváltását haszonbérbe vevők önkényének véget vetne. Mind ezek létesítésére milly könnyű lenne a polgári előljároságnak egy honfikehlű tagokból álló választmányt alkotni, mellynek irányja lenne a selyemkezelést mindkét nemű ifjúsággal megismertetni, e végre ügyes tanítókat nevelni, és beállítani, kik az iskolai tanulmányokat a real ismértekkel ügyesen egyesítnek; a sarjadzó emberiséget szelid érzésekre, természetisméretre, iparra, takarékosagra édesgetnék, és arra, hogy a hasznos munkalódásban találja fő gyönyörűségét, nem úgy mint eddig, a pajkosságban, és kártékony fadulásban. Így lehetne reményleni, hogy a selyemtenyésztésre igen alkalmas Magyarhon ezen iparágban meghaladná még

a fentebb dicsért Lombardia iparteljes lakosait is; hogy a selyemöltözetet kedvelő polgárságnak volna miből ezen szenvédélyének áldozni; selyemgyárak állíthatatnának fel nálunk is, és ezek életre jutása új életet, erkölcsöt, fényt, jólétet terjesztne el városinkban: mindenek fölött szellemi miveltséget; mellynek drága növénye egyedül a jólét kövér földében diszlik.

Egyes dicső honfiak is fénylő példákat nyújtottak polgárságunknak, a nálunk még bölcsőben szunyadó műipar ébresztésére. Tudjuk, hogy a nagy nevű Thessedik volt az, ki átlátván honunk műipartalanságát, és ebből keletkező sok bajait, első nyitott Szarvason és Magyarhonban szorgalmi iskolát, mellyben e derék paedagog kéz és földművesi ügyességre vezérlette a férfi és nőnemi ifjúságot, szarvasi földbirtokosak, lakosak, és az uralkodott fejdelem pártfogása alatt. Már, noha bizonyos, hogy az említett mezőváros virágzó állapotja igazán ama jeles lelkészszel kezdődött; noha továbbá az is igaz, hogy a szarvasiak ezen hosszabb életre méltó intézet által, nem csak az említett alapítótól kitüzött magasb szorgalomra, hanem, mi ennél sokkal drágább, olly jeles erkölcsi előmenetelre is jutottak, nagy kapcsolatban levén iparral a fedhetetlenség, hogy a megye vagy uradalom tömlöczében ritkán lehetett ide való embert látni: még is, csodálni lehet, hogy városaink eddigelé olly szorgalmi oskolákról nem gondoskodtak, mellyekben a két nembeli ifjúság korán hasznos foglalatosságokra szoktattatnék, s ez által az olly sok bűnökkel termékeny henyeség s koldulásvágy benne elfojtatnék. Budapest már jó példát adott Nagy-Győrrel együtt e részben; mert az utczakoldulásnak véget vetett: de még egyéb városainkban kedvetlen benyomást okoz utazóinkban annak látása, hogy annyi henyelőket, koldusokat, és szegényeket szemlélhetni bennök, holott mind ezen leverő látmányoknak a szilárd városi hatóság egy ember nyom alatt véget vethetne; egy jól rendezett szorgalmi iskola felállítással, mellynek elrendezésében az elhunyt Thessediké al-

kalmás színormértékül szolgálhatna. Elődeink mertek a reformáció háborgós századában népiskolákat nyitni; és mi ne merjük e béke századában ezeket szorgalmi iskolákkal tökélyesíteni; holott népszerűtő fejdelveinkben bizonyos ápolókra számolhatunk? Egy illy iskolaalapító képes megfundálni sok időkre egész város sőt környék polgári és erkölcsi jólétét, mint ezt ama derék és ismeretes elszászi pap, Oberlin példája mutatja.

Végre azért sem lehetnek honi városaink kivánt befolyással a közfejlődés ama fontos alapjára a műiparra, mivel föl nem keresvén s mellőzvéen saját kincsbányáikat, melly a kézmű, szorgalom és kereskedés, olyanokkal foglalkoznak, mellyek nem nekik valók, és a mellyeket kivánt sikerrel nem folytathatván, ama hatalmas istennő, Penia, könnyen meglepi őket. Például nem kell egyebet felhozni, csak a *szepességi városokat*. Ezeknek egy része, mint tudjuk, ser és szesz italfőzéssel ohajt magán segíteni; úgyde ezen iparág épen nem nekik való; mert fájuk nem levén, az összes versenyt az olly földbirtokosokkal, kik saját fájokkal egetnek, ki nem állhatják. Más városok polgárai marhatarásból akarnak jövedelmet szerezni; úgyde tudjuk, milly mostoha a szepességi éghajlat ezen kereset-forrásnak; főleg olyan években, mellyek még a honi Arcadiában, az alföldön is gondot adnak a marhatenyésztőnek. A szekerezés is, mellyből itt sok városaink élnek, nem a legjövedelmesb kútfő az utak rosz karban léte, a Lengyelhon feléi kereskedés csökkenése, s egyebek miatt. Mi marad tehát hátra?, a posztó és egyéb gyármunkák, mellyek sokakat táplálnak, és gyártalan honunkban legkivánatosbak, pedig leginkább ezen szorgalom neme hiányzik ezen kellemes vidék városaiban; mert tudva van, hogy Késmárkon és Laibiczon csinálnak ugyan posztót, de csak alsóbb rendűt.

Most már menjünk által a *honi kereskedeésre*, a fejlődés ama nagy föltételére. Midőn felelő, honunk statistica-

ját itthon iskolai vezérkönyvből tanulná, a magyar kereskedésről így értesítettet: „Magyarhon nyer abban, hogy „nem active hanem passive kereskedik.“ Göttingenben a híres és honunkban is utazott Sartoritol azt tanulta: „Magyarhon csupa paradicsom, de kereskedése csekély levén, „nem adhatja meg azt, mit a jótévő természetnél fogva „magadhatna.“ Forgatván későbben lelkes gróf Széchenyi iratait; ezekből, mintegy leveretve azt olvasta: „Kereskedésünk sehova sincs; mert az a kis, rossz útakoni hurczolás, megakadása árúinknak, és az a néhány gabona-hajó és gőzös, melly Dunánkat úszsza, valóban olly csekély „mozgás, hogy arra nyelvtudományi szigorúság szerint inkább a dermedés, mint kereskedés neve illik.“ Ezenlángkeblű férfi, kit, úgy látszik, sem taps, sem taglalat egyenes útjából ki nem térít, másutt még jobban kifesti kereskedésünk törpeseget, és ezt mondja: „Az egész országunkban „egyetlen egy biztos révpart sem letezik, hol hajókat veszály nélkül tatarozni lehetne, de még egy becsületes kikötő sem, s honunk térein egyetlen egy ember sem, kit „A tól Z ig tökéletes hajós embernek lehetne nevezni; „úgy hogy tavainkon, folyóinkon még egy nyomorult vitorlát sem tudunk kötni; s e részben, mint számtalan egyében még a török is kifog rajtunk, s oktatonk, mesterünk „lehetne.“ És meg tovább. „Most más nemzetek készítményei ellen csak nyers árúkat vethetünk a kereskedés „mérlegébe. Nyers árúkat, mellyeket nem annyira eszes „munkánk vívott ki a természettől, mint inkább ennek kegyessége ajándékozott: mi okból az idők negédei szerint néha takarmányban, s borban szűkölködünk; néha viszont csűröknek s dongáknak vagyunk szűkében, s rothad „a gabona, foly a must; — — s két tulság közt ringattatván, nem örülhetünk azon bátrabb s egyenlőbb létnek, „melly a civilisatio főbb áldása, mert nyugalmat ad; és „köztünk soha meg nem szűnnek az élet mind azon sürgetőbb gondjai, mellyek gátként állnak minden lelki fejlődés ellen.“

Figyelemre méltó szavak! mellyek értelmesek előtt megfejtik eléggé azon nagy életkérdést: miért vagyunk olly igen hátra ni magyarok a csaknem mindennemű fejlődésben? Kereskedés, közlekedés az a varázs ige, melly életereje minden állodalomnak, vérkeringése minden köztársaságnak; melly nélkül csak sinlődik az, mint dugulásokkal küzdő hypochondriás, és életunt sárepekór. A helyett, hogy most ismételnénk azt, mit már említett nagy nevű irónk nyiltan és lepel nélkül elmondott ez igen fontos ügyben⁹⁹⁾, mellyekből átláthatni, miért nincs magyarhonnak kereskedése? nem annyira elme futattásul, mint figyelemébresztésül elmondjuk mi is, mit tenne az angol, vagy angol szellemű polgárság, ka ez lakoznék honunkban; és mai napon a Themze és Ohio folyókat a Duna és Tisza folyamokkal cserélné fel?

Valószínűleg, ezen Mercurnak áldozó nép, nem hagná vállalati szellemét legkisebbé is leverettetni azért, hogy geographiai helyezete honunknak nem olly kedvező a kereskedésnek mint Angolhon vagy Éjszak-Amerika; kettőztetné igyekezetét, szorgalmát, hogy nem csak bel, hanem kül- vagy világkereskedése is lenne honunknak. Fichte mondja: „Mit az elszánt akarat tenni óhajt, megteheti, és „ha nem teheti, jele hogy nem akarja igazán.“ Elsőbben is tehát ama minden dolgok emeltyűjét a pénzt szerezné itt meg az angol; és a pénz aristocratia jóval legyőzné a másnemű aristocratitát, mint honában cselekedett. E végre kezdetben a műipart emelné lehető fokra, széthányván ennek gátjait a czéhkényszerítést, és honunk nyers termékeit megnesesítve vetné a nemzeti gazdaság mérlegébe. Most anyaföldünk széttépett részei közt összetartó kötelek nincs; elszigetelve sinylődnek városaink: az angol szellem ezt meg nem engedné; hanem Budapestet tenné honunk központjává és szívévé, és innen úgy hajtaná ki mindenféle az éltető

⁹⁹⁾ Hitel. I. 108 — 152

erőfolyamot, mint erős sziv lökdösi minden erekbe az életnedvet.

Ész a legerősb agens az embervilágban. Ez átlátja, hogy minden anyagi erő a földből jó ki, a földmivelést emelné tehát lehető magas fokra az angol lánghész. Nem állhatna ennek soká útjába a honi közbitorlási schlandrian; mert minden a felsőbbségnek enged; és pillantaná meg csak egyszer kétszer az aggszokásnak áldozó közbirtokos, hogy a polgár annyi hasznot vesz egy holdból, mint ő egész nemes telkéből; — ama tiz mázsás ökröt bizlal és ád el, midőn az ő göbölye gyepré látszik idomítva lenni; amannak borát, pezsgőjét elébe teszik a malagainak, portóinak, az övét senki sem keresi; amaz répaczukorgyáiraiból, mint Grebner, száztól száz ötöt húz, ő pedig nem értett mezei gazdagságból száztól kettőt, legfeljebb négyet — majd felébredne ebben is a haladási és egyesületi szellem, és nem mondaná honi földmivelésünkről Sartori, hogy: „Magyar földnek „egy ötöd része miveletlen, négy ötödresze pedig rosszul műveltetik.“

Hát az angol *büszkeség* engedné azt meg, hogy mi örök majmolásban leljük legnagyobb szerencsénket? hogy föld-kézművekben, talán az egy tolnai ekét kivéve, semmi eredeti sajátunk ne létezzék? hogy örökké függésben maradjunk más nemzetektől? hogy rajtunk közlekedési iparban csatorna készítésben még a bárdolatlanok vélt orosz is kitegyen? E nyers nép nischney-volotshoki csatornája által össze tudta kötni a Balt- és Káspi-tengereket; a berezinai canalis a Duna és Dnieper folyókat kapcsolván öszsze, a Kelt- és Fekete-tengerek közti közösülést tartja fen. Van tehát ezen népben kalendariumi hátramaradása mellett is haladási szellem, és ollyasmi, mellyet mi is követhetünk. Az angol *csinoság* szenvedné azt meg, hogy kereskedési útaink olly sárosak legyenek, minők Pesttől Debreczenig! olly dadarabosak, minők a Lócsébe vezető, melly megyei fővárosról az mondatik, hogy ebbe, kivévén Iglót, sehonnan be nem mehetni keréktörés vagy nyakszegés veszedelme nél-

kül? Angol egyenesség engedné azt meg, hogy az vigye egyedül a nemzetet gazdagító közösülés terhét, kinek paraszt ruhája, vagy kinek semmi úriás tekintete, s pénze alig van? Midőn Londonban a pompás waterlói hidat elkészítették, hirlapokból olvastuk, hogy az angol király, a nagyok, jelesen Wellington kíséretében ezen először ünnepélyesen átmenvén, lefizettek saját kezeikkel a hídvámost; épen úgy mint mi színterembe menvén, pénzt mutatunk elő, nem pedig nemes levelet. Az angol akadna el inkább, és dülne sárba, mintsem garasától válnék meg!

De hagyjuk félbe az egybe hasonlítást, hogy angomaniaival ne vádoltassunk. Mi nyíltan valljuk, hogy: kereskedési szempontból nézvé is városainkat, bebizonyúl, miképen ezekben, az egy Budapestet kivéve, a haladási és egyesületi lélek hiányzik; melly miatt itt sem lehetnek óhajtott befolyással nemzeti fejlődésünkre. Mert bár jól tudjuk és sajnosan érezzük, hogy ezen patriarchalis, és sok viszonyosságokon keresztül ment honunkban pénzhitelt tárgyazo törvényeink egész a legközelebbi országgyűlésig nem voltak képesek a nemzeti hitelt megfundálni, mivel sokáig kamatot sem volt szabad venni (II. Ferd. 1622. koron. után 46 cikkely), noha távol van tőlünk legkissebbé is vádolni törvényünk szellemét, melly jogossági iránya a kiváltságok cselkertjében is eléggé kitetszik, mint a Hármas Törvény könyv II. része 68-dik czíme eléggé mutatja; bár elismerjük azon akadályokat együl egyig, mellyeket Schwartner¹⁾ elő számlál: de azt is jól tudjuk, hogy semmi sem állott útjában annak, hogy városaink a kereskedést olly igen biztosító váltójogot ne hozzák be kereskedési rendszerökbe; senki sem vetett nekik gátot abban, hogy más külföldi városok példája szerint ne egyesüljenek és olly egyesületeket ne alapítsanak, mellyek segedelme által egy egész vidék kézműveseitől készült vas, posztó, cserép, selyem és más szövet, műszer és egyéb nemű áruk, külön, egy bizo-

¹⁾ Statistik d. K. U. I. Th. S. 425. 434.

nyos központon egyesítessenek; honnét kiki házi szükségét kielégíthetné, az iparteljes kézműves vagy művész pedig kész munkájaért legott kész pénzt nyerhetne. Az ilyenemű egyesületekből tetemes haszon háramlik mind a készítőkre, mind pedig a házára. Amazokra azért, mert nem kényteleníttetik vásárookra menni, hosszas utakat tenni, hogy portékáját árullhassa, a drága időt veszetegesse, még is sokszor árúját értékén alól adja: nem kell azon aggódni, hogy eladhatja-e majd készítményét; mert azon bizonyosság, hogy minden pillanatban arathatja munkája bérént, igyekezetét eleveíti, iparjának szárnyakat ad. De e honra nézve is üdvösb ezen rendszer, mert így nem borítottván el a vidék vásári munkákkal, mellyek azonban szintolly drágán adatnak, mint a nagyobb szabatossággal gyártottak, szemesebb vevők nem esengnek a külföldi árúk után, tetemes pénzsummák maradnak honunk kebelében, és sok czikkekek kevesebb szállítatik be külföldről.

Mi honi városainkat kereskedésünk illy csekély állása miatt felelősekké épen nem teszszük. Mert tudjuk az idők mocskait, mellyek vas lábbal gyúrtak le minden illy nemű ipart honunkban egész II. Józsefíg; ki, hogy egyebeket elhallgassunk, 1782ben adta ki ama nevezetes türelmi parancsát az izraelitákra nézve; és azt a korlátot elbontotta hatalmas karral, mellynél fogva Pesten zsidónak nem hogy lakni, de vásárra is csupán két izraelita családnak volt szabad ide be jőni. Voltak ollyan idők, mellyekben ezen kereskedési ügyességgel bíró nép (melly nélkül pedig sokra honunkban rászáradna minden terméke, ha azt házánál zsidó nem keresné) üldöztetett; még a XVII. századbéli magyar clerus is számüzetni akarta ezt honunkból ²⁾. De ama

²⁾ *Postulata et gravamina status ecclesiastici regni hung. Sacratissimae Majestati Leopoldo I. humillime praesentata.* 8. *Post schismaticos perfide quoque Judaeorum sectae meminisse debemus: haec enim familiaris redditur christianis; ex qua mutua nimia correspondentia, quae et quanta contra Deum emergunt peccata, assequetur facile Majestas Vestra sacra-*

bölcs fejdelem óta szembetűnőleg emelkedett kereskedésünk; úgy hogy csak az egy Budapest e dolgot illőleg tanusíthatja: melly városban most 39 keresztyén és 79 zsidó nagykereskedő levén, és országos vásáraitra portékáival 30,000 idegent s magyart vonván magához, 15 millió forintot hoz forgásba, és a dunamelléki városok közt kereskedési mozgás nagyságára nézve csupán Bécsnek enged.

II. József érdemlette azon szép feliratot, melly a bélyei hidat 48,000 forintba kerülőt, ékesíti ³⁾; neki akart Buda városa 1784ben emlékoszlopot emelni; de a mellyet ő szerényen el nem fogadott, ezen oknál fogva, hogy még ez korán van; majd akkor érdemel ő illyesmit, midőn nemzeti előítéleteink gyökerestől kitépetnek, midőn közértelmesség derül honunkra a czélszeresb tndományos intézkedések által; midőn műipar, kereskedés életre jutván, minden termékeket s készítményeket gyorsabb kerengésbe hozand az egész birodalomban ⁴⁾. II. József fejében fordult meg elsőbben az a derék gondolat, hogy Dunát a Tiszával kel-

tissima, si exempla vienensium olim Judaeorum in mentem revocaverit. Remedium proinde tantis malis severam eorundem e regno *proscriptionem* suspiramus. *Hist. Diplom. app. p. 239.*

³⁾ Providentia augg. Josephi II. Mariae Theresiae, expletis lacunis, fracta aquarum vi, commercio commeatui, itinerantibus, viani pontemque hunc statuens, quadrienni opere, seculorum incommoda sustulit. Ita quos subdita gens novo beneficio pios sentit parentes, diu impune grassans aquarum furor, perenni coercitus aggere, suos agnoscere dominos. Anno MDCCLXXIX.

⁴⁾ „Wenn die Vorurtheile werden ausgewurzelt: wenn die industrie, Manufacturen, und deren Vertrieb und Circulation aller producte in der ganzen Monarchie unter sich werden eingeführt werden, wie ich es sicher hoffe: alsdan verdiente ich eine Ehrensäule, nicht aber itzt, wo nur die Stadt Ofen durch meine, durch leichtern Übersicht getroffene Übersetzung der Stellen dahin, nur einen mehreren Vertrieb ihrer Weine, und einen höheren Zins ihrer Häuser erhält.“
Wien den 23. Junius 1784. Joseph.

lene egy hajózási csatorna által egyesíteni, melyet aztán útdíja I. Ferencz alatt, Kis Gábor, mérnökkarbeli kapitány lelkes ügyessége által alakított hajózási társaság szerencsésen létesített is, 1801. Többeket is teendő vala e polgár szellemű fejedelem kereskedésünk könnyítésére, ha nagy terveinek az akkori időszellem és az irigy halál ellene nem szegült volna.

Egyébiránt nem voltak honi városaink jelenkorunkig minden nagyobb szerű kereskedési mozgás nélkül. Szézia elvesztése ugyan megrontotta Soprony és Pozsony megyei városaink borkereskedését, Lengyelhon eldaraboltatása bedugta hegyaljai és szepességi városaink egy derék pénzcatornáját; de csak ugyan R. Komáromban, a Dunán hajózást bátorosító részvényes társaság alakult jelen századunkban, gőzösök hasítják Dunánk színét, gyorskocsik mennek Budapestről Bécsig, Kolosvárig, Eperjesig; ugyan itt 1767. elsőben felállott fa és hajóhid helyett lánczhid alakítása vétetett munkába; vannak kisebb szerű de mind haladásra mutató intézetek is: minő, hogy most egyebeket elhallgassunk, azon Pesten alakított magyar borismertető egyesület, mellynek czélja, középpontot állítani, hol honfiak és idegenek, minden hazai borral, jó minéműségben megismerkedhessenek, s ez által a természetési inger növekedjék, boraink hitele pedig lábra kapjon.

Jóval dicséretesh színben tűnnek fel, de csak II. Jóseftől kiadatott sajtószabadság óta, békéskori városaink a *közértelmességi és tudományos*, mint szintén az ebből folyó *erkölcsi fejlődésre* nézve; és némileg kipotolják azt, mit honi miveltségünk alapjára s feltételére, a nemzeti gazdaságra tenni elmúlattak. Ha a reformator szellemű császár előtti időket megtekintjük, igen elszomorító adatokra találunk ez ügyben. Elsőbben is az észderülésről, értelmi világról szólván, megemlitsük-e, hogy a catholicus polgár protestans polgártársát eretneknek, ez amazt bálványozónak

hitte és gyűlölte? Ama legszebb polgári erény, a türelem ismeretlen volt sok ideig városaink falai közt, és sok adatokkal bebizonyíthatnók, ha szükségesnek itélnők, hogy protestans és catholicus polgáraink egymást a szerint üldözték, nyomták, törvényes jogaikban háborgatták: mint amazok vagy ezek sorsát fordította jobbra a had és hadvezérek szerencseje. Babonások is voltak polgáraink előjáróikkal együtt sok ideig. Még a legközelebb lefolyt, és philosophusinak hiresztelt században hallattak nálunk nem gyéren boszorkányégetések, noha a catholicus papság I. Leopoldnak alázasatosan esdeklik: „szüntetné meg legfensőbb hatalma által, hogy a polgári tanács, a boszorkányok vízbe merítését, és vizpróbáját, melly hatalom neki nem adatott, ne „bitorlaná.“⁵⁾

Honnan ezen nagy tudatlanság olly hirtelen a fentebb dicsért szellemi fejlődés után? Említett vandalismus eltörle tudományos intézeteinket, elannyira, hogy még a királyi városok birái s hités polgárai sem tudnának írni, olvasni is kevesen. Feltűnő példa és bizonyosság lehet Eger városa. Midőn I. Leopold, ki különös kegyességgel viseltetett e hely iránt, 1694. olly parancsot küldött az egri, még akkor királyi város tanácsának, hogy a maga kebeléből, az akkori Püspökkel, Tenesy Györggyel kötendő egyesség vágbe vitelére, biztosokat válasszon, és szükséges útasításokkal felruházva, Kassára az egyesség helyére küldjön; ezen küldöttség, noha Faragó András főbirót, és még más négy hités főpolgárokat számlált, még is olly írástudatlan volt, hogy közülök csak az egy Csala Gergely jegyző tud vala írni; és ezen egyességlevélben, még ma is amazok neve mellett, ezen kitétel olvostatik: *Crucem manu propria traxit.*

⁵⁾ *Postulata Status Cath.* 1649. „Est et aliud vitium in magistratibus politicis necessario corrigendum, qui nimium proba baptismi, in aquis communiter a Doctoribus prohibita, utuntur ad *sagarum* et *magorum* sortem dignoscendam. Ex quo saepe contingit, ut innocentes pro nocentibus mortem gravissimam subire cogantur, quemadmodum in historicis videre est.“

Valóban álmelkednünk is kell, ha megtekintjük, mely későn érkeztek el honunk városaiba a tudományosságnak, és fogalmak közlésinek eszközei, a *hírlapok*, *könyves boltok* és *kölcsön könyvtárak*. Angol nemzeté azon dicsőség, hogy első adott ki hírlapokat, Erzsébet dicső országlása alatt, „The english Mercurie“ czim alatt; és Chalmers ráakadt a briti museumban, az említett czimú polgári hírlap 1588. évi, jun. 23. darabjára. Honunkban, Bél Mátyás által, Pozsonyban legelsőbben kiadott, deák nyelven irt, és *Nova posoniensia*, czimet viselt hírlap nem előbb, mint 1721. jelent meg. Követte a budai első német ujság; 1780. adatott ki, Ráth Máthás győri pap által a *Magyar Hirmondó*, mely után megjelent 1788. az első magyar folyóirat, *Magyar Orpheus* név alatt; ezeket követték mások, de rövid életű folyamattal.

Igy tehát 8 — 10 millióból álló honunkban, a köz értelmesség azon derék eszközei, a hírlap és folyóirat, melyek a nagy történeteket, s közhasznú ismérteket legkönnyebben s szaporábban elterjesztik, nemzeti szellemet leg-hathatóbban fölebresztik, és egy közirányra igazítják, mellyek az elnéket az emberiség és nemzet legszentebb ügyeivel foglalatoskodtatják; mellyek a nemes tudás és olvasásvágyat legélenkebben gyakorolják s kielégítik, egybekötve a művészettel az izlést finomítják, ezen valóban mercuriusi vagy népművelő intézetek nálunk, csak majd egy fél század óta, s nem előbb adattak ki, csupán Pozsonyban, Pesten, Budán, Kassán, R. Komáromban, Kolosvárott, Veszpremben, Szebenben. És már most ezt kérdehetjük: Miért nem a nagy népességű s egy nyelvű Debreczenben, Szegeden, Pécsen, Miskolczon, Győrben, Fejérvárott, Holdmező-Vásárhelytt, Kecskeméten, Nagyváradon? Azonban köszönet azért is városainknak. „Mik valának ez ideig, hogy Kazinczyval szóljak: öszszejöveteleink a falukon egyebek, mint arról űzött beszélgetések, hogy ez a kopó jobb-e, vagy amaz? s hányadikunk tudá, hogy az Atlanticum tenger kelet fele fekszik-e vagy nyugatra?“

Könyváros-boltok is igen későn, és főleg II. József óta keletkeztek városainkban. Nem is csoda: mert az előtt vonzalmatlan tartalmú könyveket alig lehetett irni. Így Kassáról Kazinczy írja ⁶⁾: ennek még 1779. nem volt könyváros-boltja. De már azon álmélkodhatunk, mit Meltzer Jakab ír ⁷⁾: „a szepességi német ajkú városokban egész a folyó századig egyetlen könyváros-bolt sem volt, ekkor keletkezett egy Szombathelyen (Georgenberg), de ez is csak hamar elakadt.“ Ma sem igen ditsérhetjük némely városainknak ebbeli szellemi mozgását. Mellyből az lett, hogy a szűrös könyvárosok öntötték el, Cisiókkal, tündér históriákkal, bányász csákányokkal, s más kalendáriumi hitványságokkal földnépünk tudvágyát; melly álnemű olvasás bőven táplálta a babonát, és nem voltak ritkák nemcsak faluinkban, de városainkban is az olly nemű történetecskék, minőt Bél Mátvás beszél Lublyóról ⁸⁾.

⁶⁾ Pályám emléke §. 23.

⁷⁾ Tud. Gyűjt. 1819. VII köt.

⁸⁾ Portenti modum habet, id quod in oppido isthoc MDCXVIII. evenisse accepimus. Institorum nonnemo Gasperek dictus, vitae uti credebatur non undiquaque integrae vivere nec opinato desierat. Vix dum sepultus fuit, quum operare passim et redire ad suos, eodem quo visus erat, habitu occipisset. Neque ostentum inane fuit; enim vero oppidanos, sole etiam meridiano obvios diris modis infestavit; ancillis ruri operantibus vim intentavit, tectis oppidi semel iterumque ignem subjecit, et, quod fidem superat, uxori suae se miscuit: quin haec quidem aes alienum contraxit, illic, quo obnitus erat dissolvit. Ad ultimum multis patratris facinoribus, id meruit, *ut pro more huc gentium solenni* cadaver ejus e sepulchro erutum, capite truncaretur, exurereturque Falsa sint an vera? nescio, constanti tamen fama perhibebatur, praescissum caput cultro, largum fudisse sanguinem. Cadavere, haud sine superstitionis crimine exusto, novo iterum incendio, a nefando isthoc spectro, oppidum mulctatum fuit. Multi crediderunt specie humana cacodaemonem; hoc quidquid erat calamitatis, oppido inflixisse edidissequae ac tus illos ostenti similes: alii contra, quibus suspectae sunt de

Efféle dolgokon pedig főleg azért nem fogyhat csodánk, ha honunk tudományossága történeteit megtekintjük, hogy nevesb városaink belső és külső tanácsaiban eleitől fogva derék tudósok, nagy törvénytudók és régiségbuvárok ültek, kiknek észderültségétől minden jót leheté várni. Illyenek voltak, hogy a most élöket elhallgassuk: *Pozsonyban*, Behr, városi jegyző 1650 táján, kinek derék és sok görög, syriai, goth s más ritka pénzekkel ékes pénzgyűjteményét még Toll is ⁹⁾ esodálva emlegeti; Schödel, Windisch, Benczur, Lehóczky s mások. *Debreczenben*: Domokos Márton és Lajos, város birái, kik közül amaz hasznos könyvek kiadásával, emez külföldi főiskolákban gyűjtött nagy tudományával szerzett magának hirt nevet; ugyan itt Veszprémi István, kit Mária Theresia királyilag megajándékozott, derék fűvész és költész Fazekas Mihály, Böszörményi Pál bíró, népmiveltség barátja, és Kazai gyógyszeráros, kinek hogy hártványokra irt ritka kéziratokkal becses könyvtára segedelmével dolgozta ki Veszprémi saját tudós munkáit, maga hálásan vallja. Hasonlót valla híres Bél Mátyás Munkácsi Istvánról, *nagyszombatí* tanácsnokról, kit ama jeles férfi valóságos polyhistornak nevez. Illyesmit ír Wallaszky Rauscher Kristófról, *Selmecz* városa jegyzőjéről; Horányi pedig Fröhlich Dávidról, *Késmárk* diszéről azt jegyzi meg, hogy jeles földleirásával, mellyet 1639 adott ki Bártfán, annyira megizelíttette e szép tanulmányt honnagyaikkal, hogy azok szobáik s termeik falairól leszedvén a füstös czimereket, ezeket jeles földabroszokkal, tájfestésekkel ékesítették föl. Soprony, Nagy-Győr, Eperjes, Kassa, Buda, Pest is derék s tudós tanácsbeliekkel dicsekhettek, kiknek neveit hosszas volna előszámolni, s kik kel-

spectris narrationes, larvatum exstitisse spectrum existimabant. Equidem fabella sit an historia? referendam nihilo minus putavi, ne rei memoria facile intercidat. *Prodróm* p. 108. 109.

9) Epist. V. pag. 143.

lemes ellentétben voltak Eger irni sem tudott tisztviselőivel.

Ezen jeles férfiak munkája által lett az, hogy II. József rövid uralkodása alatt újjászületvén honunkban a közértemi élet, főleg a német ajku polgárság közt, olvasás-szeretet terjedt el, melly a durva babonát, felekezet s pártszellemet legyőzte, és erénygyümölcsöket is termett. Ezek dolgoztak oda, hogy a régibb tudományos, és kegyes intézetek fentartatnának, sőt újakkal szaporítottatnának, könyvnyomó műhelyek közköltséggel alapítottatnának (mellyek jelenleg mintegy 40 számmal vannak honunkban és bennök 5,000 bál papiros dolgoztatik fel), kórházak emeltetnének, mellyek közt legfeltünőbb, Pesten a sz. Rókusi polgári kórház, melly évenként 7—800 beteget ápol; és a polgári nevelésben Pestalozzi s mások elvei sűrűbben mint eddig használtatnának.

Legnagyobb dicséretet érdemelnek újabbkori polgáraink azért, hogy ama nagy nevű hazánkfiának, gróf Széchenyi Istvánnak, honunk emelésére, és ebben a közértelmesség, olvasás, finomabb társalkodás, honszeretet elterjesztésére olly ügyesen kigondolt és elmés irományokkal s honfi tettekkel is gyámolított terveit s nagy gondolatait, fölfogták és keblökben valósították; melly dicsőségben, noha a megyék lelkesb tisztviselői, a papság, sőt a vitézlő rend is osztoznak; de csak ugyan örvendetes előjele ez azon fogékony-ságnak, melly mindenkit arra biztat, hogy honunk újjászületését lehetőnek higye, és hazánk ennyire hátramaradtát is nem polgári rendünk merevültségének, hanem másnak tulajdonítsa.

Minden műveltségnek koronája, és tetőpontja az *izlési fejlettség*. A művészet reggeli kapujánjőnek be diadalommal a szép Musák, Charisok, és fonják azon cser-, babér és borostyán-koszorúkat, mellyek halhatatlanná teszik a nemzet nevét, és átadják ennek emlékezetét a később századok fiainak. Sokkép roncsolt honunkban mind ez ideig a delosi isten állandó lakot magának nem választhatott, és a szép

mesterségeket I. Mátyás alatt idegen művészek által honosítani nem lehetett. Még nemzeti jólét, honfi érzés, tudományos műveltség, és izlési magasb fejlődés szükséges, hogy a kellemeknek áldozhassék honunk is, és a szépmesterségeket dúló s taposó kontyos szomszédjaitól magát feltűnőleg megkülönböztesse.

Józsefi időktől fogva, *Budapest*, colossalis nagyságban és szinte egyedül áll, felette nagy s jótékony befolyással izlési fejlődésünkre. Ezen valóban nagyvárosi szellemmel bíró hely, műiparja s kereskedése által meggazdagodván, polgárait önállásuakká, vállalataikban nagyszerűekké; a nőnemet olvasottabbá s annál fogva kellemesb társalkodásúvá alakítván, hatalmasan elváltoztatta az aristocratai szellemet honunkban, melly ez előtt itt is, mint mindenütt, gőgös, polgári műveltséget nem méltányló, és feszeskedő volt. Itt majd minden nagyszerű: ismeret terjedelmes, izlés magas, mulatság az öröklött elsőbbség hagymázától független: ugyan azért nagy benyomást okozó a falusi nemessegre is, mellyet e nagy város önkényt magához hódít, legalább télre falai közé édesget; ezzel ennek nyersebb erkölcsseit simítja, a honi literatura, művészet, jólét, műveltség, szóval nemzeti dicsőség iránt érzékenyebbé, szelidebb érzésekre fogékonyabbá, cosmopolitábbá, kiváltságaihoz ragaszkodásában engedékenyebbé teszi. Itt megismeri a szilárd aristocrata a polgári eredet egyenlőségét, szivére veszi a szenvedő emberiséget; le hagyja magáról korholtatni, kinek szíve van, az uri vad jogokhoz ragaszkodás szennyét, megtanulja becsülni emberben az emberiséget; kezdi átlátni és felvenni a jelenkor szellemét, melly egészen más mint azon sötét századoké, mellyekben hártylevelei készültek; az idő szelidebb geniusát, mellynek iránya: tiszta emberiség, értelmes érzelmi és izlési magas műveltség.

Olvasván itt a lelkes írók isteni szikrákkal ihletett remekeit, előítéleteitől szabadul, a szellemi és még eddig nem ismert fensőbb gyönyöröket kezdi ismergetni, és megérti, mit tesz Corvin Mátyás fénylakából megmaradt kövön

ama fontos kis felirat : „Ingenii voluptatibus.“ Így szülte a nagy Athene a fensőbb műveltséget; így terjeszti Paris, London, Washington a társasági nagyszerű szellemet; így hat a nem nagy, de kellemes Dresda a német izlésre s az őt környező bájvidékre.

De már többi városainknak, talán *Pozsonyt* s *Kassát* kivéve, csekély hatása van a nemzeti izlés finomítására. Kisvárosi szellem uralkodván ezekben, gyéren igézik magok falai közé nagyainkat, mellyből aztán az a nagy baj következik, hogy ezek is nem lehetnek kivánt hatással a városi izlés és tón finomítására; tudományos, művészeti és régiségi kincseiket a falusi magányban elrejtik, a hol inkább keresik és ismerik ezeket a tudós angol, olasz, német s más utazók, mint saját földjeink. Elő bizonyosságul szolgálhat erre gróf Viczayaknak hedervári derék gyűjteménye, mellyet angolok, dánok, poroszok, franczok, olaszok megkeresni el nem mulatnak, és ennek megszemlélését már otthon magoknak czélul fölteszik. Közelebb leírták ennek kincseit Caroni és Sestini nevű tudós olaszok; és a magyar álmélkodik, ezek munkáit olvasván, minő kút-fők hevernek használatlanul honunkban, mellyeket pedig magas műveltségű alapítója e nemzetségi ritkaságtárnak senki elől el nem zár; sőt ennek tartalmát világ eleibe bocsátotta Bécsben, 1815. két kötetben, rézmetszetekkel: kisérván egy szép, fiaihoz s unokáihoz intézett előbeszéddel ¹⁰⁾.

Ilyen sötétben világító, de elkülönzött fáklyák elég számmal vannak honunkban, tudománykedvelő fő és köz nemeseink házáinál, kik a falusi magányt többre becsülik

¹⁰⁾ „Habetis hic, ad solitudinis levamen, quae politicam, mores, indolem, scientias, artes, tot nationum in tam dissitis orbis plagis degentium eloquantur. Facem, hac me hercle, splendidiorem studiis vestris praeferre non valeo. Hic demum habetis, quae aviti domicilii secretas delicias ministrant; fumo strepituque metropolitanae luxuriae potiores. Librum ergo hunc, qui vobis illas ordine exponit, aequi bonique consulite.“

a városi füstnél és lármánál; nem úgy mint a nápolyi nemességéről beszél Kotzebue ¹¹⁾, hogy ez a szerencsejátékokat mód nélkül kedvelvén, Nápolyból, s másunnan, e káros szenvedély miatt, alig rándul ki egyszer kétszer pompás villáiba. Jelesen Angro herczegnek van nyolcz édeni mulató helye; de ő ezek megnézésére nem siet ki, mert: itt csak zöldet, vereset pedig és feketét nem lát. Milly szép lenne tehát, ha honi városaink is kivetközvé a kisvárosi útfélségből, és Budapestet követvén, olly hájoló és vonzó erővel birhatnának, hogy tudománykedvelő nemeseinket, legalább telre falaik között összesíthetnék; jól rendezett Casinóik lelki élményeivel táplálhatnák, nemzeti színházaikkal, derék tánczteremeikkel mulattatnák! Igy ama falukon most közhasználat nélkül heverő tudományi és művészeti kincsek is apránként, a városok falai közé gyülnének, és a nemzeti műveltség hathatós előmozdítói lennének.

Illy kevés izlési élményt nyújthatván legtöbb városaink, a mivel honokból hozzánk jött utazók ezeket érdekteleneknek, és megtekintésre is alig találják méltóknak. Igy Bright, angol utazó, ki 1814. utazott honunkban, és munkáját 1818. bocsátotta közre Edinburgban, több rézmetszetekkel és földabroszokkal: Pozsonyban, a hol pedig lehetett volna, majd semmi említésre méltó tárgyra nem talált, a fő templomban az oltár fölötti derék füsteményen kívül. Nagyszombat is csak kissé vonta magára figyelmét, épen mint Nyitra; úgy hogy ezen előtte érdektelen városokon mintegy keresztül futván, a kised Űrmény, ebben is főleg gróf Hunyady derék intézetei vonták el egész részvétét, elannyira, hogy ezen derék gazdaság leírásával tölti be nemcsak a harmadik szakasz hátralévő részét, de a negyedik első felét is. Innen Selmezcze és Körmöczze menvén, e két város telkében létező bányák kezelését említésre méltónak találja ugyan; de már Váczon csak a siketnémák intézetén akad meg kissé figyelme. Innen Debreczenbe jutván, ezt ugyan egész

¹¹⁾ Reise nach Rom und Neapel. 3 Thl. Simulacrum

Európában legkülönösebbnek mondja: de miért? azért, mert szinte egészen gunyhókból áll; tudjuk hogy e város ezóta sokat szépült, és noha negyven ezer lakost számlál, még is valóságos magyar falu, melly a városi terjedelmességet elérte ugyan, de egy népes főváros multságait nem ismeri. Az egy Budapest az, melly középületeivel — mellyek közt feltűntek e'ötte a III. Károly kórkatonák szállástanyája, az újépület, és a német játékszin — országos vásáraival, magyar museumával, egyetemével, úgy csillagásztornyával, melegfürdőivel, s egyebekkel, előtte magát érdekessé tette. Ezek előadása után útját Bécs felé folytatja, és útjában a szőnyi két összenőtt leánykát előhozza, de Komáromot, Győrt, Mosonyt alig említi. Vissza térvén Bécsből 1815. Sopronyt különösebben megtekinteni érdemesnek nem tartotta, hasonlóan Kismartonról s Kőszegről keveset mond; annyival többet a vidék szépségéről és a keszthelyi derék Georgiconról. Épen így Varasdon is alig lát említésre méltót; de annál nagyobb s méltóbb dicsérettel tetézi a földmivelő s katonai határőrző sereget, melly védfal a ragadványok ellen is. Szigetvárról, hol Zrinyi hős halálát megemlíteni el nem mulatja, Pécsre menvén, itt is csak a jeles könyvtárról, s ennek őrije szivességéről szól; ellenben Mohács, Szegszárd, Tolna, Ráczevi semmi emlékezetet sem nyújt neki, valamint Fejérvár sem, épen úgymint Veszprém és Kőrmend, mellyeket csaknem pusztán említi. Avagy ilyen érdektelenek-e valósággal honi városaink? ki merné ezt állítani? Bright csak átfutotta honunk legszebb de legcsekélyebb részét; kinek különben szép és kellemes utazásában honunktökéletes leírását hiába keressük; különös marad azonban mind e mellett is az, hogy egy művelt angol, ki még a cigányoknak is sok lapot szentel, épen városainkat helyhette főstménye hát-tájára. Illy várostalannak képzelvén, noha helytelenül, honunkat, mi csoda? ha bevezetésiben (VIII. lap.) a magyarokat, a még földmivelő nemzetek osztályába helyezi.

Itt is megvalósul tehát, mit gróf Széchenyi mondott ho-

nunkról, hogy ez még nem volt, hanem lesz. Még az izlési műveltségnek csak elemeit mutathatják városaink: nemzeti színházunk most akar lenni fővárosunkban; művészképző intézetünk, rajziskoláinkon, az aradi conservatoriumon, némely városainkban már létesült hangászati egyesületeinken, szőnyegre jött nemzeti képtárunkon, s más kisszerű kezdeteinken kívül, alig van. Most már hol és miben keressük hátramaradásunk okait? A magyar hajlam-hiányt vádoljuk? Úgyde ezen épen nem múlt: mert köztudományra miénk **Dürer Antal**, ajtosi fi Békés megyében, arany és ezüstmives, kinek fia **Albert** Nürnbergben telepedvén le, világszerte ismeretes képiró, az olajfestés tökéletesítője, helyesebb arány és perspectiv tanok tudós írója, szóval a német iskola atyja lett: ennek testvére pedig **János** lengyel királyi képiró volt. Miénk a híres **Kupeczky**, első rangú magyar főtész; **Mányoki**, ki megint udvari festésze volt a lengyel királynak. Miénk **Craker**, ki az egri lyceum könyvtára plafondját festette; **Hess Mihály**, rézmetsző, és academiabeli képiró, és a szabad rajzolás oktatója Bécsben. Miénk **Hummel** hangszerző, ki a württembergi királyi hangászkar igazgatója, és az európai hírnű **Stotz**. Miénk **Stettner Gábor**, kinek virág- és pillangórajzolatok gyűjteményét, mellyeket saját kezeivel festett, még a művészet hona, Anglia is csodálta ¹²⁾. Miénk **Szentpéteri**, ki a legnagyobb historiai főtményeket ezüst lapokon, emeltművekké tudja átváltoztatni. Hajdankori nagyaink honfitlanságát vessük-e a latba? kik ellenkezőleg mai derék utódjaikkal, izetlennek találván azt, a mi honföldi, szerfölkött külföldieskedtek, és vagy tisztség s rang után esengve, vagy pedig fényűzés hagymázába fetrengve külföldön éltek, a magyar műveltséget német ajkú polgárainkkal megkedveltetni elmulatták, és Rousseau ama derék mondatára emlékeztettek bennünket: „Que reste il pour la patrie, dans un coeur partagé entre les be soins du

¹²⁾ Tud. Gyűjt. 1827. köt. 4.

luxe, de l'ambition et du plaisir!" Ugyde ezek még városainkat vádolják, mellyek semmi valódi kényelmet nekik nem adhattak; mi több, kegyelveleikbe tették engedékeny királyaink által hajdan, hogy a honnagyk nálok ne is szállásolhassanak ¹³⁾.

Vagy a vallásbeli üldözéseknek tulajdonítsuk városaink izlésbeli fejletlenségét? Igaz, hogy ezen szomorú, és örök feledés tengerébe merítendő időkben, sokan ugy nem építhettek, mint a jó izlés kívánta, meg levén határozva felső helyeken mind anyaga, mind magassága s terjedelme a középületeknek, mellytől eltávozni nem lehetett. Igy a felkaiak temploma Szepesben, melly e mostani arany szabadság idején kőből ékesen épült, s bádogos szép toronynyal diszes, még a mult század közepe táján fából készült s disztelen volt, pedig Brühl gróf, s lengyel királyi kormányfi sok száz aranyért adott ennek építhetésére engedelmet, kinek idejében csak az új lelkész behozatalakor, toties quoties, száz aranyat kellett, mint Meltzer Jakab írja, Varsóba küldeni. Ugyde ezen boldogtalan idők elmúltak: sőt a pesti szépítő biztosság ma fából készülendő egyház építését meg sem engedné fénylakai diszes sorában.

Valljuk meg tehát nyiltan, hogy e részbeni hátramaradtunk oka nem egyéb, mint haladási szellemünk gyöngesége, melly nemzeti gazdaságunkon, tudományos, erkölcsi izlést nemesítő intézeteinken egyaránt mutatkozik: de a melly az egyesületek szelleme fölébredésével szárnyra kel, és a magunk túlbecslése lohadván, végkép elenyészik. Csak szálljunk magunkba, és vegyük szívünkre, mit polgárszellemű grófunk mondott: „Vajmi szép pálya van még nyitva azon néposztály előtt, melly az igaz szót elbirja.“

¹³⁾ Nullus autem Comes, vel alio quocunque honore praeditus, in ipsorum villa ipsis invitatis valeat hospitari: qui autem non contradicentibus hospitati fuerint, omnia mercimonia justo pretio debeant comparare. *Diploma Tyrnav. de anno 1238.* Statuimus insuper, quod nullus Baronum nostrorum descensus super ipsos facere audeat vel praesumat. *Dipl. Jaur.*

Végtelenül jótékonyabban hatottak volna magasb miveltségű városaink kisebb fejlettségű várostestvéreikre, s ezek által honunk köz csinosbulására, ha német s más ajkú polgáraink, követvén a természet és a nemzetek törvényét, magyar nemzetiségünkhez, főleg ennek szemfényéhez a *magyar nyelvhez* jobban simulnak vala. Ezen axioma elmondásával eljutottunk értekezésünk legérdekeseb, de egyszersmind legkényesb részére: azonban hiszszük, hogy azon jóltevő vezérlélek, melly eddig hordozta tollunkat, itt is megsegít bennünket. Magában gondoltatva ugyan e tárgy sem nem nehéz, sem nem szövevényes. Mert mi természetesb mint az, hogy külföldről jött ember, bár ki legyen az, másod honja szokásait s nyelvét kövesse, és ő alkalmazza magát ahoz, nem pedig megfordítva. Mi teszi tehát kényessé e tárgyat? főleg az, hogy még hazai tudósaink közt is vannak olyak, kik menthetőnek nézik honi polgáraink ezen honfitlanságát, és azt akarják velünk elhitetni, hogy a soknyelvűség nemhogy kártékony sőt jótékony befolyású a közmiveltségre; utalván a görögök és rómaiak példáira, kik ha egynyelvűek lettek volna, soha azon fejlettségre, mellyel fénylettek, szert nem tesznek.

Illő legelsőbben ezen homályt eloszlatni. Nem tagadhatjuk, hogy nyers és pogány elődeink csaknem egyedüli miveltség eszköze és polgárosítója levén a keresztyénség, első királyunk, szent István, bölcsen tette, hogy a nemzeti még akkor miveletlen nyelv mellett nem kardoskodott, megengedvén az olasz, bajor és cseh papságnak, hogy ez a diáknyelvet használja a templomban, okleveleiben, és egyebekben. IV. Bélának sem lehet vétkül tulajdonítani, hogy elpusztulván honunk a mongolok által, német ajkú kézműveseinek nemzetiségök fentartását megengedte; különben, ha ezen két dicső királyunk is úgy tett volna mint Etele, most aligha volna magyar egyház s magyar polgári rend. De mi akkor az idők s körülmények miatt üdvös volt, nem következik, hogy ma is czélirányos, és jótékony legyen. Az irás s olvasás mesterségével hajdan egyedárosságot űzött monostírok, a kéz-

művekkel egyedül foglalkozott czéhek a régibb századokban szükségeseek voltak. Ma, ha a monostorok azon említett kiváltságot egyedül úzni, a czéhek avult jogaikhoz makacsul ragaszkodni akarnak, megszűnnek üdvösek lenni az állodalmaknak. Görögökre s rómaiakra sem lehet útalni; mivel amazok nem csak honunkban, de még Ázsiában s Aegyptusban is szinte uralkodóvá tették nemzeti nyelvöket, és még a kemény nyakú zsidóságra is ráigázták, mint ezt csak a hetven fordítás is mutatja. Rómaiak még szilárdabbak voltak ez ügyben; és Valerius írja: „Graecis nunquam nisi latina responsa dabant, indignum existimantes illecebris et svavitate literarum imperii pondus et auctoritatem domari.“ Ha ezt tették a náluk jóval miveltebb görögökkel, mit nem tettek az általok legigázott barbarokkal? Későbbben lett az, mit Juvenalis¹⁴⁾ szemökre lobbant elkorcsosodott honleányainak, tudniillik a kényuraság idején, midőn már Róma elaljasodott, és úgy szólván lenni megszűnt.

Felelőnek tehát illy nézetei vannak ezen nemzetünk életét érdeklő ügyben. Első királyaink, kik még alig tudták, milly nagy kincs a nemezetség, tisztán tartva és elfajulástól hiven őriztetve, minden, *ennek káros jogokat* megengedtek azon idegen ajkú, német s más jövevényeknek, kik közénkbe jöttek, csak hogy elpusztult városainkat emberekkel betölthetnék, a lesüllyedt kézmiveket föl emelhetnék, és a magyarságnak eleinte nem tetsző kereszténységet honunkban megfundálhatnák. Ezen főleg százsz.

¹⁴⁾ Quaedam parva quidem, sed non toleranda maritis.
 Nam quid rancidius, quam quod iſe non putat ulla
 Formoſam, niſi quae de Tuſca graecula facta eſt?
 De ſulmonenſi mera Cecropiſ? omnia graecae;
 Cum ſit turpe magis noſtris neſcire latine.
 Hoc ſermone pavent; hoc iram, gaudia, curas,
 Hoc cuncta effundunt animi ſecreta: quid ultra?
 Concumbunt graecae. Donec tamen iſta puellis.

jövevények igen sok jót tettek itt, és nemzeti fejlődésünk, noha nem leggazdagabb, de még is elég bő forrása, ezek itteni megtelepedéséből eredett, mint feljebb bőven előadott. De ezen nyereség egy igen nagy káron vásároltatott meg, melly a nemzetiség hanyatlásában, sőt csaknem korporsóba szállításában állott, ha a nemzeti örlelek, még jókor föl nem serkent, és e mondhatlan veszélynek hatalmasan ellene nem dolgozott volna. Német ajkú polgáraink, kivéven némelly keveseket, például: Rév-Komáromot, hol német polgárt magyartól csak családi neve különbözteti meg, jogaik közé számlálták hajdani nemzetiségök fentartását: kik ide jöttöktől fogva, mind e mai napig, a szónak szoros értelmében nem is olvadtak velünk magyarokkal össze soha; mint ezt az erdélyi százság külföldi történetírója Schlötzer is állítja, alul idézett szavaiban ¹⁵⁾.

Minő befolyással volt ezen külföldről hozott nemzetiségökhöz ragaszkodásuk német ajkú polgárainknak honi egységünkre, közértelmességünkre és ennek eszközeire, nyelvünkre, erkölcsi és izlési fejlődésünkre, sőt említett polgáraink saját polgári jólétére! alább, adatokkal tanúsítva, híven elfogjuk mondani. Most, követvén historiai nézeteink fonalát, csak azt mondjuk, hogy hajdan csak ugyan nem így volt egészen mint most. Bizonyos, hogy egész a mohácsi veszedelemig német ajkú polgárságunk magyar nyelvünkhöz jobban simult; mint ezt Ranzan már fentebb idézett bizonyítétele ¹⁶⁾, Kottannernének (ki V. László kisdéd királyunkat, míg megkoronáztatnék, s lovaggá üttetnék, tartotta Fejérvárott) vallomása ¹⁷⁾, és Buda város könyvében lévő rende-

¹⁵⁾ Durch volle sex hundert Jahre, haben sie ihre Sprache, ihre Sitten, sogar ihre Trachten, mit einem Worte ihre ganze *Deutscheit* erhalten. *Krit. Samml. zur Gesch. d. Deutsch. in Siebenbürg.* pag. 107.

¹⁶⁾ Quo sit, ut germanus cum Hungaro mixtam vitam degens, habitu moribusque magna ex parte conveniat, utque alter alterius lingua loquatur. *Schwandt.* pag. 329. Tom. 1.

¹⁷⁾ Meiner Frau gnad die redat ungrischen mit in, und die

letek ¹⁸⁾ eléggé tanúsítják. De a keblünkben kétszázadig lakott törökség, — melly azonban hogy tisztelte nemzetiségünket, megtetszik abból, hogy ennek akkori helyesirási s más hiányai mellett is, parancsait magyarul írta, fenséges királyainkkal s honnagyaikkal ezen levelezett, sőt némelly békekötéseket is nem más hanem magyar nyelven alkotott; —német segédseregek, tótság, jesuitai elvek ¹⁹⁾s egyebek anynyira kitolták nemzeti nyelvünket saját honunkból, hogy utóbb ennek, csak némelly föl és alföldi városokban lenne helye; úgy hogy II. Józsefnek természetes gondolatja volt, azon nyelvet, mellyet a nemzet nagyai sajátoknak lenni el nem ismernek, s szégyenlenek, elavítani és helyébe a különben is már erőt vett, s pallérozottabb német nyelvet állítani.

Ekkor fölserkent a magyar nemzetiség; miután a di-cső emlékezetű II. Leopold is átlátta e méltatlanságot, valósággal királyi szavát ez ügyben fölemelte ²⁰⁾, és az elhagyatott magyar nyelvet, a nemzet fő gondjába ajánlotta. Fölserkent kissé a nemzetiség, de nem a német s más ajku polgárság. Ez hallatlannak vette a dolgot, és noha fejedelmi példák által is buzdítottatott (a fenséges uralkodó házból sok fejedelmeink s főhercegeink tudtak s tudnak magyarul), még

Purger desgleichen antburkten ungrischen irn gnaden herwider aus. *Erzählung der Helena Kottanner von des Königs Ladislaus seiner Krönung* 15. Maj 1440. in *Stuhlweissenburg*.

¹⁸⁾ Der Richter soll sprechen des ersten in deutscher zung, und darnach in Ungerischer zung. — Die Ratsherren, sullen also sprechen: der erste in deutscher zungen, darnach in Ungerischer. *Ofner Stadtbuch*.

¹⁹⁾ Illyen ez: Profanantur scientiae si lingua alia quam latina traduntur. *1. Schwartners Stat. d. K. H. 3 Thl.*

²⁰⁾ Ó apostoli Felsége ugyan hazánkban bármelley gyakorlott nyelv tanítását sem kívánja megakadályoztatni; óhajtáná még is, hogy a magyaron, mint ebben az országban egyedül anyanyelven különös figyelem légyen, s annak miveltetésére s kiterjesztésére, kivált azon helyeken, hol több nyelv van divathan, fordítottassék a fő gond. 1790. apr. 2. 13027. 7. pont.

is állott feszesen hajdani nyelve mellett; támaszkodva törvényhozásunk gyöngéd bánására, melly a magyar nyelvet sürgette, de nem parancsolta. Mi kára lett ennek? Az, hogy nálunk is, mint mindenütt városaink adván tónt, az itt lakó vagy szállásoló főnemesség csaknem kivetkezett nemzetiségéből, és fonák fogalmainál fogva kezdette azt, mi fő dicsősége, szégyenleni; midőn látta, hogy a nagyobb műveltség színét és árnyékát mutató polgárság nem magyar hanem testestől lelkestől idegen. Azt tudta hogy ő magyar és Magyarhon is nem német hanem magyar; azt is tudta, hogy a magyar alkotmány a magyar korona alatt él; de azt látván, hogy a főpapság folyó nyelve a latán, fő nemesége a német és franczia, a polgárság pedig magyarul beszélni csak azokkal erőködik, kik felől semmi magasb műveltséget s nyelvtudást fel nem tesz: természetes, hogy megbotránkozott magyarságában, és sietett ezt idegennel fölcserélni; nemzetét, mellynek köntöse szokása elváltozott, lenézni: ellenben a külföldet, annak népét, szokásait, divatút imádni, s ezek közt ideje nagyobb részét eltölteni.

Igy hatott német ajkú polgárságunk, nemzetünk kocsosodására: míg a feledhetlen *Hermine*, nádornék, tanulván nyelvünket, sok fő asszonyainkat megszégyenített, igaz útra vitt, dicső példájával arra megtanított, hogy ha a magyar derék alkotmány, minden európaiak fölött legjelesebb jogokkal ajándékozta meg honunkban a nőnemet: ők is ismerjek el azon szent kötelességet, melly szentebb mindennél, mivel a nemzet életét érdekli; tanulják azt a nyelvet, melly ha nem miveltebb is, és bővebb, de szebb, tisztább, régibb, eredetibb minden európai elő nyelveknél; mellyen hogy nem lelkesb hanem több írók nincsenek, nem ezen nyelv hiánya, hanem egyedül az az oka, hogy jelen századunkig ez is elmondhatta, mit a német művészet Schiller után:

Kein augustisch Alter blühte,

Keines Medicäers Güte

Lächelte der deutschen Kunst.

Sie ward nicht gepflegt vom Ruhme,

Sie entfaltete die Blume

Nicht am Strahl der Fürstengunst.

Föleledvén a nemzetiség, böles királyaink, dicső nádoraink, lelkes honnagyaink, láng elméjü íróink munkája, s örök emlékre méltó tettei által, mondhatni újjászületett nemzetünk, és ez most épen nem az, mi fel századdal volt ez előtt. Most már ennek igazi fogalma van mind a nemes élelányról, mind a kötelességről, mellyekről eddig helyes ismerete alig volt. Nem az élelányról: mert ezt csak a hadban, vadászban, és testi élelelben helyezte; könyvre, kivált magyarra, pénzt kiadni alig akart, és azt mit illyes mire kiadott, néhány dicséretes lelkeket kivéve, örökre elveszettnek tartotta. Nem a kötelességről; mert a köz míveltséget előmozdítani, mind eddig ritka magyar ismerte kötelességének. Élelétét a honért feláldozni, egyházaknak, és ezek veteményes kerteinek, az iskoláknak, nagy alapítványokat tenni, lelki üdvességeért kolostorokat, egyházakat építeni, igen is hogy el nem mulatta; de ezen kívül tudós társaságot alapítani, közlekedést előmozdítani, műipart jutalmakkal elősegíteni, földmívelést próbált és hasznos javításokkal régi porából kivenni, tudósokat illőleg megtisztelni, könyveiket már csak honi kötelességből is megvenni, művészképző-intézetekről gondoskodni, emlékeket állítani, nemzetiséget tisztítani, terjeszteni, pórnépünket polgárosítani, mocsárainkat szárítani, nemzeti nagy vállalatokról gondolkozni, ezeket egyesületek, köz lelkesedés által létesíteni, szóval a nemzeti dicsőség megalapításáról gondolkozni, és az előnkbe gördülő előitéleti, önhaszonlesési, és zsarnoksági pokoleb fejét herculesi karral és szívvel leütni, szerencsés századunk előtt ritka magyarnak jutott eszébe; ebbeli kötelességét pedig még ritkább magyar érezte. És mind ez a *fölebredt nemzetiség* áldott gyümölcse, és nagy munkája.

Nemzetiség az a varázs erő, az a csatorna, melly a míveltséget, a fővárosokból a völgyek és hegyek faluba elvezeti, és a hon minden zugába egyaránt szétosz-

latja. Nemzeti szellem képes átjárni a hon minden vidékeit, és a nemzetet egy élő műszeres testté alakítani. Különben, ha ez nem léledz a hon városaiban: úgy aránytalanság, különműség mutatkozik mindenütt. Miveltebb külsejű városaink még most hamis tükrei honunknak: mert ezek mutatják ugyan az inségs gazdagság, nyomor és jólét, erény és gonoszság ellenteteleit; de még is csak akkor tudjuk meg igazán, minő fokon áll honunkban a népmiveltés, mie van s mie nincs nemzetünknek? midőn a kecskeméti vagy bácskai pusztákon, meg a beregi hegyek és somogyi erdők közt utazunk. Sok honi városainkról elmondhatjuk azt, mit Segur ²¹⁾ mondott Moszkauról: „La superficie en tout offrait l' image de la civilisation; mais sous cette ecorce légère l' observateur attentif retrouvait encore facilement la vicille Moscovie.“

Midőn tehát honi német s más ajkú polgárságunk, saját nemzetiségéhez honunkban jobban mint kellett, ragaszkodott, ezzel ártott elsőbbben *magának*, továbbá a *nemzeti egységnek*, végre *honi fejlődésünknek*. Mi az elsőt nézi, nehezítette ezen simulatlanságával saját polgári helyzetét; mert ha a magyar történetírás részleteit megtekintjük, soha sem tetszett magyarjainknak az, hogy a keblökbe fogadott népek hozzájok abban, mi az egyesület oltára, a nyelvben, csatlakozni nem akarnak. Mivel, ha a mesék tarka országába utasíthatjuk is azt, mit Schneller ²²⁾ tanusítás nélkül fog

²¹⁾ Memoires III, pag. 37.

²²⁾ *Ungarns innere Gestaltung unter den zwei ersten Habsburgern.* §. 238. Der Mehrstand litt jetzt in Ungarn ungemain. Er bestand grüstenheils aus Deutschen, welche schon deswegen einen harten Stand gegen den Volksstoltz der Magyaren hatten. Man pflegte bei Einfällen die Städtebewohner zu bewaffnen, welche darum bei der Eroberung selten Gnade fanden. An den Bürgern lies man die Wuth aus, welche man an ihren Herrn nicht mehr oder noch nicht zu stillen vermochte. és §. 300. Die Contribution blieb fast allein auf den Städten haften.

nemességünkre: csakugyan, ha igaz, mit Windech mond: ²³⁾ „Midőn 1399 számláltatnék, akkor a magyarok megfogták királyukat, Zsigmondot, és szolgálit megfosztották; a jövevényeket pedig, t. i. a lengyeleket, németeket, svábokat, francziákat, ur nélkül koválygó baromként az országból kiűzték“: ezen kegyetlen bánást nemzetellentiségökkel érdemlették.

Nem is nézheti azt egykedvűleg egy nemzet is, ha valamely nép nem akarván simulni a fő és uralkodó törzshöz, mintegy kis állodalmat képez a honban, és ezzel a *nemzeti egységet* széttépi. Bár dicsértük fentebb német ajku polgárainknak austriai házból lett dicsőült királyainkhoz mindig bebizonyított hűségét; de azt sem hagyhatjuk említetlen, hogy Giskrának s cseh latrainak felső Magyarhonban, mint említettük fentebb, tótajkú városainkban, jó szállása volt; hogy a sopronyi némettség a hon 1491. folytatott köz hadában neutralis volt ²⁴⁾; hogy Korponán magyarnak német ellen tett bizonyosságát be nem vették ²⁵⁾; végre hogy olyan törvényt is kellett a magyarok országgyűlésin hozni, minőt, alatt idézve, törvénytarunkban olvashatunk ²⁶⁾.

²³⁾ Menken Script. Tom. I. Cap. 4.

²⁴⁾ Item Conventum est insuper; Quod dominus Rex Wladislaus et regnicole, hos qui se neutrales in hoc bello constituerunt, ut sopronienses et alios, eque ut alios Regni subditos, gracia et benivolencia complectantur; et occasione illius neutralitatis aut cujusvis alterius cum Romanorum Rege intelligencie, nulla indignacione aut statuum suorum detrimento persequantur. *Fr. Kollar Auctarium diplom. p. 254.*

²⁵⁾ Item: quod testimonium Hungarorum tantum contra ipsos (Carponenses) non admittatur: sed mox totum cum Saxonibus vel Teutonibus vigorem obtineat, prout decet. *Diploma Carponense de anno MCCXLIV.*

²⁶⁾ *Mathiae II. Decreti I. anni 1608. art. 13.* Praeterea nec hoc praetermittendum Status et Ordines censent, plerasque hactenus querelas ad se ab Hungaris delatas fuisse, quod ipsis in regnis et liberis civitatibus, etiam montanis et sclavonicis

Végre legtöbbet ártott a simulatlanság *nemzeti csinosbulásunknak*; mert e miatt sem anyanyelvünk illőleg ki nem miveltehető, sem közértelmességünk kellőleg fel nem derülhetett. Jól tudjuk, hogy a józan felvilágultság főbb eszközei: a nemzeti nyelv, egyházak, iskolák, hírlapok, folyóiratok, és színházak. Úgyde megengedvén városi polgárainknak saját született nyelvökön képezni magokat, nemzetünk ama miveltség eszközeitől megfosztatott: mert előbbben szép magyar nyelvünk falusi nyelvvé lealáztatott; egyházainkban s iskoláinkban idegen nyelv zengedezett; hírlapjaink későn, és ekkor is először nem nemzeti nyelven szólaltak meg; színházaink pedig a német ajkú városokban hideg részvétlenséggel küzdöttek; Thaliánk honunkban állandó helyre nem találván, vándor nép módjára bújdosott,— mellyből egyéb káron kívül az a becstelenség is háromlott nemzetünkre, hogy a bennünket meglátogató idegenek a játékszin állapotját vévén (mint ez helyes is) a nemzeti közmiveltség mérlegének; minthogy ezt nálunk felette rosz karban találták, ezt nem egyébnek mint nyelvünk természeti hiányának tulajdonítván, és mivelődésre alkalmatlan voltunknak: minket a miveltebb nemzetek sorából kizárni igen hajlandók voltak.

Tót ajkú városaink még többet ártottak nemzeti nyelvünknek, mint a német ajkúak. Mert ezek még is, ha mind kis részben is, csakugyan simultak nemzetiségünkhöz, és sok helyen már magyarosodnak; de a tótok kiölték sok

neque domos emere liceat, neque ad alia publica munia exercenda in propria ipsorum patria admittantur. Ideo statutum est, ut in omnibus liberis civitatibus absque respectu nationum, iudices primarii et senatores deinceps eligantur, alia etiam quaevis dignitates sine ullo religionis discrimine Hungaris, Germanis et Bohemis seu Sclavis quamcunque civitatem inhabitantibus mixtim et alternatim de caetero tribuantur: liberumque sit Hungaris nativis domos in medio ipsorum absque contradictione emere atque aedificare, resque ipsorum in vicinam quamcunque civitatem, juxta decretum Ferdinandi Regis anni 1553 art. 62. iavehere et conservare.

megyében a magyar és német nyelvet, — mint például a Szepességben, Zólyom, Hont és Bars megyei bányavárosokban, Nyitrában és Gömörben. Ezen utolsó megyében különösen az írott emlékekből, a faluk és mezővárosok neveiből s jegyzőkönyvekből ítélve, ezelőtt csupán németek és magyarok laktak: most már elmerültek ezen megyék a tótság széles tengerébe.

Tudjuk továbbá, hogy az ejszakamerikai magas műveltség varázs eszközei a *hirlapok*. A különböző statusokbeli felszámítás szerint, így szól bölöni Farkasunk, most 1015 újság és folyóírás jelenik meg esztendőnként az egyesületben: „még Peekskil faluban is kétszer adatik ki hetenként a *Sentinel*“: mi magyarok, a sokajkúság miatt nem élhattünk ezen üdvös eszközzel sok ideig az észderültség terjesztésére; ugyan azért távol vagyunk az európai nemzetek olvasottságától; mellyek gyakran még testi szükségük teljesítéséről is felejtkeznek, csakhogy szellemi fensőbb kívánataiknak eleget tehessenek.

De másodsor, vesztett az *erkölcsiség* is ezen honfitlanság által. Lélektudós moralisták előtt tudva van, hogy nemzetiség nélkül senkinek állandó jelleme nem lehet; mivel, mint egy kedvelt irónk mondja: „Gyenge nádként fog „az hajlongni jobbra és balra a leggyávább szél fuvalmá- „ra, bár honnét jöjön is az, és midőn minden más, hazaiért „buzog, az ilyen a külföld divatinak, szokásinak s nyelv- „vének idéetlen majma s vak bálványozója levén a hazaiak „felett; az efféléknek látására, a nemzet geniusa méltán „alá fordítja bus fáklyáját, és elfordítja nyájas elkesere- „dett arczát: mivel az illy virágok idegen kertészekről ki- „vannak ápoltatni, holott tápláló nedvöket hazai földből „szívják.“

Még *izlési fejtozésünk* is nem kissé sinli e fonákságot. Mert, hogy elsőben is öltözetbeli csinosbulásunkról szóljak, ki az a ki nem látja, hogy magasb műveltségű városaink viseletbeli csinossága, úgy szólván semmitsem hat a körttük lakó falusi magyar porság öltözetbeli csinosbulására.

Például: Pozsonban és Veszprém-ben vannak elég csinos magyar öltözetű német polgárok; és még is a vidéki pór-nép, Veszprém megyében például, még ma is azon fehér színű, veres hajtókájú, hosszú gallérú, rövid ujjú ismeretes szürdölmányt hordja nyakában, mellyről csak a veres kereszt hiányzik, hogy kurucz eredetét mindenki el ne ismerje benne. Igaz, hogy van némi keleti konokság és tunyaság is a magyar pór-népben, melly azt cselekszi, hogy — például a mondott megyében — noha látja a pór magyar a csinosab zirczi, markói, s más helységbeli németek díszes lakjait s kőkéményeit: ő még is olyan házakban vagy inkább kalyibákban lakik, hol a füstnek, kémény nem léte miatt, ablak- s ajtó-hasadékot kell keresni a kimenetre; szobájában tartja baromfiát, és hajlékának piszkossága igen feltűnő minden jobb izlésű utazók szemei előtt.

De csakugyan, ha igazán akarunk szólani, ezen nemzetiségünk megvetéséből kell kimagyarázni még is, azon különös tüneményt, hogy, bár a nagyobb szellemi műveltségnek, igazság szerint, ott kellene kitűnőleg mutatkozni, a hol nagy és népes városok, még pedig sűrűn találhatunk; de ez honunkban éppen nem így van. Mert noha Pozson és Zólyom megyékben öt, öt; Sopronban, Sárosban és Bácsban három három királyi; Vasban 41, Nyitrában 38, Szepesben 36, mezővárosok vannak: még is az igaz műveltség legfőbb lépcsőjét a népnél, nem ezekben leljük fel, hanem más megyékben: ott t. i. a hol városokban nem idegen s külföldi, hanem magyar nemzeti műveltség díszlik; mellynek elfogadására és utánzására sokkal hajlandóbb a magyar, mint akármely más nemzet, minden keleti komolysága mellett is. Ugy van: az idegen ajkú, bár művelt városi polgárság, nincs nagy hatással a tőle különböző nyelvű vidékre; és midőn a Csehországból Peterswaldnál kilépő útas örömmel látja, minő kitetsző műveltség sugárzik Pírnára, sőt csak a kis Zechistre is a magas fejlődésű édeni Dresdáról: nálunk igen leverő azt látni, hogy honunk egyik fővárosa, a német Pozson, minő kevés hatással van a kö-

rötte fekvő magyar és tót faluk pallérozódására. Így a Bánátban lakó oláhok és ráczok; a Beregben, Szepesben lakó tótok s oroszok, noha látják a legszebben épült német s helylyel magyar faluk kellő csinosságát: de azért nekik ez idegen fajú néptől tanulni soha eszökbe nem jut. Még most is a tótok ugyan fából építik nyomorult kinézésű házaikat: az oroszok jelen korunkban is szalmával fedik elszórt és soratlan hajlékaikat; még most is amazok ugyan alávaló harában, emezek pedig szintolly disztelen szűr-posztóban járnak, és kedvelt tengerijök, babjuk, és pálinkájuk mellett örömet maradnak.

Nincs tehát igazabb, mint az, hogy a városoknak csak a saját és hason ajkú s velök egy osztályú népből álló környékre lehet szembetűnő befolyásuk; az idegen ajkúakra, külön osztálybeliekre épen nem, vagy igen kevés. Így látjuk hogy Debreczen környéke tiszta magyarságból állván, a hajdú, nagy-kun s egyéb városokban minő szellemi visszhangra talál; ezek öltözete, épületei, szokásai, szóejtés módja milly egyezményben vannak a tón-adó városéval. Így áll a dolog Sopron és Vas megyében is; itt is a faluk szorgalmasan utánozzák városi példányait; fényűzők öltözeteikben, diszesek lakjaikban. Miért van az így? Mert Debreczen és környéke magyar; Sopron és környéke német. De már a somogyi pór nép kit utánozzon? Tón-adó városok nincsenek: magas miveltségű urai szép lakóhelyeit, viseletbeli csinját nem követheti, mivel ezek fölötte állanak. Mi lesz tehát belőle? az, hogy most is olyan füstös konyhában, piszkos ködmenben, avult szűrben s boeskorban jár, mint századokkal ez előtt; most is űzik a csikósok, gulyások, kánászok elődeik orozásbeli ügyességeit; most is dobi, csapi, vági, acskó, ászló, álog, könyér, löncse, köröszt hangzik le ajakaikról.

Hát azt megemlítsük-e, hogy a mívelt németek, angolok, hollandiak példája szerint, anyai nyelven adatván elő honunkban is a fensőbb tanulmányok, és az ifjuság elmeje a sok nyelvtanulás által nem vonatván szét, a gyö-

keres ismeretek jobban elterjednének, és a honi literatura édesb gyümölcsöket teremne. Igen szépek és szívrehatók itt a nagy Baconak alúl idézett szavai ²⁷⁾. És már most mind ezen nemzeti műveltségünket hatalmasan gátló akadályok és károk okai iránt, ha megkérdeznők német, tót s más ajkú polgárságunkat és azt tudakoznók: miért ragaszkodnak ők olly szorosán elődeik nyelvéhez, szokásaihoz, viseletökhöz? bizonynyal aligha tudnának nyomosb okot előnkbe gördíteni annál, mit az irkuczki uémet viseletű kalmárság mondott nem régen Miklós czárnak Moszkauban; ki redökbe szedte homlokát, midőn az említett kereskedőket nem nemzeti orosz, hanem német öltözetben látta maga előtt, s ezen fonákságnak okát kérdezte: „mi, így szólottak, ebben a mi elődeink szokásához alkalmazzuk magunkat.“

Annál szebb babér és teljesb amaránt fejledez számotokra dicső nyelvünk s nemzetiségünk szebb keblű hősei! kiknek, hogy kedvelt lantosunk, Bajza, szavaival éljek:

Csatátok nem volt pártcsata,
S ábrándos képzelet;
Melly dül alkotni várait
A köz romlás felett.

Kebletekben köz érdekek
Szerelme lángola,
Kartokban tiszta honfi tűz
Szabljája villoga.

²⁷⁾ Haec est prima literarum intemperies, cum verbis studetur non rebus: ea multum conducit ad doctrinae existimationem apud vulgus imperitum: attamen a iudicii magis limatis fastidiuntur, et poni possunt pro intemperie quadam doctrinae; cum sint verborum quoddam aucupium. *De augmentis scientiarum.*

VIII.

VISSZATEKINTÉS ÉS FŐ EREDMÉNY. HONI VÁROSAINK MIMÓDON LEHETNEK HAZÁNKBAN A KÖZ MIVELTSÉG ÁLDOTT ESZKÖZEI?

Történetirói lelkiismeretességgel egybegyűjtöttük a külsőszerű idők adatait nagy tárgyunk felvilágíthatására; festői hűséggel lerajzoltuk honi polgárságunk mindenkorbeli erkölcsi vonalmaid, ennek ábrázatja előtűntetésére. Most már, a millyen bátorsággal idéztük az emlékek bizonyítványait, a millyen szigorúsággal elbeszéltek az idők mocskait és támaszkodva a honszeretet oltárához előadtuk nézeteinket, felhordottuk az előzményeket: szintolly szilárdsággal kimondjuk a fő eredményt, s egészles feleletet, melly imez: Nem megvetendő közzönhet honunk is, mint minden állodalmak, a negyedik vagy polgári rendnek. Városaink műiparos lakosai, nyomott helyzetökben is, jól rendezett szerkezettel diszeskedvén, és békés szorgalomból élvén, hódoltató nemzetünk eleinte szilaj erkölceit szelidítették, az által, hogy ezt egy helyben lakásra, földmivelés gyönyörűségei éldeletire szoktatták, és amaz igaz bölcseséghez, a keresztyénséghez, simulni segítettek. De az idők boldogtalansága miatt nem fejtőzhetvén ki maguk is úgy, mint akár a lombárdi, akár a hanza egyesületbeli városok: igen nagy befolyással honunk fejlődésére nem lehettek. Tettek mindazáltal mit tehettek, főleg a tudományok föléledése századában, hazánk mind polgári életére, mind közgazdaságára, tudományos, erkölcsi, és izlési csinosbulására. Ohajtni le-

hetett volna, hogy nemzetiségünkhöz nagyobb simulásuk által, hatottak volna jobban nemzeti egységünkre is: de remelhető, hogy ők, jelen körülményeinket, és a magyar nemzet nagyszerű törekedéseit vevén fontolóra, elődeik hibáját kétség nélkül helyrehozzák; és a város tiszta fogalmára fölemelkedvén, a kor hatalmas szellemének hódolván, és a külföldi nagy példányokat követvén, köz műveltségünk legfőbb és legáldottabb eszközei lehetnek.

Felelő polgári helyzete sokkal csekélyebb, mint sem hogy ő, szerénytelenség nélkül, egy olly fenséges testületnek, minő a magyar polgári rend, tanitást adhasson, melyet a tudós társaság sem kíván adadni; jól érzi, hogy nem szorultak annak magas műveltségű előjárói, kik az ország főgyülekezetében is ültek, egy magános személy belátására és nézeteire. De azon bizalom, melly őt mind e mellett is lelkesíti, hogy az idejében ejtett szó kedves az elfogulatlanok előtt, bár kitől jöjjön az; hogy továbbá nem megvetendő olly férfúnak szava, ki népműveltségünk csekély állását még ifju éveiben mélyen érezvén, már külföldi utazásaiban, mellyeket Némethon legműveltebb állodalmaiban tett, ezen tárgyra élénk és feszült figyelmet fordított; ezen bizalom őt arra bírja, hogy mielőtt kedvencz tárgyú értekezését berekesztené, honfi kebelből eredett nézeteit közölje polgári rendünkkel, és csekély véleményét kimondja arról: Mikép lehetnek honi városaink, hazánkban, a közműveltség áldott eszközei?

+ Honi közműveltség jótékony forrása fakad városainkban, ha ezek polgári szívvel és szájjal honfiak, azaz, a nemzeti fejlődés barátai lesznek. Úgyde kicsoda a nemzeti műveltség barátja? Nem az, ki a régiség imádója levén, vissza akarja vinni földjeit a régi rozsdákra, iconoclastai

dühhel mindent felforgatni, mit a nemzet képzői a kor kívánattal egybehangzólag alkottak : nem is az, ki a magyart más külföldi néppé akarja tenni (az újítás mellett buzogván) még pedig egy évtized alatt, és tiszteletre méltó sajtóságiból, korkimélte nemzetiségéből kivetkeztetni: hanem az, ki kiméli ugyan az említett palladiumot, főleg a mi ebben kimélést, fejtést érdemel: de a mellett azon is igyekszik, hogy a nemzet nyelvét, törvényeit, bélyegét a maga idealjához közelebb vigye; vele azt, mire most néki halaszthatlan szüksége van, megszereztesse; erkölcsben, izlésben elmaradási szennyét vele megismertesse, és letöröltesse.

Szívvel és szájjal kell tehát nekik honfiaknak lenni, melly úgy leszen, ha a polgári erények koszorúját iparkodnak minél előbb megérdemlenni. Három sarkalatos polgári erény létezik, mellyektől mint törzsökről felnőnek a többi származékos erények.

Legelső polgári kötelesség: a *serdülő ifjuság, főleg a nőnem képezése*. Semmisen tűrheti kevesbé az avult szokási schlendriant, mint a nevelés nagy és szellemi munkája. Ha még az égi bujdosók és naprendszerek is haladnak: hogy ne haladna a lelkek országa, hogy ne kellene haladni ezek organumának, a nép- és gyermeknevelésnek. Ugyde mit nevezünk mi haladásnak? A gondolkozásnak nem azon ábrándjait, s a boldogságnak azon álmait, mellyekkel tépelődnek a rajoskodók és utópisták: ezek olly szélveszek és viharok, mellyek a felcsigázott képzeletű s gyöngye fejű embereket százszorta rosszabb helyzetbe döntik, mint milylenből kikivánoztak; — igaz haladás egyéb nem lehet, mint saját és társas helyzetünknek javítása; érzéki, szellemi és erkölcsi hajlomaink bővebb kifejtése, és az erkölcsi s polgári törvényekkel összhangzatba hozatala által. Erre pedig főeszköz a *polgári nevelés*.

Fájdalom! honunkban ez még bölcsőben fekszik, és innét polgárságunk s városaink hatástalansága. Bölcsőben fekszik, mondom, mellyet tanúsít eléggé az, hogy városaink, igen keveset kivéve, polgári iskolák hiával vannak. Lé-

teznek ugyan városainkban két rendbeli tanító intézetek, ugymint alsók és felsők: vannak elemi és tudományos iskolák; de a mik legszükségesebbek volnának, t. i. közép, vagy polgári iskolák nincsenek: melly miatt növendékeinknek egyszerre kell ugrani szilaj tudatlanságból elvont tudományosságba. Polgári iskolák, mellyekben külföldi, főleg német-honi ifjuság elsöben anyanyelvét olly tökéletesen megtanulja, hogy az azon elszavalt egyházi tanításokat, előadott színészi darabokat, irt jeles munkákat nem csak teljesen érti, hanem még gondolatjait is ügyesen kifejezheti; mellyekben tárgyas és az életre alkalmazott ismereteket merít, a fej és polgári számvetés minden nemét megtanulja, a rajzolás, hangászat, táncz s egyéb izlést finomító gyakorlatok elemeivel megbarátkozik; honát és az ezt környező tartományokat s népeket több tekintetben ismerni tanulja; a földmivelés, müipar és kereskedés jelen álláspontjával együtt, a természet, és a bennünket átölelő nagy minden törvényeivel és tüneményeivel annyira megismerkedik, hogy mind a lelket sújtó babona, bilincseitől menekszik, mind az abban levő istenit érzékeny szívvel felfogván fölemelkedhetik a világ és saját maga imádandó alkotójához, és ennek tiszteletét épen nem úgy tekinti mint pusztá szokást vagy igát, hanem mint a legboldogitóbb élelmények forrását: az illynemű polgári iskolák által varázsoltatott elő azon szellemi és erkölcsi miveltség, mellyről szólottunk a második szakaszban; ezek által hatottak olly derekasan a külföldi városok saját állodalmaikra.

A régi politica megvetette a proletáriusokat, és a néptömeg aljára nem is igen ügyelt. A mai polgári nevelés ellenkező irányt követ: a pór nép ügyét a derek Némethon fölveszi; mert tudja, hogy nincs biztosítva a polgári rend és közbátorság, ha amaz elmuellőztetik, és mint az olly bor, mellynek sepreje le nem húztatik, gyakori forradalomnak van kitéve. Tanult tőle Franczhoz; de tanul egész Európa, látván az olly nemzetek gyakori forrongásit, mellyek a proletariusok nevelését nem tartják szükségesnek. Ezért ma-

radnak örök áldásban a köznép baráti; minők, az asszonyi-egyesület széplelkű tagjai, a dolgozó házak, kisedővő intézetek alapítói, és mind azok, kik pórnépünket a heverés, koldulásvágy, vesztegetés, s agg napjaira nem tekintés nyavalájából kigyógyítani szivesek.

Polgári főbb osztályú ifjaink s leányaink is megérdemlenék, hogy a fentebb szellemű, és a divatinál jóval nemesb nevelés áldásaiban részesülnének. Izlési fejlődés szükséges, de ez magában a testi, szellemi és erkölcsi nevelés hiányát soha ki nem pótolhatja. Harmonizálni kell ezeknek és úgy áll elő a tökélyes férfi és nőnemeli. Még most, ha a magyar tehetős ifjuság németes városainkban tanulmányivá a divat-öltényeket teszi, pénzét itt elkölti, és mint egy jeles ironk mondja: jó, legalább középszerű originálból rossz fordítássá válik, — az illy pallérozottságot senki sem fogja műveltségbeli nyereségnek nevezni. De főbb osztálybeli leányaink is eddig elé mit tanultak városink nevelő intézeteiben? Megtanulták itt, idegen honokból került vezetőnek alatt, a derék magyarságot lenézni, ennek nyelvét, íróit, történeteit, jeles tetteit semmibe venni: de annál jobban az olly dolgokban ügyességet szerezni, mellyek a hiúságot csiklándozzák; érzékiségét, mellyet gyöngíteni kellene, táplálják: megtanultak a házi foglalatosságtól idegenkedni, zajos multságokat keresni, magokat fitogatni, fényeskedni, és az ollyan méz-édes uracsoknak tetszeni, kik a nőnemi ideált nem abban helyezik, ha ez nyájas társalkodásu, munkásan takarékos, gyermekeit híven ápoló, férjét szívből szerető; hanem abban, ha ez művészileg énekel, elragadóan tánczol, francz nyelven olvas és beszél, divat szerint öltözik, hószin nyakú és kezű.

Polgári második főfő kötelesség: az *iparebresztés*, és ennek minden nemű gátjainak széthányása. Polgárság képviselője, a városok rakhelyei mintegy a tudományos, művészeti, kereskedési, kézművesi szorgalomnak. Forrai,

versenyezni kell tehát ezek falai közt a műiparnak, és hatalmas karra! ledönteni azon akadályokat, mellyeket ennek elébe előítélet, aggszokás, ügyetlenség, szegénység rakta-nak. Minden fensőbbségnek enged, és nincs lehetlenség, csak szívesen akarjuk. Mint a fentebb mondottakból lát-hatni, honi városaink annyi akadálylyal nem küzdöttek mű és más ipari haladásban, mint a külföldiek; mert királya-ink kegyessége mindent kipótolt; fels. uralkodó házunk pedig már az őskorban, sőt kezdetben, polgárbarátnak nyi-latkozott; mi, más honokban, épen nem úgy volt. Igaz, hogy a magyar vitézlő s nemesi rend okosabban itelvén a keresztes hadakról, mint az akkori rajoskodó Európa, nem vett olly nagy részt ezen szenteskedő kalandban, hogy pol-gárságunk olly hatalomra léphetett volna honunkban az e-rőtlenedett aristocratia felett, mint a fegyveres Hanza kül-földön: de azért szabad mozgás ettől sem tagadtatott meg soha; és hogy műiparban hátra lenni tapasztaltatik, ezt mint láttuk, haladási és egyesületi szellemök hiányának tu-lajdonithatjuk nagy részben. Már pedig nagyon igaz, mit Matter ²⁸⁾ mond: „Műiparnak, kereskedésnek, és más mes-terségeknek, természettel gyorsabb folyamuk van, mint más iparágaknak; ezek jobban élesítik a tudvágyat, keve-sebbé türik a schlendriant, és azon népek, mellyek jeles szellemi ajándékot vettek, vagy kedvező helyezettel bir-nak, fölfedezéseik által a világ csodáját magukra vonják, és a természet titkaiba beavattatnak, s a gondviselés válasz-tottinak gondoltatnak.“

Mit nem tett B i r m i n g h a m, melly száz évvel ez e-lőtt csak egy jókora falu volt, s most száz ezer lélekből álló nagyfontosságú gyárváros, legszigorubb helyzetében, műszorgalmi csügedetlen buzgalma által! Azon siktér, mely-lyen ez fekszik, a legnagyobb terméketlenség képít hor-dozza. De földjét szénbányák metszik keresztül; ezekre ráakadt ő, és iparja által több kincset, jólétet, miveltséget

²⁸⁾ Über den Einfluss der Sitten. u. s. w. 230.

merített ezekből, mint ha Selmezz vagy Körmöcz érczkin-
cseit tapodná lábaival. Így Chantilly is Franczthonban ;
melly csipke-készítésből ollyjólétre, szépségre tudott eljut-
ni, hogy régi földes urát, herczeg Condét, álmélködásra
gerjeszté, és színházi inkább, mint életbeli jelenetekkel le-
pé meg.

De az itteni smás hasonszellemű polgárság keblét nem
rongálja ám azon *előítélet*, melly nálunk azt cselekszi, hogy
ha valamelly család műiparja által kissé fölemelkedett s
meggazdagult : ennek maradéka már szégyenlén ezen ala-
csonynak gondolt polgári helyzetét, ebből kilépni, és ezt
más fensőbbnek vélt állapottal fölcserélni siet. Nem rongálja
az *egy helyben tespedés*, és ügyetlen *schlendriánhoz* ragasz-
kodás. Mert ezek jól tudván azt, hogy egyetlen út a fen-
sőbb miveltségre és jólétre a felmagasztalt ipar, és hogy
egyik élénk munkásság feljebb emeli a másikat, mertek ki-
lépni a kopott vágásból, és emberi erőt gépelyi erővel fel-
váltani : nem úgy mint sok honi városaink, mellyek lakói
noha régen hallják s olvassák, hogy gőzerőművek minő
csodáit tüntetik elő a mesterségnek, milly ember- s barom-
erő kimélést, s milly kézzel fogható hasznót nyujtnak a
nyugati tartományok fiainak ; még is nálunk majd minden
városokban csaknem minden a régi vágásban csikorog.
Viz nélkül szükölködő városainknak, például, eszökbe nem
jut, hogy egyetlen artézi kút milly könnyebbséget szerezne,
egyetlen gőzmalom szükségtelessé tenné minden ó korbelt
és igen fáradságos száraz malmaikat. Nem rongálja a *szegény-
ség* is. Ezekben az ifjuság jókor megtaníttatik s figyel-
messé tetetik takaréktárok által a pénz becsére ; nem úgy
mint nálunk, hol a serdülő kor fecsérése, könnyelmű pa-
zarfénykórsága fő gyökere az elhatalmazott erkölcstelen-
ségnek. Külföldön a megyék fő helyeiben takaréktárok lé-
teznek, és ezek által szünnek meg azon régi panaszok, mely-
lyek a cselédek kicsapongó életmódja, a mesterlegények, s
egyéb vagyontalan szülektől származott fiatal személyek
tánczdühe, tobzódása, szesz italokkal élése, a nőszemé-

lyek piperevágya miatt keletkeztek. Hajdani magyarságunk szilárdabb volt e részben, mint Bonfinnak alól idézett szávaiból és másunnan eléggé kitetszik ²⁹⁾). Milly messze vagyunk még mi a *mértékletességi egyesületek* nagyot ölelő ideájától, melly már Ejszakamerika statusaiban valósított, és hiteles adatokból tudjuk, hogy itt mintegy 3000 egyesületben több van háromszázezer aláírónál, kik nemes munkálkodásuk iránya: eltörteni az égett italokkali élést, mellynél hatalmasb, kártékonyabb ellensége nincs az emberiségnek; mivel ennek lobogója alatt szolgálnak a szegénység, vétkek, házi nyomor, nyavalyák és örülség. Kivánt sikerrel is koronáztatott e szerencsés vállalat: mert a szeszes italok fogyasztása több mint egy harmaddal kevesedett az egyesült országokban, száznál több korcsmából a szeszes italok száműzettek, és mintegy ezer destilláló gyár végképen megszűnt.

+ Harmadik és legnagyobb polgárerény: a *nemzetiséghez simulás*. Nem köthetjük eléggé szívére polgárainknak e szent ügyet és annak meggondolását, hogy minden nemzet állandó jóléte függ annak nevelésétől: épen úgy, mint mindnyájunknak életbeli boldogsága megvettetett azon vezérlet által, melly ifjabb korunk éveit kormányozta. Nem üres fogalom a nemzet-nevelés, mellyről sokat lehetne írni, ha bölcsseknek nem irnánk, kikről fel nem tehetjük, hogy a nemzetnevelés elveivel ismeretlenek volnának. Ugyde az említett nagyszerű nevelés, mellyet a mennyei örök nevelő után a fejdelem, törvényhozó test és nagy nevű írók vezetnek, egyéb irányt és czélt nem tűzhet ki magának, mint saját nemzete érdekét: melly abban áll, hogy egy lélek, egy szív, egy nyelv csatoljon öszve minden hazapolgárt a közmiveltség és közjólét elérésére. Ez a nemzet egyetlen érdeke, mellyet

²⁹⁾ Decad. IV. L. VIII. Nusquam gentium milites spectare licuit, qui in castris quietius, honestius viverent, sese religiosius gorerent, avidius temperantiam et castitatem colerent.

nem szabad semmi más idegen érdeknek eltörleszteni; különben elveszti a nemzet önállását, melyet elvesztvén lassú lépésekkel a sir felé támbolog.

Ezen nemzet-nevelésnek pedig azért kell szilárdnak és elveihez feszesen ragaszkodónak lenni: mivel míg ethnogógia nincs, addig egyéb részletes nevelés sincs; mert minden illyes nemű dolgok, a nemzetnevelésben, mint fő törzökben egyesülnek. Jelesen az ifjuságnevelésnek nincs sem alapja, sem iránya, sem eszköze, sem haszna, ha szilárdul alkatott és lelkiösméretesen vezérlett nemzetnevelés által nem gyámolittatik. Magyarhoni polgári nevelésnek is tehát szoros összhangzatban kell lenni Magyarhon intézeteivel. Ha mi nem magyar, hanem más akármelly honbeli polgárokat nevelünk: hogy állhatunk meg az értelem tribunalja előtt? és nem teszszük-e magunkat csuffá s nevetségessé minden európai s más nemzetek előtt? Törvényeink hatását is gyöngítjük ez által; mert nincs bizonyosb, mint ezen elv: ,Törvények csak úgy teremhetnek kívánt gyümölcsöt, ha a nemzetiség fogékony földében diszlenek.'

És miért ne simulnának legmiveltebb polgáraink is a magyar nemzetiséghez? Bár előadott okok miatt, még úgy, mint más nemzetek, népünk tömege külső miveltségre ki nem fejtőzhetett: de van ennek még is olly belső és szív-miveltsége, melly neki nagyobb súlyt ad az emberiség mérlegében, mint más igen pallérozottnak látszó, de haszonleső, hiú, álnok, bigott, hivtelen és forrongó nemzetek erkölcsi fejlettsége. De nem is a magyarkából, tisztújítási jeletetekből kell egy nemzetet megítélni; hanem annak lelkes férfaiából, derékjeiből, és bölcseiből, kikkel pedig honunk eleitől fogva diszlett; és ha a nemzet-nevelés előhaladand, ezután még jobban diszleni fog. Hogy a miveltségnek nem legmagasb fokán áll nemzetünk; jelesen: hogy áldott földünk agg szokás szerint miveltetik, számtalan iparágaink olly kissé gyümölcsözők, műiparunk az avult rendszerek miatt csigamenésű, vizeink szabályozatlanok, közlekedésünk nehéz levén kereskedésünk alig létezik, falunk disz-

telenek, literaturánk, bár most szépen megindult, még nem sok classicus munkákkal fénylik, nemzeti művészetünk bölcsőben fekszik, séta és más disztéink emléktelenek, szóval, hogy régi dicsőségünk éji homályban borong: ezeknek ha nem egyedüli, de kétség kívül nagy oka, honi német, s más ajku polgárságunk különhúzása: mert a városokból kell kimenni a nemzeti miveltségnek, mint Sionból a törvénynek. Mig hozzánk eredeti jövevényeink (hospites) nem csatlakoznak és simúlnak: addig hatásuk reánk csekély, befolyásuk erőtlen leszen; mert a magyar, bár ezer év alatt változott is valamit európai lakhelyében; de csakugyan mint Fessler ¹⁰⁾ mondja: „ma is olyan ő testestől lelkestől, mint kiköltözéskori elődei“; charactert, még pedig erőst mutat ő mindenben, mint azt történetírása, és rendületlen maradt polgári alkata mutatja. Csak annyit vesz ő be más-tól, mennyi vérevel, természetével, sajátságival összefér: hogy ő olyanhoz simuljon, ki ő hozzá simulni nem akar, olyat utánozzon, ki nem is mindenben követésre méltó, ezt nem teszi. Marad tehát régi egyszerűsége, elvei, szokása mellett: így sokkal holdogabbnak érezvén magát, mint ha sarkából kivettétvén, sodrából kivétetvén, önállását elveszítné, sajátságaiából kivetkeznek. †

Úgy és nem másképp lesznek tehát városaink a honi csinosbulás áldott eszközei, ha az előadott három hazai főkötelességre figyelmeznék: és ezek által maguknak miveltégi túlnyomatot szereznek, melly minden öröklött és származékos aristocratiánál hatalmasb. Nem lehet ugyan honi polgárságunkról azt mondani, mit egy ismeretes író mondott a lengyel polgárokról. „Il y a trois ordres en Pologne la noblesse, qui est tout; le bourgeois, qui ne sont rien: et les paysans, qui sont moins que rien.“ De csakugyan a magyar polgári alkotmány őrállói, látván a polgárságnak honunk emelésére czélzó törekedéseit, hajlandóbbak lesznek

¹⁰⁾ Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen I. B.

arra, hogy annak még több politicai súlya legyen, mint van jelenleg: csakhogy ez is nemzetiségünkhöz simuljon, és király iránti hűségét, a nemzet s nemzetiség iránti hűséggel párosítani ügyeskedjék. Így mulik el városaink mostani bizarrsága, melly, külföldről jött utazó előtt, megfejthetetlen rejtény; így képeztetik egy magyar fővárosi élet, melly a nemzeti élet köz és tüzpontja leszen: így hasonlítand honunk egy kerthez, mellynek legszebb virágai egybeszedetvén, belőlük koszorú fűzetik, melly főváros-koszorú, Hunniánk kebelén, menyasszonyi ékesség gyanánt ragyogand. Végre, így lesz honunk minden fia és leánya olly hálás, magyar szívű és ajkú városaink iránt, mint hajdan a görög és római nemzet: melly Athenaet s Rómát szinte istenség gyanánt tisztelé, és ezeket templomokkal, oltárokkal, és még ma is bőven található emlékpénzekkel dicsőíté.

DE BALLAGI GÉZA.

HONI VÁROSAINK TÖRTÉNETEIT NÉMI RÉSZBEN
FELVILÁGÍTÓ, KELETKEZÉSI REND SZERINT OSZTÁLYOZOTT
OKLEVELEK. FEHÉR, JANKOWICH, ÉS HORVÁT
GYŰJTEMÉNYEIKBŐL.

X-dik Századból.

A.

Ordinis ac nominis carismate praerogato S. Romanae sedis
Universalis Pontifici Benedicto, Piligrinus S. Lauriacensis Ec-
clesiae humilis servitor, fidelitatem precum, devotumque ser-
vitium.

Notum fieri dignetur vobis, summe Sacerdotum Prae-
sul, quod supra omne an mi mei desiderium nunc delectarer
et Apostolorum visitare limina, vestraque optabili perfrui praesentia et ea facie ad faciem, quae literis et internunciorum committo iudiciis, sanctissimae Paternitati vestrae coram ratiocinari, nisi quod a Neophyta Ungrorum gente huc ire prohibeor, apud quam foedere pacto sub occasione pacis fiduciam sumpsimus operam exercere praedicationis. Cuius enim terror gentis ex longo tempore etiam aliarum provinciarum Praedicatoribus meae diaecesis hactenus aditum clausit, ad quas nihilominus praesentis oportunitas ire me vocavit. Quibus Deus omnipotens, qui solita sua pietate semper dispersa congregat, apeirre dignatus est januam cordis sui diu clausam, ut discisso velamine duritiae suae, depositaque ferina crudelitate, leni iugo Domini colla submittant. A qua ergo praefata Ungrorum gente multis precibus ipse invitabar venire, aut missos meos in opus Evangelii illuc dirigere, ad hos dum transmitterem satis idoneos Viros ex Monachis, Canonicisque Presbyteros, atque de singulis Ecclesiasticis gradibus Clericos, et vita et omni conversatione illorum sic ordinata, quemadmodum in gestis Anglorum didici, tantum divina gratia suis

institutionibus fructum statim ministravit, ut ex ejusdem nobilioribus Ungris utriusque sexus catholica fide imbutos, atque sacro lavacro ablutos circiter quinque millia lucrarentur. Christiani autem, quorum major pars populi est, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt captivi, quibus nunquam soboles suas licuit nisi furtive Domino consecrare, modo certatim nullo obstante timore offerunt eas baptizare et gratulantur omnes tanquam de peregrinatione in patriam suam reducti, quod Christiano more oratoria audeant construere et licentia percepta linguam ligatam in laudem Servatoris praesumunt solvere. Ipsi enim Barbari mira omnipotentis Dei operante clementia, quorum, licet adhuc gentilitate sint quidam detenti, nullam tamen ex illorum subditis vetant baptizari, nec sacerdotibus invident, quocumque libet, proficisci: sed ita concordes sunt pagani cum christianis, tantamque ad se invicem habent familiaritatem, ut illic Isaiae videatur impleri Prophetia: Lupus et Agnus pascentur simul, Leo es Bos comedent paleas. Factum est ergo, ut paene cuncta Ungrorum natio sit prona ad percipiendam fidem sanctam. Sed et aliae Sclavorum provinciae ad credendum promptae, et est ibi messis quidem multa, operarii autem pauci. Unde quoque visum est iam necessarium esse, quatenus Sanctitas vestra illic aliquot iubat ordinari Episcopos, quia et quondam Romanorum Gepidarumque tempore proprios septem Antistites eadem orientalis Pannonia habuit et Maesia, meae sanctae Lauriacensi, cui ego indignus ministro, Ecclesiae subiectos, quorum etiam quatuor, usquedum Ungri Regnum Bavaricum invaserunt, sicut praesenti cognitum est aetati in Moravia manserunt. etc.

XI-dik századból.

B.

Universalis et Catholica sancta Mater Ecclesia e diversis partibus unigeniti filii Dei sanguine unita caritativa compassione per omnes orbis fines diffudi volens notificat tam praesentibus, quam futuris se esse auctam in Pannonie partibus una regali Abbatia MXCI. anno dominice incarnationis, indictione VIII. regnante Latisclavo gloriosissimo ejusdem regionis rege. Locus autem ille, in quo Deus preelegit sibi sanctam fundari ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, vocatur Sumich, nobilissima Urbium Terrae, quam cum territorio suo predictus Rex audiens opinionem meritorum beati Egi-

dii Confessoris ad honorem sancte et Individue Trinitatis, et beatorum Apostolorum Petri et Pauli et S. Egidii Confessoris pro redemptione anime sue et Antecessorum suorum et omnium fidelium Christianorum in presencia Domni Odilonis Abbatis prelibatis apostolis Petro et Paulo et beato Egidio dedit, et ipsi abbati et successoribus suis ad regendam regulariter, tali tenore; ut quicumque usque ad finem seculi sumichensis Abbas fuerit, abbati, qui tunc temporis fuerit in Monasterio S. Egidii in valle flaviana obedientiam veram promittat, et usque in finem vite sue teneat. Preterea vero ipse elegantissimus Rex Antecessoribus suis non se inferiorem iudicans ea conditione et tam perpetuo iure libertatis supradictam fundavit ecclesiam, ut post Deum et sanctos eius, in quorum honore dedicata est, ejusdem Ecclesie abbas ipsum solum audiat, soli inclinet, ipsum in omnibus necessitatibus tutorem et iudicem suarum rerum tantum modo cognoscat salvo episcopali iure. Atrium autem ejusdem ecclesie ad quod omnes tam in vita quam in morte qualibet necessitate circumventi, sicut ad securum refugium confugere debent, christianissimus Rex taliter consecrari fecit, ut omnes illuc pro tutamine fugientes tam corporis, quam anime solamina reperiant, et sui vel suarum rerum preiudicium non sentiant. Quapropter sicut regale est monasterium, ita omnium honorum consensu regalis est prohibitio, ne quis mortalium, preter ipsum Regem, super res ecclesie iudicare presumat. Atrium vero si quis, quod absit, violaverit legem patrie persolvat in unde cuplum. Quod si quis contra Deum et Sanctos eius et contra regalia decreta aliquid ex his, que dicta sunt, preter atrium nefario anu violenter temeraverit, ex precepto prefati Regis quod audacter presumpsit restauret. et insuper l. marchas cocti auri persolvat. Dator istius precepti Rex Ladisclavus. Testes quicum eo fuerunt: dux Lambertus frater eius, Dux David consobrinus, Gerazclavus filius Regis Rutenorum gener ipsius, Almarus Vesprimiensis Episcopus, Comes Palatinus Petrus, et Comes Acha, Michael, Seraphin, Copan Capellani illius, Rotbertus de Gozlaria spatarius illius, Anulfus Legatus ipsius. Receptores vero istius doni vel precepti sunt isti: Feuzo sancte romane ecclesie Legatus, dompnus Odilo S. Egidii abbas. Monachi, qui adfuere, Petrus prepositus, qui postea primus inde abbas effectus est, Rostagnus Rainonis, Petrus Arinarius, Ugo et Daniel Capellani ejus, duo Diacones Petrus et Rostagnus, Petrus Camerarius, Dalmacius Decanus, Clerici. Et Laici, qui cum Abbate fuerunt: Petrus Pietaviensis grammaticus. Petrus Ugonis, Raimundus Felicis, Bernardus Amarici, Rainaldus Arvei, Maimbaldus et Arveus et

alii quam plures. Hic subscribuntur singulatim honores supra-
dicto Monasterio ab ipso Rege donati. Sumich cum territorio
suo, ecclesia ejusdem loci cum servis et territorio suo, Patrie
villa cum servis et territorio suo, Pincinaticorum villa cum
servis et territorio suo, villa S. Georgii cum servis et territo-
rio suo, villa currualis cum servis et territorio suo, villa vi-
nitorum cum servis et territorio suo, triginta vineas cum vini-
toribus suis, in I.X. vineas medietatem cum vinitoribus suis, do-
mus CCC. servorum, et C. militum domus.

XIII-dik száza dból.

C.

In nomine Sanctae Trinitatis, et individuae Unitatis.
Andreas Dei gratia Hung. Dalm. Croat. Ram. Seru. Gallie. Lo-
dom.que Rex in perpetuum Munificentiae regalis immensitas
licet etiam ad extraneos bonae commendationis fragrantia di-
latari debeat, ad illos tamen copiosius munificentiae suae do-
na tenetur diffundere, quorum temporalium bonorum impensu
sibi fideliter obsequuntur, et in offerendis orationum sacrifi-
ciis pro parte Regis et Regni Deo iugiter devote famulantur.
Cum itaque cunctarum Ecclesiarum in Regno nostro Christo
militantium, illarum tamen maxime, quorum specialis cura, iure
patronatus nos attrahit, divinae pietatis intuitu curis et defectibus
diligenter et devote, et circumspecte providere tenemur. Praesen-
tium, atque posterorum memoriae clarescere volumus, nos liberali-
tate regia concessisse, quatenus cuiuscunque nationis homines,
Saxones videlicet, Hungari, Selavi, seu alij ad Terram Monaste-
rii Sancti Benedicti de Gron commorandi causa iam convene-
runt, vel convenire voluerint, praerogativa eiusdem liberta-
tis iure perpetuo gaudeant, qua hospites nostri in Pest, Al-
bae et Budae commorantes, auctoritatis regiae privilegio tran-
quillitate perpetua perfruuntur: sub his videlicet exceptionibus,
quatenus de omnibus proventibus et commoditatibus, quae ad
regiam iurisdictionem pertinent, tam in tributis et descensibus,
quam in liberis denarijs et ponderibus, seu alijs quibuscunque
debitis, quae in Regno nostro solent, et etiam possent emer-
gere; nec Fisco, nec cuiquam hominum respondere teneantur,
sed ad Ecclesiae memoratae iurisdictionem tam in iudicijs fa-
ciendis, quam in alijs, quae diximus, liberalitate regia sint
in perpetuum deputata. Verum, quia, quod Deo datum est,
sanctum esse debet, ac irrevocabile; ut haec a nobis in nostrorum
remissionem peccatorum, amore Dei principaliter, et ad honestam

Abbatis eiusdem loci, Thomae petitionem, facta donatio, per omnia successorum nostrorum tempora, salva semper, et inconcussa permaneat, praesentem concessimus paginam Sigilli nostri munimine perpetuum roboratam. Datum per manus Magistri Vgrini, ac Aulae Regiae Cancellarii, Anno Dominicae Incarnationis Millesimo, Ducentesimo, Decimo Septimo. Regni nostri anno decimo tertio.

XIII-dik Századból.

D.

Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Raemae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaeque Rex omnibus Christi fidelibus praesentem paginam inspecturis, salutem in eo, qui est omnium salus et vita. Effectum iusta postulantis indulgere, tam vigoraequitatis, quam ordo exigit rationis, praesertim, cum potentium vota et pietas adiuvat, et iustitia non relinquit. Hinc est, quod ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire literarum: quod nos consideratis fidelitatibus, et servitiis sanctae Matris Ecclesiae Strigoniensis, quae nos, et nostros Praedecessores in omnibus iuribus Regalibus et Reginalibus, et supervenientibus necessitatibus, contra omnes insultantes, et infideles tyrannos fideliter fovit, aluit, et defensavit toto posse, cum opere subsequuto, a tempore suae primae foundationis maxime in coronatione Regia, Regnique adeptione, ac pro nostra, et nostrorum successorum iniuria repellenda, se et sua omnia submittebat fortunae casui, et perditioni. Et cum praedicta Sancta Strigoniensis Ecclesia locum Primatis in Regno nostro tenere dinoscatur; tam a beata sede Apostolica, quam a Sancto primo Rege Stephano, nostro progenitore, qui praedictam Sanctam Ecclesiam fundavit, dotavit, et libertatibus firmavit et stabilivit, ac servitorum amplitudine, et multitudine dignitatum decoravit. Nos eiusdem vestigiis inhaerentes, aliquo donativo remunerationis, et libertatis amplioris consecutione Archi-Episcopum, et Ecclesiam suam Strigoniensem aliis Ecclesiis praeferre volentes, prout fuit, et est: has gratias speciales, et donationes ad praesens duximus faciendas: Quod nullus Tributarius in quibus libet Comitatibus, vel Partibus Regni nostri, cuiuscunque nomine ad exigendum sit deputatus, audeat, tributum, seu thelonium, aut pedagium super Populos Ecclesiae praedictae exigere, vel eosdem impedire cum eorum

rebus mercimoniis procedentes, qui si exegerit, vel impedierit, et per Officiales Ecclesiae ad nostram praesentiam, vel Iudicis Curiae nostrae citatus fuerit, ablata restituat sine mora, et decem marcas pro birságio, nostro Iudici persolvere teneatur. Et si contrarium facere attemptaverit, tributum perdere dominus terrae, probata exactione tributi, et bonorum impetitione iudicetur, prout a' Sanctis Regibus hoc ab antiquo erat institutum. Item concessimus civitatem Archi-Episcopalem construendam, et congregandam in territorio sub castro Strigoniensi, et domo Archi Episcopali, ac forum fieri in eadem per totam diem Sabbati, incipiendo a' media die feriae sextae immediate praecedentis cum foro cottiliano, ad quod forum omnes mercatores secure veniant, et libere recedant, factis suis mercationibus cum omnibus libertatibus, quae congruunt civitati, a' parte Danubii incipiendo a quodam fonte calido scaturienti, qui est sub castro, et fluit ad ripam fluminis kys Duna vocati, usque ad turrem Archi Episcopalem — Veprech vocatam, salvo foro, et iure civitatis Strigoniensis, et libertatibus sibi remanentibus; cum Archi Episcopus Strigoniensis civitate careat appropriata, et sibi vicinanti, ubi famulorum multitudine se, et Ecclesiam suam posset defensare. Item donavimus et tradidimus eidem Ecclesiae, et Archi Episcopatu Strigoniensi pro remedio animarum Parentum nostrorum, et nostro, quasdam terras, seu possessiones nostras, cum suis servitoribus conditionariis, retiffieris scilicet et falconariis perpetuo et irrevocabiliter Archi Episcopo et Archi Episcopatu Strigoniensi, videlicet Poonh iuxta villam Chechen in Comitatu Nitriensi. Item Fedemus iuxta Harsan in Comitatu Comariensi, et terram nostram Oluar vocatam in Comitatu Borsiensi, iuxta possessionem Ecclesiae similiter Oluar vocatam adiacentes. Quas quidem possessiones, seu terras, per nos ipsi Archi Episcopatu Strigoniensi cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis perpetuo traditas et collatas, ut praemittitur volumus; ut nullus Archi Episcoporum processu temporis distrahere, vendere, mutare, seu quovis modo valeat alienare, cum sint nostrae elemosynae speciales, qui si quoquo modo alienaverit aliquam ex eisdem, pro non alienata, prout ex nunc, sic ex tunc, ex vigore praesentium decernimus habituram; sed semper salvae remaneant possessiones antedictae tam in toto, quam in parte cum pertinentiis, et utilitatibus earum universis perpetuo et irrevocabiliter possideri, ut nostra donatio elemosynaria, et libertatum collatio de memoria hominum non evellatur. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes concessimus duplici Sigilli nostri munimine roboratas. Datum Anno Domini:

Millesimo CC. Trigesimo Nono. Tertio Kalendas octobris, Regni autem nostri anno quarto.

XIII-dik századból.

E.

Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaeque Rex omnibus praesentes literas inspecturis, salutem in Domino sempiternam. Eaque sacrosanctis Dei Ecclesiis aquiruntur sive largitione Principum, sive ex aliis legalibus cognitis titulis, perpetua debent firmitate esse subnixae; et ne ullo unquam tempore imminutionem, vel corruptionem sentiant, circumspectione provida Regalis Privilegii patrocinio sunt sollicitè solidanda, et robori perpetuo commendanda. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod cum pridem Regnum nostrum, permissione divina, Tartari invasissent, et sua barbarica feritate vastassent, Regnicolis in magna parte vel abductis; et Hungaria ante plena populo, multis in locis in solitudinem fuisset redacta: de cunctis mundi partibus homines tam agricolas, quam milites, ad repopulandum terras depopulatas, et habitatoribus vacuatas, Edicto Regio, studuimus convocare. Venientibus, itaque ad vocationem nostram, causa habitandi Regnum nostrum, dedimus et assignavimus terras et possessiones, aliosque redditus; unicuique, prout status sui exigentia requirebat. Inter quas terram, villam, seu possessionem Udvard quendam Udvornicorum, desolatam utpote, suis primis incolis vacuatae cuidam Militi Teutonico Resseul nomine, cum quibusdam terris ad eam pertinentibus, dedimus, contulimus, et assignavimus sibi, et heredibus heredumque successoribus iure domini perpetuo possidendam. Tributum vero, quod in eadem villa Udvard a transeuntibus exigi consuevit, alteri Militi Sebret nomine, cum quibusdam terris aliis dedimus, et contulimus, et assignavimus, similiter iure Domini per eum, et per suos heredes possidendum perpetuo, et habendum. Qui Resseul, seu Miles, terram Udvard praefato donationis nostrae titulo, sicut verus Dominus, et legitimus Possessor, ipsam terram, Udvard bene per quindecim annos, vel citra pacifice et quiete habuit, tenuit et possedit. Processu vero temporis, ipso Resseul convento coram nobis per villicum et Cives de Tyrna, super morte cuiusdam concivis sui; cum inficiaretur se occidisse Concivem eorum, nobis indicantibus fuit a parte altera duel-

lum oblatum, et ab eo susceptum, partibus a nobis ad Congrediendum et duellandum certo termino assignato. Quo termino adveniente, in ipso congressionis initio, licentia primitus a nobis petita, et obtenta, inter partes talis transactio intercessit: quod praedictus Resseul uxori interfecti civis de Tyrna solveret Centum marcas, quas ad solvendum certis loco et terminis per nos assignatis, sub poena Regalis iudicii, si primum terminum omitteret; sub poena vero duplici, si ultimo termino non solveret, per nostras se literas obligavit. Quo non solvente nec primo, nec secundo terminis, imo nec ulterioribus: sibi, super cessatione solutionis convento, sub gravibus poenis assignatis, villa Udvard fuit pro ipsis Centum marcis, et pro poenis commissis, Villico et Civibus de Tyrna, vice et nomine relictæ interfecti concivis eorum sententialiter assignata; redemptione ipsius villae Udvard, principali debito et poenis commissis solutis, praefixo adhuc sibi termino, reservata. Quo redimere non curante, sed potius insolutum dimittente; et recepta licentia, de Regno nostro exeunte predicta terra Udvard adjudicata fuit relictæ interfecti possidenda cum pleno Dominio et habenda. Quae relictæ interfecti de Tyrna attendens se possessionem tenere non posse; a Domina Regina charissima consorte nostra precibus obtinuit, ut Villam Udvard ad se reciperet, et sibi illas solveret centum marcas. Quinquaginta igitur marcis nunc ei solutis, ad solvendum alias quinquaginta marcas, brevem terminum assignaremus; et villa Udvard fuit ad Dominam Regnam devoluta titulo emptionis: et Officiali ipsius Dominae Reginae Dominico Comiti assignata. — Datum per manus Magistri Demetrii Albensis Ecclesiae Electi, Aulae nostrae Vice Cancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno Domini: Millesimo CC. Sexagesimo Octavo, Regni autem nostri anno XXXIII. —

XIII-dik századból.

F.

Andreas Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Iodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex Universis Christi fidelibus praesens scriptum inspecturis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire, quod Johannes Iudex Ivanka, Paulus et Johannes Filius Chuk Cives Jaurinenses ad nostram accedentes praesentiam exhibuerunt nobis Privilegium Domini Stephani Illmi Regis Hun-

gariae Fratris nostri Charissimi clarae memoriae, super libertate ipsorum confectum petentes a' nobis cum Instantia, ut nos ipsum Privilegium Regis Stephani ratum habere, et nostro Privilegio dignemur confirmare, cujus quidem Privilegii Tenor talis est: Stephanus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque Rex, omnibus Christi fidelibus praesentes Litteras inspecturis Salutem in omnium Salvatore. Sicut in multitudine Gentis (Hadnak) Regum gloria, et honor attenditur in gubernando, sic in Conservationibus munitionum Regni Defensio, et Subditorum multiplex Commodum procuratur. Hinc est quod ad Universorum notitiam tam praesentium, quam posteriorum harum serie volumus pervenire, placuisse nobis, et placet Hospites nostros de Jaurino ad Castrum transferre Jauriense permansuros, de caetero in ipso Castro, in illa, et eadem libertate, qua Cives, et hospites nostri Albenses gratulantur, exemptos nihilominus a Judicio Jurisdictione Potestate, et Judicatu Comitis Jauriensis, et curialis Comitis sui perpetuo, et pariter expeditos, ita videlicet, quod Villicum, quem de Castro voluerint; eligant inter se, quem electum nobis praesentabunt, et nos ipsis confirmabimus, qui omnes causas ipsorum tam majores, quam minores debeat, et possit iudicare, et si idem villicus Justitiam querulantibus facere recusaret, non Hospites, sed Villicus ad nostram praesentiam juxta Regni Consuetudinem evocetur. Absolvimus et eosdem, et expeditus a' solutione dimidii fertonis, quam ratione Terragii Comitis Jauriensi Solvere debebant annuatim, iuxta continentiam prioris privilegii nostri de qualibet mansione. Praeterea concessimus eisdem liberum Forum tam in castro, quam exterius quotidie celebrandum ubi Comes Jauriensis, et ejus officiales, nullam penitus iurisdictionem poterunt exercere, hoc solum, et specialiter in praesentibus declarato, quod Tributum Fori, quod die Sabbathi in Villa Jauriensi celebratur, Comes Jauriensis percipiet plenarium, quemadmodum percepisse dignoscitur usque modo: Adiunximus etiam, et coniunximus populos Episcopi, et Capituli Jauriensis, in eadem villa communita cum iisdem Hospitibus residentes, hospitibus nostris memoratis, ut in omnibus, et per omnia eadem perfruantur libertate, qua hospites nostri gratulantur memorati, eo salvo quod Terragium seu Censum debitum Villicus eorumdem, in octava Pentecostes Episcopo, seu Capitulo Jauriensi proveniens ab eisdem hospitibus persolvi faciet ex integro, prout exstitit consuetum. Caeterum statuimus, quod hospites nostri Jaurienses nec in ipso Foro, nec alias infra Limites Regni nostri de suis propriis

mercimoniis, aliquod Tributum solvere teneantur. Adhuc ut pro aedificiis reparandis virgas, et Palos habeant, et pro agricultura, ac pro Curiis terram habeant ampliolem, contulimus eisdem Hospitibus nostris quandam insulam cum suis populis in Danubio usque occidentem ex oppositio Castri Jauriensis adiacentem cum suis nemoribus, pratis, et pariter Piscaturis. Contulimus et eisdem Terram Castri Jauriensis Malomsok vocatam ultra Danubium usque Zámoly existentem, quam primitus dederamus simul cum omnibus Utilitatibus suis, et Pertinentiis Universis. Dedimus insuper ipsis hospitibus nostris quandam vacuum terram Monasterii Zerphel Terendöjül vocatam iuxta Rabam existentem cum omnibus Utilitatibus suis, ita, ut de ipsorum medio, malignorum cavillatio amputetur, quosdam populos Castri Jauriensis quinque Ponderum solutionem, et quosdam populos Castri Zolga Györ hospites, et mansiones Regalium Tavernicorum Populos, et Cruciferorum Domus hospitalis S. Joannis, nec non populos de vico S. Adalberti ac alios etiam Populos Communes, cuiuscunque conditionis, qui inter ipsos hospites nostros residebant, eisdem hospitibus nostris coniunximus. Ita, quod de caetero pristinae Conditionis ipsorum immemores, in ipso Castro resideant, et nobis in Libertate eorundem hospitem nostrorum Servire teneantur. Statuimus etiam, quod omnes mercatores usque Austriam in Hungariam descendentes, et de Hungaria in Austriam transeuntes mercimonia sua in Castro deponant Jauriensi ad cambium faciendum. Statuimus insuper, quod nullus Baronum nostrorum Descensus super ipsos facere audeat, vel praesumat violentos. Statuimus etiam, quod Hospites de novo ad ipsam villam Jauriensem more hospitem nostrorum venientes, nullus molestare audeat, vel praesumat. Adhuc, quia Paupertas ipsorum Hospitem Jauriensium nobis existit evidenter, de libertate Civium Albensium hoc solum excipimus, quod Nobiscum, vel cum aliquo alio Barone nostro exercituare nullatenus teneantur. Concessimus insuper et provide duximus ordinandum, ut omnis controversia de eorum medio excludatur, portum? lotum? sibi habeant, et habere possint liberum in Danubio, ut? igitur haec ordinatio per nos rationaliter facta optineat robur perpetuae firmitatis, nec imposterum casu Temporum valeat, per quempiam in irritum revocari, praesentes concessimus Litteras per appositionem dupplicis Sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus Magistri Benedicti Orodien Ecclesiae Praepositi, Aulae nostrae V. Cancellarii dilecti, et fidelis nostri. Anno ab Incarnatione Domini Millesimo Ducentesimo Septuagesimo primo. Regni autem nostri An-

no secundo. Nos itaque ipsorum Joannis Judicis, et Civium Jauriensium iustis petitionibus favorabiliter inclinati, quia inspeximus ipsum Privilegium Regis Stephani non abrasum, non cancellatum, non abolitum, nec in aliqua sui parte vitiatum, tenorem ejusdem de verbo ad verbum praesentibus inseri facientes, dictum Privilegium ratum, gratum, et acceptum habentes, auctoritate praesentium innovamus, et innovando confirmamus, dupplicis Sigilli nostri munimine roborantes. Datum per manus Venerabilis Viri Magri Theodory Praepositi Albensis, Aulae nostrae Vice Cancellarii dilecti, et fidelis nostri. Anno Domini Millesimo Ducentesimo Nonagesimo quinto, sexta Mensis Aprilis. Regni autem Anno quinto.

XIV-dik századból.

G.

Nos Ludovicus Dei gratia, Rex Hungariae, Poloniae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salernitanus, et Honoris, ac Montis Sancti Angeli Dominus, Significamus tenore praesentium, quibus expedit, Universis: Quod, quia nos iuxta officii nostri et regiminis debitum quandam Villam nostram liberam Zakoltza nuncupatam in Confinibus Regni Bohemiae sitam et habitam, more et instar aliarum Civitatum nostrarum Regalium muratarum instituere, numerare et aggregare, eamque muris, munitionibusque et operibus lapideis et moeniis circumdare, firmare, munire, et vallare, pro tutiori et commodiori conservatione confiniorum dicti Regni nostri, toto conaminis nostri nisu proponimus et mature intendimus; ideo nos animo deliberato, de Praelatorum, et Baronum nostrorum ad haec accedente consilio, fidelibus Civibus et Hospitibus nostris de dicta Zakoltza, praesentibus et futuris, ad eandem undecunque commorandi causa supervenientibus, ut iidem sicuti numero, sic et fidelitate audeantur, discantque sub Principe glorioso devotius famulari, utque ab ipsis, utilitatis et honoris materia, lucrumque fructiferum Regiae proveniant Maiestatis; de Regiae benignitatis clementia, hanc eisdem libertatis, Immunitatis, et Gratiae Praerogativam duximus annuendam, et annuendo concedendam: quod iidem fideles Cives, et Hospites nostri a solutione Lucri Camerae nostrae, et ab aliis omnibus Censibus, et collectis ab ipsa Civitate pro tempore provenientibus, tam diu, donec Murus, et

aliae Munitiones eiusdem Civitatis nostrae circum quaque perlicentur, in effectu liberi habeantur et exempti. Praeterea, in signum specialis nostrae dilectionis, ipsis fidelibus Civibus nostris annuimus gratiose: quod ipsi de rebus, ac bonis, et mercibus ipsorum propriis, ad solutionem Tricesimae et Tributi, per totum ambitum Regni nostri ubique, non teneantur, sed a solutione eorundem immunes reddantur et absoluti. Universos etiam, forenses Mercatores extraneos et conprovinciales ad forum ipsorum Feriis quartis, singulis hebdomadis ibidem celebrari consuetum, cum rebus eorum mercimonialibus concurrentes et advenientes, die fori tantum, et non alias, stando, et remanendo, a solutione Tricesimae et Tributi, de rebus mercimonialibus ipsorum facienda, perpetuo liberos esse volumus et exemptos; hoc dempto et excepto, si, et ubi iidem mercatores forenses, et extranei, per eandem Civitatem in die fori transitum fecerint ulteriorem, ipsos a solutione Tricesimae et Tributi non custodimus, sed ipsos ad solutionem eorundem obnoxios esse volumus et adstrictos. Nihilominus, ut dicta Civitas nostra de novo fundata, maiori antidotum praemio dotetur, et decoretur: ex superabundanti Regia Gratia ipsis concedimus: ut iidem cives nostri, et eorum posteri, omnibus eisdem Libertatibus, Immunitatibus, Gratiis, Legibus, et Praerogativis potiantur perpetuis temporibus et utantur, quibus aliae Civitates nostrae Regales gaudent potissime et fruuntur. Nec hoc tamen silentio praeterimus, ut praedicti Cives nostri congregati, et congregandi, Fossata pro fundamento dicti Muri effodere et aperire, coementum concremari facere, lapides pro iam inchoandi operis consummatione necessarios excidere teneantur, prout ipsimet sponte et liberaliter facturos se obtulerunt et assumpserunt Nostrae Maiestati. Praesentes autem in formam nostri Privilegii redigi faciemus, dum nobis fuerint reportatae per eosdem. Datum in Tyrnavia, in octavis festi B. Michaelis Archangeli, Anno Domini Millesimo, Trecentesimo, Septuagesimo secundo.

XV-dik száza dból.

H.

Nos Sigismundus, Romanorum Rex, semper Augustus, ac Hungarorum Rex. Recognoscimus tenore praesentium, quibus expedit, Universis, ratione veri mutui, Nos a serenissimo Principe Vladislao Rege Poloniae, eiusque Praelatis et Baro-

nibus, XXXVII millia sexagenorum latorum grossorum, novae monetae, numeri Bohemicalis, boni et iusti ponderis, habuisse et cum effectu recepisse. Quem quidem Dominium Uladislauum Regem Poloniae, Successores, Praelatos et Barones ipsius, in restitutionem earundem pecuniarum, assecuratum cupientes, et prout iustum est, in solutionem ipsum reddere certiozem, sibi et eius successoribus, Praelatis et Baronibus, terras vel castrum Liblo, alias Lublyán, cum oppido, et oppidum Podolowitz cum fortalitio ac Villis ad ea spectantibus, una cum oppidis et civitatibus infrascriptis, in terra nostra Scepusiensi, Strigioniensis Dioeceseos situatis, videlicet: Gnyzna, Bela, Laibitz, Menhardzdorff, Teütschendorff, Michelsdorff, Neüdorff, Ristdorff, Vahlendorff, Fülka, Kirchdorff, Mattisdorff, Georgenberg, Duransdorff, nuncupatis, cum earum omnium appertinentiis, Censibus, fructibus, redditibus, proventibus, iurisdictionibus, temporalibus possessionibus, agris, pratis, lignis, campis, silvis, nemoribus, mellificiis, piscaturis, piscinis, virgultis, lacubus, paludibus, aquis et aquarum decursibus, molendinis, aucupationibus, Venationibus, exactionibus ordinariis, obventionibus, adtinentiis et appertinentiis universis, quibuscunque nominibus nuncupentur ac vocitentur, nihil possessionis aut utilitatis pro nobis et successoribus nostris in eisdem reservantes, obligamus tenore praesentium, voluntate Praelatorum et Baronum nostrorum ad hoc specialiter accedentium. Itaque omnibus utilitatibus et proventibus hic descriptis, sine alicuius usurae scrupulo, id Dominus Uladislauus rex Poloniae, et successores, uti frui valeant et gaudere. Cui etiam omnes Cives, incolae terrae civitatum et villarum praedictarum, tanquam nobis, obedire, et singulis censibus, proventibus, obventionibus, interim quoad ab ipso, vel eorum aliquo, redimemus terras, castra, et oppida, Civitates et villas, eoque respondere tenebuntur. Quas quidem terras, castra et oppida, civitates et villas praedictas Rex Poloniae, Successores, Praelati et Barones eius tenebunt, possidebunt, et habebunt tamdiu, quousque sibi aut suis successoribus, Praelatis et Baronibus, per Nos, aut Successores nostros, praedicta XXXVII, millia sexagenorum latorum grossorum Bohemicalis monetae, boni et iusti ponderis, aut valoris eorundem in auro et argento fuerint efficaciter persoluta. Promittimus insuper bona fide, et in verbo nostro regio, terras easdem, civitates et villas, ab omnibus iniuris et impugnationibus quoruncunque Contrariorum, ac si eas per Nos possideremus, quamdiu idem Uladislauus Rex Poloniae, et Successores ipsius servaverint, defendere et tueri, illo etiam non omisso, quod si

aliquis de Regno Hungariae nostro, easdem terras, castra, civitates, oppida et villas, sub eodem Domino Uladislaao Rege Poloniae, Successoribus, Praelatis et Baronibus ipsius recuperarit, aut adquisierit, ipsis sine dolo et fraude, reacquirere et ipsis eas restituere tenebimur et debemus. In casu autem, quo ipsis acquirere non possemus ex tunc sibi successoribus, Praelatis et Baronibus ipsius praedicta XXXVII millia sexagenorum latorum grossorum reddere et solvere promittimus bona fide, vel huiusmodi bona, vel alia consimilia et eiusdem valoris, sibi et suis Successoribus in eisdem obligamur. Si autem facere, non curaremus, aut neglexerimus ex tunc ad omnia damna, que ex incomplexione praemissorum nostrorum votorum, in praesenti litera expressorum, praedictus Uladislaus, Successores, Praelati, et Barones, et regnum ipsius perceperint. Nos una cum Praelatis et Baronibus refundenda, resarcienda submittimus, pro quibus regni nostri homines cuiuscunque conditionis, dignitatis aut praecminentiae, et bona ipsorum arestare, captivare, terras nostras invadere et spoliare libere, et Dominus Uladislaus Rex, Successores Praelati et Barones, ac regnum ipsius valeant, absque omni resistentia et contradictione, nostri et nostrorum, tandiu, quousque sibi, suis Successoribus, Praelatis et Baronibus, ac regno suo per Nos, nostrorum successores, Praelatos, Barones, omnibus in obmissis fuerit satisfactum integre. Dum autem praedictas terras, castra, civitates, oppida et villas ab eodem Domino Uladislaao rege Poloniae, Successoribus, Praelatis et Baronibus ipsius, redimere et liberare voluerimus, ex tunc litteram nostram, sub sigillo Maiestatis nostrae pendete, ad eundem Dominum Uladislaaum regem Poloniae, vel eius successores, Praelatos et Barones Regni eius, scriptam debemus (per) notabiles duos consules, unum videlicet Leutscha, et alium de Cassovia, ipsis in Lublam dirigere, et eam sibi facere praesentare, ac significandum intimare, quod ipsas terras, castra, Civitates, oppida et villas, intra duos menses continuos, volumus ab eodem Domino Uladislaao Rege, vel eius successoribus, Praelatis et Baronibus, liberare. Si autem nos decedere contigerit, tunc duo Praelati, et totidem Barones Regni nostri Hungariae, Sigillis eorum pendentibus in hoc casu facere debebunt, et tunc a die insinuationis et assignationis litterarum huiusmodi, XXXVII millia Sexagenorum latorum grossorum boni et iusti ponderis, auro puro vel argento, infra eosdem duos menses, ad Castrum Dunaveczech duci debent, et ibidem per homines dicti Domini Uladislai Regis Poloniae, Successorum, Praelatorum et Baronum nostrorum in Castrum Csornstein importari et adduci. In-

terim autem in Castro Dunavetz praedicto, quatuor Poloni de terra Cracoviensi et Sandecensi, vel alter eorum, quos vel quem Rex Hungariae, vel Barones ipsius regni tunc nominaverint et elegerint, videlicet, die intimationis pro solvendis pecuniis et redemptioni pignoris praedictorum, permancant, seu persistant, ita tamen, quod praesentes eligantur in Regno Poloniae, ubicunque existentes, non impediti tali infirmitate aut impotentia, quod venire non possent, quia impediti, illo non obstante, alii in locum impeditorum transmittantur, et per Dominum Uladislauum, Successores, Praelatos et Barones praedictos in obstagium, in eodem Castro Dunavetz reponantur, neque ab inde recedere debeant, donec Castrum praedictum Lublo, nec non aliae civitates et oppida praedicta, nobis et Successoribus nostris, sive Praelatis et Baronibus, integre fuerint restituta, nulla etiam deceptione, excusatione, contradictione, vel occasione obsistente. Harum, quibus nostrum, Praelatorumque nostrorum sigilla sunt appensa, testimonio litterarum mediante. Et Nos Johannes Episcopus Strigoniensis; Joannes Episcopus Jauriensis; et Nicolaus de Gara, Regni Hungariae Palatinus; Comes Simon de Rozgon, Judex Curiae Regiae; Joannes de Bolsovit, Magister Tavernicalium regalium; Ladislaus de Vihátz, Banus Machoviensis; Joannes Bány de Mároth; Petrus de Perrem, Comes Ujvariensis; Emericus de Perrem, Secretarius et Concellarius Regiae Majestatis; Joannes de Rozgon, Thesaurarius regiae Majestatis; Mathaeus de Malots, Comes Barsoniensis; Benedictus Czudar de Makovitz; Praelati et Barones regni Hungariae, promittimus bona fide, pro nobis et nostris Successoribus, omnia praedicta per Dominum nostrum regem, et voluntate, et bene placito nostro facta, et disposita, et permissa, inviolabiliter observare. In quorum fidem et testimonium una cum Sigillo dicti Domini nostri regis, sigilla nostra praesentibus sunt appressa, Datum Zagrabiae, octava die omnium sanctorum Anno Domini 1412. regnorum autem nostrorum, anno Hungariae tricesimo sexto, Romanorum vero tertio.

I.

Mathias Dei gracia Rex Hungariae, Dalmacie etc. Serenissimus Dominus Imperator pater noster Carissimus et Heredes sui per rectam alieneam ab eo descendentes infra scripta Castra et oppida videlicet Vorchtenstein Klobtsorff Ferrream civitatem Güns et Rechnitz cum suis pertinentiis ac omni impe-

rio et iurisdictione possidere et tenere et illis libere uti et gaudere debeant pacifice et quiete absque nostra heredum et Successorum nostrorum Regni dominiorum et inhabitatorum eius et precipue eorum qui ius addicta Castra principaliter aut ratione cessionis iuris eorundem facte vel fiende habere pretendunt aut pretendere possent videlicet Job de Gara et Ladislai de Kanisa et fratrum et heredum suorum et aliorum quorumcunque inquietacione turbacione exaccione grauamine impedimento vel molestia quibuscunque quas per se vel alios directe vel indirecte de iure, vel de facto quouis quesito colore dicto domino Imperatori ac suis heredibus inferre possent donec et quousque cum eadem sua Serenitate aut heredibus suis per rectam lineam ab eadem descendentibus amicabiliter fuerit concordatum et pacifice super eisdem saluis tamen causis decimarum et aliis causis ecclesiasticis que in suo foro ventilari et agitari poterunt et debebunt prout iuris est et rationis. — Non obstante iuramento quod in coronacione nostra de conseruandis et recuperandis libertatibus iuribus et dominiis Regni nostri Hungarie seu ad regnum pertinentibus praestare habemus et praestabimus in quo concordiam et inscripciones per nos et Regnum ipsum cum Imperiali Maestate factos expresse excipimus et pro exceptis haberi volumus quas et post coronacionem nostram innovabimus et innovari faciemus denique a prefato Sanctissimi domini nostri commissario primum et demum etiam Sanctissimo domino nostro confirmationem omnium premissorum ex certa sciencia cum derogacione pro hac vice iuramenti per nos de super praestari soliti cum omni diligencia petemus et peti faciemus dolo et fraude ac quacunque sinistra adinventione vel machinacione cessantibus quibuscunque. In quorum omnium fidem robur et testimonium presentes nostras litteras appensione Sigilli nostri fecimus communiri Datum in oppido nostro Budensi feria Tercia post Festum beate Marie Magdalene Anno domini Millesimo quatringentesimo sexagesimo tercio Regnorum nostrorum Hungarie, Damatie Croacie etc. Quinto.

XVI-dik száza dból.

K.

Maximilianus Diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus ac Germanie Hungarie Dalmacie Croacie etc. Rex. — — Nos Uladislauus Dei gracia Hun-

garie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie Lodomirie, Cumanie, Bulgariae Rex, — — nomine Carissimi filii nostri Ludouici loco donationis propter nuptias siue contra dotis praefate Domine Marie redditus annuos valoris viginti quinque Millium florenorum hungaricalium super bonis ac locis in Regnis nostris Hungariae et Bohemie Regnis assignari solitis inscribimus et per tenorem presencium assignamus, videlicet in Regno nostro Hungariae Marmorisium cum Camera salium et Castrum Husth cum quinque oppidis et alijs possessionibus, Item Castrum Soliense cum Civitate et universis pertinentijs, Ciuitatem Cremniciensem cum Camera Auri et Argenti et ceteris quinque oppidis et pertinentijs Castrum veteris Budae una cum uniuersis pertinentijs et possessionibus. In Regno autem nostro Bohemie Hrades super albam fluium Chrudin Duvor et Jaromyr cum attinentijs vnacum omnibus alijs, Que uel ex priuilegio consuetudine aut de Jure praefatorum Regnorum nostrorum Regnis debentur pro contradote. Quibus omnibus ipsa Domina Maria temporibus vite sue libere gaudere uti ac frui possit ac valeat hoc pacto: ut si supra dicta summa in eorum redditibus summam praefixam videlicet viginti quinque Millium florenorum hungaricalium non attingeret, Quod de alijs redditibus nostris hunc defectum suplere debeamus, si autem hanc summam viginti quinque Millium Ducatorum hungaricalium excederent nihilominus id totum Domine Marie cedere debet, Ipsamque Dominam Mariam statim post Consumacionem Matrimonij cum filio nostro Domino Ludouico per copulam in possessionem supra dictorum locorum ponemus et introducemus, Curabimusque ut omnes Officiales ac subditi praefatorum locorum Domine Marie per nos assignatorum homagia et alia fidelitatis iuramenta eidem Domine Marie praestare debeant. Ipsa quoque Domina Maria de predictorum locorum officijs et personis instituendis et destituendis ad arbitrium suum dispoere possit et debeant. — — Datum in ciuitate Vienensi die Domica festi Sancte Marie Magdalene vigesima secunda Mensis Iulij Anno Domini Millesimo Quingentesimo Decimo quinto, Regnorum nostrorum Nostrj Maximiliani Regni Romani Tricesimo Hungariae uero vicesimo sexto nostri autem Uladislai Hungariae vigesimo Bohemie vero — — — Nostrj autem Sigismundi Regni Poloniae — — —

Maxilianus Rex SSpt. Uladislauus Rex etc.

Sigismundus Rex SSpt.

Thomas Carlis Strigoniensis etc.

Legatus SSpt.

Matheus Car. Gurecensis etc.

L.

Nos Ludovicus Dei gratia Rex Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, etc. Dux Slesiae, — Marchio Moraviae et Lusatae, etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis: quod posteaquam Serenissima Domina Maria neptis clarissimi et excellentissimi Principis quondam Domini Maximiliani Romanorum Imperatoris semper Augusti, gratae et felicitis memoriae, filia Serenissimi quondam principis Domini Philippi Hispaniarum Regis, Dei optimi providentia et bonitate sancto matrimonii foedere mutuoque et indissolubili amoris vinculo nobis juncta est: volentes, ut par est, contractibus et articulis, tam inter ipsum D. Maximilianum Imperatorem ac Serenissimum quondam D. Ulndislaum, patrem nostrum Carissimum felicitis recordationis, quam inter nos ac Serenissimos Principes et DD. Carolum Romanorum Imperatorum Regem Catholicum; et Ferdinandum Archiducem Austriae, Ducem Burgundiae etc. fratres suae Reginalis Maiestatis Carissimos inuitis et confectis satisfacere: cupientes denique ut ipsa majestas Reginalis Coniunx nostra Carissima ex tam alta clarissimorum Imperatorum Romanorum ac Regum Hispaniarum orta progenie pro maiorum et fratrum suorum, nec non etiam nostro splendore, gloria et amplitudine statum honestissimum qui tantam decet Reginam, cuius honorem et omne bonum non minori revera studio, quam nostrum proprium expetimus, habeat: de consilio et assensu omnium dominorum, Praelatorum, Baronum, Procerum, nobilium iuclyti nostri Hungariae, ad universalem Conventum jussu et imperio nostro ad. D. Elisabeth Budae congregatorum, qui quidem omnes, nomine discrepante, optimi fideles, ut majorem, quem possunt, honorem suae Maiestati, in cuius felici adventu, praesentia, gratia, patrocinio erga eosdem fideles nostros indubitato multum spei collocarunt, deferrent, Nos frequenter et studiose sunt hortati, ut Maiestas sua statum suum honestum, decentem, iure coniugii et contractus nostri suae Majestati debitum, ultra omnem moram pro nostro, regni nostri honorem et commodo, consequeretur: Civitates nostras Montanas Cremnicensem, Schemnicensem, Bistriciensem Pwkanz, Dilin, Montem Regium, Liberam, Breznam, Corponam, una cum suis auri, argenti, aeris, aliorumque metallorum et minerarum fodinis: deinde castrum Zoliense, Castrum et Civitatem veteris Budae, Insulam Chepel, Oppidum Kevvÿ ac alias ejusdem in-

sulae possessiones: Cameras salium Maromarusienses, Castrum Huth, Castellum Kona, oppida Huzth, Zygeth, Thesow, et Wisk, Castrum Munkach, oppida Beregzaz, Munkach-wary, Castrum Diosgiour, oppida Mÿskolez, Dyosgyewr, Mobÿ Mesewkewesd, Korezthes cum honoribus Comitatum dictis Castris antiquitus adjunctis et annexis et omnia alia Castra, Civitates, castella oppida, possessiones, portionesque possessionarias, praedia, iura et bona, quaecumque sint de jure aut Regum praedecessorum nostrorum donatione aut ex praefatis contractibus et articulis inter nos et Serenissimos et excellentissimos praefatos principes et Imperatores et Archiducem factis et conclusis Coronam Reginalem ejusdemque Coronae iura concernentia simul cum cunctis dictorum Castrorum et bonorum pertinentiis et utilitatibus quibuslibet, terris ut puta arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, faenetis, silvis, nemoribus, alpibus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis, et eorundem locis; generaliter vero quarumlibet utilitatum, proventuum, et pertinentiarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad eadem Castra et bona reginalia de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, dictae Serenissimae D. Mariae, consorti nostrae dilectissimae dedimus donavimus, ac dotis nomine et reginali jure possidenda adscripsimus tam pro executione et observatione supra dictorum contractuum articulo-rumque, ut praemissum est conceptorum et conclusorum, quam etiam consuetudine et iure Regni nostri Hungariae requirentibus, immo adscribimus, damus, et donamus harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum, vigore et testimonio literarum mediante. Datum Budae in festo Purificationis Beatissimae Virginis Mariae. Anno Domini CIO IO XXII. Regnorum nostrorum praedictorum anno sexto.

Ludovicus Rex,

manu propria SSt.

M.

— — — Litterarum per antefatum Procuratorem memoratorum Judicis et Juratorum ac caeterorum Civium Civitatis Albensis exhibitarum prima Littera olim Incltyi Regis Belae quarti Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Ducentesimo Trigesimo, septimo, secundo Nonas Maji, Regni autem sui anno secundo privilegialiter exorta Sigillo eius dupplici impendenti vallata continens in se omnes Praerogativas et Libertates ipsis Civibus Albensibus concessas, inter caetera in principio caedem Litterae exprimebant, quod cum Privilegium Sancti Regis Stephani pariter et Legati tunc Sedis Apostolicae Hospitibus Albensibus concessum infausto casu incendii fuisset conversum in cinerem, iidem Cives Albenses Libertatis suae statum timentes tractu temporum in dubium revocari seu aliquatenus aggravari, eidem Domino Belae Regi humiliter supplicassent, ut concessam ipsis a memorato Sanctissimo Rege libertatem ipse Dominus Bela Rex suo dignaretur Privilegio communire. Idem igitur olim Dominus Rex Bela ipsorum Civium preces favorabiliter admittendo, cum esset notorium, et nullatenus veniret in dubium, ipsos privilegiatos exstitisse, et absque ulla interruptione Libertate in dictis litteris suis annotata usos continue fuisse, benigne concessisset, quod petebant; porro ipsorum Civium Albensium Libertas erat talis, quod in toto Regno suo nec in aliqua porta confinii Tributum alicui solvere compellantur; praeterea quicumque Hospites ad eos transire et cum eis conversari voluerint, ea Libertate, qua ipsi fruuntur, similiter in perpetuum potiantur; quod siquis Tributum violenter ab ipsis extorsit, Iram Regiae Majestatis, et Rerum suarum dispendium merito sustinebit.

N.

Ad incolas Comitatum Pest, et Zolnok. — Georgius Zekel Strenuus miles, benedictae gentis cruciferorum Princeps, et supremus Capitaneus, regis Hungariae tantum modo subditus, et non Dominorum. Universis et singulis Civitatibus, et Oppidis, et Villis, intra ambitum Regni Hungariae, et praesertim in Comitatibus Pest, et Zolnok exteriori existentibus constitutis salutem. Noveritis, quod infideles nobis nobiles adversus, et contra nos, et omnem comitivam cruciferorum ad

praesentem expeditionem Sacrae Congregationis, violenta manu insurrexerunt, nos sic persequi, molestare, et turbare volentes. Quo circa vobis sub excommunicationis, et aeternae damnationis poena, et etiam sub omnium bonorum, et capitum amissione, mandamus, et committimus quam strictissime, quatenus mox statim visis praesentibus, procul omni mora, excusationis subterfugio venire, volare, et se se transferre, in oppidum Czedléd debeatis, et adstricti sitis, ut sic sancta turma, et benedictum conventiculum vires, et manus praedictorum infidelium, et maledictorum nobilium, coërcere, et refrigare, et compescere valeat. Quae si feceritis bene quidem, alias in poenam praescriptam incurretis, nec de hoc contenti erimus, sed vos in furca portarum vestrarum ante aedes vestras suspendemus, et suspendi faciemus, et ad cuspides trahi faciemus, et bona vestra in damnum devastando, et dilapidando vertemus, ad domorum vestrarum destructionem, uxorem, et puerorum interemptionem.

O.

A egiedwl igaz, hatalmas, rettenetes itéletw beolczi, egiedwl keonieorwleo ees mindenható Istentwl, az mi Urunk Jézus Krisztusunknak dwezieoséghez zent Attiától, ees Istenétwl kegielmet, ees békességet kívánunk kegielmeteknek.

„Nemes bwezwletes Uraink mindeneknek eleotte hiuk mi bizónisághul az eleo Istent, kinek Zolgáinak ees népei keozwl valóknak mw is ez nipmorult világhban valiuk magunkat ees tartiuk, hogi, minden mi wgiekezetwnkben, iarással keléssel való dolgainkban ugi wgiekeztwk, ereolkeodtwk magunkat viselni, ees hordozni, hogi senkinek buára, tiztességének kárára ne lennénk. ees élnénk; feokeppen kegielmeteknek, ugi mint kik eleitwl foghuán még Atiáinknak is baráti, ees jó akaró zomzedi voltakot, meli mw életünknek ees barátságos czielekedetwnknek ha egiébb icovedelmet nem várhattuk is, de mégh is ezt gondoltuk heleole, hogi kegielmetek is mégh tekintven iora való indúlatiukot, hasonló tiztességghvel, ees barátságos zomzedsághvel minkeot is meg eorvendeztetne kegielmetek: de látuán immár minden mi várásinknak és reméuiséghinknek némelliek miatt elesését, nem twrhettwk hogi kegielmeteknek panazzal az mi rajtunk leot gialázatot ne bezélleneok: Elséo ees feo ok ebben ez. mert hwtunknek igaz rendiért nem cziak

Városotokban neveztetünk teoletek Istentelenek, ees Eretnekek, hanem mégh Városunkban is, házunkban, ees honiunkban, ki keozewl legees legnehezebben zenvedgiwk az kegielmetek scholáiából e? Praedikátorától e? a vagi polgári társaságtok keozwl nagl gyalázattal, ees hallatlan zidalommal iratott, ees házunkra kwldetett leuelet, meliben hwtwnkeot nem cziak Rutsághnak, nem cziak Pílivának, nem cziak sepreonek, de ganének, ees tisztességhel legien monduán szarnak irta, ees éktelenwl fechiegte. Meli éktelenséget hogi mi el ne zenvedgiwnk panaz nélkwl, intetwnk eleozer az eleo Istennek tisztetitwl, ki feleol mi igaz, ees teokéletes hittel waliuk sat.

Ezeket azért akartuk kegielmeteknek reouiden eleiben rendelni, hogi megh wsmérietek hwtwnkeot, ha az Apostoli Credo szerint vagion e? avagy nem. Ees hogi megh itiliétek ha arra az gyalázatra, ees zidalomra méltók vagiunk e? vagi nem. Mert látiátok mi más Credót nem tartunk, hanem az meliet tw is vallottok, ees Apostoli Vallásnak hívtok. Ezt kévaniuk azért kegielmetekteol megh érteni, ha ilien hitben léveokre legiene szabadsághatok az hatalmas Vraktol, ees Feiedelmekteol, vagi nem: hogi szabadon kergethessetek ees zidalmazhassatok érette. Ha vagion, azt mondiátok: nincz mit tennwnk, minden raitunk teott bozuságot el kell zenvednwnk, ees twrnwnk; ha pedigh ninczien: miért akartok nielvetékkal raitunk hatalmaskodni, ees miért bocziát kegielmetek zabola nélkwl mindent ellenwnk való zidalomra ees hitünknek rutítására. Ha azt mondiá kegielmetek hogi hirettekkel, ees akaratokkal ninczien: mi azzal nem gondolunk, valaki mit czielekedett, fogiátok teorvénire; azt mi kegielmeteknek ugian megh keozeoniwk, ees megh látia kegielmetek hogi valaki lézen az, gondgiát viseliwk, hogi teobbé Fei, ees Várassa ellen senkinek hwtit meg nem zidalmazza, oli módon megh keresswk az Vraknak ereie, ees igaz teorvénie zerint. Mi azt gondolliuk vala, hogi kegielmetek gondol valamit efféle keozeonséges háborúnak keovetkezéséreol, azért ielenttetwk vala megh kegielmeteknek az eleott is az kegielmetek tisztességhbeli Polgári társátul Nagy Ambrustul, de megh wsmertwk nilván az után keovetkezett dolgokbol is, hogi nem cziak gyermekeknek, és iffiaknak legien keoztetek zabadsága az bozuságh tételre, ees zidalmazásra, hanem mégh eoregeknek is, kik, zállásokat teollwnk gyalázatosan tilalmazzák, mint ez el mult napokban is teortént dolgok az mi Attiánkfiainak oda fel való utokban, kinek mikor okárol tudakoztak volna, Praedikátortokra igazitottanak, hogi w tanította kemmeteket efféle

gazdálkodásra, ees atiaiuu zeretetre, kit az egi éleo Isten itélie megh, ha igazán czielekedie, avagy nem.

„Azt halliuk, seot ugian megh tuttuk hogi keore állat benneteket, ees akar állatni, valaki az egi éleo Istennek tizelete feleol bezédre adgia magát; de még ezt nem halhattók, hogi valaki egi nehani záz forint ára marhát ad nékünk (melinek megh vételiben sok zónk, bezédwnk vagion veletek) ki tilalmazta volna, avagy keore állatta volna, melinek nem ugi kellene lenni, ha ugian zintén az w tudomániát effele czielekedetekkel akaria igaznak bizoniéttani. „Erreol az mi Polgár társaink mikor némw nap az kegielmetek várasában léuén értekeztenek volna zenteol zemben Gáspár Vrunkhoz térvén wgiekeztenek ieovento kékességhnek okáért illien dolgot kéuánni: hogi ha w kegielme az igaz Prophéta, meli prophétalásáért kit mi ha megh nem érhetwnk, zabad minket káromlani, és hwtwnk' igazságában rutittani, czielekedné ezt w kegyelme, hogi ieoieon várasunkban, ees valamigh akaria mind addig tanczion, praedikalion, ees ió lelki wsmeretbeol az mi tanitónkkal bezélgessen: avagy haneki teczenék mi kételeniteneok az mi tanitónkat kegielmetekhez menni, hogi kegielmetek engidelmibeol praedikállianak, tancziának, ees Gáspár Urunkkal ió rend ees kezességh alatt zollianak, vetekedgienek. — Erreol azt mondgiuk kegielmeteknek hogi mi zókat zóllottak az mi feleink, kire most is ha kévánsága vagion kegielmeteknek, ees Gáspár Urunknak arra az dologhra legien módgia, ees bizonial hidgie kemmetek most is hogi valamelikét kívánnia kegielmetek megh czielekedgiwk, seot ugian azt mondiuk, hogi ha Gáspár Urunk megh mutathattia minékünk, hogi az mi Praedikatorinknak tudomannia az melire minket tanítottak Zent írásban ninczien, soha nékik teobbé kenierwnkeot nem niutiuk; ha pedig ezt megh nem czielekedheti, vagi nem akaria czielekedni, zabad legien kemetek velle, valami nemw tisztességet adnia néki érette, de ezt kévánniuk hogy teobbé nieluiuel ne rutittsa se Hwtwnkeot, se zemélnwkeot. Mert ha reánk nem érheti azt, az mit mond az hatalmas Cziazár teorvenie zerint bizoniemegh láttiuk mi okból veott maganak illien nagi Papi méltóságot, hogi régi barátságos Várasunk, ees várastokbelieket megh háboritson, holot minden tanításának summaianak kellene lenni, hogi Istent zerettesse veletek, ees felebarátokat, meliet valaki megh nem czielekszik, nem igaz kereztien az „Ez Summája írásunknak: hogi ha mi indulat vagion kegielmetekben (kit tudunk hogi vagion) az Isteni szeretethez ees az atiaiuu zeretetnek megh tartásához, kegielmeteket kériuk

mint zerelmes Vrainkot ees zomzédinkot, kemmetek wgiekez-
zék le zállittani az keozeottwnk való háborúságot, ees ne en-
gedgie kegielmetek tovább menni az giwleolkeodést, vessen
véget kegielmetek az gialázatos zidalmazásnak ees feniitse
megh kegielmetek az kwvwl járo keleo iliuságot, hogi az há-
borúsághnak minden okadása kiteoreoltessék mi keozwlwnk, ees
az zerint épittessék. Ezt, Isten w z. Felsege láttia zwvwnkeot,
io lelki wsmereitheol ees akarathol irtuk kegielmeteknek; ees
keriwk kegielmeteket, hogi gonoz néuen ne vegie kegielme-
tek, hanem minden ióra való magyarázattal; mert mi ha há-
borúságot zeretnénk volt okunk reá, de addigh migh kegiel-
meteknek panazunkat teriezthettwk, nem akartunk semmit
mozdulni: Ees ha kegielmetekben az zeretetre való indulatot
látandgiuk, minden raitunk leot gialázatokrol elfeletkezwnk,
ees soha mégh giermekteknek is bwn gianánt — megh nem em-
litiwk, kegielmetekteol ezekre minden ió válast várunk, ugian
ezen emberwnk által, ees az hatalmas Isten poroncziolattia
zerint való egieswlést, ees zeretetnek keoztwnk nevedését
kéuánniuk. Az eleo Isten megh áldgia, ees tarezia kegielme-
teket kiczinteol foghua nagighlan. Keolt Petsen 15 July
1588. Pétsi Feo Bíró kis Farkas. Polgár mester Zabo Ger-
geli az w iámbor tanácziaul egietemben.

P.

Válasz.

„Az Atia mindenható Vr Istentül, ees az w coreokké vá-
ló régi zwleot fiátul, az Jezus Christustul az Zent lélekkel egie-
temben kiánunk kegielmeteknek egésséget, lelki testi békes-
séget ees az coreok életet.“

Megh adák mi nékwnk tiztelendeo Vraink az w kegiel-
metek leuelit, meliben megh érteok kegielmeteknek zwviben
való fel indulását, ees abbol való kívánságát is, meliekre
akarnók ha zinte ugi felelhetnénk az mint az kegielmetek le-
velének rendi kéuánnia. Mind az által ha minden czikkelire
megh nem felelhetwnk, azt kemetek valami gonoz véghre ne
magiarázza, hanem inkább az kemeteknek teollwnk el sietésé-
nek tulajdonitsa, Eleozer penigh, holott kemetek maga feleol
illien vallást tézen, hogý eleiteol foghua azon wgiekeztetek
hogý senkinek feoképpen minekwnk bántásunkra ne lennétek
miért hogi régheteol foghua wsmeretesek is, barátságosok is
voltunk; ezt kegielmetekteol ió néuen vevzwk, ees keozeon-
niük is kegielmeteknek, mint bizott Vrainknak. Mw is bi-

zoniára az keozsejseges emberi társasághra, ees barátságos zomzédságos dolgokra nézue soha kegielmeteknek sem kárára, sem gyalázattiára nem voltunk, ees ez után sem wgiekezünk lenni, de hofi kemetekhez szinte ollian züvel, ees ió akarat- tal nem lehetünk, mint egiéb zomzédságinkban lakozó ián- bor Várasbeli Vrainkhoz ees atiankiaihoz, oka annak az, mi hwtwnkteol, és vallásunktól küleombezeo hüt, melliel maga- toktól mind minket, 's mind penigh az teob kerezttien vá- rosokban való atianiakot elidegenittitek. Azért kegielmetek az mi veletek való ellenkezéswnkeot ne az mi embertelenségünk- nek, hanem annak az tudománnak tulajdonítsátok, meliet az igaz kerezttien világznak bozuságára bebocziattatok; Holot pe- nigh hwteteokeot, ees Isten feleol való vallástokot mentitek, ees azt nagi beo bezéddel hozzánk kwldeottétek, mi arra reouideden azt felellük : valamit kegielmetek vall, az kegiel- metek tudgia, de mi attól az egi eoreokké való Isten- teol kinek neuiben megh kereztelkedtwnk, seot mégh tw is, el nem zakadunk : hanem bizünk az egi Istenben, ki az mindenható Atia, Meninek, feoldnek teremteoie, az mint az Apostoli Credo tanitt; hizvnk az Jézus Christusban az Atiá- nak egietlen egi zwleot fiában, ki Dáuidnak maghuából való test zerint, de állandó Isten mind eoreokké, mint az zent Pál mondgia. Hizvnk az zent Lélekben, ugian azon Apostoli Cre- dő zerint, ki az Atiának, ees fiúnak eoreokké való Lelke, ki zóllot az Profétákban, ees Apostolokban, ees ki az mi men- niei eoreokségwnknek foglaló zálloga; ha ki pedigh ebbeol az vallásból három Istent formál, ees mwnket három Istenűeknek itil, ám eo lássa miczioda lélekkel czielekedi, de mi igi ta- nultuk, ees igi hizzwk, ez világhon való igaz Aniazentegiház- beli hiuekkel egietemben, hofi ez nem három Isten, hanem hofi az Atia, az Fiu, és a' zent Lélek legien az egi eoreok- ké való bizoni Isten. Erreol mi teobbet most nem irhatunk kegielmeteknek, ha nem az mi az scholából irott leuelre néz, arra azt mondiuk ió lelki wsmérettel, hofi sem minékünk, sem Praedikátorunknak arra az zóra az kibeol kegielmetek ill- ien igen fel indult, sokkal inkább Várasunk Peczeti reá nem vettetet, noha kegielmetek-uzzal is busitot bennwnket, mind az által ha az eztelen ifú biztában mint ismereo baráttianak iruán ollian zót eijtét (az kiuel annak is az ió ifiúnak hize- kedni kegielmeteknek nem kellett volna) kegielmetek értelmes emberek leuén egi gierniek irásán nem illik, hofi illien igen fel háborodgiék kegielmetek, foeképpen holott mi az kegielme- tek, mi Istenwnkre, ees hwtwnkre az kegielmetek rendin való emberekteol sokkal nagiobb zidalmakat, ees káromlásokat hal-

lunk, kikreol miuel hogi nem tehetwnk, az bozuállást, ees az bwntetést arra hadiuk az ki igazat itil; iól tudgiuk hogi zidalommal, ees egi másnak rutitásával ellenkezeo tudománt megh nem gieozhetwnk. Azért ha abban mi vétek esett, mint hogi esett is, a' kireol cotet eléggé megh feddettwk, ees pi-rongattuk, kegielmetek is azt, az tudatlan ifiuságnak tulai-doníttsa. Touábba hogi kegielmetek azon panazolkodnak, hogi házunknál zállást nem adunk, ees veletek egiwt nem ezwnk, kegielmetek ezen ne czindálkozzék, mert mi az Isten igeibeol eleiteol foghva igi tanultuk, hogi az kik mi keozwnkben úi ees idegen tudománt hoznak, azoknak ne keozeoniwnk, ees házunkban se fogadgiuk eokeot. Végezetre, holott az mi Prae-dikátorunkot vetekedésre kéuanniátok, ees abból akariátok ve-lwnk megh útálatni (hogi ha oda nem megien, ees az tw kegielmetek Praedikátorával megh nem disputál) tehát lássuk minémw tisztességet adunk neki érette; erre is azt feleliük, hogi ebbeol mi velwnk semmiképp megh nem útáltathattiátok, 's nem is veezwk ió néuen kegielmetekteol az w kegielmin teot gialázatotkat; mert w mindenkor kéz volt, 's mostan is kéz volna az igazsághnak oltalmazására eleo állani, cziak hogi mi arra is módot, ees alkalmatosságot találhattunk volna, de illien vezedelmes wdeoben ió mód, ees nagi ok nélkwl ef-féle vetekedést indítani (meli cziendesen megh nem lehetne az mint kegielmetek gondolta) nem itéllwk illendeonek lenni; mind azért ha Isten w Felsége wdeot, ees io alkalmatosságot mutat, nagi eoreomest kézzek lezwnk az kegielmetek kéuán-ságának engedni; holot penigh kegielmetek azon is panazol-kodig hogi némelliek keozwllwnk kegielmeteket zidalmazák, arra azokat nem az mi Praedikátorunk tanította; az Eretnek neuet is nem mi keolteotwk eleozer kegielmetekre, azért cziak mi réánk igazán nem haraghattok érette. Kiuannók hogi ha kegielmet eknek efféle név bátor ne adatott volna, mert mi az thi kegielmetek gialázattiában nem gieonieorkeodwnk, de mi nem tehetünk róla ees senki záiát be nem dughattiuk; oztán mw is az kegielmetek rendgiéreol azon neuezettel illetetwnk, kit noha nehezen zenuedwnk, de megh is mindazáltal azt is igaz Istennek itiletire kell hadnunk. Isten éltesse, ees áldgia megh kegielmeteket mind lelki testi aiándékael, ees engedgie w Felsége hogi az igazságh hellién maradhasson, az hamis-ságh pedig elromollion. Amen. Iratott Tolnán 27 July 1588. Eotveos Imreh Tolnay Feo bíró mind az teob tanaczibeli Vra-imnal egetemben.

XVII-dik Századból.

Q.

Nos Leopoldus — Spectabilis, ac Magnifice, Egregii, Fideles Nobis dilecti. Postquam perfacile nobis persvasum haberemus, ac etiam per nonnullos Fideles Nostros demisse informaremur; Praesidium, Civitatemque Nostram Regiam Budensem, per diuturnam, acerrimamque armorum nostrorum infestationem et vim, adeo concussam et disiectam esse, ut locus in ea, sine discrimine sanitatis, imo et vitae, commorandi supersit fere nullus; consequenter verendum sit, ne Militia nostra ibidem praesidiaria, nisi aliunde eidem de necessariis, quibus se contra praeforibus iam existentis hyemis frigora, aliasque incommoditates conservare et tueri possit, tempestive provideatur, variis morborum generibus infestetur, ac cum gravi Nostro, et Reipublicae damno emoriatur; quod ipsum malum in tempore praevenire volentes, benigne resolvimus attactae Militiae Nostrae praesidiariae Budensi, certis lectisterniis, prouti etiam pro Vigiliis agentibus nonnullis penulis, seu Gausape, per Vos quantocyus, et sine perditione temporis comparandis, succurrendum esse — In reliquo Gratia Nostra Caesareo Regia iugiter Vobis propensi manemus. Dabantur in Civitate Nostra Vienna die 29-Octoberis Anno 1686. Regnorum Nostrorum Romani Vigesimo Nono, Hungarici Trigesimo secundo, Bohemici vero Trigesimo primo. Leopoldus m. p. W. A. Com. de Ur set Rosenbergh m. p. Jácob. Theob. Mayer m. p.

R.

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Domini Domini Nostri Clementissimi nomine, Magistratui, Civibus, et Incolis Civitatis Agriensis in Regno Hungariae hisce significandum, Altenominatam suam Sacratissimam Regiamque Maiestatem, ad demissam Illustrissimi, et Reverendissimi Domini Episcopi nec non Venerabilis Capituli Agriensis in puncto Restitutionis Jurium Bonorum Possessionum, ac Proventuum ad Ecclesiam Agriensem spectantium Instantiam, et — de super humillimam suae Majestati Sacratissimae factam relationem, Benignissime resolvisse, ut inter caetera Civitatis Agriensis,

quam praefatus Dominus Episcopus, et Capitulum per confirmationales Privilegiales Ferdinandi I-i gloriosissimae memoriae in originali exhibitas, ad Ecclesiam Agriensem pertinere legitime comprobavit, eidem principaliter restituenda, et consequenter Privilegium a memorato Magistratu Civico ibidem interim provisorie obtentum, comperto in contrarium Ecclesiae Jure annullandum veniat, ita tamen, ut eiusdem Civitatis Agriensis Civibus et Incolis, quibus ita conveniret, libera sit emigrandi facultas, remanentes vero conformiter aliis Civitatibus et Magistratibus Episcopalibus tractentur, ac ideo prius cum illis ratione Educilli, Macelli, Molarum, Pascuationum, Lignationum, Proventuum ex nundinis annuis, et Hebdomadariis, Teloniorum, Mulctarum, Piscationis, Venationis, nec non Censium Episcopaliurn, et similium utilium Jurium, et praestationum civicarum quid certi stabiliantur, et casu quo iidem Cives Agrienses majus aliquod Privilegium adinvenire et producere possent, penes illud omnino manuteneantur, non minus ut quo ad Domos et fundos Civitatis ejusque Territorii ab Administratione Camerali venditos, aut distributos nulla fiat innovatio, sed illis, qui eosdem a dicta Administratione Camerali venditionis vel quocunque alio titulo acceperunt, pleno Jure absque refusione ulla pretii maneret, demum Sacratissimae suae Caesareae Regiaeque Maiestatis Domus Armamentaria (in qua etiam Praefecto ejusdem educillum pro suis domesticis et operariis, tamen — sine expositione Hederiae sit concessum) ac etiam domus annonaria Tricesimalis, uti Residentia Episcopalis, et Domus pro Residentia Capitularium ordinatae, Xenodochia, Curia Magistratus Civici, et similes Domus publicae ab omnibus Contributionibus, quarteriis et oneribus sint liberae, non autem ulla Domus privatorum, etiam Nobilium aut officialium, tam militarium, quam Cameralium, ab his et quibuscunque aliis oneribus sit exempta. Cui Resolutioni Benignissimae idem Magistratus, et Cives civitatis Agriensis debitum morem gerere, ac proinde in posterum a Praedicto Regiae Liberaeque Civitatis abstrahere, et saepefato Domino Episcopo debitum respectum et obedientiam praestare noverint. Quibus de reliquo altefata Sacratissima sua Caesarea Regiaeque Maiestas gratia sua Caesareo Regia benigne propensa permanet. Sig. Viennae sub plibatae Maiestatis suae Sacratissimae appresso Sigillo Secreto. Sigefridus Chrisophorus Obreiner m. pr. Jacobus Andreas Comes de Braudis mp. Per Imperatorem Viennae die 14-a August. Anno 1694. Franciscus Josephus a Khrap m. p.

S.

XVIII-dik századból.

1) Fejedelmi öltözetekkel való tiz paripát. — 2) Hat nyustos subát, 12. párdutz bőrt, 40 szép farkas bőrt, hat mente alá való hejúz bellést, 12 embernek való daru tollat, vagy Koltsgot úri tokokkal edgyütt. — 3.) Ugyan eö Nagha Vitézi számára két ezer pár pisztolt karabénjokkal együtt. — 4.) Az vitézlő Ezrednek, hogy a várason semmi dülást ne tegyen, eötven ezer német forintot. — 5.) Ugyan azon katonaságnak két ezer kalpagot, két ezer pár karna'sin csizmát, két ezer köpönyeget. — 6.) Azon katonaság Tiszteinek egy egy skarlátból, vagy granátbul álló öltözetet, hozzá való szerszámmival edgyütt. — 7.) Kinek kinek hozzá illendő egy paripát, hozzá illendő öltözetivel együtt. — 8.) Ezer nyereg alá való pakróztot. — 9.) Mind az Urak számára adandó lovakra, mind tisztt Uraimékéra egy egy veres esotárt. — 10.) Az Hajduk számtára két ezer köpönyeget, két ezer telekes botskort, kopczával együtt, és két ezer kalpagot.

Mind ezeknek meg adására, ha magokat Pécs Váras Uraimék accommodállák, és meg adgyák, meg adatik az gratia, holott nem; Isten világ előtt protestálunk, ha előnkben adattott Orderunk szerint eljárunk. Datum in suburbio Quinque Ecclesiensi, die 1. Februarii 1704.

Suae Celsitudinis Francisci Rákóczy de Fölső Vadász D. D. Gratosissimi Campestris Militiae Equestris Ordinis Mille-narius Capitaneus, et modernus Commendans, nomine sui et officialium, ac totius Militiae.

Ladislau Sándor, m.p.

T.

Magyarázat.

Tekintetes királyi Magyar kintstár. Mélt. Tek. Nagyságos, Jeles, és igen kegyes Urak!

A' Tekintetes királyi Udvari Magyar Cancellaria' megkérésének következésében, arra rendeltetem a' Fő Méltóságú alsó O'striai kormányssäck által: hogy Po'sonyba mennék, ot-

tan a' pestis' lecsillapodása' alkalmával az élők' egészségük megvi'sgálását, a' bevett szertartás' módja szerint végbe vinném, 's a' pestistől megfertőztetett pogyászoknak legszükségesebb kitisztítását és elégetését el végezném. Mivel én már Bécs városának környékében hasonló intézeteknek végükre jártam, a' voks csekély személyemre esett. Annak okaért, hogy meghívásomnak eleget tennék, mindenek előtt a' Tekintetes királyi Magyar kintstárhoz, végső parantsolatja elfogása, teljes hatalmam, 's attól való függésem fel valólása végett, szent György városába indultam. Innét pedig (1714) Februarius hetedikén szerencsésen Po'sonyba költöztem; másod nap reggel az ülésben gyűlt város Tanácsának megjelentem ki küldetésemnek célját, 's arról szóló parancsolatomat, elejébe terjesztettem, szándékomat is, hogyan, és mi rendel megvi'sgálásomat tartani kívánám, kinyilatkoztattam. El végezvén a' szabad királyi belső város megvi'sgálását, föl mentem a' várba; itt azt vettem észre: hogy az úgy nevezett elpusztult Jeru'sálemi, más-képpen Hajdúk városában száz húszan veszték el, és negyven kilentzen menekedtek meg a' szörnyű haláltól. — A' pogyászok mind elégettettek; — de azomban az itt álló, tsupán tsak sárból rakott, 's náddal fűdözött házakat, és benne lévő szobákat rendesen kitisztíttatni nem lehet; azért (mivel olyan házatskát, a' millyent harmincz ötöt számláltam, igen tsekély árron, legföljebb tizenkét forinton lehet megvenni, és eladni) szükséges, hogy azok veszedelmes mivoltok miatt mind elégtessenek, és helyettük más lakhelyek a' német katonák Kaszárnyájok módjára, a' Vár alsó falai mellé építtessenek; ebből az a' haszon is támadna, hogy a' fertelmes, Isten előtt igen útalatos feslettség eltávoztatnék. Vannak ezekenn kívül még a' Vár oldalán egy néhány fa kalibák is, azok között hármat lepott el a' pestis, mellyeknek lakosi hasonlóképpen ki haltak; ezek a' gunyhók is nem másra, hanem tsak tüzre valók. — Hogy a' düglelet olly sokáig, 's olly szörnyűen kegyetlenkedett ebben a' városban, annak okait botránkozás és borzalás nélkül nem lehet vi'sgálatra venni. A' tizenhatsz, és tizenhatsz esztendő's fiúk és leányok, meg előzvé a' gonoszságban idejket, csoportosan közlik magokat a' Hóstadok rejtekeiben. Előmozditja ezt a' gonoszságot az oda tódult bolgó jövevények' sokasága, kik, hogy földes Uraságjok' szolgálatját el kerüljék, Po'sonyban rejtekeznek, 's a' külső városokban épült házakat úgy meglepik, hogy némelykor illyen kőborló szabados emberek kétszázan, néha többen is egy házban találtatnak. Innen származnak a' faluk néptelensége, 's pusztasága; a' királyi jövedelem' tsonkítása, a' szabadságnak törvénytelen 's

erőszakos megszerzése, a' földművelésnek pedig teljességgel abban való hagyása: mivel illy szörű emberek a' szabadság színe alatt többnyire Po'sonyba tolakodnak, 's azt egészen elfoglalják. — Az öltözetek' elégetése azomban olly pontosan végbe nem vihetődött, valamint a' párnák elrontása: ezeket kénytelenségből kellett meghagyni, és rendesen kitisztíttatni; mert ha a' szegénység, kóztos ruhájától meg fosztatnék, mezételen maradna. A' jó isten már egy hónaptól fogva tiszta 's egészséges levegővel éleszti és táplálja ezt a' sinlódó, 's már súlyos betegségéből föllábadott várost, nints is egyéb hátra, hanem, hogy a' szoros zár alól, mellyben ekkoráig tartatott, fölszabaduljon, és a' vidékiekkel való közönséges kereskedési közlés nékie megengedődjék: a' mire én óhajtvá reá állok, 's kívánom, hogy az Isten ezt a' szabad királyi várost számtalan esztendőkre legjobb egészségben főtartsa, és mindenkor megőrizze: egyébaránt maradok.

Mélt. Tek. Ngos Jeles, és igen kegyes Urak'

alázatos szolgálója

Zebriak Jakab m. p.

Béts várossának orvossa.

	a' házak	A' pestistől meg lepott házak		kilyű személyek	kilyűgyultak	megszűnt a' pestis dű- hössége.	Eztendőben
száma.							
A' belső vá- rosban	219	148	383	94	Hetedik Ja- nuáriusban.	1714	
A' külső vá- rosokban	512	405	2535	986	Tizenharm, Januari.	1714	
A' várban	35	31	120	94	Tizedik no- vemb.	1713	
Várallyán Isptáljban.	112	96	409	109	Nyoltzadik Decemberb.	1713	
	—	—	411	323	Huszonket- tődikJanua.	1714	
Summa	878	680	3869	1564		—	

DE BALLAGI GÉZA.

IGAZÍTÁSOK.

Kéretik az olvasó, hogy mielőtt a munka olvasásához fogna a' következő tetemesb hibákat előre kijavítani ne terhelhetnék.

IX.	l. alulról	4. sorb.	megérzése helyett olv. érzése
20.	l. felülr.	11 —	halandó — — haladó
27.	l. alulr.	9. —	olv. silányulva és tárgyává
30.	l. felülr.	4. —	olv. birta széttördelni
36.	l. a' jegyzésben	—	olv. Colquhoun
37.	l. alulr.	7. —	olv. mintapéldányul
50.	l. felülr.	16. —	olv. Zsámbokiak
51.	l. alulr.	4. —	olv. pettaui
54.	l. —	11. —	olv. jelent
65.	l. felülr.	11. —	segítették után tedd "
67.	l. —	10. —	töröld ki a "
72.	l. —	9. —	olv. ház körüli
82.	l. —	15. —	— mondottuk
84.	l. —	8. —	— gazdagságuk
100.	l. —	5. —	— pusztává
—	l. —	19. —	— Ut brevibus
—	l. —	20. —	— atque
103.	l. —	6. —	— Lumnitzer
114.	l. —	13. —	— nemtelen
133.	l. —	9. —	— Iharus fia, Ugra, és Ipolyt
134.	l. —	8. —	— Sigismundeát
—	l. alulr.	7. —	— 1486.
150.	l. a' vég sorban	—	— haeticorum
163.	l. alulr.	9. —	— Szitnya
165.	l. felülr.	7. —	— foglyokat
168.	l. alulr.	11. —	— szállításáról

180.	l. felülr.	16.	—	—	más világ van
193.	l. alulr.	2.	—	—	kényszerítettnek
203.	l. felülr.	7.	—	—	vesztegesse
	— l.	— 11.	—	—	eleveníti
204.	l. a' jegyz.	9.	—	agnosci	helyett olv. noscit
206.	l. felülr.	23.	—	olv. Fenesy	
208.	l. a' jegyz.	12.	—	—	heic
	— l.	— 15.	—	obnitus	helyett olv. obrutus
216.	l. felülr.	1.	—	még	— — még.

A javító.

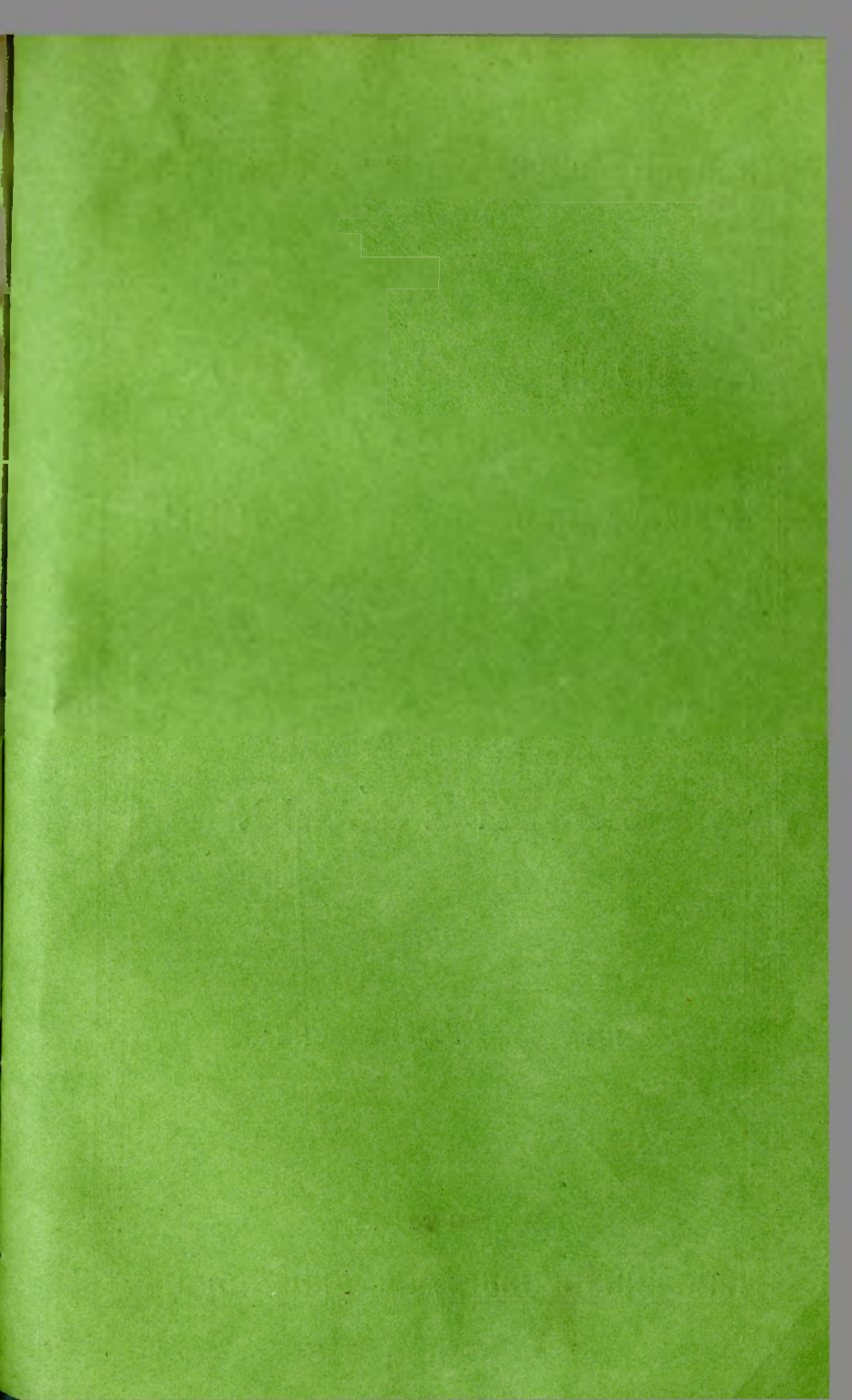

310.	1. Febr.	1.	—	—	—
309.	1. Febr.	12.	—	—	—
308.	1. Febr.	12.	—	—	—
307.	1. Febr.	23.	—	—	—
306.	1. Febr.	23.	—	—	—
305.	1. Febr.	23.	—	—	—
304.	1. Febr.	23.	—	—	—
303.	1. Febr.	7.	—	—	—
302.	1. Febr.	7.	—	—	—
301.	1. Febr.	7.	—	—	—
300.	1. Febr.	7.	—	—	—
299.	1. Febr.	7.	—	—	—
298.	1. Febr.	7.	—	—	—
297.	1. Febr.	7.	—	—	—
296.	1. Febr.	7.	—	—	—
295.	1. Febr.	7.	—	—	—
294.	1. Febr.	7.	—	—	—
293.	1. Febr.	7.	—	—	—
292.	1. Febr.	7.	—	—	—
291.	1. Febr.	7.	—	—	—
290.	1. Febr.	7.	—	—	—

Z. 1. 1870.

[Red Stamp]

[Faint text]

HONI VÁROSAINK
BEFOLYÁSÁRÓL
NEMZETÜNK KIFEJTŐDÉSÉRE ÉS CSINOSBULÁSÁRA.

IRTA

HETÉNYI JÁNOS.

JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

ÁRA ~~40~~ 40 Kt. E. P.

